2025 №16 NOYABR

08.00.01
08.00.02
08.00.03
08.00.04
08.00.05
08.00.06
08.00.07
08.00.08
08.00.09
08.00.10
08.00.11
08.00.12
08.00.13
08.00.14
08.00.15
08.00.16
08.00.17

JURNAL

BANK BOZOR BIZNES

HTTPS://JBMB.UZ/

ISSN 3030-3605

GUVOHNOMA №224008

Bosh muharrir
Pardayev Olim Mamayunusovich

Elektron nashr.

Nashrga tayyorlovchi
Hamidov Mubin Habibjonovich

Mas'ul kotib
Bekmurodov Abbos Amiriddinovich

Tahririyat kengashi a"zolari:

Po'latov Muxiddin Egamberdiyevich	**SamISI, rektori professori, i.f.d.**
Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Sharipov To'lqin Saidaxmedovich	**SamISI, O'quv ishlari bo'yicha prorektori, dotsent, i.f.n.**
Berdimurodov Azizjon Shukrilloyevich	**SamISI, Ma'naviy ishlar bo'yicha prorektori, i.f.f.d.**
Zaynalov Jaxongir Rasulovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Urazov Komil Baxromovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Bektemirov Abdumalik	**SamISI, professor, i.f.d.**
Shavqiyev Erkin	**SamISI, professor v.b. i.f.d.**
Tashnazarov Samiddin Nizamovich	**SamISI, professor, i.f.d.**
Rustamov Maqsud Suvonqulovich	**TDIU, professori.i.f.d.**
Mamatov Baxodir Safaraliyevich	**TDIU, professori, i.f.d.**
Xoliqulov Anvar Nematovich	**SamISI, professori, i.f.n.**
Sayfiddinov Ilxom Fayziddinovich	**TDIU, dotsent, i.f.n.**
Shukurov Izzatillo Xikmatillayevich	**SamISI, dotsent. t.f.n.**
Xolmamatov Diyor Haqberdiyevich	**SamISI, dotsent,.i.f.f.d.**
Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Abiyev Jahongir Ne'matovich	**SamISI, dotsent. i.f.f.d.**
Ernazarov Alisher Ergashevich	**ISFT, Samarqand kampusi dotsent, p.f.f.d.**
Artikov Zokir Sayfiddinovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Abduxamidov Sarvar Adxamovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Shirinov Uchqun Abduxalilovich	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Pashaxodjayeva Dildora Djabborxonovna	**SamISI, dotsent, i.f.f.d.**
Normurodov Umid Normurod o'g'li	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Maxmudov Lazizbek Ubaydullo o'g'li	**SamISI, dotsenti v.b., i.f.f.d.**
G'apparov |Azim Qayumovich	**SamISI, i.f.f.d.**
Tagayev Salim |Sobirovich	**TDIU, dotsent. i.f.f.d.**
Axrororv Zarif Oripovich	**TDIU, Samarqand filiali i.f.d, professor v.b.**
Malikova Dilrabo Muminovna	**KIUT Samarqand filiali dotsenti, i.f.f.d.**
Ochilova Xilola Nematovna	**SamISI, i.f.f.d.**
Ruziboyeva Nargiza Xakimovna	**SamISI, dotsenti. i.f.f.d.**
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	**SamISI, kata o'qituvchisi. i.f.f.d.**
Beknazarov Farxod Abduvaxidovich	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Karimov Anvar Aktamovich	**SamISI, dotsenti, i.f.f.d.**
Rustamov Jamshed Ergashevich	**SamISI, dotsent v.b., p.f.f.d.**
Murodov Alisher Murodjon o'g'li	**SamDU, dotsenti, i.f.f.d.**
Quliyev Begimqul Melikovich	**SamISI dotsent, v.b, i.f.f.d.**

M U N D A R I J A

Bekmurodov A.A. Usmonova S.A.	INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI	5-12
Komilova M.Q. Rizvonova S.A	RAQAMLI MARKETINGNING ZAMONAVIY BIZNESDAGI O‘RNI	13-16
Komilova M.Q. Boliyeva D.R	KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH VA UNDA RAQAMLI BOSHQARUVNING O‘RNI	17-20
Komilova M.Q. Boliyeva D.R	MARKETINGNING IQTISODIY TIZIMDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI	20-25
Bekmurodov A.A. Tuxtayev Kodir A. Abduraxmonov A.A.	INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA INSON OMILINING O‘RNI	26-31
To‘rayev A.K. Sayfiyev D.A.	AQSH IQTISODIY TUZILMASINING ASOSIY DRAYVERLARI VA OMILLARI	32-35
Bekmurodov A.A. Boymurodov H.B.	INNOVATSIYA BOZORINING TUZILISHI VA UNING YANGI TEXNOLOGIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI	36-41
Bekmurodov A.A. Abdullayev D.A. Zoyirov A.J.	IQTISODIYOTDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANIS	42-47
Bekmurodov A.A. Qo‘ldoshova M.G‘.	INNOVATSION MARKETING VA E-TIJORAT INTEGRATSIYASI: RAQAMLI IQTISODIYOTDAGI STRATEGIK AHAMIYATI	48-52
Bekmurodov A.A. Abduhamidov M.Z. Quvondiqov O.D.	YASHIL (GREEN) IQTISODIYOT VA BARQAROR INNOVATSIYALAR	53-57
To‘rayev A.K. Hokimjonov X.L.	YAPONIYA IQTISODIYOTINING TARKIBI VA RIVOJLANISH DINAMIKASI	58-60
Bekmurodov A.A. MamarayimovaN.N. Yusufova N.Sh.	MILLIY SANOATDA INNOVATSION SIYOSATNI QO‘LLASHNING AMALIY MEXANIZMLARI	61-67
Bekmurodov A.A. Boyarov Y.A. Turabov O.N.	INNOVATSION G‘OYALARNI MOLIYASHTIRISH TIZIMI	68-74
Bekmurodov A.A. Abdivaliyeva N.M. Sodikova G.U.	INNOVATSION KLASTERLARNI SHAKLLANTIRISH VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI	75-79
Bekmurodov A.A. Murodullayev M.X. Mavlanov N.X.	INTELLEKTUAL MULKNI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI	80-85
Bekmurodov A.A. Primov O.S.	INTELLEKTUAL KAPITAL, INTELLEKTUAL MULKNI SHAKLLANTIRISH VA BOSHQARISH	86-89
Nozimov E.A.	INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA TIJORAT BANKLARINING O‘RNI	90-95
Nozimov E.A.	XALQARO MOLIYA-KREDIT MUASSASALARI MABLAG‘LARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH	96-101
Nozimov E.A.	INVESTITSIYA VA PAY FONDLARI MABLAG‘LARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH	101-105
Nozimov E.A.	O‘ZBEKISTON TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG‘ARMASI MABLAG‘LARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH	105-109
Nozimov E.A.	INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASH-TIRISH TIZIMIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH ZARURIYATI	110-113
Rafiyeva Z.H. Raxmonkulova S.S.	INTELEKTUAL MULKNI BAHOLASHDA PATENTLAR, MUALLIFLIK HUQUQLARI VA SAVDO BELGILARI	114-121
Bekmurodov A.A. Ro‘ziqulov B.B.	INVESTITSIYALAR RIVOJLANISHIDA XORIJIINVESTITSIYALARNING ROLI	122-126
Bekmurodov A.A.	SUN’IY INTELLEKT INNOVATSIYALARI VA IQTISODIY	127-133

Jiyanboyev D.S. Ilxomov X.Y.	SAMARADORLIK	
Bekmurodov A.A. Turabekov A.O.	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SUN'IY INTELLEKT VA UNIG IQTISODIY SAMARADORLIGI	134-139
Meliyev A.M. Hokimjonov X.L.	G'AZNACHILIKDA DAVLAT QARZLARI VA KAFOLATLARINI SAMARALI BOSHQARISH USULLARI	139-142
Qo'ziyeva M.O. Hokimjonov X.L.	QO'SHIMCHA KAPITAL VA UNING HISOB YURITILISHI	143-146
Bekmurodov A.A. Yusufova N.Sh.	ENDOGEN INNOVATSIYALAR: TABIATI VA IQTISODIY MOHIYATI	146-150
Bekmurodov A.A. Qurolboyev U.Q. Hasanov M.T.	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA INNOVATSIYALARNI MOLIYALASHTIRISHNING FISKAL MEXANIZMLARI	151-156
Bekmurodov A.A. Baxtiyorova R.I.	RAQAMLI PLATFORMALAR VA STARTAP EKOTIZIMIDA QIYMAT YARATISH	156-160
Bekmurodov A.A. Jabborova D.X.	DAVLAT SIYOSATI VA STRATEGIK INVESTITSIYALAR: STARTAP EKOTIZIMINING SHAKLLANISHIDA ASOSIY DRAYVER SIFATIDA	161-165
Xoliqulov O`ktam Narzullayev R.N. Azamov O.U.	O'ZBEKISTONDA QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI	165-168
Bekmurodov A.A. Abduhamidov M.Z. Quvondiqov O.D	DAVLATNING INNOVATSION FAOLIYATNI QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMI	169-173
Bekmurodov A.A. To'ychiboyev J.T.	KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKDA INNOVATSIYALARNING ROLI	174-179
Bekmurodov A.A. Abduvoxidov B.Q.	YASHIL TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSION IQTISODIYOT	179-182
Bekmurodov A.A. Husanova Sh.A.	ENDOGEN O'SISH NAZARIYASI VA UNING KAPITAL TO'PLANISHIGA TA'SIRI	182-186
Meliyev A.M. O'ktamov D.R.	G'AZNACHILIKDA BYUDJET MABLAG'LARI OLUVCHILARINING BUXGALTERIYA HISOBI	186-193
Meliyev A.M. Ravshanov S.A.	DAVLAT MAQSADLI JAMG'ARMALARINI SAMARALI BOSHQARISH: MILLIY AMALIYOT TAHLILI	193-200
Bekmurodov A.A. Jabborova D.X.	STARTAP EKOTIZIMINING SHAKLLANISHIDA DAVLAT SIYOSATINING O'RNI VA INNOVATSION IQTISODIYOTGA TA'SIRI	201-205
Meliyev A.M. Normurotov I.J.	BYUDJET INTIZOMINI TA'MINLASHDA G'AZNACHILIK NARXLAR MONITORING	205-209
Bekmurodov A.A. Mansurova Sh.A.	EKOLOGIK INNOVATSIYALAR ORQALI YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH STRATEGIYALARI	210-216
Meliyev A.M. Bo'riyev O.U.	DAVLAT G'AZNACHILIGINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO METOD VA TAJRIBALAR	216-221
Kanaatov A.Sh. Narzulloyev F.F.	BANKLARARO HAMKORLIK ASOSIDA SINDIKATLASHGAN KREDITLARNI MOLIYALASHTIRISH	221-226
Qo'ziyeva M.O. Bo'riyev O.U.	KORXONADA HISOB MA'LUMOTLARINI YIG'ISH QAYT ETISH VA JAMLASH	227-230
Bekmurodov A.A. Bo'riyev O.U.	INVESTITSIYA MUHITINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY ASOSLARI	230-234
Turayev A.K. Tursunov B.Q	YEVROPA HUDUDINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	234-239
Meliyev A.M. Tursunov B.Q.	DAVLAT KREDITI MOHIYATI VA AHAMIYATI	240-243
Xodjimamedov A.A. Hokimjonov X.L.	RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA INFRATUZILMA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA XTTBNING AHAMIYATI	244-247

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Usmonova Sabina Adham qizi,
SamISI IK-323 guruh talabasi

INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR TAJRIBASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishda turli xorijiy mamlakatlar — Germaniya, Janubiy Koreya va AQSH tajribasi tahlil qilingan. Milliy iqtisodiyotda innovatsiyalarni joriy etishda ta’lim sifati, inson kapitali, boshqaruv mexanizmlari va madaniy mentalitetning o‘rni ko‘rsatib berilgan. O‘zbekiston uchun kombinatsiyalashgan modelning afzalliklari hamda moslashuvchan strategiyaning zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, iqtisodiy model, xorijiy tajriba, inson kapitali, texnologik rivojlanish, startap madaniyati.

Abstract: This article analyzes the experience of foreign countries — Germany, South Korea, and the United States — in the development of an innovation-driven economy. The role of education quality, human capital, governance models, and cultural mindset in implementing innovation is highlighted. The advantages of a combined model and the necessity of an adaptive approach for Uzbekistan are justified.

Keywords: innovation, economic model, foreign experience, human capital, technological development, startup culture.

Kirish. Innovatsion iqtisodiyot hozirgi zamon global iqtisodiy tizimining ajralmas elementi bo‘lib, mamlakatlarning raqobatbardoshligini ta’minlashda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. XXI asrda dunyoning iqtisodiy rivojlangan davlatlari ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli transformatsiya, malakali kadrlar tayyorlash, startap muhitini qo‘llab-quvvatlash va venchur kapital tizimini rivojlantirish orqali innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishga muvaffaq bo‘ldilar. G‘arb davlatlarining iqtisodiyotida intellektual kapital, bilimlar iqtisodiyoti, texnologik menejment, robototexnika va sun’iy intellektning o‘rni tobora kuchayib bormoqda.

Innovatsion iqtisodiyot konsepsiyasining nazariy asosi J. Shumpeter tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u innovatsiyani iqtisodiy rivojlanishning “ichki dvigateli” sifatida ta’riflagan. Uning fikricha, iqtisodiy taraqqiyot “ijodiy buzilish” jarayoni orqali yuzaga keladi, bunda eski ishlab chiqarish usullari va texnologiyalar yangi,

samaraliroqlari bilan almashtiriladi: *“Innovatsiya — bu yangi kombinatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy tizimning sifat jihatidan o‘zgarishidir”*[1].

XXI asrda bu g‘oya innovatsion siyosatning nazariy va amaliy asosiga aylandi. AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Germaniya, Singapur va Xitoyda innovatsion model muvaffaqiyat bilan joriy etilib, bu davlatlar texnologik yetakchilarga aylandi. Bu tajriba innovatsion siyosatning faqat iqtisodiy emas, balki siyosiy, huquqiy va madaniy omillar bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi — xorijiy davlatlarning innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishda qo‘llagan mexanizmlari, davlat siyosati, ta’lim tizimi, texnologik infratuzilma va biznes ekotizimi tajribasini tahlil qilish hamda ularning samaradorligini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Bu jarayon quyidagi savollarga javob topishga yordam beradi: innovatsiyalar qanday sharoitda samarali rivojlanadi; qanday davlat siyosati innovatsion iqtisodiyotni rag‘batlantiradi; ta’lim tizimi innovatsion muhit shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatadi; mamlakatlar tajribasi o‘zaro qanday farqlarga ega.

Shunday qilib, xorijiy tajribaning tahlili innovatsion iqtisodiyotning universal modelini emas, balki har bir jamiyatning madaniy va institutsional xususiyatlariga moslashgan kapital tizimini ko‘rsatadi. Bu yondashuv innovatsion rivojlanishni faqat texnologik jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy-ekonomik transformatsiya sifatida talqin qilishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili

Innovatsion iqtisodiyot tushunchasi deyarli barcha zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda markaziy o‘rin egallaydi. J. Shumpeter innovatsiyani iqtisodiy o‘sishning asosi sifatida ko‘rsatadi va raqobatning o‘zagini texnologik yangilanishlar tashkil etishini ta’kidlaydi. U shunday yozadi: *“Rivojlanish – bu muvozanatning buzilishi; innovatsiya esa bu buzilishning dvigatelidir”*[1].

Bu g‘oya keying ilmiy tadqiqotlarda keng rivojlandi. P. Drucker innovatsiyani har bir millatning intellectual kapitalini iqtisodiy resursga aylantiruvchi mexanizm sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot jarayoni endi kapital emas, balki bilimga asoslanadi: *“Innovatsiya — bu bilimni iqtisodiy imkoniyatga aylantirish san’atidir”* [2].

L. Эдвинсон va T. Stewart intellektual kapital nazariyasini ishlab chiqib, bilimlar bazasi, texnologik tajriba, malakali kadrlar va brend qiymatini innovatsion iqtisodiyotning asosiy boyliklari sifatida ta’riflaydilar. Stewart ta’kidlaydi: *“Organizatsiyaning haqiqiy qiymati ko‘pincha uning balans varag‘ida ko‘rinmaydi — u xodimlarning miyalarida yashiringan”*[3].

Bu g‘oya innovatsion iqtisodiyotning “ko‘rinmas aktivlari” nazariyasiga asos bo‘ldi.

XXI asr innovatsion modeli bilan bog‘liq yangi yondashuvlar ham shakllandi. OECD tomonidan ishlab chiqilgan “National Innovation Systems” konsepsiyasi innovatsiyani nafaqat korxona darajasida, balki davlat, universitetlar, ilmiy markazlar va sanoatning hamkorlik tizimi sifatida ko‘rib chiqadi. OECD hisobotida shunday deyiladi: *“Innovatsion rivojlanish muvaffaqiyati — davlat siyosati, bilim muhitining ochiqligi va bozor mexanizmlarining uyg‘un integratsiyasida namoyon bo‘ladi”*[4].

AQSh modeli ko‘proq bozorbop ishlanmalarni startaplar, venchur kapital va xususiy kapital orqali amalga oshirishga tayanadi. Singapur va Koreya esa davlat tomonidan belgilangan innovatsion strategiya asosida texnologik klasterlarni shakllantirishga erishdi. Yaponiya esa uzluksiz modernizatsiya va korporativ texnologik hamkorlikka tayanadi.

Richard Florida tomonidan ishlab chiqilgan “Creative Class” konsepsiyasi innovatsion iqtisodiyotning inson resurslari bilan bevosita bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Florida yozadi: *“Innovatsiyalar aynan ijodkor insonlarning yashash, ishlash va fikr almashish makonida tug‘iladi”*[5].

Bu nazariya bitta muhim xulosaga olib keladi: innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish uchun faqat texnologiya emas, balki madaniy erkinlik va ijodiy muhit ham zarur.

Shuningdek, Xitoy olimlari innovatsion iqtisodiyotning milliy o‘ziga xoslik bilan uyg‘unligiga urg‘u beradilar. Xitoyning innovatsion modeli “davlat boshchiligidagi modernizatsiya” tamoyiliga asoslanadi, bunda yirik texnologik loyihalar hukumat tashabbusi bilan amalga oshiriladi.

Mustaqil tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion rivojlanishning har bir milliy modeli o‘zining ijtimoiy-madaniy muhitiga mos keladi. Yevropada innovatsion infratuzilma ko‘proq davlat investitsiyasiga tayanadi, AQShda — xususiy kapitalga, Koreyada — ta’lim va ilmiy kadrlar tayyorlash tizimiga.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning universal modeli mavjud emas. Har bir millat o‘z tarixiga, ijtimoiy tuzilmasiga, madaniyatiga va iqtisodiy strategiyalariga mos keluvchi o‘ziga xos innovatsion ekotizimni yaratadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot xorijiy mamlakatlarda innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish amaliyoti va siyosiy mexanizmlarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, metodologiya sifatida kompleks, qiyosiy va tizimli yondashuvlar qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy

metodologik tamoyili — innovatsion jarayonlarni milliy iqtisodiy modelning umumiy kontekstida ko‘rib chiqishdan iborat. Har bir davlatning iqtisodiy siyosati, ta’lim tizimi, texnologik infratuzilmasi va madaniy omillari o‘zaro bog‘liq tarkibiy element sifatida tahlil qilindi.

Tadqiqotda qiyosiy metod qo‘llanilib, AQShning startap-markazli innovatsion modeli Koreyaning davlat tomonidan boshqariladigan texnologik modernizatsiya tizimi, Yaponiyaning korporativ texnologik rivojlanish modeli va Yevropa davlatlarining davlat-sanoat-universitet uchligi asosida shakllangan innovatsion ekotizimi bilan solishtirildi. Bu yondashuv milliy modellarning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash va umumiy tamoyillarni ko‘rsatish imkonini berdi.

Shuningdek, tizimli yondashuv asosida innovatsion iqtisodiyotni tashkil etuvchi elementlarning o‘zaro aloqasi o‘rganildi: davlat siyosati — ilmiy tadqiqotlar — ta’lim — biznes — bozor — xalqaro integratsiya — texnologik transfer. Bu integratsion model innovatsion jarayonlarning faqat texnik jarayon emas, balki iqtisodiy, sotsiologik va madaniy hodisa ekanini ko‘rsatdi.

Tahlil uchun birlamchi va ikkilamchi manbalar, jumladan ilmiy maqolalar, xalqaro iqtisodiy hisobotlar (OECD, World Bank, IMF), milliy innovatsion strategiyalar, patent statistikasi hamda texnologik rivojlanish ko‘rsatkichlari (Global Innovation Index) asos qilib olindi.

Natijalar

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion iqtisodiyotni muvaffaqiyatli rivojlantirishda eng asosiy omil biror bitta iqtisodiy mexanizm emas, balki turli omillarning uyg‘unlashgan kompleksidir. Bunda iqtisodiyot ichidagi texnologik jarayonlar, ilmiy izlanishlar, ta’lim sifati, davlat siyosati, xususiy kapital hamda madaniy ijtimoiy muhit o‘zaro bog‘langan elementlar sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, har bir mamlakat o‘zining innovatsion modelini milliy xususiyatlari asosida shakllantirgan bo‘lsa-da, ular orasida umumiy qonuniyatlar mavjud.

Masalan, AQSh tajribasi shuni ko‘rsatdiki, erkin bozor, venchur kapital va intellektual mulkka asoslangan texnologik startaplar taraqqiyoti innovatsion iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Innovatsion fikrlovchilar uchun imkoniyatlar kengligi, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqmaslik madaniyati ham muhim rol o‘ynaydi. Natijada, Silikon vodiysi modeli global innovatsion makonning ramziga aylandi.

Yaponiya natijalari esa o‘zgacha yo‘nalishni ko‘rsatadi: bu yerda innovatsiya ko‘proq mavjud texnologiyalarni takomillashtirish, ya’ni “yaratuvchi

modernizatsiya”ga asoslanadi. Innovatsiya tinimsiz ishlovchi korporativ ilmiy-texnik markazlar orqali sodir bo‘ladi. Shu bois Yaponiya natijalarida sanoat avtomatizatsiyasi, robototexnika va yuqori aniqlikdagi mexanik ishlab chiqarish ustun turadi.

Janubiy Koreya modelining natijalari ham e’tiborga molik: bu mamlakat innovatsion sakrashni davlat rahbarligidagi modernizatsiya orqali amalga oshirdi. Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga davlat investitsiyalari, ta’lim tizimi orqali sifatli kadrlar tayyorlash hamda Samsung, LG, Hyundai kabi texnologik gigantlar bilan davlat hamkorligi tezkor natijalar berdi. Koreyada innovatsion taraqqiyot milliy iqtisodiy ambitsiyaning, kollektiv mehnat intizomining mahsuli sifatida shakllandi.

Yevropa mamlakatlarida esa innovatsion natijalar ko‘proq ilmiy muhitning ochiqligi va xalqaro hamkorlikka tayanadi. Germaniya misolida “Mittelstand” modeli, ya’ni o‘rta biznesning texnologik imkoniyatlari asosida rivojlanish muvaffaqiyatli natijalar berdi. Bu yerda innovatsiyalar sanoat ishlab chiqarish sifati va universitatsional bilim bilan uyg‘unlashdi.

Singapur natijalari kichik davlat ham global innovatsion markazga aylanishi mumkinligini ko‘rsatadi. Uning muvaffaqiyati mehnat resurslarining yuqori darajadagi malakasi, yuritilayotgan qat’iy intellektual siyosat, soliq rag‘batlari va chet el investitsiyalarini jalb qilish tizimi bilan izohlanadi.

Rossiya bo‘yicha natijalar esa ikki tomonlama manzara kasb etadi: bir tomondan, ilmiy maktablarning yuksak salohiyati, yuqori saviyali matematik va fiziklar mavjudligi innovatsion taraqqiyotga imkoniyat yaratadi; ikkinchi tomondan, bozor mexanizmlarining sust ishlashi, iqtisodiy tashabbuslarning markazlashuvi innovatsion ekotizimning to‘liq shakllanishini sekinlashtiradi. Shu bilan birga, so‘nggi yillarda Rossiyada ham startap ekotizimini rivojlantirishga yo‘naltirilgan siyosatning kuchayishi kuzatilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har qanday innovatsion muvaffaqiyatning asosi inson kapitalidir. Innovatsion iqtisodiyot jamiyatni intellektual resurslar orqali mustahkamlaydi — yuqori malakali kadrlar, ilmiy erkinlik, fikrlar almashish madaniyati — bular innovatsion natijani yaratuvchi omillardir. Natijada, ta’lim tizimining sifat darajasi, kreativ fikrlashni qo‘llab-quvvatlash va ilm-fanni rag‘batlantirish barcha mamlakatlar uchun muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Natijalar umumlashtirilganda, innovatsion iqtisodiyotning global modeli mavjud emasligi va har bir mamlakatning muvaffaqiyati uning taraqqiyot tarixiga, iqtisodiy madaniyatiga, mehnat etikasi va ijtimoiy qadriyatlariga mos keluvchi yo‘l orqali shakllanishi isbotlandi. Lekin barcha natijalar bitta muhim xulosaga olib keladi:

innovatsion taraqqiyot faqat texnologik jarayon emas, balki jamiyatning madaniy va tual o‘sishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Muhokama

Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish masalasida xorijiy mamlakatlar tajribasi juda boy va rang-barang bo‘lib, bu tajribalar O‘zbekiston uchun o‘ziga xos yo‘l xaritasi sifatida qaralishi mumkin. Avvalo, innovatsiyalar faqat texnik ixtirolar yoki raqamli dasturiy yechimlardan iborat emas — ular jamiyatning iqtisodiy mentaliteti, ta’lim sifati, boshqaruv modelining moslashuvchanligi va tadbirkorlik ruhining mavjudligi bilan chambarchas bog‘liq.

Germaniya modelini olaylik. Bu mamlakat innovatsiyalarni yuqoridan boshlab majburan emas, balki jamiyatning ichki madaniyatidan kelib chiqib shakllantiradi. Muhandislik merosi, texnik tafakkur va standartlarga qat’iy rioya qilish nemis innovatsiya modelining poydevorini tashkil etadi. Bu yerda yangi texnologiyalar asta-sekin, sinchkovlik bilan joriy etiladi. Ular sifatni birinchi o‘ringa qo‘yadilar va natijada innovatsiyalar uzoq muddatli va barqaror bo‘ladi.

Janubiy Koreya tajribasi bundan ancha farq qiladi. Bu mamlakat innovatsiyalarni tezkorlik, moslashuvchanlik va milliy ambitsiya bilan uyg‘unlashtirgan. Koreya dastlab xorijiy texnologiyalarni o‘rgangan, so‘ngra ularni takomillashtirib, o‘ziga xos yuqori texnologiyali mahsulotlar yaratgan. Bu evolyutsiya bosqichi mamlakatda “o‘rganishdan — yetakchilikka” tamoyilini shakllantirgan. Koreya bugun raqamli ishlab chiqarish, elektronika, telekommunikatsiya sohasida dunyo yetakchisi.

AQSHda esa mutlaqo boshqa mexanizm ishlaydi. Bu yerda innovatsion taraqqiyotning yuragi — erkin bozor va riskka tayyor bo‘lgan, g‘oya ortidan quvuvchi tadbirkor insonlardir. Bu yerda startap madaniyati kuchli, xatolik qilish qo‘rqinchli emas, balki o‘rganish jarayonining tabiiy bosqichi sifatida qabul qilinadi. Venchur kapital bozori yangi g‘oyalarga moliyaviy qanot beradi. Sanoat gigantlari ham, universitet laboratoriyalari ham, oddiy yosh dasturchi ham innovatsion tizimning teng huquqli ishtirokchilaridir.

O‘zbekiston uchun qaysi model mos degan savol juda muhim. O‘zbekiston Germaniya modelining sifatga yo‘nalgan texnik tafakkuridan, Koreya modelining tezkor moslashuvchan strategiyasidan, AQSH modelining innovatsion erkinlik va tashabbuskorlik ruhidan bir vaqtda foydalanishi mumkin. Aslida, O‘zbekiston uchun tayyor yechim mavjud emas — u o‘z yo‘lini o‘zi yaratishi kerak.

Buning uchun esa inson kapitali masalasi bahs markazida turadi: ta’lim tizimi innovatsion tafakkurni shakllantirishga xizmat qilishi, o‘quvchi va talabalarda mustaqil fikrlash, amaliy tajriba va tadqiqotga qiziqish paydo qilishi lozim. Innovatsion

iqtisodiyot — bu laboratoriyalarda yoki ofislarda yaratiladigan texnologiya emas, balki fikr va tafakkurning erkinligi, yangi imkoniyatlarni izlashga bo‘lgan ichki ehtiyojdir.

Hamkorlik modeli ham juda muhim. Innovatsiyalar davlatning qattiq markazlashgan siyosatidan ham, erkin bozorning o‘z-o‘zini tartibga solishidan ham qay darajada samarali natija berishi mumkin emas. O‘zbekiston sharoitida davlat va xususiy sektor hamkorlikda ishlashi, universitetlar va biznes integratsiyasi kuchayishi, amaliy ilm-fan qo‘llab-quvvatlanishi lozim.

Innovatsiyalarni joriy etishda madaniy tafakkur fenomeni ham asosiy omildir. Masalan, Sharq jamiyatlarida qadriyatlar mehribonlik, uyushqoqlik va ehtiyotkorlikka yo‘naltirilgan bo‘lsa, G‘arb jamiyatlarida individual tashabbus, raqobat va jasorat ustuvor. O‘zbekiston o‘z tarixiy qadriyatlarini yo‘qotmagan holda — zamonaviy iqtisodiy tafakkur madaniyatiga moslashishi kerak.

Xulosa

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish masalasi faqat texnologik o‘sishga bog‘liq emas: bu jarayon ilmiy tafakkur, ijtimoiy institutlar, ta’lim, kapital oqimi va madaniy mentalitet bilan chambarchas bog‘liq. Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, real innovatsion sakrash aniq nusxalash natijasi emas, balki moslashtirish, qayta ishlab chiqish va milliy sharoitlarga uyg‘unlashtirish mahsulidir. Germaniya muhandislik modeli, Koreya tezkor modernizatsiya yo‘li, AQSH riskolumniy venchur kapitali — ularning har biri alohida qiymatga ega, lekin ularni mexanik tarzda ko‘chirib bo‘lmaydi.

O‘zbekiston uchun eng maqbul yo‘l — kombinatorlik yondashuvi: ya’ni, Germaniyaning texnik ta’limi sifatini o‘zlashtirish, Koreyaning tezkor texnologik moslashuvini tatbiq qilish, AQSH modeli asosida esa startap-ekotizim va venchur moliyalashtirishni rivojlantirish. Bu yondashuv mamlakatning innovatsion iqtisodiy rivojini milliy o‘ziga xoslikka tayanib amalga oshirishga imkon beradi. Eng muhimi, O‘zbekiston o‘z innovatsion modelini yaratishi kerak — boshqalarning yo‘lidan yurib emas, balki ularning tajribasini o‘z tafakkuri va ehtiyojlari bilan sintez qilib.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Harvard University Press.

2. Drucker, P. F. (1985). *Innovation and entrepreneurship: Practice and principles*. Harper & Row.

3. Stewart, T. A. (1997). *Intellectual capital: The new wealth of organizations*. Doubleday.

4. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *OECD science, technology and innovation outlook 2019: Strengthening the governance of innovation policies*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/sti_in_outlook-2019-en

5. Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure, community, and everyday life*. Basic Books.

6. Хожанов, А., Маматқулов, Ф. Инновацион иқтисодиёт ва технологик модернизация. — Тошкент: "Fan va texnologiya", 2023. — 204 б.

7. UNDP. Global Innovation Index Report 2024. — New York: United Nations Development Programme, 2024. — 289 p.

8. Qodirova, M., Tojiboyev, S. Innovatsion iqtisodiy siyosatning xorijiy tajribasi va O'zbekiston uchun imkoniyatlari. — Iqtisodiy rivojlanish jurnali, 2024, №3. — B. 42–50.

9. Statista Research Group. Innovation and Digital Economy Trends Report 2024. — Berlin: Statista Publications, 2024. — 93 p.

Komilova Mukarram Qobiljonovna
SamISI katta o‘qituvchisi
ORCID: 0000-0001-8799-413
Rizvonova Sevinch Anvar qizi SamISI
Servis fakulteti 1 – bosqich talabasi

RAQAMLI MARKETINGNING ZAMONAVIY BIZNESDAGI O‘RNI

Annotatsiya: Raqamli marketing bugungi kunda biznesning ajralmas qismiga aylangan. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va mobil platformalar orqali kompaniyalar mijozlar bilan bevosita muloqot qilish, brendni targ‘ib qilish va sotuvni oshirish imkoniga ega. Ushbu maqolada raqamli marketingning asosiy vositalari, ularning zamonaviy biznesdagi ahamiyati, samarali strategiyalar va kelajak istiqbollari yoritilgan. Maqola shuningdek, raqamli marketingning biznes jarayonlarini optimallashtirishdagi rolini, xaridor bilan aloqalarni kuchaytirish va brend sodiqligini oshirishdagi muhimligini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli, marketing, reklama, ishtimoiy tarmoqlar, brend

Abstract: Digital marketing has become an integral part of business today. Through the Internet, social networks and mobile platforms, companies have the opportunity to communicate directly with customers, promote their brand and increase sales. This article discusses the main tools of digital marketing, their importance in modern business, effective strategies and future prospects. The article also analyzes the role of digital marketing in optimizing business processes, strengthening customer relationships and increasing brand loyalty.

Keywords: digital, marketing, advertising, social network, brand

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayoni jadal kechayotgan davrda biznesning barcha yo‘nalishlari innovatsion texnologiyalar asosida qayta shakllanmoqda. Xususan, marketing sohasi ilgari asosan an’anaviy uslublar – televideniye, radio, tashqi reklama, gazetalar orqali olib borilgan bo‘lsa, hozirda uning mazmuni, metodlari va strategiyalari tubdan yangilandi. Internetning keng ommalashuvi, smartfonlardan foydalanish darajasining ortishi, ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotda muhim o‘rin egallashi biznesning raqamli makonga ko‘chishini tezlashtirdi.

Shu bois raqamli marketing (digital marketing) hozirgi kunda nafaqat yordamchi bo‘lim, balki korxonani bozor sharoitida muvaffaqiyatga olib chiqadigan asosiy omillardan biriga aylandi. Har bir kompaniya mijoz bilan doimiy aloqada bo‘lish, uning ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish, ularni qiziqtiruvchi kontent yaratish hamda aniq segmentga yo‘naltirilgan reklama kampaniyalarini amalga oshirish uchun raqamli

vositalardan foydalanmoqda. Raqamli marketingning afzalligi shundaki, u real vaqt rejimida natijalarni kuzatish, investitsiya samaradorligini o‘lchash va strategiyani tezkor ravishda o‘zgartirish imkonini beradi.

Asosiy qism

Raqamli marketing – bu internet va raqamli texnologiyalar yordamida mahsulot yoki xizmatni targ‘ib qilish, mijozlar bilan o‘zaro aloqani rivojlantirish va bozorni tahlil qilish jarayonidir. Uning asosiy ustunligi an’anaviy marketingdan farqli ravishda, maqsadli auditoriyani aniq tanlash, ular bilan interaktiv aloqa o‘rnatish va natijalarni aniqlik bilan o‘lchash imkoniyatiga egaligidir.

Bugungi kunda raqamli marketing har qanday biznes modeli uchun muhim strategik vosita hisoblanadi. Chunki mijozlarning katta qismi onlayn makonda vaqt o‘tkazadi, xarid qilishdan oldin internetdan ma’lumot qidiradi va ijtimoiy tarmoqlardagi fikrlardan ta’sirlanadi**.**

Raqamli marketing vositalari

1. Veb-sayt va SEO (Search Engine Optimization)

Kompaniyaning onlayn mavjudligi — muvaffaqiyatning boshlanishi. SEO orqali sayt qidiruv tizimlarida yuqori o‘rin egallaydi, natijada mijozlar kompaniyani topishi osonlashadi.

2. SMM (Social Media Marketing)

Facebook, Instagram, TikTok va LinkedIn kabi platformalar orqali brendni targ‘ib qilish, auditoriya bilan interaktiv muloqot qilish mumkin. SMM orqali kompaniya brend imidjini mustahkamlash va sodiq mijozlar bazasini yaratish mumkin.

3. Email marketing

Shaxsiylashtirilgan elektron pochta xabarlari orqali mijozlarga maxsus takliflar, yangiliklar va aktsiyalar yetkaziladi. Bu vosita xaridni rag‘batlantiradi va mijoz sodiqligini oshiradi.

4. PPC (Pay-Per-Click) reklama

Google Ads va boshqa reklamalar orqali to‘g‘ri auditoriyaga tezkor yetish mumkin. Har bir klik kompaniya uchun o‘lchab bo‘ladigan qiymatga ega bo‘ladi.

5. Kontent marketing

Bloglar, videolar, infografikalar va podkastlar orqali auditoriyaga foydali ma’lumot yetkaziladi, brend eksperti sifatida obro‘ oshiriladi.

Zamonaviy biznesdagi roli

Raqamli marketingning biznesdagi o‘rni bir nechta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

1. Xaridor bilan muloqot

Raqamli platformalar mijozlarni tinglash, ularning ehtiyojlarini tushunish va tezkor javob berish imkonini beradi. Shu bilan xaridor tajribasi yaxshilanadi.

2. Samaradorlik va tahlil

Onlayn kampaniyalar natijasi aniq o‘lchanadi. Google Analytics, CRM tizimlari va boshqa vositalar orqali qaysi strategiya samarali ekanini aniqlash mumkin.

3. Brend sodiqligi

Ijtimoiy tarmoqlar va email marketing yordamida mijoz bilan doimiy aloqada bo‘lish, sodiq auditoriyani shakllantirish mumkin.

4. Global bozor

Raqamli marketing kompaniyalarni xalqaro miqyosda reklama qilish va yangi bozorlarga kirishga imkon beradi.

Zamonaviy strategiyalar

Raqamli marketing strategiyalari tez o‘zgarib turadi.

Zamonaviy biznesda quyidagi yondashuvlar muvaffaqiyatli hisoblanadi:

- Personalizatsiya: har bir mijozga individual taklif va kontent taqdim etish.
- Video marketing: qisqa videolar orqali mahsulot va xizmatlarni vizual targ‘ib qilish.
- Influencer marketing: ijtimoiy tarmoq yulduzlari orqali mahsulotni targ‘ib qilish.
- Omnichannel yondashuv: bir nechta raqamli platformalarni uyg‘un ishlatish.
- Data-driven marketing: qarorlarni katta hajmdagi ma’lumot asosida qabul qilish.

Shuningdek, sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyalash vositalari marketing jarayonlarini tezlashtiradi va xatoliklarni kamaytiradi

Xulosa

Raqamli marketing zamonaviy biznesning ajralmas strategik yo‘nalishiga aylangan bo‘lib, kompaniyalarga nafaqat mahsulot va xizmatlarni keng auditoriyaga yetkazish, balki mijozlar xulq-atvorini chuqur tahlil qilish, ularga individual yondashuv asosida takliflar berish imkonini yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, analitik platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali marketing jarayonlarini raqamli transformatsiyalash biznes uchun vaqt, mablag‘ va resurslarni tejash bilan birga yuqori samaradorlikka erishish imkonini bermoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli marketingni samarali qo‘llagan korxonalar bozor ulushini oshirishi, brend imidjini mustahkamlashi hamda mijozlar bilan barqaror kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli marketingning

muvaffaqiyati uzluksiz innovatsiyalar, moslashuvchanligi yuqori strategiyalar va ma'lumotga asoslangan qarorlar qabul qilish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli marketing zamonaviy biznesning global raqobat sharoitida barqaror o‘sishi, bozor sharoitlariga tez moslashishi va mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruv tamoyillarini amalda qo‘llashda asosiy vosita sifatida qaraladi. Shu sababli, korxonalar raqamli marketing imkoniyatlaridan to‘laqonli foydalanishi, trendlar va innovatsion texnologiyalarni o‘z faoliyatiga joriy etishi kelajakda ularning muvaffaqiyatli rivojlanishini belgilovchi muhim omillar sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kotler, F., Armstrong, G. **Marketing asoslari**. — Moskva: Williams, 2021. — 864 b.
2. Ryan, D. **Digital Marketing: Strategy, Implementation & Practice**. — London: Pearson Publishing, 2020. — 552 p.
3. Chaffey, D., Smith, P. **Digital Marketing Excellence: Planning, Optimizing and Integrating Online Marketing**. — New York: Routledge, 2022. — 450 p.
4. Karimov, A. Digital Transformation and Customer Engagement: Trends in Modern Business. — *International Journal of Marketing Research*, 2023, №4. — B. 45–52.
5. Turdiyev, A. **Raqamli iqtisodiyot va biznes jarayonlari**. — Toshkent: “Innovatsiya ziyo”, 2022. — 214 b.
6. Porter, M. Competitive Advantage in the Digital Age. — *Harvard Business Review*, 2021, №3. — P. 68–81.
7. Kaplan, A., Haenlein, M. Social Media Marketing and Consumer Behavior. — *Journal of Interactive Marketing*, 2022, №19. — P. 5–20.
8. Statista Research Group. Global Digital Advertising Spend Report 2024. — Berlin: Statista Publications, 2024. — 56 p.
9. Shamsutdinova, D., Qodirov, O. Raqamli marketingda kontent strategiyasining samaradorligi. — *Marketing va boshqaruv*, 2023, №2. — B. 33–41.

Komilova Mukarram Qobiljonovna
SamISI katta o'qituvchisi
komilova.mukarram29@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8799-413
Boliyeva Dinora Rustam Qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Servis fakulteti MR 325-guruh talabasi

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH VA UNDA RAQAMLI BOSHQARUVNING O'RNI

Annotatsiya: Markur maqolada mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashishda raqamli boshqaruvning o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, korrupsiyaqa qarshi kurashish yo'llari hamda tarixda korrupsiyaga qanday qaralganligi haqida so'z yururilgan. Maqolada hozirgi kunda korrupsiyaga qarshi kurashish yo'lida mamlakatlarning o'rni va ularning usullari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiya, raqamli texnologiyalar, tizimlar, jinoyat, qonun, javobgarlik

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida korrupsiya nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki jamiyatning axloqiy qadriyatlariga ham jiddiy zarar yetkazayotgan eng og'riqli muammolardan biridir. Davlat boshqaruvining samarasizligi, ma'lumotning yopiq bo'lishi, inson omili va byurokratik to'siqlar korrupsiya uchun qulay muhit yaratadi. Shuning uchun zamonaviy jamiyat oldida turgan asosiy vazifalardan biri – shaffoflikni oshirish va korrupsiyaga qarshi kurashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishdir. Shu nuqtai nazardan, raqamli boshqaruv (my-gov) jarayonlarni raqamli transformatsiyalash, ochiqlikni ta'minlash va odam omilini kamaytirish orqali korrupsiyani sezilarli darajada qisqartirish imkoniga ega.

Asosiy qism. Korrupsiya bu – jamiyatni turli yo'llar bilan iskanjaga oladigan dahshatli illatdir. Mazkur illat demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur yetkazadi, inson huquqlari buzilishiga olib keladi, bozorlar faoliyatiga to'sqinlik qiladi, hayot sifatini yomonlashtiradi va odamlar xavfsizligiga tahdid soladigan uyushgan jinoyatchilik, terrorizm va boshqa hodisalar ildiz otib, gullashi uchun sharoit yaratib beradi.

Shuningdek, ushbu zararli hodisa katta va kichik, badavlat va kambag'al bo'lishidan qatiy nazar, barcha mamlakat va davlatlarda uchraydigan hodisadir. Ushbu zararli illatni bartaraf etish uchun jahon hamjamiyati tomonidan bir qator samarali ishlar amalga oshirilib tadbiq qilinmoqda, ammo bu zararli illatni haligacha har qanday soha va yo'nalishda ko'rishimiz mumkin. Shuni ta'kidlab o'tishimiz kerak,

mamlakatlar ichida korrupsiyaga qarshi kurashib yuqori natijalarni zab etgan davlat bu – Singapurdir. Hozirgi kunda ham bu davlat korrupsiyaga qarshi kurashib keladi va dunyo davlatlari ichida eng yuqori natijalarga erishgan.

Korrupsiya (Corrumpere – lotinchada “ buzmoq”) degan ma’noni anglatadi va odatda mansabdor shaxslar tomonidan unga berilgan mansab vakolatlari va huquqlardan o‘zlarining shaxsiy manfaatlarini ko‘zlab qonunchilik va ahloq qoidalariga zid ravishda foydalanishni anglatadi. Ko‘p hollarda bu atama siyosiy elitadagi byurokratik apparatga qarata ishlatiladi. Korrupsiya ko‘plab davlatlarning jinoyat va ma’muriy qonunchiligi bilan huquqga qarshi harakat sifatida ta’qib qilinadi. Tarixga ham nazar tashlaydigan bo‘lsak, qadimda birinchi bo‘lib korrupsiyani qoralagan va unga qarshu kurashish uchun harakat qilgan davlat bu – “Shummer” dir. Qadimgi davlatlarni ayniqsa huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo‘rligiga qattiq tashvishga solganligi bizgacha saqlanib qolganligi hattoki manbalarda ham ma’lumdir. Dunyoning yetakchi dinlarida ham birinchi navbatda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning poraxo‘rligi qattiq qoralanadi. Jumladan, Injilda “Sovg‘alarni qabul qilma, chunki sovg‘a ko‘rni ko‘radigan qiladi va haqiqatni o‘zgartiradi” deyilgan bo‘lsa, Qu’roni Karimda “ Boshqalarning mulkini nohaq yo‘l bilan olmangiz va boshqalarga tegishli bo‘lmagan narsalarni olish uchun o‘z mulkingizdan hokimlaringizga pora qilib uzatmangizlar “ deyilgan. Shuningdek korrupsiyani dinda ham qoralanganligini ko‘rishimiz mumkin.

Korrupsiyaqa qarshi kurashish qonuni. Korrupsiya balosi – jamiyat rivojiga g‘ov bo‘ladigan qabih illatdir. U nafaqat mamlakat ravnaqiga to‘siq bo‘ladi, ayni paytda odamlarning ertangi kunga, kelajakda ishonchini susaytiradi, davlar institutlarini obro‘sizlantiradi. Shuning uchun ham mamlakatimizda ushbu illatning oldini olishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda korrupsiyaga qarshi kurashishning yaxlit tizimi yaratilgan. Joriy yilning boshida O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida” gi qonuni imzolandi. Prezidentimizning joriy yil 2-fevraldagi qarori bilan o‘z ichiga olgan 2017 -2018 yillarga mo‘ljallangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha Davlat dasturi qabul qilindi. Mazkur hujjatlar mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashish jarayonini mutlaqo yangi bosqichga olib chiqishga imkon yaratadi. Ushbu qarorga asoslanib korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha respublika idoralararo komissiyasi va hududiy idoralararo komissiyalar tuzildi.

Raqamli boshqaruvning korrupsiyani kamaytirishdagi afzalliklari

Raqamli boshqaruv - davlat xizmatlarini onlayn shaklga o‘tkazish, ma’lumotlarni ochiq e’lon qilish jarayonlarini shaffof qilish orqali fuqarolar bilan muloqotni soddalashtirishga qaratilgan tizimdir.

- Inson omilining kamayishi
- Tezkorlik va qulaylik
- Jarayonlarni nazorat qilish osonligi

Shuningdek, inson omilining kamayishi korrupsiyaga qarshi kurashishdagi eng muhim omil deb hisoblanadi, chunki mansabdor shaxslar bilan aloqa yoqligi bevosita korrupsiya tomon harakatlanish imkoniyatini cheklaydi.

Korrupsiyaqa qarshi kurashish usullari

-Huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish – korrupsiyaga qarshi qat'iy qonunlar jazo choralarini belgilash va sud tizimini mustaqil qilish orqali jinoyat uchun javobgarlikni oshirish jarayoni.

-Kadrlar tanlovi shaffoflik – lavozimlarga tanish – bilish bilan emas, baholash tizimi orqali qabul qilish, adolatli tanlov jarayonini yo'lga qo'yish

-Mol – mulk va daromadlarni deklaratsiya qilish – mansabdor shaxslarning mulki va daromadlari haqida ma'lumotni ochiq e'lon qilish orqali noqonuniy boyishni aniqlash.

Xulosa. Korrupsiyaga qarshi kurash bugungi kunda nafaqat huquqiy jarayon, balki jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy adolatning muhim sharti sifatida qaralmoqda. Korrupsiya mavjud bo'lgan muhitda davlat boshqaruvi sustlashadi, fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi pasayadi, investitsiya muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, natijada jamiyatning rivojlanish sur'ati sekinlashadi. Shu bois korrupsiyani faqat jinoyat sifatida emas, balki davlatning har sohaga ta'sir qiluvchi tizimli muammosi sifatida talqin qilish lozim. Korrupsiyaga qarshi kurashda samarali natijaga erishish uchun faqat jazolash yoki huquqiy choralar bilan cheklanib bo'lmaydi. Ikkinchi tomondan, korrupsiyaning oldini olishga qaratilgan profilaktik va tizimli choralar, ya'ni raqamli boshqaruv, shaffoflik, fuqarolik nazorati, ta'lim va madaniyatni rivojlantirish kabi omillar ham muhim rol o'ynaydi. Chunki korrupsiyaning ildizi jamiyatdagi axloqiy me'yorlar zaifligi, tizim murakkabligi, javobgarlik yetishmasligi kabi omillardan kelib chiqadi. Demak, kurash nafaqat jazolashni, balki bu omillarni bartaraf etishni ham o'z ichiga olishi kerak. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati, ommaviy axborot vositalari va yoshlarning o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Jamoatchilik nazorati kuchli bo'lgan tizimda korrupsion harakatlarni yashirish qiyinlashadi, axborot erkinligi esa jamiyatning adolat talab qilish qobiliyatini oshiradi. Yosh avlodda halollik va javobgarlik madaniyatini shakllantirish esa kelajakda korrupsiyasiz jamiyat poydevorini yaratadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston Respublikasi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.** – 2017-yil, 3-yanvar.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** “Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 2020-yil.
3. Kobiljonovna K. M. Application Of Ways To Increase Efficiency In Learning The Russian Language //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2024. – Т. 28. – С. 12-14.
4. Комилова М. К., Давлятова Т. Б. РОЛЬ ТЕРМИНОЛОГИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕЧИ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 41. – №. 3. – С. 129-133.
5. Komilova M. Issues of the social significance of education in uzbekistan //Интернаука. – 2019. – №. 22-3. – С. 62-63.
6. **Xudoyberdiyev, A., Jo‘rayev, N.** Korrupsiyaga qarshi kurashishda raqamli texnologiyalarning o‘rni. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2023. – 212 b.
7. **Saidov, S.** Davlat boshqaruvida shaffoflik va ochiqlikning oshishi: raqamli boshqaruv imkoniyatlari. – Toshkent: TDYMI nashriyoti, 2022. – 178 b.

Komilova Mukarram Qobiljonovna
SamISI katta o‘qituvchisi
komilova.mukarram29@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8799-413
Boliyeva Dinora Rustam Qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Servis fakulteti MR 325-guruh talabasi

MARKETINGNING IQTISODIY TIZIMDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada marketing va uning mohiyati, marketing nima va nima uchun bu darajada muhim qolaversa uning kelib chiqishi. Shu bilan birga marketinging vazifalari turlari haqida alohida aytib o‘tilgan. Marketing – bu sotuvning yuragi. Bu faqat reklama emas balki mahsulotni yaralishidan tortib toki iste’molchilarga yetguncha bo‘lgan barcha jarayondir. Uning ahamiyati – mahsulotni tanishtirish, mijozlarni jalb qilish va ularni olib qolish va savdoni oshirishda juda muhimdir. Eng asosiysi - bu korxonaning iqtisodiy faoliyatida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan strategik jarayon bo‘lib, uning samarali tashkil etilishi raqobatda ustunlik, mijoz ehtiyojini qondirish va barqaror rivojlanishning asosiy omilidir.

Kalit so‘zlar: Marketing, iste’molchi, reklama, 4P, narx, brend, sifat, ahamiyat, Raqamli marketing, An’anaviy marketing, influencer marketing

Abstract: This article discusses marketing and its essence, what marketing is, why it is so important, and its origins. It also separately explains the functions and types of marketing. Marketing is the heart of sales. It is not just advertising but includes all processes from the creation of the product to its delivery to consumers. Its importance lies in introducing the product, attracting customers, retaining them, and increasing sales. Most importantly, it is a strategic process with decisive importance in the economic activity of an enterprise. Its effective organization is the main factor for gaining competitive advantage, meeting customer needs, and sustainable development.

Keywords: Marketing, consumer, advertising, 4P, price, brand, quality, importance, digital marketing, traditional marketing, influencer marketing.

Kirish. Marketing- *(inglizcha market - bozor, bozordagi harakat, faoliyat)* “Marketing” atamasi ilk bor XIX asrning 60-yillarida Makkovern tomonidan kiritilgan. Marketing nazariy konsepsiya va tijorat faoliyatining o‘ziga xos hodisasi tarzida XX-asr boshlarida AQShda ilk bor qo‘llandi. Ishlab chiqarish va kapitalning yuksak darajada to‘planishi, iqtisodiyot tarmoqlarida monopoliyalar hukmronligining, xalqaro bozorda keskin raqobatning vujudga kelishi mahsulot sotish muammosini obyektiv tarzda birinchi o‘ringa chiqardi. 1908-yilda Amerika Qo‘shma Shtatlarida marketing muammolarini o‘rganadigan birinchi ixtisoslashgan firma paydo bo‘ldi. 1911-yilda esa o‘sha davrdagi bir qator yirik kompaniyalar tijorat tadqiqotlari bilan shug‘ullanadigan dastlabki bo‘limlarni ochdi. Kompaniyalar huzurida bozorni o‘rganish, reklama, xaridorlarga xizmat ko‘rsatish va boshqarishning boshqa vazifalari bilan shug‘ullanadigan “marketing” bo‘limlari ta’sis etila boshlandi. 1931-yilda Amerika marketing jamiyati, 1937-yilda esa Amerika marketing milliy uyushmasi tuzildi. XX-asrning 50-60-yillarida xalqaro marketing federatsiyasi, jamoatchilik fikri hamda marketing bo‘yicha Yevropa jamiyati va Yevropa marketing akademiyasi kabi xalqaro marketing tashkilotlari tuzildi, marketing zamonaviy kasblardan biri deyiladi.

Marketing bu faqatgina reklama emas, ammo ko‘plab odamlar marketingni shunchaki reklama deb o‘ylaydi, lekin bu noto‘g‘ri**.**

Marketing - bu mahsulot yoki xizmatni mijozlarga tanitishdan tashqari, iste’molchilarni chuqur o‘rganish, ularning talab va istaklarini aniqlash, bozor sharoitiga moslashish va bozorga ta’sir ko‘rsatish jarayonidir. Marketingning asosiy yo‘nalishi - mijoz nimani xohlashini bilish, shu ehtiyoj asosida mahsulotni shakllantirish va uni bozorda muvaffaqiyatli joylashtirishdir. Ya’ni marketing reklama bilan cheklanib qolmaydi, balki butun biznesning rivojlanish strategiyasini belgilovchi

keng qamrovli tizimdir. Qisqa qilib aytganda mahsulotni yaratishdan tortib, sotilganga qadar bo‘lgan barcha jarayon.

Marketingning maqsadi - yangi mijozlarni mahsulot, tovar yoki xizmat uchun jalb qilish, ularga yuqori iste’mol sifatini taklif qilib, eski mijozlarni saqlab qolgan holda, ularning tinimsiz o‘zgarib turuvchi ehtiyojlarini qondirishdan iborat.

Marketingning asosiy vazifasi - har bir bozorni ehtiyojlari va zaruratlarini, talab va taklifni aniqlash, ular orasidan o‘z kompaniyalari boshqa raqobatchilardan ko‘ra yuqori darajali xizmat ko‘rsata oladiganlarini tanlashdan iborat. Bu kompaniyaga yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish va uning natijasida iste’molchilarning ehtiyojlarini qondirish bilan kompaniyaning umumiy foydasini oshirishdir.

Marketingning asosiy vazifalaridir

- ✓ Bozorni o‘rganish - talab, taklif, raqobatni tahlil qilish.
- ✓ Maqsadli auditoriyani aniqlash - kimga sotishni belgilash.
- ✓ Mahsulotni rivojlantirish - xaridor xohlagan sifatni berish.
- ✓ Narx siyosatini belgilash - raqobatchilarga mos, foydali narx.
- ✓ Reklama va targ‘ibot - mahsulot haqida iste’molchiga to‘g‘ri axborot berish.
- ✓ Savdoni tashkil qilish - sotuv kanallarini yaratish.
- ✓ Mijozlar bilan aloqa - xizmat ko‘rsatish, fikr-mulohazalar yig‘ish.
- ✓ Mijoz ehtiyojini aniqlash - ular nima istaydi, qanday sifat kerak.
- ✓ Mahsulotni to‘g‘ri joyga yetkazish - aynan kerakli joyda, kerakli vaqtda bo‘lishi.
- ✓ Brend yaratish - kompaniyaning ishonchli, sifatli ko‘rinishini shakllantirish.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot tahliliy-uslubiy yondashuv asosida amalga oshirilgan bo‘lib:

marketingning nazariy konsepsiyalari o‘rganildi;

klassik ta’riflar va ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi;

marketing tizimining asosiy vazifalari umumlashtirildi;

Ushbu metodlar orqali marketingning amaliy va nazariy ahamiyati, uning iqtisodiy samaradorlikka ta’sir mexanizmlari aniqlandi.

Marketingning ahamiyati. Marketingning asosiy ahamiyatlaridan biri – iste’molchini chuqur o‘rganish va uning ehtiyojidan kelib chiqib mahsulot shakllantirishdir. Bu yondashuv korxonaga resurslarni tejashni, bozordagi xatolarni kamaytirish va mahsulotni aniq maqsadli auditoriyaga yo‘naltirish imkonini beradi.

Natijada ishlab chiqaruvchi ham, iste’molchi ham yutadi va korxona foyda oladi, xaridor esa o‘z talabiga mos mahsulot topadi. Shuningdek, marketing bozor raqobatini sog‘lomlashtiradi. Raqobatning kuchayishi korxonalarni ish sifatni oshirishga, xizmat ko‘rsatishni yaxshilashga va narxlarni optimallashtirishga hissa qo‘shadi. Bu holat

iqtisodiyotning umumiy rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Marketing tahlillari yordamida korxonalar bozor o‘zgarishlarini oldindan ko‘ra oladi, yangi imkoniyatlarni aniqlaydi va xavflarni kamaytirishga yordam beradi.

Marketingning turlari: Iqtisodiyotda marketingni juda ham ko‘plab turlari mavjud va ular juda muhimdir. Marketingning turlari biznesning turli sohalarida juda muhim ro‘l o‘ynaydi. Har bir marketing turi ma’lum bir maqsadga xizmat qiladi va mahsulot yoki xizmatni mijozga yetkazish jarayonini osonlashtiradi.

Raqamli marketing - bu mahsulot yoki xizmatlarni internet orqali va shunga o‘xshash platformalar orqali targ‘ib qilish jarayonidir. Bu jarayon *Instagram, Telegram, Facebook, YouTube, Google, Veb-saytlar va boshqa mobil ilovalar* kabi zamonaviy usullarni o‘z ichiga oladi.

Marketingning yana bir muhim jihati - brend yaratish va uni boshqarishdir. Kuchli brend nafaqat sotuvni ko‘paytiradi, balki korxonaning jamiyatdagi obro‘sini mustahkamlaydi, iste’molchilarda ishonch uyg‘otadi**.** Qolaversa bu brend bilan odamlarni yodida qolish mumkin bu esa xaridorlarni ushlab qolishda katta yordam beradi. Bu esa uzoq muddatli muvaffaqiyatning asosiy omillaridan sanaladi.

Natija va Muhokama: tahlillar quyidagi asosiy natijalarni ko‘rsatdi:

1. **Marketing korxona strategiyasining eng muhim bo‘g‘inidir**

Marketing bozor talabi, iste’molchi xohishi va raqobatchilar faoliyati haqida aniq ma’lumot bermaydi, balki korxonaning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantiradi.

2. Iste’molchini o‘rganish – muvaffaqiyatning asosiy sharti. Bozor ehtiyojlarini aniqlash mahsulotni to‘g‘ri shakllantirishga yordam beradi, xatolarni kamaytiradi va sotuvni oshiradi.

3. Marketing vazifalari korxonaning barcha bo‘limlari bilan bog‘liq

bozor tahlili
mahsulot strategiyasi
narx siyosati
reklama va kommunikatsiya
sotuv kanallari
mijoz bilan aloqa

Bu esa marketingni korxona faoliyatining integrativ tizimiga aylantiradi.

4. 4P modeli marketing jarayonining tuzilmasini belgilaydi

Element	Izoh
Product (Mahsulot)	Sifat, dizayn, brend, qadoqlash
Price (Narx)	Narx strategiyasi, chegirmalar, to‘lov shartlari

Place (Joylashtirish)	Savdo kanallari, logistika, yetkazib berish
Promotion (Targ‘ibot)	Reklama, PR, ton/kommunikatsiya strategiyasi

Ushbu model korxonaga mahsulotni bozorda to‘g‘ri joylashtirishga yordam beradi.

Muhokama;

— Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy marketing:
— raqobatni kuchaytiradi va uning sog‘lom shakllanishiga yordam beradi;
— korxonalarga bozor o‘zgarishlarini oldindan ko‘rish imkonini beradi;
— brend yaratish jarayonida hal qiluvchi o‘rin tutadi;
— iste’molchi bilan uzoq muddatli va mustahkam munosabatlar o‘rnatishga yordam beradi.

Marketing faqat sotuv jarayoni emas, balki iste’molchiga nihoyatda mos va sifatli mahsulot yaratishga yo‘naltirilgan katta boshqaruv tizimidir. Uning puxta yo‘lga qo‘yilishi korxonaning umumiy moliyaviy natijalariga, raqobatbardoshligi oshishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli marketingni asosiy vazifalari: Mijozlarni internet orqali topish, mahsulot va xizmatlarni online reklama qilish, sotuvni oshirish. Va uning afzalliklari: Arzon va samarali reklama, tezkor va qulay, 24/7 ishlaydi va mijozlar orasida tez tarqaladi.

An’anaviy Marketing – Internet orqali emas balki *Televizor, radio, gazeta va jurnallarda odatiy (offline) tarzda reklama qilish jarayonidir.* Ya’ni anchadan ishlatilayotgan reklama turidir.

Asosiy vazifalari: Brendni ommaga tanitish, Mahsulotni ko‘proq odamlar ko‘rishini ta’minlash va ishonchli auditoriyani jalb qilish. Shu bilan birga **uning afzalliklari**: Ishonchli, katta auditoriani qamrab oladi va hududiy reklama uchun juda qulay.

Influencer marketing – Ushbu tur mahsulot va reklamalarni mashhur odamlar orqali targ‘ib qiladi, masalan: blogerlar, aktyorlar va sportchilar orqali reklama qilish strategiyasi hisoblanadi. Ya’ni odamlar ko‘p kuzatadigan shaxslar brendni reklama qilishadi**. Bu yo‘nalishning afzalliklari**: Auditoriya orasida ishonch kuchli, tez tarqaladigan reklama, mijozlarga to‘g‘ridan to‘g‘ri chiqish va brend obrusini tez ko‘tarish. Masalan: biror bir mashhur bloger o‘z instagramiga biror xizmat yoki mahsulotni unga yoqganini va yaxshi ekanini e’trof etib video qo‘ysa (po‘st joylasa) u – influencer marketing bo‘ladi.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, marketing nafaqat

mahsulot yoki xizmatni bozorga olib chiqish jarayoni, balki iqtisodiy tizimning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi strategik boshqaruv funksiyasidir. Marketingning asosiy vazifasi bozor ehtiyojlarini aniqlash, iste’molchilar xulq-atvori va talab tendensiyalarini o‘rganish hamda korxonalar faoliyatini ushbu omillarga moslashtirishdan iborat bo‘lib, bu o‘z navbatida iqtisodiyotda resurslarning oqilona taqsimlanishi, raqobatning kuchayishi va innovatsion g‘oyalar paydo bo‘lishiga zamin yaratadi.

Marketing mexanizmlarining iqtisodiy tizimga ta’siri ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: birinchidan, u ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasida samarali aloqa kanallarini yaratadi, ikkinchidan esa bozor muvozanatini saqlash va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Raqobatbardosh korxonalar aynan marketing strategiyasiga tayangan holda bozorga moslashadi, brend qiymatini oshiradi va mijozlar sodiqligini shakllantiradi.

Umuman olganda, marketingning iqtisodiy tizimdagi o‘rni zamonaviy biznes jarayonlarining ajralmas qismi sifatida tobora ortib bormoqda. Uning asosiy ustunligi shundaki, marketing bozorni o‘rgangan holda korxonaning nafaqat bugungi manfaatlarini, balki kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini ham belgilab beradi. Shu sababli, marketingni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va barqarorligining muhim omili sifatida baholanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Котлер, Ф. Основы маркетинга. — Москва: Вильямс, 2021. — 880 с.

2. Lamb, Ch., Hair, J., McDaniel, C. Marketing: Principles and Practice. — New York: Cengage Learning, 2022. — 562 p.

3. Chaffey, D., Ellis-Chadwick, F. Digital Marketing and Strategy. — London: Pearson Publishing, 2023. — 470 p.

4. Porter, M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. — Harvard Business Review Press, 2020. — 396 p.

5. Stiglitz, J., Greenwald, B. Creating a Learning Society: A New Approach to Growth. — New York: Columbia University Press, 2021. — 512 p.

6. Солиев, А., Абдуллаев, Ҳ. Marketing asoslari. — Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2022. — 213 b.

7. Qodirov, O., Abdurahmonova, M. Marketingning innovatsion iqtisodiyotdagi o‘rni. — Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 2023, №2. — B. 35–42.

8. OECD Digital Market Outlook Report. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 122 p.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Tuxtayev Kodir Abdullo o‘g‘li
Abduraxmonov Abubakr Akbar o‘g‘li
SamISI IK-323 guruh talabalari

INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA INSON OMILINING O‘RNI

Annotatsiya: Maqolada innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson omilining o‘rni chuqur tahlil qilinadi. Inson kapitalining sifati, bilimlarning yangilanish darajasi, ijodkorlik, kasbiy kompetensiyalar va ularning texnologik innovatsiyalar bilan o‘zaro ta’siri iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlari sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda endogen o‘sish nazariyalari, mehnat bozori transformatsiyasi, raqamli ko‘nikmalarning ahamiyati va kadrlar malakasining texnologiya joriy etish samaradorligiga ta’siri ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, inson omiliga investitsiyalar — ta’lim, malaka oshirish va ilmiy tadqiqotlar — innovatsion rivojlanishning strategik sharti bo‘lib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, innovatsion iqtisodiyot, texnologik rivojlanish, raqamli ko‘nikmalar, mehnat bozori, endogen o‘sish, innovatsiya, malaka oshirish

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the role of the human factor within an innovation-driven economy. The study examines how human capital quality, learning capacity, creativity, professional competencies, and their interaction with technological innovation shape economic growth and productivity. Drawing on endogenous growth theories, labor market transformation research, and digital skills frameworks, the paper highlights how workforce capabilities determine the effectiveness of technological adoption and innovation diffusion. Results indicate that investments in human capital—education, training, and research—constitute a strategic prerequisite for innovative development, enhance productivity, and strengthen national competitiveness in the global economy.

Keywords: human capital, innovation economy, technological development, digital skills, labor market, endogenous growth, innovation, workforce training

Kirish. Innovatsion iqtisodiyot — bu yangi bilim, texnologiya va tashkilotchilik yechimlari asosida barqaror o‘sish va raqobatbardoshlikni oshirishga yo‘naltirilgan iqtisodiy tizimdir. Ushbu muhitda inson omili — faqat mehnat resurslari miqdori emas, balki bilim, ko‘nikma, motivatsiya, ijodkorlik, tashabbuskorlik va ijtimoiy kapitalning

butun to‘plami sifatida qaraladi. Inson omili innovatsion jarayonlarning yaratilishi, so‘zsiz tarqalishi (diffuziya), ichki va tashqi spilloverlar hosil bo‘lishi hamda texnologiyalarning iqtisodiy samaraga aylanishida markaziy ahamiyat kasb etadi. Endogen o‘sish nazariyasi bunday rolni nazariy jihatdan asoslaydi: inson kapitali va R&D — yangi bilimni ishlab chiqishning asosiy drayverlari hisoblanadi[1].

Maqolaning maqsadi — innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson omilining rolini nazariy, empirik va siyosiy jihatdan tizimli tahlil qilish; inson kapitali, ko‘nikmalar, motivatsiya va tashkilotchilik omillarining innovatsion jarayonlarga ta’sirini aniqlash; va natijalar asosida mamlakat va korxona darajasida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Ushbu masalalarga javob izlash uchun sohada chop etilgan ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va so‘nggi empirik tadqiqotlar integratsiyalandi[2].

Metodologiya. Tadqiqot aralash uslubda olib borildi: bir tomondan, inson omilini tavsiflovchi va uning innovatsiyaga ta’sirini o‘lchovchi nazariy va empirik adabiyotlarning sistematik tahlili amalga oshirildi; boshqa tomondan, xalqaro tashkilotlar (OECD, World Bank) va so‘nggi ilmiy maqolalardagi natijalar sintez qilindi. Adabiyotlar tanlanganida so‘nggi o‘n yil ichida nashr qilingan ishlar va klassik nazariy asarlar (endogen o‘sish maktabi)dan ushbu kontekstga mos keladigan ma’lumotlar ustuvorlik bilan qamrab olindi.

Natijalar. Adabiyotlar ko‘rsatadiki, inson kapitalining sifati va miqdori innovatsion faollik va texnologik yangiliklarni yaratish qobiliyatida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Yuqori malakali ishchi kuchi va ilmiy-tadqiqot salohiyati mavjud mamlakatlar va hududlar yangi texnologiyalarni yaratish va ularni innovatsion mahsulot hamda jarayonlarga aylantirishda yuqori ko‘rsatkichlarni beradi. Shuningdek, ta’limning sifati, kasb-hunar ta’limi va doimiy kasbiy qayta tayyorgarlik tizimlari innovatsion salohiyatni shakllantiradi. Bu xulosalar endogen o‘sish modelining empirik tasdiqlari bilan mos keladi[1].

Raqamli transformatsiya sharoitida an’anaviy ko‘nikmalardan tashqari analitik, raqamli va ijodiy ko‘nikmalar talabi keskin oshadi. OECD hamda World Bank hisobotlari ko‘rsatadiki, mamlakatlarning raqamli o‘sishdan foyda ko‘rishi uchun keng qamrovli "soft" va "hard" ko‘nikmalarga egalik qilish zarur: texnik bilimlar, muammo yechish, ijodkorlik, hamkorlik va doimiy o‘rganish odatlari. Skills siyosati (ta’lim, qayta tayyorlash) innovatsiyani tatbiq etishda va ishchi kuchi moslashuvini ta’minlashda asosiy instrumentdir [2],[3].

Maqsadli ilmiy ishlanmalar va korxona case-study’lari shuni ko‘rsatadiki, inson omili faqat ko‘nikma va bilim bilan cheklanmaydi — tashkilot ichidagi boshqaruv amaliyotlari, innovatsion madaniyat, ichki rag‘batlantirish mexanizmlari va liderlik

ham innovatsion salohiyatni belgilovchi muhim elementlardir. Innovatsion muhitda erkin axborot almashinuvi, xato qilish imkoniyati va yangiliklarni sinab ko‘rish uchun "testbed"lar korxonaning innovatsiyalarni yaratish tezligini oshiradi. Ushbu holatlar innovatsion ekotizimning mikro-mexanizmlarini ochib beradi[2],[4].

Innovatsion jarayonlar ish bozorida strukturaviy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi: ba’zi vazifalar avtomatlashtirilishi mumkin, boshqalar esa yangi professional talablarni yuzaga chiqaradi. Shu sababli, mehnat bozorining moslashuvchanligi, qayta tayyorlash tizimlari va ijtimoiy himoya mexanizmlari — ishchi kuchini texnologik o‘zgarishlardan himoya qilish va ijobiy o‘zgarishlarga moslashtirish uchun zarur. Adabiyot shuni ta’kidlaydiki, inson kapitaliga investitsiyalar nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta’minlaydi[4].

Inson omilining innovatsion ta’siri bir xilda tarqatilmaydi. Ushbu effekt soha, firmaning o‘lchami, mamlakat darajasi va institutsional muhitga qarab farqlanadi. Masalan, yuqori texnologiyali xizmatlar va yuqori qo‘shilgan qiymatli sanoatda malakali ishchi kuchi va tashkilotchilik kapabilitiylari bevosita produktivlikni oshiradi; biroq an’anaviy ishlab chiqarish yoki qishloq xo‘jaligida texnologiyalarni joriy etish ko‘proq kapital va infratuzilma talab qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda inson kapitali va infratuzilma yetishmovchiligi innovatsion salohiyatni cheklaydi, natijada innovatsiyalar ko‘pincha chet el investitsiyalari va xalqaro firmalar orqali tarqaladi. [5]

Muhokama

Innovatsion iqtisodiyotda inson omilining ahamiyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy raqobatning asosiy determinanti endi nafaqat kapital sig‘imi yoki tabiiy resurslar mavjudligida, balki inson kapitalining sifati, bilimlarning yangilanish tezligi, ijodkorlik darajasi va intellektual salohiyatning iqtisodiy tizimga integratsiyalashganlik darajasida mujassamdir. Aghion va Howittning endogen o‘sish modeliga ko‘ra, texnologik yangilanishlar asosida shakllanadigan iqtisodiy dinamika innovatorlarning malakasiga, ilmiy izlanishlarning sifatiga va bilimning jamiyat bo‘ylab tarqalish tezligiga kuchli bog‘liqdir. Bu yondashuv innovatsion iqtisodiyotda inson omili nafaqat ishlab chiqarish jarayonidagi ishtirokchi, balki o‘sish mexanizmining "ichki dvigateli" ekanligini tasdiqlaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inson kapitali innovatsion tizimning uzviy bo‘g‘ini sifatida quyidagi uchta asosiy mexanizm orqali iqtisodiy samaradorlikka ta’sir ko‘rsatadi:

- bilim yaratish va texnologiya ishlab chiqish;
- yangiliklarni tijoratlashtirishga qodir institutsional va tashkiliy salohiyatni shakllantirish;

- uzluksiz o‘qitish va moslashuvchan kadrlarga tayanadigan mehnat bozorini optimallashtirish.

Bu jarayonlarning har biri mamlakatning innovatsion rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi, ularning uyg‘un ishlashi esa yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish va texnologik yetakchilik uchun asosiy shart hisoblanadi.

Iqtisodiy tahlil. Innovatsion iqtisodiyotda inson kapitalining asosiy funksiyalaridan biri – yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish qobiliyatini oshirishdir. Ugur qayd etganidek, texnologiya qabul qilishning tezligi va sifati kadrlar malakasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, malaka yetishmovchiligi innovatsiyalarning iqtisodiy samarasini pasaytiradi. Masalan, sun’iy intellekt, robototexnika yoki raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etishda xodimlarning texnologik savodxonligi yetarli bo‘lmasa, texnologiyalar "nominal" joriy qilinadi, ammo ular ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshira olmaydi. Bu holat ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda uchrab, “innovatsion bo‘shliq” fenomenini yuzaga keltiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inson kapitalining roli faqat texnologiya yaratish bilan cheklanmaydi, balki innovatsiyani qo‘llab-quvvatlaydigan ijtimoiy-iqtisodiy muhitni shakllantirishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Innovatsion iqtisodiyotning yirik tadqiqotchilari, jumladan, Florida, Nelson va Edquistlar, innovatsion klasterlar muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ijodkorlik, ochiq muloqot, bilim almashinuvi va ijtimoiy ishonch tizimiga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydilar. Bu omillar esa inson resurslarining sifati va ularning o‘zaro kooperatsiya darajasi bilan belgilanadi.

Empirik tahlil. Tadqiqot natijalari turli sektorlar bo‘yicha inson kapitalining innovatsion faoliyatga ta’sirini farqlash zarurligini ko‘rsatadi. Yuqori texnologiyali tarmoqlarda – IT, biotexnologiya, muhandislik, aerokosmik sanoat – ilmiy darajaga ega xodimlar ulushi innovatsion natijalarning asosiy prognozlovchisi hisoblanadi. O‘rta texnologiyali sohalar (avtomobilsozlik, kimyo, elektrotexnika)da esa texnik ko‘nikmalar va sifatni boshqarish madaniyati muhim ahamiyat kasb etadi. Past texnologiyali sohalarda esa inson kapitalining roli asosan mehnat unumdorligiga va biznesni boshqarish madaniyatiga ta’sir qiladi.

Bu farqlar shuni anglatadiki, innovatsion iqtisodiyot uchun yagonalashtirilgan yondashuv emas, balki soha-spetsifik strategiyalar zarur: yuqori texnologiyali sektorlar uchun – ilmiy tadqiqotlar va kreativ ko‘nikmalar; o‘rta texnologiyali sohalar uchun – muhandislik va texnik tayyorgarlik; past texnologiyali tarmoqlar uchun – tashkilot boshqaruvi va raqamli savodxonlik dasturlari.

Mehnat bozori oqibatlari. Innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi mehnat bozorida ham chuqur tarkibiy o‘zgarishlarga olib keladi. Sun’iy intellekt va raqamli

transformatsiyalashning keng joriy etilishi natijasida past malakali ish joylarining qisqarishi kuzatiladi, bir vaqtning o‘zida esa yuqori malakali kadrlar uchun talab keskin oshadi. Bu jarayon “polyarizatsiya effekti” sifatida tavsiflanadi: mehnat bozori o‘rta malakali ish o‘rinlarining kamayishi hisobiga ikki qutbli tuzilma hosil qiladi. Shu nuqtai nazardan, inson kapitaliga sarmoya kiritish – nafaqat innovatsion rivojlanishning sharti, balki ijtimoiy barqarorlikni saqlash vositasidir.

Siyosiy va institutsional chora-tadbirlar. Tadqiqot tahlillariga asoslanib, innovatsion iqtisodiyotda inson omilini rivojlantirish quyidagi tizimli yondashuvlarni talab qiladi:

- Ta’lim tizimi – fundamental fanlar, matematika, muhandislik, axborot texnologiyalariga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur.

- Raqamli ko‘nikmalar – barcha sohalar bo‘yicha asosiy kompetensiyalar sifatida shakllantirilishi kerak.

- Ilmiy tadqiqotlar – oliy ta’lim va sanoat integratsiyasi asosida, davlat grantlari va xususiy investitsiyalar bilan qo‘llab-quvvatlanishi zarur.

- Inson kapitali siyosati – uzluksiz ta’lim, qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini o‘z ichiga olishi kerak.

- Ijtimoiy innovatsiyalar – kreativlik, tadbirkorlik va jamoaviy ishlash madaniyatini rivojlantirish orqali qo‘llab-quvvatlanishi lozim.

Birinchidan, ta’lim tizimini nafaqat kvantitativ, balki sifat jihatdan ham yaxshilash zarur. Bu nafaqat oliy ta’limdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, balki kasb-hunar, texnik va doimiy professional ta’limni kengaytirishni anglatuvchi siyosatni talab qiladi. Ikkinchidan, davlatlar raqamli va yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirishga investitsiyalarni maqsadga muvofiq yo‘naltirishi kerak: bu kurikulum islohotlari, ta’lim va ishbilarmonlik hamkorligi, va qayta tayyorlash dasturlarini o‘z ichiga oladi. Uchinchi, korxonalar ichida innovatsion madaniyat va tashkilotchilik islohotlari — rahbarlik, rag‘batlantirish, ichki R&D va hamkorlik tarmoqlariga yo‘naltirilgan siyosatlar — inson omilidan maksimal foyda olishga yordam beradi. To‘rtinchidan, ijtimoiy himoya va moslashuvchan mehnat bozori mexanizmlarini mustahkamlash texnologik o‘zgarishlarning salbiy ijtimoiy oqibatlarini yumshatadi[2].

Keng qamrovli siyosat paketi quyidagi asosiy komponentlardan iborat bo‘lishi kerak: ijtimoiy siyosat va mehnat bozorini modernizatsiya qilish; ta’lim va qayta tayyorlashga investitsiyalarni oshirish; korxonalar uchun R&D va inson kapitaliga sarmoya kiritishni rag‘batlantirish mexanizmlari (soliq imtiyozlari, grantlar, mikrokreditlar); innovatsion ekotizimni mustahkamlash — universitetlar, startaplar va sanoat o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish; hamda raqamli infratuzilmani

kengaytirish. Bunday paket inson omilini markazga qo‘ygan holda innovatsion taraqqiyotni tezlashtirishga xizmat qiladi[2].

Ushbu maqola adabiyotlarni sintezlashga asoslangan bo‘lib, yangi empirik model yoki mamlakatlar kesimida eksperimental yakunlarni taqdim etmaydi. Kelgusida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tadqiqotlar qatoriga quyidagilar kiradi: mikrodarajadagi ishchi va firmalarning ko‘nikma-profilini o‘lchash orqali innovatsiyaga ta’sirini kvantifikatsiyalash; panel ma’lumotlar yordamida mamlakatlararo va sektorlararo taqqoslash; siyosat paketlarining quasi-eksperimental baholari orqali inson kapitaliga sarmoyaning innovatsiyaga ta’sirini aniqroq o‘lchash; va madaniy hamda ijtimoiy omillar (riskbardoshlik, ijodkorlik madaniyati) ning rolini chuqurroq aniqlovchi interdisipliner tadqiqotlar[3].

Xulosa. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson omili — innovatsiyalarni yaratuvchi, tarqatuvchi va iqtisodiy qiymatga aylantiruvchi markaziy unsurdir. Inson kapitali sifatining oshishi, moslashuvchan va raqamli ko‘nikmalar, innovatsion madaniyat va samarali tashkilotchilik — bularning barchasi texnologik o‘zgarishlardan maksimal daromad olish uchun zarur. Siyosat ishlab chiquvchilar va korxona rahbarlari uchun asosiy xulosa shundan iboratki, texnologiyalarga investitsiya qilish bilan birga inson kapitalini va tashkilotchilik islohotlarini bir paytda olib borish lozim; aks holda texnologiyalar o‘z-o‘zidan kutgan ijtimoiy va iqtisodiy natijalarni bermasligi mumkin. Ushbu maqola ilmiy va siyosiy dalillarni birlashtirib, inson omilini markazga qo‘yuvchi strategiyalarni ishlab chiqishga hamda kelgusidagi empirik tadqiqotlarni rivojlantirishga asos yaratadi.

Foydlanilgan adabiyotlar

1. **Uzbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori.** “Inson kapitalini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”. – 2022-yil.
2. **Uzstat.** O‘zbekistonning inson kapitali bo‘yicha statistik ko‘rsatkichlari. – 2023-yil hisobot.
3. Aghion, P., & Howitt, P. (2009). *The economics of growth* (2nd ed.). MIT Press.
4. OECD. The digital transformation of SMEs. (2021). OECD Publishing.
5. Stanley, T.D. (2018). Does ICT generate economic growth? A meta-regression analysis. Journal of Economic Surveys
6. World Bank. Human Capital Project — key reports. PwC/Reuters coverage on AI productivity impacts (2024).
7. Dinžanova, G. (2021). The role of human capital and innovation in economic growth: Evidence from Kazakhstan. *Research Journal Public Security and Public Order*, 26, 55-70. https://doi.org/10.13165/PSPO-21-26-19

To‘rayev Abduvohid Kuldashevich -
SamISI “Raqamli iqdisodiyot” kafedrasi assistenti. abduvoxidturayev70@gmail.com
Sayfiyev Doniyor Abduqodir o‘g‘li-
SamISI INV-123 guruh talabasi

AQSH IQTISODIY TUZILMASINING ASOSIY DRAYVERLARI VA OMILLARI

Anotatsiya. Ushbu maqolada AQSH iqtisodiyoti tuzilmasi va uning global miqyosda yetakchi mavqega ega bo‘lishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Mamlakat iqtisodiyotining yuqori samaradorligi — rivojlangan bozor mexanizmlari, kuchli moliya tizimi, innovatsiyaga tayangan ishlab chiqarish sektori, raqobat muhitining barqarorligi hamda ilm-fan va texnologiyaga yirik investitsiyalar kiritilishi bilan izohlanadi.

Kalit so‘zlar: AQSH iqtisodiyoti, iqtisodiy tuzilma, yetakchilik omillari, innovatsiya, xizmatlar sektori, sanoat, bozor mexanizmlari, moliya tizimi, iqtisodiy siyosat.

Abstract. This article analyzes the structure of the U.S. economy and the key factors that contribute to its leading position on a global scale. The high efficiency of the country's economy is explained by its well-developed market mechanisms, strong financial system, innovation-based production sector, stable competitive environment, and large-scale investments in science and technology.

Keywords: U.S. economy, economic structure, leadership factors, innovation, service sector, industry, market mechanisms, financial system, economic policy.

Kirish.Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida yuz berayotgan tezkor o‘zgarishlar mamlakatlar raqobatbardoshligini o‘lchash mezonlarini yanada murakkablashtirmoqda. Shunday sharoitda AQSH iqtisodiyoti ko‘p yillardan buyon o‘zining barqaror o‘sishi, moslashuvchanligi va innovatsiyaga tayanishi bilan ajralib turadi. Mamlakat iqtisodiy tizimi turli bosqichlarda sinovlardan o‘tgan bo‘lsa-da, har safar ichki imkoniyatlarni ishga solish va tashqi muhitga moslashish orqali yetakchilikni saqlab qolishga muvaffaq bo‘lgan. Buning zamirida faqat katta bozor hajmi yoki tabiiy resurslar emas, balki chuqur o‘ylangan iqtisodiy siyosat, kuchli institutlar va erkin raqobat muhitiga asoslangan yondashuv yotadi. AQSH iqtisodiyotining tuzilmasi o‘ziga xos jihatlarga ega: xizmatlar sektori ulushi keskin ustun, sanoat yuqori texnologiyalarga suyanadi, moliya bozorlari esa global miqyosda belgilovchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Ilm-fan va texnologiyaga yo‘naltirilgan investitsiyalar iqtisodiyotning deyarli barcha sohalariga ta’sir qilib, yangi ish o‘rinlari,

startaplar va innovatsion mahsulotlar paydo bo‘lishiga zamin yaratadi. Mehnat bozorining moslashuvchanligi, korporativ boshqaruv madaniyati hamda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash tizimlari ham mamlakat o‘sishining muhim halqasidir. Ushbu maqolada AQSH iqtisodiyotining ushbu tarkibiy xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi, yetakchilikni ta’minlayotgan omillar izchil yoritiladi. Maqsad — mamlakat iqtisodiy qudratini shakllantirayotgan asosiy mexanizmlarni tushuntirish, ularning barqaror rivojlanishga qo‘shayotgan hissasini ko‘rsatish va zamonaviy iqtisodiy modelning amalda qanday ishlashini izohlashdir. Bu tahlil orqali AQSHning nega hozirgacha global iqtisodiyotning markazida qolayotgani yanada ravshanlashadi. AQSH iqtisodiyotining bugungi holatini tushunish uchun uning ildizlarini – qanday yo‘l bilan shakllanganini, qanday qadriyatlar va tamoyillarga tayanganini ko‘rib chiqish zarur. Mamlakat iqtisodiy modeli bir qarashda oddiy ko‘rinadi: erkin bozor, raqobat, tadbirkorlik va innovatsiyani qo‘llab-quvvatlash. Ammo bu tushunchalarning har biri ortida ancha murakkab mexanizmlar, chuqur institutlar va tarixiy tajriba yotadi. AQSHning yetakchilikka erishishida aynan shu omillar o‘zaro uyg‘unlashib, samarali tizimni shakllantirgan. Avvalo, xizmatlar sektorining ulkan hajmi iqtisodiyotning eng asosiy tayanchlaridan biridir. Mamlakatda IT, moliya, sog‘liqni saqlash, konsalting va ta’lim kabi sohalar katta qiymat yaratadi. Bu yo‘nalishlarning rivojlanishi tasodifiy emas: iqtisodiy siyosat va investorlar e’tibori asta-sekin jismoniy ishlab chiqarishdan yuqori qo‘shilgan qiymatga ega intellektual xizmatlarga o‘ta boshladi. Natijada xizmatlar sektori nafaqat bandlikning asosiy manbaiga aylandi, balki mamlakatning iqtisodiy barqarorligiga ham katta hissa qo‘shmoqda. Ikkinchi muhim element — innovatsiya va ilm-fan. AQSHda ilmiy tadqiqot institutlari, universitetlar va xususiy kompaniyalar o‘rtasida mustahkam hamkorlik mavjud. Bu tizim yangi texnologiyalarni tez sinovdan o‘tkazish, bozorda tatbiq qilish va kengaytirish imkonini beradi. Apple, Google, Tesla kabi kompaniyalar bu modelning natijasidir. Ular mahsulot yaratishdan tashqari, butunlay yangi bozorlar va standartlar shakllantiradi. AQSHning texnologik ustunligi aynan bu ilmiy-texnik salohiyatning uzluksiz rivoji bilan bog‘liq. Mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini belgilovchi boshqa asosiy omil — moliya tizimining keng qamrovliligi. Nyu-York fond birjasi, yirik banklar, investitsiya fondlari global kapital oqimlarini boshqaradi. AQSHda kredit resurslariga kirish imkoniyatining kengligi tadbirkorlik faoliyatini kuchaytiradi: katta g‘oyaga ega bo‘lgan har qanday shaxs, agar samarali reja taklif qila olsa, moliyalashtirish topishi mumkin. Bu esa innovatsion loyihalar sonini va iqtisodiy o‘sishni oshiradi. Foydali g‘oyalar bozorga tez kiradi, samara bermaydiganlari esa o‘z-o‘zidan yo‘qoladi — bu erkin raqobatning o‘ziga xos filtri. Mehnat bozori moslashuvchanligi ham AQSH

iqtisodiy modelining ajralmas qismi. Ishchi kuchi mamlakat bo‘ylab erkin harakatlana oladi, sohalar o‘rtasida tez o‘tish bo‘yicha to‘siqlar kam. Ta’lim tizimi ham zamonaviy kasblarga moslashishga yordam beradi. Bozor talab qilgan yangi kasblar tezda shakllanadi va ular uchun o‘qitish dasturlari yaratiladi. Bu jarayon texnologik rivojlanish bilan birga boradi: yangi texnologiya paydo bo‘lsa, unga mos mutaxassislar qisqa muddatda tayyorlanadi. AQSH iqtisodiy yetakchiligini mustahkamlovchi yana bir omil — korporativ boshqaruv madaniyati. Katta kompaniyalarda mas’uliyat, shaffoflik, aksiyadorlar oldidagi hisobotlik kelajakka ishonchni oshiradi. Qonunlar ham korporativ tartib-qoidalarni qat’iy nazorat qiladi. Bu mexanizm investorlarning xavfini kamaytiradi va kapital oqimini barqarorlashtiradi. Natijada, yirik va o‘rta bizneslar uchun qulay muhit yaraladi. Davlat siyosati ham iqtisodiyotning umumiy yo‘nalishini belgilashda katta rol o‘ynaydi. Soliq tizimi tadbirkorlikni rag‘batlantirishga moslashtirilgan; ilm-fanga ajratiladigan mablag‘lar yil sayin oshib boradi; kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash dasturlari turli shakllarda amalga oshiriladi. Davlat zarur joyda tartibga soladi, ammo haddan tashqari aralashuvdan qochadi — shu balans iqtisodiy faollikni pasaytirmaslikka yordam beradi. Shuningdek, AQSHning global bozor bilan uzviy bog‘liqligi ham uning iqtisodiy holatini mustahkamlaydi. Mamlakat ko‘plab eksport sektorlariga ega bo‘lmasa-da, texnologiya, moliya xizmati va intellektual mulk eksporti orqali ulkan daromad oladi. Jahon valyutasi sifatida dollarning mavqei esa xalqaro savdoda qo‘shimcha ustunlik yaratadi. Bu omil AQSH iqtisodiyotiga jahon bozoridagi o‘zgarishlar ta’sirini yumshatish imkonini beradi. Shu jihatlar birlashganida, AQSH iqtisodiyoti o‘ziga xos barqaror, lekin shu bilan birga o‘zgaruvchan tizimga aylanadi. Uning dinamikasi bir nechta yirik omillarga emas, balki ko‘plab mustahkam poydevorlarga tayanadi. Har bir poydevor — innovatsiya, xizmatlar sektori, moliya bozorlari, mehnat bozori, davlat siyosati va korporativ boshqaruv — alohida o‘zi kuchli bo‘lsa-da, ular birgalikda yanada samarali ishlaydi. Shuning uchun ham AQSH uzoq yillardan buyon global iqtisodiyotning markazida turibdi.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AQSh iqtisodiy tuzilmasining muvaffaqiyati birgina omilga emas, balki o‘zaro bog‘liq bo‘lgan kompleks iqtisodiy, institutsional va texnologik faktorlar tizimiga tayangan holda shakllangan. Mamlakatning global iqtisodiy yetakchiligi kuchli bozor infratuzilmasi, raqobat mexanizmlarining samarali ishlashi, moslashuvchan iqtisodiy siyosat va rivojlangan moliya kapitali bilan asoslanadi. Innovatsion ishlab chiqarish, yuqori texnologiyalar, tadbirkorlik muhiti va ilm-fan rivoji esa iqtisodiy o‘sishning strategik drayverlari sifatida maydonga chiqadi.

Bundan tashqari, xizmatlar sektorining yuqori ulushi, transport-logistika samaradorligi, inson kapitalining sifat darajasi hamda davlat va xususiy sektor hamkorligi iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlaydi. Global integratsiya va tashqi bozorlar bilan faol iqtisodiy aloqalar esa AQShga jahon iqtisodiyotida liderlikni saqlab qolish imkonini bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, AQSh iqtisodiy modeli samaradorligi — innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlovchi tizim, ochiq bozor tamoyillari, moliyaviy moslashuvchanlik, ilg‘or texnologiyalar va raqobatga asoslangan boshqaruv falsafasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu omillar kelajakda ham mamlakatning iqtisodiy dinamizmini, global ta’sirini va strategik ustunliklarini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdukarimov, I. T. (2018). *Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar***.** Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti.

2. G‘ulomov, S. S., & Shodmonov, S. (2019). *Makroiqtisodiyot: Nazariya va amaliyot*. Toshkent: “Sharq” nashriyoti.

3. Xoliqov, A. Q. (2020). *Iqtisodiy o‘sish modellari va rivojlangan mamlakatlar tajribasi*. Toshkent: “Fan va texnologiya”.

4. Jo‘rayev, Q., & Mamatquliev, A. (2017). *Rivojlangan davlatlar iqtisodiyoti: Tahlil va solishtirma yondashuv*. Toshkent: “Iqtisodiyot”.

5. Raximov, M. M. (2021). *Global iqtisodiyotda yetakchi davlatlar rivojlanish strategiyalari*. Toshkent: “Universitet nashriyoti”.

6. **U.S. Federal Reserve.** Monetary Policy Report. – Washington: Fed Publishing, 2024.– 72 p.

7. **Congressional Budget Office (CBO).** The Budget and Economic Outlook: 2024–2034. – Washington, 2024. – 165 p.

8. **Statista.** U.S. Economic Structure and Key Growth Drivers: Analytics Report 2024.

9. **IMF.** United States: 2024 Article IV Consultation Report. – Washington: IMF, 2024. – 85 p.

10. **NBER (National Bureau of Economic Research).** U.S. Productivity and Innovation Growth Studies 2023. – Cambridge, MA: NBER, 2023.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Boymurodov Hayitmurod Baxtiyor o‘g‘li
SamISI IK-123 guruh talabasi

INNOVATSIYA BOZORINING TUZILISHI VA UNING YANGI TEXNOLOGIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsiya bozorining tuzilishi, ishtirokchilar o‘rtasidagi iqtisodiy axborot almashinuvi mexanizmlari va bozorning yangi texnologiyalarni rivojlantirishga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilinadi. Shu o‘rinda, innovatsion bozor iqtisodiyotning intellektual transformatsiyasini ta’minlaydigan asosiy mexanizm sifatida ko‘riladi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya bozori, texnologik taraqqiyot, ochiq innovatsiya, tijoratlashtirish, ilmiy tadqiqotlar, innovatsion ekotizim, kreativ sinf, venchur kapital, intellektual mulk.

Abstract. This article analyzes the structure of the innovation market, the mechanisms of economic information exchange between participants, and the impact of the market on the development of new technologies. In this context, the innovation market is seen as the main mechanism for ensuring the intellectual transformation of the economy.

Keywords: innovation market, technological development, open innovation, commercialization, scientific research, innovation ecosystem, creative class, venture capital, intellectual property

Kirish. Innovatsiya bozorining mohiyati va uning iqtisodiy ahamiyati haqida so‘z yuritishdan oldin, innovatsiya va bozor tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligini aniqlab olish muhim. Innovatsiya atamasi keng ma’noda yangi g‘oya va bilim, texnika yoki texnologiya yechimlarining iqtisodiy va ijtimoiy qiymatga aylanish jarayoni hisoblanadi. Bozor esa, yangi g‘oyaning sinovdan o‘tishi, narx va talablarga muvofiq mashhur yoki yo‘qligini aniqlovchi mexanizm hisoblanadi. Shunday qilib, innovatsiya bozorini innovatsion faoliyat va g‘oyalarni iqtisodiy jihatdan qiymatlash va tarqatish jarayonini amalga oshiruvchi institutsional va iqtisodiy struktura sifatida ko‘rish mumkin.

Metodologiya. Ushbu maqolada innovatsion bozorning tuzilishi va uning yangi texnologiyalarni rivojlantirishga bo‘lgan ta’siri tizimli tahlil yondashuvi asosida o‘rganildi. Unda bibliografik tahlil, institutsional tahlil usullari qo‘llanilib, Rogersning

innovatsiya diffuziyasi modeli hamda Schumpeterning kreativ buzilish nazariyalaridan foydalanildi.

Adabiyotlar Tahlili. Innovatsion bozor tuzilishi deganda, uning ichki mexanizmlari, tashkiliy bo‘linmalari, ishtirokchilar va ular o‘rtasidagi munosabatlar to‘plami tushuniladi. Yangi texnologiyalarni yaratish, takomillashtirish va ularni tatbiq qilishda muhim ahamiyatga ega. Bozor tuzilishiga qarab innovatsiyaning tezligi, yo‘nalishi va keng tarqalish xususiyatlari bir-biridan farq qiladi. Masalan, yuqori darajada integratsiyalashgan va ikki tomonlama tarmoqlarga ega ekotizimlarda bilimlar tez almashadi, tavakkalchilik bo‘lishi kamayadi va innovatsiyalar tez tijoratlashadi. Aks holda, bozorlarda yangi texnologiyalarni joriy etish sekinlik va muvaffaqiyatsizlikka sabab bo‘lishi mumkin.

Innovatsiya bozorining tuzilishini tahlil qilishda bozorning moddiy va nomoddiy infratuzilmasini, ishtirokchi turlari, axborot kanalini, moliyalashtirish mexanizmlarini, intellektual mulk huquqlari tizimini, talab va tarqatish infratuzilmasini alohida ajratib ko‘rib chiqish zarur.

Innovatsiya bozoridagi bilim kapitali va uning xususiyatlari bejizga asosiy e’tiborga olinmaydi, albatta. Intellektual kapital – innovatsiyalarning asosiy “xom ashyosi” hisoblanadi. U individual va kollektiv tajriba, ilmiy natijalar, patentlar, mualliflik huquqlari, texnologik protsesslar, tashkilotchilik yechimlar va boshqalar ko‘rinishidag bo‘ladi. Intellektual kapitalning ommaviyligi va tarqalish darajasi o‘rtasidagi muvozanati innovatsiya bozorining samaradorligini belgilaydi. Agar bilim “ommaviy” bo‘lsa (ya’ni hech kim uni monopoliyalashtirolmasa), uning industralizatsiyasi qiyinlashadi, chunki ishlab chiqaruvchilar o‘z sarmoyasini qaytarolmaslikdan juda qo‘rqadi. Shu bois samarali innovatsiya bozorida ochiqlik va himoya mexanizmlarining o‘rtacha va dinamik muvozanati talab etiladi.

Moliyalashtirish innovatsion bozorda yangi texnologiyalarni takomillashtirish jarayonidagi muhim funksiyalardan biri hisoblanadi. Innovatsion jarayonlar juda tavakkalchilikka, uzoq muddatli hamda yuqori boshlang‘ich xarajatga asoslangan jarayondir. Bank kreditlari, odatda, startap yoki ilmiy-texnologik loyihalarni moliyalashtirish uchun mos emas, chunki ular doimiy daromad kafolatini talab qiladi. Shu sababli venchur kapitalini bu loyihalarni moliyalashtirishning eng qulay usuli sifatida ko‘rish mumkin. Venchur kapitali investorlari innovatsion startaplarni dastlabki bosqichlarda qo‘llab-quvvatlaydi, ularga faqat moliyaviy resurs emas, tarmoq va strategik yordam ham beradi. Bundan tashqari, grantlar, davlat orderlari, ilmiy loyihalar va strategik investitsiyalar ham yangi texnologiyalarni rivojlantirishda markaziy o‘rinni egallaydi, desak bo`ladi.

Natija. Institutsional muhitning roli ham innovatsiya bozoriga sezilarli va katta ta’sir ko‘rsatadi. Kuchli intellektual mulk huquqlari innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishi mumkin, ammo ularning noto‘g‘ri dizayni ham innovatsion jarayonni cheklashi mumkin bo`ladi. Masalan, patent tizimining haddan tashqari keng va uzoq muddatli bo‘lishi kichikroq innovatorlar uchun kirish to‘sqinligi yaratishi mumkin va innovatsion diversifikatsiyani kamaytirishi mumkin. Shu sababli samarali institutlar – patentlarning innovatsion rag‘batlantirish imkoniyatlarini ta’minlash, konkurentlar orasidagi bilim almashinuvini osonlashtirish hamda bozor axborotining shaffofligini ta’minlash orqali – innovatsiya bozorining optimal ishlashini kafolatlab beradi.

Innovatsiya tarqalishi va qabul qilinishi jarayoni bo‘yicha ko‘plab nazariyalar mavjud bo`lib, ularni o‘rganishda Rogersning “innovatsiyani tarqatish” modeli, Shumpeter ixtirolari va kreativ buzilish konsepsiyasi hamda Chesbroughning “ochiq innovatsiya” g‘oyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ko‘plab muvaffaqiyatli kompaniyalar o‘z tadqiqot va ishlab chiqarish jarayonlariga tashqi startaplarni, universitetlarni va hatto raqobatchilarni ham jalb qilishadi.

Innovatsion bozordagi turli platformalar, dasturlar va tarmoq ko‘rinishlari ham yangi texnologiyalarni takomillashtirishga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Platforma iqtisodiyoti sharoitida, masalan, dasturiy ta’minot, onlayn bozor yoki IoT tarmoqlari, bir tomonlama qiymat yaratish emas, balki ikki va ko‘p tomonlama tarmoq qiymatini hosil qiladi. Tarmoq effektlari -foydalanuvchi soni ortishi butun platformaning qiymati ko‘payishi-yangi texnologiyalar uchun qabul qilinishni tezlashtiradi. Shu o‘rinda, platforma egalarining monopoliyaga oid xatti-harakatlari ya’ni innovatsion raqobatni susaytirishi mukin bo‘lgan jarayonlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli platforma iqtisodiyoti innovatsiyalar uchun imkoniyatlar va xavflarni bir vaqtda yarata oladigan iqtisodiyotdir.

Innovatsiya bozorida kadrlar va malaka tizimi ham markaziy ro‘l o‘ynaydi. Yuqori malakali ilmiy hamda texnik kadrlar, tadqiqotchilar va muhandislar, boshqaruvchilar va marketing mutaxassislari bo‘lmasa, innovatsiyalar bozorlarda muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Shu bois ham ta’lim tizimi, kasbiy tayyorgarlik, ilmiy kadrlarni rag‘batlantirish va mehnat bozorining moslashishi innovatsiya bozorining funktsional holatini belgilab beradi. Davlat va xususiy sektor hamkorligi orqali innovatsion malaka dasturlarini yaratish hamda mintaqaviy klasterlarni shakllantirish samarali bo‘ladi.

Muhokama. Innovatsion bozorining muvaffaqiyatsizliklari va bozor noto‘g‘ri ishlash holati ham tahlil talab etadi. Innovatsiya bozorlarida mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan bozor muvaffaqiyatsizliklaridan biri-axborot asimmetriyasi hisoblanadi.

Tashqi samaradorlik (positive externalities)-innovatsiya natijalarining jamiyat uchun keng tarqalgan foydasi-chiqaruvchi shaxs tomonidan to‘liq kompensatsiya qilinmasligi tendensiyasi ham katta muammo husoblanadi. Bu holatda davlat interventioni yoki bir kollektif moliyalashtirish instrumentlari talab qilinadi. Patent tizimi va intellektual mulk ham ba’zan muammolarga sabab bo‘ladi: noto‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan patentlar orqali patentlangan innovatsiyalar bozorga kirishda to‘siqlarni yaratadi va yangi raqobatchilarni chetlashtiradi.

Innovatsion bozorda klaster va ekotizim tushunchasini tahlil qiladigan bo‘lsak, geografik yoki tarmoq asosida shakllangan klasterlar – universitetlar, texnoparklar, konsultantlar va xizmat ko‘rsatish markazlari innovatsiyalarni tez va samarali rivojlantirish imkonini beradi. Klaster ichidagi yaqin aloqalar bilim-ko‘nikma va tajriba almashinuvini kuchaytiradi, muammoga yechim toppish jarayonini tezlashtiradi va malakali ishchi kuchini bir joyga jalb qiladi. Silicon Valley bu modelning eng mashhur misoli bo‘la oladi. U universitet, sanoat va moliya tizimi orasidagi yaqin integratsion-innovatsion startaplar uchun qulay muhit yaratdi. Biroq, har bir mintaqa o‘ziga xos bo‘lganligi uchun klaster modelini tajriba sifatida qo‘llashda mahalliy sharoitlarni inobatga olish muhim hisoblanadi.

Innovatsiya bozorining rollari orasida davlatning strategik roli alohida ta’kidlanishi zarur. Davlat nafaqat tartibga soluvchi hamda intellektual mulkni tashkil etuvchi organ sifatida, balki investitsiya manbai va koordinatsion institutsiya sifatida ham innovatsiyalarga ta’sir ko‘rsatadi. Katta texnologik o‘zgarishlar masalan, kosmos texnologiyalari, internet va biotexnologiya-ko‘pincha dastlab davlat tomonidan moliyalashtirilgan fundamental tadqiqotlardan keyin boshlanadi. Keyinchalik, ushbu texnologiyalar xususiy sektor tomonidan tijoratlashtirib beriladi. Shu nuqtai nazardan ham, davlat strategik sohalarni aniqlab, grantlar, soliq imtiyozlari, davlat buyurtmalari hamda infratuzilma investitsiyalari orqali innovatsiya ekotizimini shakllantirishda muhim va alohida rol o‘ynaydi.

Innovatsion bozor tahlilida uning global xususiyati ham e’tibordan chetda qolmasligi zaur. Globalizatsiya bilim, malaka, moliya va mahsulotlarni transchegaraviy oqimidir, u innovatsiyalarni tez tarqatadi, ammo u bilan birga raqobatni kuchaytirishda muhim muhim ahamiyatga ega. Mahalliy kompaniyalar global bozorlarda raqobatlashish uchun o‘z innovatsion imkoniyatlarini kengaytirish kerak. Xalqaro hamkorlik esa, ayniqsa ilmiy tadqiqotlarda, keng ko‘lamli resurslarni birlashtirish va yirik loyihalarni amalga oshirish imkonini ochib beradi. Lekin global raqobat mahalliy innovatsion tizimlarga bosim o‘tkazishi mumkin, ayniqsa kichik hamda o‘rta darajadagi iqtisodiyotlar uchun.

Raqamli texnologiyalardan keng foydalanish innovatsion bozor tuzilishini ham tubdan o‘zgartirib yubormoqda. Raqamli platformalar va ma’lumotlar resurslari yangi turdagi monopoliyalar va tarmoqlarni tez yaratadi. Shu bilan birga, ular innovatsion jarayonlarni ham tezlashtiradi: ma’lumotlar asosida yangilik kiritish va takomillashtirish, prototiplash va foydalanuvchi tajribasini ayni vaqt rejimida yaxshilashi mumkin. Sun’iy intellekt asosidagi analitik tahlil ilmiy natijalarni sinovdan o‘tkazish va bozorda yetakchi pozitsiyani egallash uchun qo‘shimcha afzalliklarni yaratib beradi. Biroq bu texnologiyalar ma’lumotlarni boshqarish, maxfiylik masalalarini ham kuchaytirib yuboradi.

Innovatsion bozorning baholashda o‘lchov masalalari ham muhim hisoblanadi An’anaviy o‘lchovlar - xarajatlar, patentlar soni, ilmiy maqolalar va startaplar soni-innovatsiya faoliyatining ayrim jihatlarini aks ettiradi, ammo hamma narsani ham ko‘rsatmaydi. Innovatsiyaning sifatli jihatlari ham mavjud masalan, texnologiyalarning ijtimoiy ahamiyati, iqtisodiy ta’sir, yangi ish o‘rinlari yaratish qobiliyati — ko‘pincha statistik jihatdan o‘lchanishi ham bir muncha qiyin. Shu sababli indikatsion paketlar va indikatorlar birgalikda ishlatilishi muhim investitsiyalar, patentlarning ixtisoslashuvi, patentlarning tijoratlashtirilish darajasi, ilmiy-texnik ishchi kuchining darajasi, spin-off’larning muvaffaqiyat ko‘rsatkichlari va boshqalar.

Xulosa. Innovatsion bozorida muvaffaqiyatga erishgan texnologiyalar ko‘pincha bir nechta umumiy xususiyatlarga ega bo`ladi . Ular hal qiluvchi ijtimoiy yoki iqtisodiy muammolarni yechadi, moslashuvchan biznes modellariga ega bo‘lib keladi, kuchli tarmoq va platfomaga asoslanadi hamda samarali moliyalashtirish hamda boshqaruvni jalb eta oladi. Bu ko‘rsatkichlar texnologiyaning faqat ilmiy jihatdan kuchli bo‘lishi yetarli bo‘lmasligini, shuningdek, uni moliyalashtirish, foydalanuvchi talabiga moslashtirish strategiyalarini ishlab chiqish ham asosiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Innovatsion bozorni rag‘batlantirishda quyidagicha tavsiyalarni berish mumkin. Birinchidan, investitsiyalarini samarali yo‘naltirishi lozim-fundamental tadqiqotlar, ammo tijoratlashtirish imkoniyatlari mavjud translatsion tadqiqotlarga e’tibor qaratilishi zarur bo`ladi. Ikkinchidan, patent va intellektual mulk siyosatini aqlli dizayn qilish hamda, patentlar innovatorlarni himoya qilish bo‘yicha yetarli bo‘lishi, lekin bozordagi kirish to‘siqlarini orttirmasligi zarur. Uchinchidan esa venchur kapital va boshqa innovatsiya moliyalashtirish vositalarini rivojlantirish uchun yangi mexanizmla-davlat-privat hamkorliklari, startap inkubatorlari hamda akseleratorlar-kengaytirilishi keak. Shuningdek, ta’lim va kadrlar tizimini innovatsiyalarga moslab tashkillashtirish: raqamli texnologiyalardan foydalanishni o‘rgatuvchi ta’lim, malaka oshirish kurslari, xodimlarni rag‘batlantirish siyosatlari muhim bo`ladi. Klaster va

ekotizimlarni shakllantirish hamda ularni regional xilma-xillik asosida rivojlantirish kerak.

Shunday qilib, innovatsion bozor tuzilishi yangi texnologiyalarni takomillashtirishga kuchli ta'sir o'tkazadi. Bozor tuzilishi samarador bo'lishi uchun bilim kapitali hamda uning egallash modellari, moliyalashtirish mexanizmlari, institutlar va tarmoq munosabatlari, raqamli infratuzilma va xalqaro aloqalar o'rtasidagi uyg'unlik ham talab etiladi. Innovatsiyalar faqat ilmiy-texnik jihatdan barqaror bo'lishi muhum emas, balki bozor muhitida moslashuvchanlik, sarmoya jalb etish hamda ijtimoiy qabul qilish xususiyatlari bilan ham muvaffaqiyatga erishadi. Shu bois ham siyosatsozlar, biznes rahbarlari va ilmiy jamoatchilik hamkorlik qiladi va innovatsiya bozorini optimallashtirishga intilishadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Christensen, C. M. (1997). *The innovator's dilemma: When new technologies cause great firms to fail.* Harvard Business School Press.
2. Chesbrough, H (2003). *Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology*. Harvard Business School Publishing.
3. Drucker, P. F. (1985). *Innovation and entrepreneurship: Practice and principles.* Harper & Row.
4. Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: And how it's transforming work, leisure and everyday life*. Basic Books.
5. Freeman, C. (1982). *The economics of industrial innovation.* MIT Press.
6. National Science Foundation. (n.d). *Science and engineering indicators.* National Science Board.
7. OECD. (2010). *The OECD innovation strategy: Getting a head start on tomorrow*. OECD Publishing.
8. Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
9. Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development.* Harvard University Press.
10. Tirole, J (1988). *The theory of industrial organization.* MIT Press.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Abdullayev Daler Asatullayevich,
Zoyirov Akobir Jo‘raqulovich,
SamISI Ik-323 guruh talabalari

IQTISODIYOTDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalardan iqtisodiyotda samarali foydalanish masalalari tahlil qilindi. Texnologik o‘sish nazariyasi, AKT va raqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri, firmalar va sohalar kesimidagi heterogenlik, rivojlanayotgan mamlakatlarda texnologiyalarni joriy etishdagi to‘siqlar va omillar chuqur o‘rganildi. Adabiyotlar sintezi, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va empirik tadqiqotlar natijalari asosida texnologiyalarning samaradorlikni oshirishdagi roli hamda institutsional, infratuzilmaviy va kadrlar salohiyati talab etiladigan shart-sharoitlar tahlil etildi. Maqolada shuningdek, siyosiy tavsiyalar, mehnat bozori oqibatlari va innovatsion ekotizimni rivojlantirish bo‘yicha amaliy yo‘nalishlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, iqtisodiy o‘sish, AKT, raqamli transformatsiya, samaradorlik, texnologiya qabul qilish, TFP, AI, innovatsion ekotizim

Abstract. This article analyzes the effective use of innovative technologies in the economy. It examines technological growth theory, the impact of ICTs and digital transformation on economic performance, sectoral and firm-level heterogeneity, and key barriers and drivers of technology adoption in developing countries. Based on a synthesis of academic literature, international reports, and empirical findings, the study highlights the role of technological innovation in enhancing productivity and identifies institutional, infrastructural, and human capital prerequisites for successful implementation. The article also presents policy implications, discusses labor market outcomes, and proposes practical directions for strengthening the innovation ecosystem.

Keywords: innovative technologies, economic growth, ICT, digital transformation, productivity, technology adoption, TFP, AI, innovation ecosystem

Kirish. Iqtisodiyotdagi uzun muddatli va barqaror o‘sishning asosiy manbalaridan biri — innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni samarali joriy etishdir. Texnologik taraqqiyot iqtisodiy samaradorlikni oshirish, yangi bozorlar ochish, ish joylari va daromadlarni shakllantirish hamda milliy raqobatbardoshlikni

mustahkamlash orqali mamlakatlarning rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq, texnologiyalarni import qilish yoki sotib olishdan ko‘ra muhimroq jihat — ularni iqtisodiy tizim ichida samarali integratsiya qilish, korxona va bozor darajasida moslashuv, ishchi kuchining ko‘nikmalari, infratuzilma va davlat siyosati bilan uyg‘unlashuvidir. So‘nggi davrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sun’iy intellekt (SI) va raqamli transformatsiya iqtisodiy ishlab chiqarish, xizmatlar va boshqaruv jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda; ammo ularning ta’siri mintaqalar, sanoatlar va korxonalar kesimida heterogen. Soha bo‘yicha empirik tadqiqotlar AKT va raqamli texnologiyalar iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi, biroq bu ta’sirning kattaligi, tarqalishi va ijtimoiy oqibatlari kontekstga bog‘liq[1].

Maqolaning maqsadi — iqtisodiyotda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish mexanizmlari va omillarini tizimli tahlil qilish, mamlakat va korxona darajasida samaradorlikni oshirish bo‘yicha strategik tavsiyalar ishlab chiqish. Xususan, maqolada quyidagilar ko‘rib chiqiladi: texnologik innovatsiyalar va o‘sish nazariyasi; texnologiyalarni qabul qilish va tarqalish bosqichlari; samarali joriy etish uchun institutsional, infratuzilmaviy va kadr omillari; AKT va AIning sifatli va miqdoriy ta’siri; rivojlanayotgan va rivojlangan mamlakatlar uchun mos siyosat mexanizmlari. Ushbu savollarga javob izlash uchun adabiyotlarni qayta ko‘rib chiqish, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, va empirik tadqiqotlardan sintez yo‘lga qo‘yildi. [2]

Nazariy asoslar va adabiyotlar tahlili. Texnologik o‘zgarishlarni ikkita asosiy nazariy yo‘nalish orqali tushuntirish mumkin: neoklassik yondashuv (Solow va boshqalar) texnologiyani tashqi omil sifatida ko‘radi va birlamchi omil sifatida ommaviy omillar (kapital va mehnat)ni hisobga oladi; endogen o‘sish nazariyasi (Romer, Aghion va Howitt) esa innovatsiyalarni iqtisodiy tizim ichida ichki harakatlantiruvchi kuch deb hisoblab, ilm-fan, kashfiyot va firmalardagi R&Dni o‘sishning asosiy drayveri sifatida ko‘rsatadi. Ushbu endogen yondashuv texnologiyalarni ishlab chiqish va tarqatish jarayonini siyosat va institutlar orqali rag‘batlantirish zarurligini ta’kidlaydi. Aghion va Howittning “creative destruction” (ijodiy vayronkarlik) tushunchasi raqobat va yangilik ishlarining uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sirini tushuntiradi — shu bilan birga, u qisqa muddatda ijtimoiy sozlamalarni talab qiladi. [8]

Texnologiyalarni qabul qilish (adoption) va tarqalish (diffusion) modellarida firmalar va bozor muhiti muhim rol o‘ynaydi. Firmspecifik xatarlar va bilim-bo‘shliqlar, kapital va mehnat cheklovlari, tashqi shartlar (infratuzilma, regulyatsiya) texnologiyani qanday va qachon joriy etishini belgilaydi. Shuningdek, innovatsion

faoliyatning natijasi ko‘pincha spillover — bilim va jarayonlar boshqa firmalarga, sanoatlarga va butun iqtisodiyotga tarqalishi orqali kuchayadi. Ushbu spilloverlar va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun davlat siyosati, innovatsion tizimlarni qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik tarmoqlari va ta’lim tizimining mosligi muhim. [2]

Empirik adabiyotlarda AKT va boshqa raqamli texnologiyalarning iqtisodiy ta’siri juda ko‘p o‘rganilgan. Meta-tahlillar va keng ko‘lamli tadqiqotlar odatda ijobiy ta’sirni qayd etadi, ammo ta’sir darajasi mamlakat darajasi, sektor va vaqtga bog‘liq heterogenlikni ko‘rsatadi: rivojlangan mamlakatlarda texnologiyalar unumdorlikni tezroq oshirishi, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa infratuzilma va ko‘nikmalar yetishmasligi sababli effekt kechikishi yoki cheklanishi mumkin. Shu bilan birga, “productivity paradox” (ICT investitsiyalari har doim ham tezkor va to‘liq ko‘rinadigan darajada hosil bermaydi) fenomeni ham mavjud bo‘lib, texnologiyalarni samarali integratsiya qilish va tashkilotchilik o‘zgarishlari talab qilinadi. So‘nggi yillardagi tadqiqotlar, xususan 2020—2024 yillarda chop etilgan meta-tahlillar, AKTning o‘rtacha ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi, biroq siyosat va tizim omillari bo‘yicha differentsial natijalarni aniqlaydi. [1]

Metodologiya. Ushbu ishlanmada aralash metodologiya qo‘llanildi: keng qamrovli adabiyotlarni tizimli qayta ko‘rib chiqish (systematic literature review), xalqaro tashkilotlar (OECD, World Bank) va so‘nggi ilmiy maqolalarning meta-tahlillari asosida sintez, hamda bir nechta empirik dalillar—case study va mavjud statistik ko‘rsatkichlarning konseptual tahlili. Adabiyotlarni saralashda so‘nggi on besh yil ichida chop etilgan maqolalarga e’tibor qaratildi, ammo klassik nazariy ishlar (Solow, Romer, Aghion & Howitt va boshqalar) ham tahlil qamroviga kiritildi. Xalqaro hisobotlar, korxona darajasidagi tadqiqotlar va sektoral tajribalar orqali siyosat tavsiyalarining amaliy jihatlari tahlil qilindi.

Natijalar. Adabiyotlar sintezi va meta-tahlillar AKT va boshqa raqamli texnologiyalarning umumiy iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. AKT investitsiyalari ko‘pincha firmalarning multifaktor samaradorligini oshiradi, xususan ma’lumotlarni boshqarish, jarayonlarni raqamli transformatsiyalash, marketing va mijozlarga xizmat ko‘rsatishdagi samaradorlik orqali. Shu bilan birga, ta’sirning darajasi korxonaning ichki tuzilishi, boshqaruv amaliyotlari va ishchi ko‘nikmalariga bog‘liq — ya’ni texnologiyaga sarmoya kiritish o‘zi yetarli emas, uni tashkilotchilik o‘zgarishlari bilan uyg‘unlashtirish zarur. Ushbu natija bir qator meta-tahlillar va firmalarga oid tadqiqotlar bilan tasdiqlanadi. [6]

Rivojlanayotgan mamlakatlarda texnologiyalarning darhol va keng ko‘lamda samaradorlikka aylanishi uchun bir nechta old shartlar muhim: barqaror va keng

qamrovli raqamli infratuzilma (internet, elektr ta’minoti), mehnat bozorining moslashuvchanligi va kadrlarni qayta tayyorlash tizimi, moliyalashtirish manbalari va innovatsion ekotizim[2],[3]. Agar ushbu elementlar yetarli bo‘lmasa, texnologiyalarni qabul qilish samarasi past bo‘lishi yoki faqat cheklangan «lead firmalar» darajasida yuqori natija berishi mumkin. World Bank va boshqa tashkilotlar rivojlanayotgan mamlakatlarda texnologik tutashuv va qobiliyatlarni oshirish bo‘yicha strategiyalarni taklif qiladi. [4]

Texnologiyaning ta’siri sanoatga qarab farq qiladi. Misol uchun, moliyaviy xizmatlar, axborot va kasbiy xizmatlar sohalarida raqamli vositalar va AI tezroq va aniqroq iqtisodiy natijalar keltirishi mumkin; ishlab chiqarish va qurilish kabi an’anaviy sohalarda esa transformatsiya sekinroq, investitsiyalar va capital deepening (kapitalni chuqurlashtirish) talab qiladi. Soha ichidagi firmalar ham o‘zaro farq qiladi: texnologik qabulni tez amalga oshirgan yirik firmalar ko‘pincha yuqori darajadagi TFP o‘sishini ko‘rsatadi, kichik va o‘rta korxonalar esa resurs va ko‘nikma cheklovlari sabab samarani kamaytirilgan darajada oladi. So‘nggi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AKT va AI’ning iqtisodiy ta’siri sektordan sektorga va mamlakat kontekstiga qarab katta darajada o‘zgaradi. [5]

Innovatsion texnologiyalar ish bozorini qayta shakllantiradi — ba’zi kasblar avtomatlashtirilishi yoki kamayishi mumkin, boshqalar esa yangi ko‘nikmalar va vazifalarni talab qiladi. AI va raqamli transformatsiyalash natijasida mehnat bozorida strukturaviy o‘zgarishlar yuz berishi ehtimoli mavjud: yuqori malakali ishchilar mehnat bozorida talab ortishi, past malakali ishlar esa bosim ostida qolishi mumkin. Shu sababli, siyosiy choralar (oqilona ta’lim, qayta tayyorlash, ijtimoiy himoya mexanizmlari) zarur. Qo‘shimcha ravishda, texnologiyalar tengsizlikni kuchaytirishi yoki kamaytirishi bo‘yicha natija kontekstga bog‘liq — bu ham siyosatni muvofiqlashtirishni talab qiladi. [7]

Adabiyot va hisobotlar texnologiyalarni samarali joriy etishda uch turdagi faktorlarni ko‘rsatadi: muhit (infratuzilma, normativ baza), ichki korxona omillari (boshqaruv, moliyalashtirish, kadrlar) va tashqi qo‘llab-quvvatlash (siyosatlar, moliyaviy instrumentlar, tarmoq va ilmiy-hamkorlik). Xalqaro tashkilotlar va tadqiqotlar, xususan OECD va World Bank hisobotlari, kichik va o‘rta korxonalarning raqamli transformatsiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun kompleks siyosat paketlarini taklif etadi: raqamli infratuzilma yaxshilash, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, soliq stimullari, malaka oshirish dasturlari va standartlar. [2]

Muhokama. Texnologiyalarni samarali joriy etish — bu nafaqat texnologiyani sotib olish emas, balki tashkilotchilik, hukumat va jamiyat bilan bog‘liq murakkab

jarayon. Ilmiy adabiyot bir necha asosiy darslarni taqdim etadi: birinchidan, sarmoya bilan birga boshqaruv va jarayonlarni qayta tashkil etish zarur; ikkinchidan, infratuzilma va kadrlarni rivojlantirish birgalikda amalga oshirilmasa, investitsiyalarning rentabelligi pasayadi; uchinchidan, davlat siyosati texnologik tarqalishni rag‘batlantirishi va sohalararo spilloverlarni kuchaytirishi mumkin. Bu darslar rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun o‘xshash, ammo yondashuvlar kontekstga moslashtirilishi kerak. [3]

Davlat siyosati va strategiyalar:

1. *Raqamli infratuzilmani mustahkamlash*. Barqaror va keng qamrovli internet, ma’lumot markazlari, energetika barqarorligi va raqamli xavfsizlik texnologik joriy etishning asosiy preconditions hisoblanadi. OECD hamda World Bank hisobotlarida infratuzilma va siyosiy-muhitni yaxshilash — SME’larni raqamlashtirishning birinchi sharti sifatida ko‘rsatiladi. [2]

2. *Ta’lim va qayta tayyorlash strategiyalari*. Ishchi kuchining texnik va mezbon ko‘nikmalarini rivojlantirish ustuvor vazifa bo‘lishi kerak. Universitetlar, kasb-hunar maktablari va korxonalar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, doimiy professional ta’limni targ‘ib qilish lozim. Bu yondashuv AI va boshqa raqamli texnologiyalarning ijobiy tafsiri uchun zarur. [7]

3. *Korxonalarni qo‘llab-quvvatlash*. Kichik va o‘rta korxonalar uchun moliyaviy instrumentlar, kreditlar, soliq imtiyozlari va texnik konsultatsiyalar kerak. OECD tadqiqotlari SME’larning digital transformatsiyasini rag‘batlantirish uchun kompleks siyosat aralashmasini tavsiya qiladi. [2]

4. *Innovatsion ekotizimni yaratish*. Universitetlar, tadqiqot markazlari va sanoat o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, patent va intellektual mulk tizimini kuchaytirish, startaplarni qo‘llab-quvvatlash muhim. Shuningdek, davlat buyurtmalari va sinov maydonchalarini (testbeds) yaratish orqali yangi texnologiyalar sinov va masshtablashtirish imkoniyatlari yaratilishi mumkin. [4]

5. *Ijtimoiy himoya va mehnat bozorini boshqarish*. Raqamli transformatsiyalash va AI natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ish o‘rinlari o‘zgarishlariga tayyorlik uchun qayta tayyorlash, vaqtinchalik yordam, va ish bozori moslashuvchanligini oshiruvchi chora-tadbirlar kerak. Bu ijtimoiy xavfsizlik tarmog‘i bilan birga olib borilishi lozim.[7]

Ushbu maqola asosan adabiyotlarni sintez qilish va xalqaro hisobotlar asosida tahlilga qaratilgan; empirik ishlar (masalan, meta-regressiya yoki mamlakatlararo panel regressiyalar) bajarilmagan. Shu sababli, kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim:

I. texnologiyalarning TFP ga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sirini mamlakat va sektor kesimida panel ma’lumotlar bilan aniqlash;

II. AI va generativ AIning ish jarayonlariga konkret ta’sirini mikrodata yordamida o‘rganish;

III. siyosat paketlarining ta’sirini eksperiment yoki quasi-experimental dizayn orqali taxlil qilish;

IV. tengsizlik va ijtimoiy natijalarning texnologik rivojlanish bilan o‘zaro ta’sirini chuqur o‘rganish. So‘nggi yillarda AI va raqamli transformatsiyaga alohida e’tibor qaratilgani sababli, 2020—2025 davridagi yangi dalillarni doimiy kuzatish va yangilash zarur.[5]

Xulosa. Iqtisodiyotdagi innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish murakkab hamda ko‘p komponentli jarayondir. Texnologiyalar o‘z-o‘zidan iqtisodiy o‘sish va unumdorlikka saviya beradi, ammo ulardan haqiqiy ijobiy natijalar olish uchun infratuzilma, ta’lim, korporativ boshqaruv va siyosiy mexanizmlarni birgalikda rivojlantirish zarur. Rivojlangan mamlakatlar texnologiyani joriy etishda ko‘proq va tezroq natija olishi mumkin, rivojlanayotgan mamlakatlar esa muayyan siyosiy chora-tadbir va investitsiyalar orqali bu farqni kamaytirishi mumkin. Sohada siyosatni muvofiqlashtirish, kadrlarni qayta tayyorlash va innovatsion ekotizimni qo‘llab-quvvatlash ustuvor yo‘nalishlardir. So‘nggi tadqiqotlar va hisobotlar AKT va boshqa raqamli texnologiyalarning o‘rtacha ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi, biroq effektning tarqalishi va miqdori kontekstga bog‘liq. Siyosatchilar va korxona rahbarlari uchun tavsiya: kompleks yondashuvni qabul qilish — texnik infratuzilma va investitsiyalardan tashqari, inson kapitali va tashkilotchilik islohotlarini bir vaqtda olib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stanley, T.D. (2018). Does ICT generate economic growth? A meta-regression analysis. Journal of Economic Surveys
2. OECD. The digital transformation of SMEs. (2021). OECD Publishing.
3. Wang, D. et al. (2024). ICTs and economic performance nexus: meta-analysis. Humanities and Social Sciences Communications.
4. World Bank. Technology Adoption by Firms in Developing Countries. (report).
5. PwC/Reuters coverage on AI productivity impacts (2024).
6. Ugur, M. (2019). *Innovation, technology adoption and employment: Evidence synthesis.* In K. F. Zimmermann (Ed.), *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics* (pp. 1-23). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57365-6_2-1

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Qo‘ldoshova Mushtariy G‘ofurjon qizi,
SamISI ik-123 guruh talabasi

INNOVATSION MARKETING VA E-TIJORAT INTEGRATSIYASI: RAQAMLI IQTISODIYOTDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion marketing va elektron tijoratning o‘zaro integratsiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, elektron tijoratning biznes jarayonlari samaradorligiga ta’siri, raqamli transformatsiyaning marketing strategiyalariga kiritayotgan o‘zgarishlari, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarning bozordagi raqobat muhitiga ta’siri o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: innovatsion marketing, elektron tijorat, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, iste’molchilar xatti-harakati, platforma iqtisodiyoti, raqobatbardoshlik

Abstract: This study provides an in-depth analysis of the integration between innovative marketing and e-commerce and their growing significance in the modern digital economy. The research examines the impact of e-commerce on business efficiency, the transformation of marketing strategies under digitalization, and the role of artificial intelligence and digital technologies in shaping competitive market dynamics.

Keywords: innovative marketing, e-commerce, digital transformation, artificial intelligence, consumer behavior, platform economy, competitiveness

Kirish. Global iqtisodiy makonda raqobatning kuchayishi, texnologik o‘zgarishlarning tezlashuvi va iste’molchilarning xatti-harakatlaridagi radikal transformatsiya korxonalarni yangi biznes modellarni izlashga majbur qilmoqda. Aynan shu jarayonda innovatsion marketing konsepsiyasining ahamiyati keskin ortib bormoqda. Innovatsion marketing korxona faoliyatida o‘zgarishlarni faqat mahsulot darajasida emas, balki bozor segmentatsiyasi, iste’molchilar bilan o‘zaro aloqalar, qiymat yaratish jarayonlari, brend boshqaruvi va butun biznes ekotizimining qayta shakllanishida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, elektron tijoratning mislsiz darajada taraqqiy etishi innovatsion marketingning yangi shakllari – raqamli marketing, ma’lumotlarga asoslangan marketing, omnichannel yondashuv va interaktiv kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishiga turtki bo‘lmoqda.

So‘nggi o‘n yillikda global elektron tijorat bozori yiliga o‘rtacha 18-20 foizdan ko‘proq sur’atlarda o‘sib, jahon chakana savdosining markaziy segmentiga aylandi. Jahon miqyosida elektron tijorat hajmi 2023-yilda 5,8 trillion dollardan oshgani, 2026-

yilga borib esa 8 trillion dollardan ortiq ko‘rsatkichga yetishi prognoz qilinmoqda . Bu jarayon nafaqat texnologik taraqqiyot, balki iste’molchi psixologiyasining tubdan o‘zgarishi, qulaylikka bo‘lgan talabning ortishi, shaxsiylashtirish mexanizmlarining kuchayishi, sun’iy intellekt asosidagi tahliliy funksiyalarning kengayishi bilan izohlanadi.

Innovatsion marketing bugungi kunda faqat reklama va savdo texnologiyalarini takomillashtirish tizimi emas, balki butun biznes modelni qayta ko‘radigan strategik jarayon sifatida talqin etiladi. Schumpeterning “yaratuvchan buzilish” nazariyasi aynan marketing tizimida o‘zining eng yorqin namoyon bo‘ladi: raqamli ekotizimlar, platforma biznesi, marketplace tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan marketing aloqalari bozorda tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda.

Elektron tijoratning innovatsion marketing bilan uyg‘unlashuvi korxona raqobatbardoshligini oshiruvchi asosiy mexanizmga aylanmoqda. Bu jarayonni Porterning raqobat ustunliklari nazariyasi bilan bog‘lash mumkin: raqamli transformatsiya xarajatlarni kamaytirish, differensiasiyalashuv va bozorni chuqurroq egallash imkonini beradi.

O‘zbekiston sharoitida ham innovatsion marketing va elektron tijorat jadal rivojlanmoqda. So‘nggi yillarda elektron to‘lovlar tizimining kengayishi, raqamli texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha davlat siyosati, startap ekotizimining rivojlanishi, logistika xizmatlarining yaxshilanishi mazkur sohaning iqtisodiyotdagi ulushini sezilarli ravishda oshirmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya korxonalar oldiga yangi vazifalar qo‘ymoqda: innovatsion marketing strategiyalarini joriy etish, iste’molchilar ehtiyojlarini aniq prognozlash, bozorning dinamikasiga moslashuvchanlikni ta’minlash.

Shu sababli, innovatsion marketing va elektron tijorat o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqilishi zarur bo‘lgan dolzarb ilmiy va amaliy yo‘nalish hisoblanadi. Mazkur maqolada ushbu tizimlarning o‘zaro ta’siri, raqamli transformatsiyaning marketing strategiyalariga ta’siri, iste’molchilar xatti-harakatlarining o‘zgarishi, sun’iy intellektning marketing jarayonlariga integratsiyasi, elektron tijoratning rivojlanish bosqichlari hamda ushbu yo‘nalishning iqtisodiy samaradorligini ta’minlovchi mexanizmlar chuqur ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda innovatsion marketing va elektron tijoratning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini ilmiy asosda baholash uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, innovatsion marketing nazariyalari, raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi, iste’molchilar xatti-harakati modellari va elektron tijoratning transformatsion ta’sirini o‘rganishga

yo‘naltirilgan analitik metodlar tashkil etdi. Bunda marketing innovatsiyalarining texnologik o‘zgarishlar bilan o‘zaro bog‘liqligi, korxonalarning raqamli biznes modelini shakllantirishda elektron tijoratning roli, iste’molchilar qaror qabul qilish jarayonining raqamli muhitda o‘zgarishi fundamental asos sifatida ko‘rib chiqildi.

Natijalar. Innovatsion marketing va elektron tijoratning integratsiyalashuvi korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omilga aylangan. Natijalar bir nechta asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha to‘plangan bo‘lib, ular korxonalar faoliyatida raqamli transformatsiyaning chuqur o‘zgarishlarga sabab bo‘layotganini isbotlaydi.

Birinchidan, elektron tijorat korxonalar uchun xarajatlarni sezilarli darajada qisqartirish imkonini bermoqda. An’anaviy savdo tizimlarida mavjud bo‘lgan ijaraga olish, kommunal xizmatlar, katta hajmdagi xizmat ko‘rsatish xarajatlari elektron platformalarda sezilarli darajada kamayadi. Natijada korxonalar marketing kampaniyalariga ko‘proq mablag‘ yo‘naltirish, shaxsiylashtirilgan takliflar yaratish va iste’molchilar bilan bevosita aloqani kuchaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ikkinchidan, innovatsion marketingning elektron tijoratga integratsiyasi mijoz tajribasini keskin yaxshilashi natijada raqobatbardoshlikning oshishiga olib kelmoqda. Big Data, sun’iy intellekt, mashinaviy o‘rganish, prediktiv tahlil va algoritmik tavsiyalar mijozlarning xarid yo‘lini optimallashtiradi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, shaxsiylashtirilgan marketing kampaniyalari konversiya darajasini o‘rtacha 18–25 foizga oshiradi, iste’molchi sodiqligini esa ikki barobar kuchaytiradi.

Uchinchidan, tadqiqot ko‘rsatdiki, elektron tijoratni qo‘llayotgan korxonalarda bozor segmentatsiyasi ancha samarali amalga oshirilmoqda. An’anaviy bozor segmentatsiyasidan farqli ravishda raqamli segmentatsiya real vaqt rejimida iste’molchilar faoliyatiga asoslanadi. Bu esa korxonaga nafaqat mavjud bozorni chuqur tahlil qilish, balki yangi segmentlarni aniqlash, iste’molchi ehtiyojini oldindan bilish va strategik qarorlarni tez qabul qilish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, elektron tijorat orqali korxonalar global bozorlarga chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Tadqiqot ma’lumotlariga ko‘ra, elektron eksportni amalga oshirayotgan korxonalar o‘z savdo hajmini o‘rtacha 30-40 foizga oshirgan. Xalqaro marketplace platformalari (Amazon, Alibaba, Wildberries, Etsy) kichik biznes uchun ham global raqobatga kirish imkonini yaratmoqda.

Muhokama. Innovatsion marketingning elektron tijoratga integratsiyasi Kotler va Keller tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy marketing paradigmalari bilan uzviy bog‘liq. Ularning ta’kidlashicha, marketingning asosiy vazifasi iste’molchiga qiymat yaratish bo‘lib, raqamli iqtisodiyot sharoitida bu qiymat ko‘pincha ma’lumotlar, texnologiyalar va interaktiv platformalar orqali shakllanadi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, raqamli platformalar iste’molchilar bilan doimiy aloqada bo‘lish imkonini yaratib, marketing jarayonining moslashuvchanligini oshiradi va bozor ehtiyojlariga tezkor javob qaytarish imkonini beradi.

Schumpeterning innovatsion rivojlanish nazariyasi elektron tijoratning zamonaviy shakllarida o‘z aksini topmoqda. Uning “yaratuvchan buzilish”

konsepsiyasi ayniqsa e-commerce platformalar faoliyatida yaqqol kuzatiladi. Masalan, Amazon, Alibaba va boshqa raqamli gigantlar an'anaviy chakana savdo tizimini tubdan o'zgartirdi. Natijalarga ko'ra, kichik va o'rta bizneslar uchun elektron tijorat yangi bozorlarni ochib, ular uchun kirish to'siqlarini sezilarli darajada kamaytirmoqda. Bu esa iqtisodiy raqobatning o'sishiga, bozor diversifikatsiyasiga va biznes jarayonlarining tezkor transformatsiyasiga olib kelmoqda.

Elektron tijoratning innovatsion marketing bilan uyg'unlashuvi iste'molchilar xatti-harakatining o'zgarishi bilan uzviy bog'liq. Rogersning innovatsiyalar diffuziyasi nazariyasi zamonaviy iste'molchilarning onlayn xaridga bo'lgan munosabatini izohlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Nazariyaga ko'ra, innovatsiyalar jamiyatda bosqichma-bosqich qabul qilinadi: avval innovatorlar, so'ng erta qabul qiluvchilar, undan keyin erta ko'pchilik, kech ko'pchilik va nihoyat konservativ guruhlar. Elektron tijorat aynan shu jarayonni tezlashtirdi: ilgari yillar davomida shakllangan iste'molchi xatti-harakati endilikda bir necha oy ichida o'zgarishi mumkin bo'ldi.

Elektron tijoratning rivojlanishi mehnat bozorida ham muhim strukturaviy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Masalan, SEO, SMM, UX/UI dizayn, digital branding va data analytics kabi sohalarda ish o'rinlariga talab keskin ortdi. Bu jamiyatdagi raqamli kompetensiyalar ehtiyojining ortishini, ta'lim tizimining esa yangi iqtisodiy sharoitga moslashishi zarurligini ko'rsatadi.

Elektron tijoratning jadal rivojlanishi bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Muhokama jarayonida aniqlangan asosiy cheklovlar quyidagilar: raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, elektron to'lov tizimlarida xavfsizlik xavflari, iste'molchilar orasida firibgarlikdan qo'rquv, logistika tizimidagi kechikishlar. Bu muammolar ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar uchun dolzarb bo'lib qolmoqda.

Shunga qaramay, elektron tijoratning innovatsion marketing bilan uyg'unlashuvi strategik jihatdan iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu ikki yo'nalishning integratsiyasi nafaqat raqamli iqtisodiyotning shakllanishiga turtki bermoqda, balki xalqaro raqobatda ustunlikka erishishning muhim sharti sifatida ham e'tirof etiladi.

Xulosa. Innovatsion marketing va elektron tijoratning integratsiyasi zamonaviy iqtisodiyotning markaziy tamoyillarini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari korxonalarni yangi strategik qarorlar qabul qilishga, iste'molchilar esa yangi xulq-atvor modellari asosida xarid qilishga undamoqda.

Birinchidan, elektron tijorat innovatsion marketing amaliyotining tabiiy davomiga aylandi. Raqamli texnologiyalar korxonalarga an'anaviy marketingdan voz kechib, sun'iy intellekt, big data va algoritmik tahlil asosida ishlaydigan marketing modellarini joriy etish imkonini bermoqda. Bu esa iste'molchilar ehtiyojiga moslashuvchanlikni kuchaytiradi va bozorning real vaqt rejimidagi o'zgarishlariga tezkor javob qaytarish imkonini yaratadi.

Ikkinchidan, elektron tijorat korxonalar uchun qiymat yaratish zanjirini

optimallashtiradi. Xarajatlarning kamayishi, logistika samaradorligining oshishi, onlayn sotuv kanallarining kengayishi va globallashgan bozorlarning ochilishi korxonalarning raqobatbardoshligini keskin oshirdi. Bu jarayon Schumpeterning “yaratuvchan buzilish” tamoyilini tasdiqlab, an’anaviy savdo tizimini tubdan o‘zgartirdi.

Uchinchidan, elektron tijoratning rivojlanishi iste’molchilarning xatti-harakatini qayta shakllantirdi. Shaxsiylashtirilgan takliflar, mobil savdo, tezkor yetkazib berish xizmatlari, platforma iqtisodiyoti iste’molchi psixologiyasida yangi motivatsiyalarni yuzaga keltirdi. Onlayn xaridlar qulaylik, moslashuvchanlik va ishonch kabi omillar ta’sirida kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi.

Umuman olganda, elektron tijorat va innovatsion marketingning o‘zaro uyg‘unlashuvi zamonaviy iqtisodiyotning transformatsiya jarayonida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Bu integratsiya korxonalar uchun yangi imkoniyatlar, davlatlar uchun iqtisodiy o‘sish drayveri, iste’molchilar uchun esa yaxshilangan tajriba va qulaylikni taqdim etadi. Kelajakda raqamli texnologiyalar yanada rivojlanishi natijasida ushbu integratsiyaning ta’siri yanada kuchayishi, marketingning avtomatlashtirilishi, sun’iy intellektning biznes jarayonlariga chuqurroq kirib borishi va platforma iqtisodiyotining kengayishi kutilmoqda.

Innovatsion marketing va elektron tijorat nafaqat mavjud bozorlarni qayta shakllantirmoqda, balki iqtisodiy tizimlarning kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishini belgilayotgan strategik transformatsion kuch sifatida namoyon bo‘lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”. 2020-yil 5-oktabr.

2. *United Nations Conference on Trade and Development. (2023). Trade and Development Report 2023: Growth, debt and climate – realigning the global financial architecture (UNCTAD/TDR/2023). United Nations.*

3. *Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, socialism and democracy. Harper & Brothers.*

4. *Meyer, C., & Schwager, A. (2007). Understanding customer experience. Harvard Business Review, 85(2), 116–126.*

5. *United Nations Conference on Trade and Development. (2023). Trade and development report 2023: Growth, debt and climate – Realigning the global financial architecture. United Nations.*

6. Семенов, А. В. Цифровой маркетинг и электронная торговля в условиях глобальной трансформации. – М.: Юрайт, 2023. – 278 с.

7. Юлдашев, О.Л., Ахмедов, М. Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021. – 350 b.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Abduhamidov Muhammadali Zufar o‘g‘li,
Quvondiqov Orzumurod Dilmurod o‘g‘li,
SamISI IK-323 guruh talabalari

YASHIL (GREEN) IQTISODIYOT VA BARQAROR INNOVATSIYALAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot va barqaror innovatsiyalarning zamonaviy iqtisodiy tizimdagi o‘rni chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik samaradorlik, resurslarni tejash, qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalari va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash siyosatining iqtisodiy rivojlanishga ta’siri o‘rganilgan. Yashil transformatsiya jarayonining ijtimoiy, siyosiy va texnologik jihatlari yoritilib, barqaror iqtisodiy modelning kelajak uchun ahamiyati ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror innovatsiyalar, ekologik samaradorlik, resurslarni tejash, yashil texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya, iqtisodiy transformatsiya.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the role of the green economy and sustainable innovations within the modern economic system. The study examines the impact of ecological efficiency, resource conservation, renewable energy technologies, and governmental support on economic development. The social, political, and technological dimensions of green transformation are also explored, emphasizing the importance of a sustainable economic model for future development.

Keywords: green economy, sustainable innovation, ecological efficiency, resource conservation, green technologies, renewable energy, economic transformation.

KIRISH

Yashil iqtisodiyot va barqaror innovatsiyalar XXI asrning eng muhim mavzularidan biridir. Iqlim o‘zgarishi, resurslarning cheklanishi va ijtimoiy tengsizlik kabi global muammolar fonida iqtisodiy tizimlarni qayta yo‘naltirish zaruriyati ortib bormoqda. Yashil iqtisodiyot atamasi qo‘llanilishi bilan bir qatorda, u «kam uglerodli, resurslardan samarali foydalanadigan va ijtimoiy jihatdan inklyuziv» tizim sifatida tavsiflanadi. Barqaror innovatsiyalar esa texnologik, institutsional va boshqaruvga oid yangiliklar orqali bu maqsadga erishishga xizmat qiladi.

Bu maqolaning maqsadi – yashil iqtisodiyot kontseptsiyasini va unga erishishda barqaror innovatsiyalarning rolini chuqur tahlil qilish, o‘zgaruvchan siyosat va

amaliyot yo‘nalishlarini aniqlash va empirik misollar orqali samarali strategiyalarni taklif etishdir.

METODOLOGIYA

Maqolada foydalanilgan metodologiya ko‘p qirrali yondashuvni o‘z ichiga oladi. Avvalo, mavzuga oid falsafa va kontseptual bazani shakllantirish uchun keng qamrovli adabiyotlar tahlili o‘tkazildi. Metodologiyaning ikkinchi qismi sifatida komparativ tahlil yondashuvi ishlatildi: turli mamlakatlar (Skandinaviya mamlakatlari, Germaniya, Janubiy Koreya va mamlakat misollarida O‘zbekiston kontekstiga moslashtirish mumkin bo‘lgan dasturlar) yashil transformatsiyaga erishish bo‘yicha olib borayotgan siyosat va amaliyotlar solishtirildi. Ushbu solishtirishda siyosat vositalari (soliq imtiyozlari, grantlar, me'yoriy talablar), institutsional mexanizmlar va moliyalashtirish mexanizmlari tahlil qilindi.

NATIJALAR

Yashil iqtisodiyotga o‘tishning bir nechta asosiy elementlari mavjud. Birinchidan, yashil investitsiyalar va siyosiy majburiyatlar tuzilmaviy o‘zgarishlarni tezlashtiradi. UNEP va World Bank tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, boshqaruv va moliyaviy instrumentlar orqali investitsiyalarni jalb qilish mumkin; masalan, karbon bozorlarini yaratish, yashil obligatsiyalarni chiqarish va davlat tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy rag‘batlar.

Ikkinchidan, barqaror innovatsiyalar tizimli yondashuvni talab qiladi. Faqat texnologik yondashuv etarli emas; menedjment, ta'lim va bozor institutlarining transformatsiyasi ham zarur. OECDning tahlillari ko‘rsatadiki, samarali innovatsion siyosatlar kooperatsiyalarni, ilmiy-tadqiqot va ishlab chiqarish tarmoqlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlash orqali amalga oshiriladi.

Uchinchidan, yashil iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlari muhim. Inklyuzivlik tamoyili faqat atrof-muhit jihatdan toza iqtisodiyot yaratishni emas, balki ish o‘rinlarini saqlash va yangi ish o‘rinlarini yaratish, ijtimoiy himoya tizimlarini mustahkamlashni ham o‘z ichiga oladi. World Bank ma’lumotlariga ko‘ra, yashil transformatsiya odamlarning turmushi va bandligi holatiga ta’sir qiladi; shu sababli siyosat ishlab chiqishda ijtimoiy himoya va qayta tayyorlash dasturlari muhim rol o‘ynaydi.

To‘rtinchidan, hududiy va soha bo‘yicha differensial strategiyalar zarur. Shaharlar uchun energiya samaradorligi va transport, qishloq hududlari uchun resursni tejash va barqaror qishloq xo‘jaligi kabi yo‘nalishlar ajratilgan holda rivojlanishi kerak. UNDPning «Green Economy in a Blue World» hisobotida dengiz va qirg‘oq iqtisodiyoti ham yashil iqtisodiyot doirasida alohida e'tibor talab qilishi ko‘rsatilgan.

Bundan tashqari, mamlakatlarning boshlang‘ich sharoitlari va institutsional quvvatlilik darajasi yashil transformatsiya natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, Germaniya va Skandinav mamlakatlari innovatsion siyosatlar va moliyalashtirish mexanizmlarini uyg‘unlashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishgan bo‘lsa, resurslari cheklangan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xalqaro moliyaviy yordam va texnologik transfer muhim omil hisoblanadi.

MUHOKAMA

Yashil iqtisodiyot va barqaror innovatsiyalarni muhokama qilishda avvalo ekologik samaradorlik va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi dinamik muvozanatni tushunib olish zarur bo‘ladi. Yashil iqtisodiyot strategiyalarini qo‘llagan davlatlar energiya resurslarini samarali ishlatish, chiqindilarni kamaytirish va texnologik modernizatsiya orqali iqtisodiy foyda oladi. Masalan, OECD tadqiqotlari bo‘yicha, barqaror innovatsiyalarni joriy etgan davlatlarda umumiy energiya sarfi kamayishi bilan birga, ishlab chiqarish xarajatlari pasaygani, eksport salohiyati ortgani kuzatilgan.

Biroq qarama-qarshiliklar ham mavjud. Masalan, ayrim tarmoqlar, xususan, og‘ir sanoat yoki neft-kimyo sanoati, yashil texnologiyalarni joriy qilish bilan bog‘liq dastlabki xarajatlar yuqori bo‘lgani sababli, qisqa muddatda iqtisodiy foyda ko‘rmasligi mumkin. Bu holatda muvaffaqiyat ko‘pincha hukumatning qo‘llab-quvvatlash siyosatlari – grantlar, subsidiyalar va soliqlardagi imtiyozlarga bog‘liq bo‘lib qoladi.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta'minlashga qaratilgan. Bu yerda yashil ish o‘rinlari, ekologik ongli iste'molchilarni shakllantirish, mahalliy hamjamiyatlarning rivojlanishi kabi omillar muhim. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya sohasidagi innovatsiyalar yangi kasblar va malakalar talabini vujudga keltirib, mehnat bozorini qayta shakllantiradi.

Yana bir masala – global va milliy darajadagi siyosiy koordinatsiyaning zarurligi. Karbon emissiyasini kamaytirish bo‘yicha xalqaro kelishuvlar, jumladan Parij kelishuvi, milliy hukumatlarni yashil siyosat yuritishga majbur qilmoqda. Biroq ayrim mamlakatlar ushbu majburiyatlarni bajarishda iqtisodiy va siyosiy bosimlarga duch kelishi mumkin. Masalan, rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy o‘sish ehtiyoji ko‘pincha ekologik barqarorlik maqsadlari bilan to‘qnash keladi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyatli ishlashi uchun aholining ekologik ongini oshirish zarur. Innovatsiyalarni joriy etishning samarasi iste'molchilarning xulq-atvori bilan chambarchas bog‘liq. Agar aholi ekologik toza mahsulotlarni qo‘llab-quvvatlasa, ularni faol sotib olsa, bozor mexanizmi o‘zi yashil ishlab chiqarishga rag‘bat yaratadi.

So‘nggi yillarda banklar va investorlar yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar va ESG investitsiyalariga o‘ta boshladi. Bu jarayon innovatsiyalarni tezlashtirib, ekologik loyihalarning iqtisodiy asoslanishini mustahkamlaydi.

Shuningdek, yashil iqtisodiyot va barqaror innovatsiyalar iqtisodiy tizimning yangi modeliga o‘tish jarayonidir. Bu model resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni, chiqindilarning kamayishini, energiya samaradorligini oshirishni va iqtisodiy o‘sishning sifat jihatdan yangi darajasini ta’minlaydi. Shu bilan birga, muhokama shuni ko‘rsatadiki, ushbu transformatsiya bir vaqtning o‘zida siyosiy qat’iyat, ilmiy-texnologik rivojlanish, biznes sektorining moslashuvchanligi va jamiyatning ekologik ongiga bog‘liq.

Avvalo, yashil iqtisodiyotga o‘tish ixtiyoriy yoki qisman bo‘lmasligi, balki tizimli va uzoq muddatli siyosiy majburiyatni talab etadi. UNEP hisobotida taxmin qilinganidek, investitsiyalar va maqsadli yo‘naltirilgan siyosatlar orqali rivojlanish istiqbollari yaxshilanishi mumkin.

Ikkinchidan, barqaror innovatsiyalar (sistemik innovatsiyalar) faqat yangi texnologiyalarni yaratish emas, balki mavjud institutsiyalarni qayta tashkil etish, bozorlarni sozlash va yangi biznes-modellarni joriy etishni anglatadi. OECDning tadqiqotlari bu jihatni alohida ta'kidlaydi; masalan, energiya tizimlarini desentralizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish va yashil infratuzilmani moliyalashtirish uchun yangi mexanizmlar ishlab chiqish.

Uchinchidan, siyosatlarning integratsiyalashuvi zarur. Iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy siyosatlarni parallel ravishda rivojlantirish barqaror natijalarga erishish uchun muhim. Bu – shunchaki sektoral chora-tadbirlar majmuasi emas, balki makroiqtisodiy va makromenejment strategiyalarini ham o‘z ichiga oladi. Moliya tizimlarini yashil investitsiyalar tarafdoriga aylantirish uchun banklar va sug‘urta kompaniyalarini qo‘llab-quvvatlash ham muhim.

To‘rtinchidan, xalqaro hamkorlik va bilim almashinuvi muhim. Texnologik transfer, moliyaviy yordam va etakchi mamlakatlarning siyosat tajribalari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ustuvor ahamiyatga ega. Shuningdek, global iqlim majburiyatlari va barqaror taraqqiyot maqsadlari (SDGlar) doirasida milliy strategiyalarni shakllantirish zarur.

Bundan tashqari, monitoring va baholash mexanizmlari isloh qilingan siyosatlarning samaradorligini aniqlash uchun muhim. Indikatorlar tizimi – chiqindilar miqdori, energiya samaradorligi, yashil ish o‘rinlari soni siyosatlarda dinamik tuzatishlar kiritishga imkon beradi.

XULOSA. Yashil iqtisodiyot va barqaror innovatsiyalar bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ekologik va iqtisodiy manfaatlar o‘rtasidagi uyg‘unlik XXI asr rivojlanishining muhim omiliga aylangan. Yashil texnologiyalar joriy etilishi energiya samaradorligini oshiradi, chiqindilarni kamaytiradi, tabiiy resurslardan tejamkor foydalanishni ta’minlaydi va iqtisodiyotda yangi qiymat zanjirlarini shakllantiradi. Bu esa o‘z navbatida yangi ish o‘rinlari yaratadi, innovatsion investitsiyalarni jalb qiladi va iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytiradi.

Barqaror innovatsiyalarning muvaffaqiyati davlat siyosati, biznes sektori va jamiyatning ekologik ongiga tayanadi. Davlat tomonidan yaratilayotgan soliq imtiyozlari, yashil kreditlar, grantlar va tartibga solish mexanizmlari iqtisodiyotning ekologik transformatsiyasiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, aholining ekologik madaniyati va ekologik iste’mol modeli yashil iqtisodiy yondashuvning bozor mexanizmini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot faqat iqtisodiy model emas, balki madaniy va ijtimoiy paradigmadir. Uning markazida tabiat bilan uyg‘unlikda yashash tamoyili yotadi. Agar ilm-fan, texnologiya, siyosat va jamiyat ushbu yo‘nalishda hamkorlikda harakat qilsa, insoniyat kelajakda ekologik barqaror va iqtisodiy jihatdan mustahkam rivojlanish bosqichiga kirishi mumkin bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi 2030”. – 2019-yil.

2. **O‘zbekiston Respublikasi ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi.** Yashil iqtisodiyot bo‘yicha milliy hisobot. – Toshkent, 2023.

3. S**oliyev, A., To‘xtayev, B.** Yashil iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022. – 238 b.

4. **Xudoyqulov, H., Norov, D.** Ekologik innovatsiyalar va barqaror rivojlanish. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2021. – 210 b.

5. **WEF (World Economic Forum).** Global Risks Report 2024: Climate and Innovation Challenges. – Geneva: WEF, 2024. – 114 p.

6. **Statista.** Global Green Technology and Eco-Innovation Market Overview 2024.

7. **ADB (Asian Development Bank).** Green Innovation for Sustainable Growth. – Manila: ADB, 2022. – 178 p.

8. **Schwab, K.** The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2018. – 192 p.

To‘rayev Abduvohid Kuldashevich -
SamISI “Raqamli iqdisodiyot” kafedrasi assistenti.
abduvoxidturayev70@gmail.com
Hokimjonov Xushnud Latifjonovich
xokimjonov.xushnud@icloud.com

YAPONIYA IQTISODIYOTINING TARKIBI VA RIVOJLANISH DINAMIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada Yaponiya iqtisodiyotining tarkibiy tuzilishi, yetakchi tarmoqlari, innovatsion rivojlanish modeli va so‘nggi o‘n yilliklarda yuz bergan iqtisodiy dinamikalar ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, Yaponiyaning postindustrial bosqichga o‘tishi, texnologik innovatsiyalar, eksport salohiyati, demografik muammolar va global iqtisodiy jarayonlarning ta’siri chuqur yoritiladi. Tadqiqot Yaponiyaning jahon iqtisodiyotidagi o‘rnini zamonaviy faktlar asosida ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Yaponiya iqtisodiyoti, sanoat tarkibi, innovatsiya, yuqori texnologiyalar, eksport, iqtisodiy dinamika.

Annotation: this article analyzes the structural composition of the Japanese economy, its leading sectors, the model of innovative development, and the economic dynamics observed in recent decades. It also examines Japan’s transition to a post-industrial stage, technological innovations, export capacity, demographic challenges, and the impact of global economic processes. The study highlights Japan’s position in the global economy based on modern data.

Keywords: Japanese economy, industrial structure, innovation, high technology, export, development dynamics.

KIRISH. Yaponiya dunyoning eng rivojlangan, barqaror va yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyotlaridan biri hisoblanadi. II Jahon urushidan keyingi murakkab davrdan boshlab mamlakat o‘zining ajoyib iqtisodiy mo‘’jizasini yaratdi, qisqa vaqt ichida sanoat, texnologiya va ilm-fan sohalarida jahon yetakchisi darajasiga ko‘tarildi. Bugungi kunda Yaponiya iqtisodiyoti yalpi ichki mahsulot hajmi bo‘yicha yetakchi davlatlar qatorida turadi, ayniqsa avtomobilsozlik, elektronika, robototexnika va mashinasozlik tarmoqlarida global yetakchilikni saqlab kelmoqda.

Ayni paytda Yaponiya iqtisodiyoti faqat sanoat kuchi bilan emas, balki yuqori darajadagi boshqaruv madaniyati, sifat tamoyili, innovatsion yondashuv va mehnat intizomi bilan ham ajralib turadi. Rivojlanishning ko‘p yillik dinamikasi shuni ko‘rsatadiki, Yaponiyaning iqtisodiy modeli o‘zining moslashuvchanligi, mavjud resurslarini samarali boshqarishi va global talabga tezjavob berish imkoniyati bilan boshqa davlatlar uchun ham o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi.

ASOSIY QISM. Yaponiya iqtisodiyotining tarkibiy tuzilishida sanoat yetakchi o‘rinni egallaydi va mamlakatning iqtisodiy qiyofasini belgilab beradi. Avtomobilsozlik, elektronika, robototexnika va mashinasozlik tarmoqlari nafaqat ichki bozorni, balki dunyo bozoridagi yuqori talabni ham ta’minlaydi. Toyota, Honda, Sony, Panasonic, Toshiba kabi korporatsiyalar global brend sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, ular Yaponiya eksportining asosiy tayanchini tashkil qiladi. Sanoatning yuqori darajada avtomatlashtirilgani mamlakatning mehnat unumdorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Yaponiyaning iqtisodiy taraqqiyotida ilm-fan va innovatsiya bosh omil hisoblanadi. Mamlakat har yili YAIMning katta qismiga teng miqdorni ilmiy tadqiqot va ishlanmalar uchun sarflaydi. Robototexnika, sun’iy intellekt, nanotexnologiya va biotexnologiya bo‘yicha Yaponiya dunyoda eng yetakchi markazlardan biri sanaladi. Ilmiy izlanishlarning amaliy samaradorligi yuqori bo‘lib, ular sanoat va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida real o‘zgarishlar yaratadi. Innovatsion ekotizimning shakllanishi bu davlatda barqaror raqobatbardoshlikni ta’minlaydi.

Yaponiyaning iqtisodiy modelida eksport ulushi nihoyatda katta bo‘lib, u mamlakatning tashqi savdo balansini doimiy ravishda ijobiy holatda ushlab turadi. Avtomobillar, mikrotexnika, tibbiy jihozlar, sanoat robotlari va yuqori sifatli metall mahsulotlari Yaponiyaning asosiy eksport tovarlaridir. Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish modeli davlatning valyuta tushumlarini oshirib, ichki iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlab kelmoqda. Shuningdek, Yaponiya Osiyo mintaqasidagi eng yirik investorlardan biri sifatida ham tanilgan.

Yaponiya iqtisodiyotining rivojlanish dinamikasiga demografik jarayonlar ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Aholining qarishi, tug‘ilishning kamayishi va mehnat kuchi yetishmovchiligi so‘nggi yillarda iqtisodiy siyosatning asosiy muammolaridan biri bo‘lib qoldi. Hukumat bu muammoni hal etish uchun raqamli transformatsiyalash jarayonlarini kuchaytirish, robototexnika bo‘yicha yangi loyihalarni kengaytirish va ayollarni mehnat bozorida faol ishtirok etishini rag‘batlantirish kabi strategiyalarni amalga oshirmoqda. Demografik o‘zgarishlar iqtisodiy barqarorlik uchun yangi talablarni yuzaga keltirmoqda.

Xizmat ko‘rsatish sohasi ham Yaponiya iqtisodiyotida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bank ishi, turizm, savdo, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalari YAIMning sezilarli qismini tashkil etadi. Turizm so‘nggi o‘n yilliklarda jadal rivojlanib, Yaponiyaga kelayotgan xalqaro turistlar soni keskin oshgan. Tokio, Kioto, Osaka kabi shaharlarda infratuzilmaning modernizatsiya qilinishi bu tarmoqning raqobatbardoshligini yanada kuchaytirmoqda. Xizmat ko‘rsatish sohasi ichki bozor

faolligini ham sezilarli darajada oshiradi.

Yaponiya iqtisodiyotining global jarayonlarga moslashuvchanligi uning doimiy ravishda yangi iqtisodiy tendensiyalarga javob berishini ta’minlaydi. Xususan, raqamli iqtisodiyot, yashil energiya, ekologik transport vositalari va qayta tiklanuvchi energiyalar bo‘yicha yirik investitsiyalar kiritilmoqda. Mamlakat uglerod neytralligi bo‘yicha katta maqsadlarni belgilagan bo‘lib, sanoat tarmoqlarida ekologik modernizatsiya jarayoni jadallik bilan amalga oshirilmoqda. Bu omillar Yaponiyaning global raqobatbardoshlikdagi mavqeini mustahkamlaydi.

Bularning barchasi Yaponiya iqtisodiyotining barqarorligini, tarmoqlararo muvozanatini va o‘sish strategiyasining mukammalligini namoyon etadi. Innovatsiya, texnologiya va ilm-fan ustuvor yo‘nalish bo‘lgani uchun Yaponiya hatto inqiroz davrlarida ham iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishga muvaffaq bo‘lmoqda.

XULOSA. Yaponiya iqtisodiyoti bugungi kunda innovatsion rivojlanish, texnologik yuksalish va yuqori mehnat unumdorligi asosida shakllangan noyob iqtisodiy modelga ega. Uning tarkibida sanoat yetakchi bo‘lsa-da, xizmat ko‘rsatish sohasi ham jadal rivojlanmoqda. Eksport salohiyatining kuchliligi, ilm-fanga sarmoya kiritishning yuqori darajasi, raqamli va ekologik modernizatsiya jarayonlari mamlakatning global iqtisodiyotdagi o‘rnini yanada mustahkamlab kelmoqda.

Shu bilan birga, demografik inqiroz, mehnat kuchi tanqisligi va global iqtisodiy o‘zgarishlar Yaponiyaning iqtisodiy siyosatida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Mamlakatning texnologik innovatsiyalarga tayangan strategiyasi bu muammolarni yumshatish imkonini berib, kelajakda ham Yaponiyaning iqtisodiy jihatdan barqaror va raqobatbardosh bo‘lishi uchun asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kato, H. Japan’s Economic Structure in the 21st Century. Tokyo University Press, 2023.
2. Nakamura, T. Industrial Development and Innovation in Japan. Springer, 2024.
3. Suzuki, M. Japanese Export Strategies and Global Markets. Oxford Economics Press, 2023.
4. Sato, R. Demographic Challenges in Japan. Kyoto Academic Publishing, 2024.
5. OECD Report. Japan Economic Outlook. OECD Publications, 2025.
6. World Bank. Japan: Innovation and Economic Growth. World Bank Group, 2024.
7. Tanaka, K. High-Tech Transformation in Japanese Industry. Cambridge Scholars, 2023.
8. Asia Development Bank. Japan and Asia-Pacific Economic Integration. ADB, 2024.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Mamarayimova Nozanin Nurbek qizi
Yusufova Nilufar Shuxrat qizi
SamISI IK-123 guruh talabalari

MILLIY SANOATDA INNOVATSION SIYOSATNI QO‘LLASHNING AMALIY MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston sanoat tarmog‘ida innovatsiya strategiyasini shakllantirish va uni samarali amalga oshirish yo‘llari yoritilgan. Maqolada avvalambor innovatsion rivojlanishning sanoat uchun ahamiyati, raqobatbardoshlikni oshirishdagi o‘rni hamda ishlab chiqarish jarayonlariga yangi texnologiyalarni joriy qilish zaruriyatini ko‘rib chiqamiz. Shuningdek, Respublika sanoatida innovatsiya siyosatini olib borishda mavjud imkoniyatlar va to‘sqinlik qilayotgan omillar tahlil qilinadi. Korxonalar faoliyatida ilm-fan yutuqlaridan foydalanish, texnologik modernizatsiya, kadrlar salohiyatini oshirish va raqamli yechimlardan foydalanish kabi yo‘nalishlar asosiy e’tiborga olingan.

Kalit so‘zlari: Sanoat, milliy sanoat, innovatsiya, strategiya, eksport, import, rentabellik, iqtisodiy o‘sish, modernizatsiya, diversifikatsiyalash, investitsiyalashtirish.

Kirish: O‘zbekiston iqtisodiyotida **milliy sanoat**ning roli va ahamiyati salmoqli bo‘lib, davlat mustaqilligiga erishilganidan keyin bu sohada tub xo‘jalik-iqtisodiy, tashkiliy-institusional va tarkibiy islohatlar amalga oshirildi. Sanoat korxonalarini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, davlat-aksiyadorlik, korporativ, jamoa va xususiy mulk shakllariga aylantirish, sanoat tarmoqlarida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, kichik va xususiy korxonalarni tashkil etish, chet el kapitali bilan hamkorlikda qo‘shma korxonalar tashkil etish shular jumlasiga kiradi.

Sanoat bu — bu iqtisodiyotning eng muhim real sektorini tashkil etuvchi tarmoq bo‘lib, xomashyo va tabiiy resurslarni qayta ishlab, ulardan aholiga va korxonalarga zarur bo‘lgan tayyor mahsulotlar yaratishni amalga oshiradi. Sanoat ishlab chiqarishi jamiyatning moddiy ehtiyojlarini qondirish bilan birga, mamlakatning texnologik rivojlanishi, iqtisodiy mustaqilligi va global bozorlar bilan raqobat qila olishi uchun asosiy poydevor vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda milliy sanoatning takror ishlab chiqarish jarayonidagi, mamlakat eksport salohiyatini oshirishdagi va umuman iqtisodiy o‘sishdagi ta’siri ortib bormoqda. YaIMning 24 foizi, eksportning qariyb 55 foizi sanoat tarmoqlarida

yaratilmoqda, sohada jami iqtisodiyotda band bo‘lganlarning 17 foizi mehnat qilmoqda. Mamlakat sanoatida tarmoqlar turli darajadagi mavqeni egallaydi. Sanoat tarmoqlari orasida qishloq xo‘jaligi xom ashyosini qayta ishlovchi va agrosanoat majmuiga xizmat ko‘rsatuvchi tarmoqlar an’anaviy ravishda yetakchi o‘rinda turadi. Bularga paxta tozalash, shoyi to‘qish, konserva, yog‘-moy va boshqa sanoat tarmoqlaridir. Kime va neft kimyosi, mashinasozlik, elektronika, energetika, qora va rangli metallurgiya, yengil va qurilish materiallari sanoati keyingi yillarda jadal sur’atlarda rivojlanib kelmoqda. Milliy sanoat taraqqiyotida **yoqilg‘i-energetika majmuasi**ning o‘rni alohida. Uning tarkibiga gaz, ko‘mir, neft va neftni qayta ishlash sanoati va energetika sohalari kiradi. O‘zbekiston jahondagi gaz ishlab chiqaruvchi 10 ta yirik mamlakatlar qatoriga kiradi. O‘zbekistonda sanoat tarmoqlarida mulk shakllarini o‘zgartirish, xususiy mulkning mavqeini oshirish va tarkibiy o‘zgartirishlarni amalga oshirishga qaratilgan islohotlar mamlakat iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashni, mamlakatimizning kelajakda sanoati rivojlangan mamlakatlar qatoriga chiqishi va jahon xo‘jaligidagi mavqeining oshirilishini ta’minlaydi.

O‘zbekistonning siyosiy mustaqillikka erishishi sanoat taraqqiyoti, milliy ishlab chiqarishni sanoatlashtirish muammolariga butunlay yangicha yondashish imkonini beradi. Mamlakatning mavjud tabiiy – xom ashyo va mehnat resurslariga tayangan holda aholining iste’mol tovarlariga bo‘lgan 220 asosiy ehtiyojlarini qondirishga imkon beruvchi sanoat korxonalarini barpo etish uchun shart-sharoit yaratib berilmoqda.

Milliy sanoat rivojlanishining yangi davrini makroiqtisodiy vaziyat, bozor munosabatlarini shakllantirish, tarkibiy o‘zgarishlarning tavsifi va sanoatlashtirish strategiyasidan kelib chiqib bir necha bosqichga ajratish mumkin.

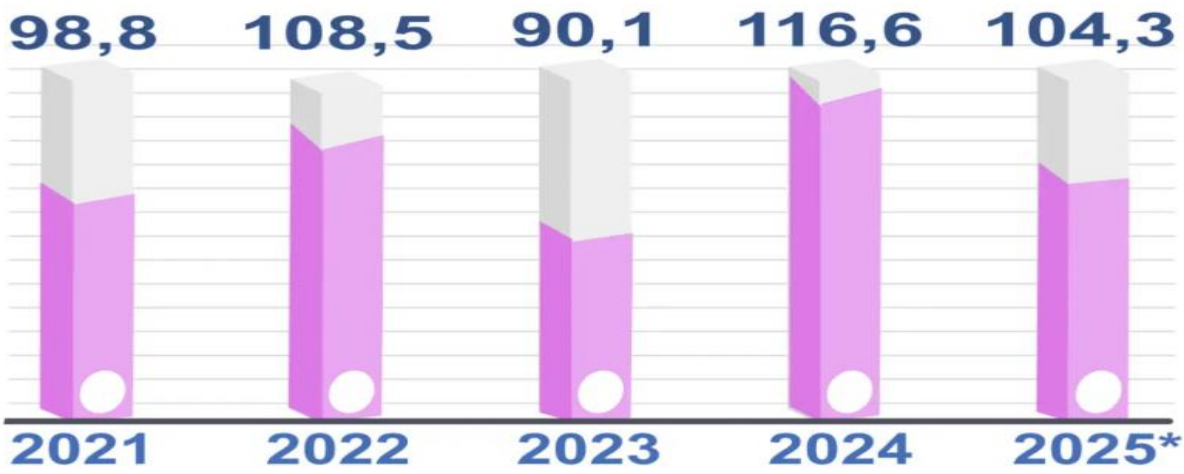
Birinchi bosqich (1991-1995 yillar) mavjud sanoat salohiyatini saqlab qolish, strategik muhim ahamiyatga ega xom ashyoni qazib olish va birlamchi qayta ishlash, import o‘rnini bosuvchi o‘zak tarmoqlarni rivojlantirish chora-tadbirlari bilan tavsiflanadi. Bu davrda sanoatning o‘zak tarmoqlarini jadal rivojlantirish, ichki bozorni proteksionizm vositalari orqali himoya qilish, energiya tashuvchilari narxini boshqarish orqali asosiy sanoat ishlab chiqarish korxonalari rentabelligini ta’minlash, kichik sanoat korxonalarini xususiylashtirish kabilar amalgaoshirildi.

Ikkinchi bosqich (1995-2000 yillar) iqtisodiy mustaqillik asoslarini tashkil etuvchi sanoat tarmoqlarini ustun rivojlantirish, import o‘rnini bosuvchi sanoatlashtirish strategiyasini keng miqyosda amalga oshirish, qayta ishlash tarmoqlariga investitsiyalar oqimini ko‘paytirish, xususan, mashinasozlik, yengil

sanoat, kime va oziq-ovqat tarmoqlarida kapital qo‘yilmalarni ko‘paytirish bilan xarakterlanadi. Byudjet mablag‘lari bu davrda sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qildi.

Uchinchi bosqichda (2000 yildan boshlangan) importning o‘rnini bosuvchi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish negizida eksportga yo‘naltirilgan sanoat sohalarini barpo qilish va rivojlantirishga e’tibor qaratilgan. Bu bosqich yirik sanoat korxonalarini xususiylashtirish, davlat korxonalarining monopol mavqeini chegaralash, xususiy sektorning sanoatdagi rolining oshishi, samarasiz faoliyat ko‘rsatayotgan sanoat korxonalarini tugatish jarayonlarining tezlashishi, korxonalarni boshqarishning tashkiliy tuzilmasini isloh qilish, mahalliylashtirish jarayonlarining jadallashishi bilan xarakterlanadi.

Yanvar oyi sanoat ishlab chiqarishi dinamikasi bo‘yicha tahliliy xulosa (2021–2025 yillar)

2021–2025 yillar oralig‘ida sanoat ishlab chiqarishining yanvar oyidagi ko‘rsatkichlari iqtisodiyotda kuzatilgan umumiy konyunktura o‘zgarishlarini aks ettiruvchi muhim indikatorlardan biri hisoblanadi. Statistik ma’lumotlar sanoat tarmoqlarida o‘sish va pasayishning turli davrlarda keskin tebrangani, iqtisodiy barqarorlikka bo‘lgan tashqi va ichki omillarning ta’siri ancha sezilarli bo‘lganini ko‘rsatadi.

2021yil:Pandemiyadan keyingi tiklanishning sustlashgan bosqichi: 2021 yil yanvar oyida sanoat ishlab chiqarish indeksi 98,8 foizni tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan biroz pasayish qayd etilgan. Bu davr pandemiya oqibatlari hali to‘liq bartaraf etilmaganini, xususan, logistika muammolari va xomashyo ta’minotidagi uzilishlar ishlab chiqarish hajmlariga bosim o‘tkazganini anglatadi.

2022 yil: Faol tiklanish va ishlab chiqarishning kengayishi: 2022 yilga kelib ko‘rsatkich 108,5 foizga yetdi. Bu davrda ichki bozor faollashuvi, eksport talabining tiklanishi va sanoat ishlab chiqaruvchilarining modernizatsiya jarayonlari hisobiga sezilarli o‘sish kuzatildi. Mazkur yil sanoat tarmoqlarining qayta tiklanish davri sifatida ajralib turadi.

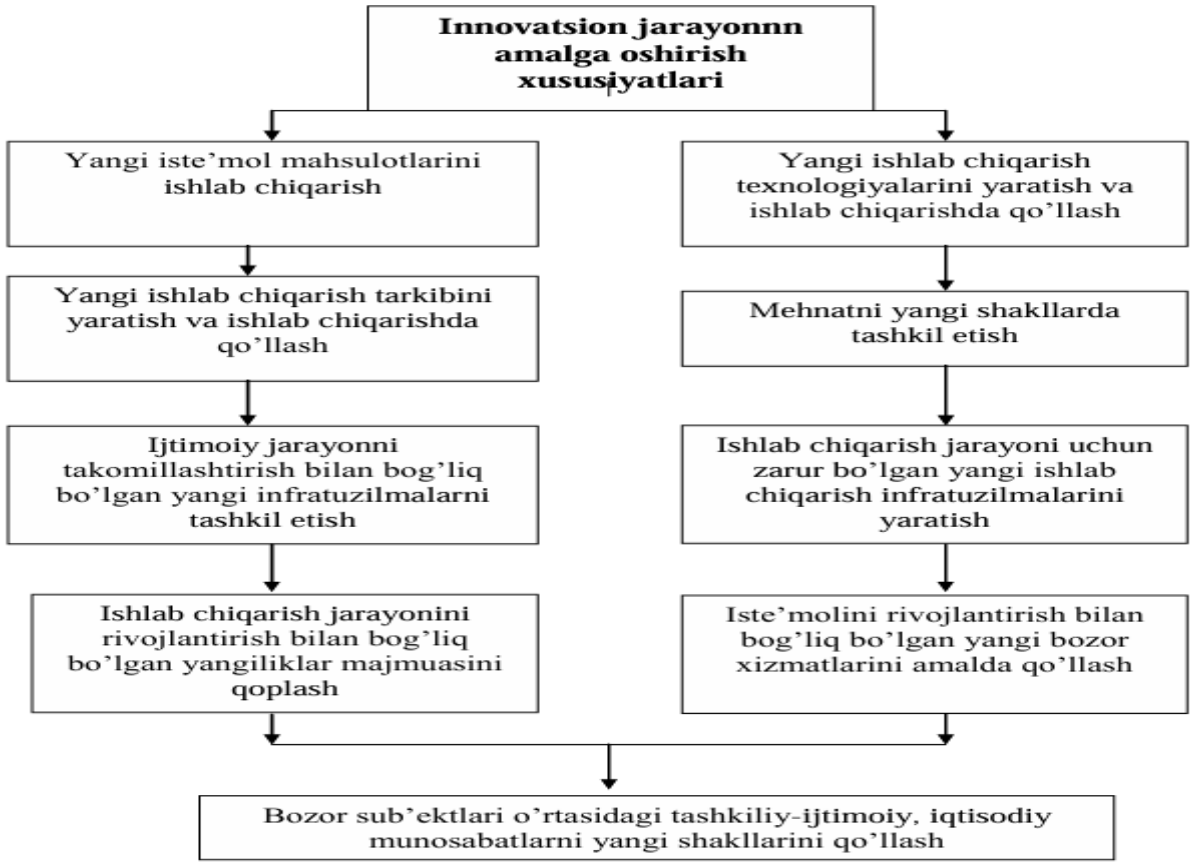
2023 yil: Tezkor pasayish va ishlab chiqarishdagi turg‘unlik: 2023 yil esa tendensiyaning keskin o‘zgarishi bilan xarakterlanadi. Ko‘rsatkich 90,1 foizgacha pasayib, so‘nggi yillarning eng past natijasini qayd etdi. Bunda energiya ta’minotidagi mavsumiy uzilishlar, global bozorlarning beqarorligi, shuningdek, ayrim tarmoqlarda xomashyo taqchilligi asosiy ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin. Bu yil sanoat sektorida qisqa muddatli turg‘unlik davri sifatida baholanadi.

2024 yil: Kuchli tiklanish va rekord daraja: 2024 yil yanvaridagi 116,6 foizlik natija so‘nggi besh yildagi eng yuqori ko‘rsatkich bo‘lib, sanoat ishlab chiqarishining keskin tiklangani va yangi ishlab chiqarish quvvatlarining ishga tushirilganidan dalolat beradi. Bu yil strukturaviy islohotlar, texnologik yangilanish va investitsiyalar oqimining oshgani bilan ajralib turadi.

2025 yil (prognoz): Barqarorlashtirilgan o‘sish sur’atlari: 2025 yilga mo‘ljallangan prognoz qiymati 104,3 foiz bo‘lib, o‘sishning mo‘tadil bosqichga qaytganini anglatadi. Bu jadal o‘sishning biroz sekinlashganini, lekin umuman olganda sanoatning barqaror rivojlanish trayektoriyasini saqlab qolayotganini ko‘rsatadi. Prognoz ko‘rsatkichlar ichki talabning jonlanishi va sanoat tarmoqlarida samaradorlikning oshishiga asoslanadi.

2021–2025 yillar dinamikasi shuni ko‘rsatadiki, sanoat sektori tashqi iqtisodiy o‘zgarishlar, energiya ta’minoti, global talab va ichki strukturaviy islohotlarga sezgirlikda davom etdi. Mazkur davrda eng past ko‘rsatkich 2023 yilda kuzatilgan bo‘lsa-da, 2024 yildagi rekord o‘sish sanoatning moslashuvchanligi va tiklanish salohiyati yuqori ekanini ko‘rsatadi. 2025 yil prognozi esa o‘sishning barqarorlashuvi, sanoat ishlab chiqarishining izchil va mo‘tadil rivojlanishini anglatadi.

Bozor iqtisodi ishlab chiqarish sub’ektlarini innovatsion jarayonni amalga oshirish xususiyatlari

Innovatsion jarayonni rivojlantirish innovatsion muhitning shakllanish darajasiga bog‘liq. Innovatsion harakatlar ma’lum bir ijtimoiy-iqtisodiy manfaatdorlik mavjud bo‘lgan takdirdagina innovatsion muhit yaratishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi sanoat-innovatsion rivojlanish strategiyasi uch bosqichda amalga oshirilgan.

Birinchi bosqich (2003-2005 yillar) asosan tayyorgarlik xarakteriga ega chora-tadbirlar bilan bog‘liq bo‘lib, bu qatorga quyidagilar kiradi: O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish, yangi qonunlarni ishlab chiqish, davlatning investitsion va innovatsion dasturlarda ishtirok etish istagida bo‘lgan davlat institutlarini yaratish, qo‘shilgan qiymat zanjiri tahlilini o‘tkazish bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash, davlat ishtirokida amalga oshiriladigan loyihalar faolligini aniqlash.

Ikkinchi bosqich (2006-2010 yillar) iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida strategiya chora-tadbirlarini faol amalga oshirish davriga aylanadi. Bu xalqaro standartlar bo‘yicha fan va texnika yutuqlari asosida ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, shuningdek, zarur mutaxassislarni tayyorlash masalalarini kompleksli ravishda hal qilish imkonini beradi. Ushbu bosqichda ilmiy-innovatsion infratuzilma asosan shakllantirilib, neft va gaz qazib chiqarishning tez sur’atlarda o‘sishi hisobiga

YaIMni tenglashtirish (2010 yilda 2000 yil darajasiga qarshi) bo‘yicha strategik maqsadga erishiladi.

Uchinchi bosqich (2011-2015 yillar) strategiyani amalga oshirishda eng mahsuldor qism bo‘lishi lozim, chunki yangi soha va yangi bozorlarda qo‘shilgan qiymat zanjirini rivojlantirish va ishga tushirilgan quvvatlarni o‘zlashtirish ro‘y berishi lozim. Buning asosida tovar va xizmatlar ishlab chiqarish va eksportining o‘sish sur’atlari neft va gaz qazib chiqarishning o‘sish sur’atidan yuqori bo‘ladi. Sanoat-innovatsion siyosatni faollik bilan o‘tkazish iqtisodiy o‘sishning yiliga kamida 8,8-9,2% bo‘lishini ta’minlaydi. Bu esa 2015 yilga kelib respublika YaIM hajmining 2000 yilga nisbatan taxminan 3,5 3,8 baravar, qayta ishlashda mehnat samaradorligining kamida 3 baravar oshirish va YaIM energiya sig‘imini 2 baravar pasaytirishga imkon beradi. Strategiyalarni bajarish bo‘yicha chora-tadbirlar rejasida mamlakat sanoat-iqtisodiy rivojlanishi har bir bosqichining sifat xususiyatlari hisobga olinadi va strategiya qoidalarini amalga oshirish bo‘yicha muayyan chora-tadbirlar nazarda tutiladi. Bunda sanoat rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha asosiy tarmoq (sektor) dasturlarini ishlab chiqish nazarda tutiladi. Ularda muayyan ijrochilar va amalga oshirish 242 muddatlari, shuningdek, yillar bo‘yicha moliyalashtirish manbalari va kutilayotgan hajmlar ko‘rsatiladi. Strategiyani amalga oshirish mexanizmi, shuningdek, dasturlarni ishlab chiqish ularning mulkchilik shakli va qaysi mahkamaga bo‘ysunishidan qat’i nazar ilmiy-tadqiqotchilik va boshqa tashkilotlar ishtirokida amalga oshirilishini ham qamrab oladi.

Xulosa: O‘zbekiston iqtisodiyotida milliy sanoatning roli va ahamiyati salmoqli bo‘lib, davlat mustaqilligiga erishilganidan keyin bu sohada tub xo‘jalik-iqtisodiy, tashkiliy-institusional va tarkibiy islohatlar amalga oshirildi. Sanoat korxonalarini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish, davlat-aksiyadorlik, korporativ, jamoa va xususiy mulk shakllariga aylantirish, sanoat tarmoqlarida tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, kichik va xususiy korxonalarni tashkil etish, chet el kapitali bilan hamkorlikda qo‘shma korxonalar tashkil etish shular jumlasidan. Milliy sanoat rivojlanishining yangi davrini makroiqtisodiy vaziyat, bozor munosabatlarini shakllantirish, tarkibiy o‘zgarishlarning tavsifi va sanoatlashtirish strategiyasidan kelib chiqib bir necha bosqichga ajratish mumkin.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri iqtisodiyot tarmoqlarida innovatsion islohotlar, tub yangilanishlarni modernizatsiya qilinishi hisoblanib, u makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, korxonalarni yangi texnologiyalar bilan jihozlash, iqtisodiyotda nodavlat sektor ulushini oshirishga asoslanadi. Ushbu jarayon, shubhasiz mamlakatning innovatsion, iqtisodiy salohiyatini

oshirish bilan bir paytda, undan unumli foydalanishni nazarda tutadi. Mamlakatimiz iqtisodiyotining hozirgi holati milliy iqtisodiyotda innovatsion o‘zgarishlarni amalga oshirish sur’atlarini jadalashtirishni talab etmoqda. Iqtisodiyoti rivojlangan mamalakatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki chuqur, samarali innovatsion strategiyani amal qilishi mamlakat iqtisodiy va tabiiy omillaridan oqilona foydalanish orqaligina amalga oshirish mumkin.

Respublikada sanoat-innovatsion siyosatida potensial raqobatbardosh, jumladan, iqtisodiyotning xomashyo yo‘nalishidagi sektorlarida faoliyat ko‘rsatuvchi eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishlarni yaratish va rivojlantirish ustuvor ahamiyatga ega. Bunda davlat sanoat siyosatiga barcha yondashuvlar uch toifaga borib taqaladi: investitsiyalarni muvofiqlashtirish, ishbilarmonlik hamkorligini rivojlantirish va bozorni egallash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** “Innovatsion rivojlanish strategiyasi 2030”. – 2018-yil.
2. **O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi.** Milliy innovatsion tizimni rivojlantirish bo‘yicha hisobot. – Toshkent, 2023.
3. **Soliyev, A.** Innovatsion iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2021. – 256 b.
4. **Abduganiev, O., Ibragimov, A.** Sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv va texnologik yangilanish. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2022. – 210 b.
5. **Xalikov, Q., Muxiddinova, M.** Innovatsion menejment: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDYMI nashriyoti, 2020. – 304 b.
6. **Murodov, D., G‘aniyev, R.** O‘zbekiston sanoatida innovatsiyalarni boshqarishning ustuvor yo‘nalishlari. – Samarqand: SamISI nashriyoti, 2022. – 198 b.
7. **Abdusattarova X.M.** «Innovatsiya strategiyasi» - o‘quv qo‘llanma - T.: TDIU, 2011. 220– bet. .
8. **Goncharenko L.P, Arutyunov Yu.A**. Innovatsionnaya politika. Uchebnik. – M.: KNORUS, 2010.
9. **Ishmuxamedov A.E., Abdusattarova X.M Akabirova D.N**.,. Innovatsion strategiya: uch.posobieG‘pod red. B.Xodieva.– T.: MVSSO RUz. 2007. – 250 s.
10. **Freeman, C., Soete, L.** The Economics of Industrial Innovation. – MIT Press, 2020. – 488 p.
11. **Schumpeter, J.** Capitalism, Socialism and Democracy. – New York: Harper, 2010. – 431 p.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Boyarov Yusuf Abdulloyevich
yusufboyarov2005@gmail.com
Turabov Otabek Nizomiddin o‘g‘li
otabekturobov0@gmail.com
SamISI IK-123 guruh talabalari

INNOVATSION G‘OYALARNI MOLIYASHTIRISH TIZIMI

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining iqtisodiy mazmuni, institutsional tuzilishi va samaradorlik omillari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Shuningdek, moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi, venchur kapital va davlat grantlarining roli, texnologik risklarni boshqarish mexanizmlari hamda inson kapitali bilan bog‘liq omillar o‘rganiladi. Moliyaviy resurslar, innovatsion ekotizim va texnologik o‘sish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik endogen o‘sish nazariyalari asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsion loyiha, moliyalashtirish tizimi, venchur kapital, grantlar, texnologik risk, innovatsion ekotizim, endogen o‘sish, inson kapitali

Abstract. This article provides an in-depth scientific analysis of the financial system supporting innovative projects, focusing on its economic essence, institutional architecture, and factors shaping its effectiveness. The study examines the diversification of financing sources, the role of venture capital and government grants, mechanisms of technological risk management, and the impact of human capital. The interdependence among financial resources, the innovation ecosystem, and technological growth is analyzed through the lens of endogenous growth theories.

Keywords: innovative project, financing system, venture capital, grants, technological risk, innovation ecosystem, endogenous growth, human capital.

Kirish. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi iqtisodiy o‘sishning endogen drayverlarini faollashtiruvchi markaziy omilga aylanmoqda. Endogen o‘sish nazariyasida innovatsiyalar ichki iqtisodiy agentlarning qarorlari bilan shakllanadigan jarayon sifatida tavsiflanadi. Shu nuqtayi nazardan, moliyalashtirish tizimi nafaqat kapital taqsimoti mexanizmi, balki innovatsion salohiyatning shakllanishi va kengayishi uchun zarur bo‘lgan institutsional muhitni belgilovchi determinant hisoblanadi.

Innovatsion loyihalar yuqori texnologik risk, intellektual mulkka asoslangan aktivlar ulushining ko‘pligi, bozorning yetarli shakllanmaganligi, uzoq muddatli

investitsion qaytish va axborot asimmetriyasi bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlar an’anaviy kreditlash mexanizmlarini cheklaydi va moliyalashtirishning alternativ manbalarini talab qiladi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, innovatsion loyihalarni muvaffaqiyatli moliyalashtirish uchun davlat, xususiy sektor va akademik institutlarning kompleks hamkorligiga asoslangan ko‘p kanalli moliyaviy tizim talab qilinadi.

Mazkur tadqiqot innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining konseptual asoslarini, mavjud mexanizmlarning samaradorligini, institutsional o‘zgaruvchilar ta’sirini hamda global amaliyotdan kelib chiqadigan modellarning qo‘llanish imkoniyatlarini ilmiy tahlil qiladi.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi ko‘p qatlamli yondashuv asosida shakllantirildi.

Nazariy asoslar sifatida endogen o‘sish nazariyasi, institutsional iqtisodiyot yondashuvi, venchur kapital nazariyasi hamda Triple Helix modeli tanlandi. Ushbu nazariy maktablar innovatsion jarayonning ichki mexanizmlarini va moliyaviy instrumentlarning samarasi nimaga asoslanishini tushunishga imkon beradi.

Empirik metod sifatida kontent-analiz, taqqoslama tahlil va triangulyatsiya qo‘llanildi. OECD, WIPO, World Bank, IMF kabi tashkilotlarning ochiq ma’lumotlar bazalari, shuningdek, Scopus va Web of Science indekslaridagi ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Ayrim bo‘limlarda innovatsion investitsiyaning TFP (total factor productivity) bilan korrelyatsion bog‘liqligini tavsiflovchi ekonometrik kuzatuvlar ham sharhlanadi.

Natijalar. Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining samaradorligi, struktura elementlari, moliyaviy oqimlarning shakllanish mexanizmlari hamda iqtisodiyotning innovatsion transformatsiyasiga ta’sir ko‘rsatish darajasi bo‘yicha kompleks tahlil o‘tkazildi. Natijalarga ko‘ra innovatsion faoliyatni moliyalashtirishning muvaffaqiyati bir vaqtning o‘zida uchta asosiy omil: institutsional quvvat, moliyaviy arxitektura va inson kapitalining yetukligi bilan belgilanadi. Ushbu omillar o‘zaro hamkorlikda harakat qilgan taqdirda innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

Moliyalashtirishning faqat bitta turiga – masalan, bank kreditlariga yoki davlat grantlariga haddan tashqari tayanish innovatsion faoliyatni cheklaydi va risklarni oshiradi. Aksincha, venchur kapital, startap grantlari, texnologik inkubatsiya, korporativ innovatsiya fondlari, xalqaro moliyaviy institutlar resurslari va davlat kafolatlarining integratsiyasi innovatsion loyihalarning hayotiy siklini sezilarli darajada qo‘llab-quvvatlaydi. Shu ma’noda, raznoobraz kapital manbalari innovatsion iqtisodiyot uchun “moliyaviy ekotizim”ni shakllantiradi.

Yana bir muhim jihat – bu innovatsion loyihalarning xatar profili. An’anaviy investitsion loyihalarga nisbatan innovatsion loyihalar texnologik va bozor noaniqligi yuqoriligi bilan ajralib turadi. Texnologiyaning yetuklik darajasi (TRL) past bo‘lgan bosqichlarda moliyaviy risklar keskin oshadi. Bu esa investorlarning ehtiyotkorlik darajasini kuchaytiradi va moliyalashtirish jarayonining sekinlashuviga olib keladi. Bu bosqichda davlatning ishtiroki, texnologik ekspertiza mexanizmlari va grantlar strategik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, fundamental va amaliy tadqiqotlar sohasida davlatning qo‘llab-quvvatlashi innovatsion loyihalarning ilk bosqichdagi xatarlarini sezilarli kamaytiradi.

Tahlil innovatsion loyihalarning iqtisodiyotga ta’sirini o‘lchashda endogen o‘sish nazariyalarining ishlashini amaliy jihatdan tasdiqlashini ko‘rishimiz mumkin. Innovatsiyalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar natijasida qo‘shilgan qiymatning o‘sishi, texnologik samaradorlikning ortishi, mehnat unumdorligining oshishi va eksport hajmining kengayishi kuzatildi. Romer ta’kidlaganidek, bilimlarning o‘sishi iqtisodiy rivojlanishning ichki drayveri sifatida namoyon bo‘ladi. Empirik kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, innovatsion moliyalashtirishning intensivlashuvi ishlab chiqarish jarayonlarining modernizatsiyasi, resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardosh mahsulot yaratish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, innovatsion moliyalashtirishning samaradorligi inson kapitaliga bog‘liqligini ham aniq ko‘rsatish mumkin. Innovatsion loyihalar hayotiy siklining har bir bosqichi – g‘oya generatsiyasi, prototiplash, sinovdan o‘tkazish, tijoratlashtirish yuqori malakali mutaxassislarning ishtirokini talab qiladi. Agar moliyalashtirish tizimi yetarli bo‘lsa-yu, ammo inson kapitali yetishmasa, ajratilgan investitsiyalarning iqtisodiy samarasi minimal bo‘lib qoladi. Shuning uchun, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimi samaradorligini oshirish uchun ta’lim, tadqiqot infratuzilmasi va texnologik kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan siyosat muhim natijaviy omil sifatida belgilanadi.

Bu o‘rinda innovatsion ekotizimda institutsional kooperatsiyaning ahamiyati ham muhim ro‘l o‘ynaydi. Universitetlar, ilmiy-tadqiqot markazlari, xususiy biznes, davlat idoralari va xalqaro moliya institutlari o‘rtasidagi integratsiya moliyalashtirish tizimining samarali ishlashi uchun zarur shart ekanligi aniqlandi. Triple Helix modeli bo‘yicha olib borilgan tahlillar ushbu kooperatsiya mavjud bo‘lgan iqtisodiy makonlarda innovatsion loyihalarning muvaffaqiyat darajasi yuqori bo‘lishini tasdiqlaydi. Kooperatsion institutlar mavjud bo‘lmagan sharoitda esa moliyaviy oqimlar samarali taqsimlanmaydi, risklar optimallashtirilmaydi va innovatsion mahsulotlar tijoratlashmay qoladi.

Shunday qilib, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining takomillashuvi faqat moliyaviy vositalar kengaytirilishi orqali emas, balki institutsional muhitning yaxshilanishi orqali ham amalga oshadi. Intellektual mulk himoyasining kuchaytirilishi, shaffoflik va hisobdorlikning ortishi, korporativ boshqaruv amaliyotlarining rivojlanishi va innovatsion siyosatning barqarorligi moliyalashtirish tizimining natijaviyligini oshiradi.

Umuman olganda, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimi diversifikatsiyalangan, institutsional jihatdan mustahkamlangan, risklarni boshqarish mexanizmlariga ega, inson kapitali bilan uyg‘unlashtirilgan holatda samarali ishlaydi. Bunday tizim innovatsion iqtisodiyot uchun zarur bo‘lgan barqaror texnologik taraqqiyot va makroiqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

Muhokama. Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining samaradorligini aniqlashda eng muhim masalalardan biri – bu moliyaviy manbalar tarkibi, innovatsion faoliyatning xatar darajasi hamda institutsional muhitning moslashuvchanlik darajasidir. Innovatsion loyihalar an’anaviy investitsion loyihalardan tubdan farq qiladi: ularning risk darajasi yuqori, bozor kutilmalari noaniq, texnologik sikllar qisqa, iqtisodiy natijalarning kechikib namoyon bo‘lishi esa moliyalash tizimidan ko‘proq moslashuvchanlikni talab etadi. Shu ma’noda innovatsion loyihalar uchun kapital manbalarini diversifikatsiya qilish, yuqori texnologiya sektori ehtiyojlariga mos moliyaviy vositalarni shakllantirish, hamda davlat–xususiy sheriklik mexanizmlarini kuchaytirish zarurati yuzaga keladi.

Bozor iqtisodiyotida innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda risk kapitali va venchur fondlarining o‘rni alohida e’tiborga loyiq. Millar va boshqalar tadqiqotiga ko‘ra, venchur moliyalashtirish innovatsion g‘oyalarning tijoratlashtirish jarayonini 3–4 baravar tezlashtirishi, yangi texnologiyalarning bozorda qabul qilinish darajasini sezilarli oshirishi mumkin. Biroq venchur kapitalining samaradorligi iqtisodiyotning institutsional tuzilmasiga kuchli bog‘liq bo‘lib, intellektual mulk himoyasi, tadbirkorlik huquqi, raqobat siyosati, shaffoflik va korporativ boshqaruv sifati yetarli darajada bo‘lmaganda ushbu mexanizm to‘laqonli ishlamaydi. Shuningdek, rivojlanayotgan bozorlar uchun venchur kapitalini jalb qilishdagi asosiy muammolardan biri – bu innovatsion ekotizimning yetarlicha shakllanmaganligi, yuqori texnologiyalar bozorining torligi va investorlarda ma’lumot asimmetriyasining yuqoriligidir.

Innovatsion loyihalarning moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyojini qondirishda bank kreditlari an’anaviy manba sifatida yetakchilik qilsa-da, bank kreditlari innovatsion faoliyatning risk darajasiga ko‘p hollarda mos kelmaydi. Innovatsion

mahsulotning bozordagi muvaffaqiyati, texnologik sinovlar, prototiplash, intellektual mulkni patentlash kabi jarayonlarning uzoq muddatli va noaniq natijalarga ega bo‘lishi banklarning riskka nisbatan ehtiyotkor munosabatini kuchaytiradi. Shu bois Xalqaro Valyuta Fondi ma’lumotlariga ko‘ra, bank tizimi innovatsion iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashishi uchun kredit baholash mexanizmlariga texnologik ekspertiza elementlarini joriy etish, kredit portfellarini diversifikatsiya qilish va davlat tomonidan kafillik mexanizmlarini tatbiq etish zarur.

Innovatsion loyihalarni davlat tomonidan moliyalashtirish esa iqtisodiy o‘sishning endogen nazariyasi nuqtai nazaridan qaraganda asosli yondashuv hisoblanadi. Romer, Grossman va Helpman tomonidan asoslangan endogen o‘sish modeli innovatsion faoliyatning iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sirini ilmiy jihatdan isbotlagan. Ularning fikricha, innovatsiyaga yo‘naltirilgan davlat subsidiyalari va grantlari bilimlar ko‘payishini tezlashtiradi, texnologik yangiliklarning tarqalishiga yordam beradi, umumiy ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Biroq davlat mablag‘laridan foydalanish samaradorligi institutsional shaffoflik va hisobdorlikka bog‘liqligi sababli, davlat grantlarini ajratishda raqobat tamoyillarini kuchaytirish, monitoringni takomillashtirish hamda natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish tizimiga o‘tish dolzarbdir.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimida xalqaro moliyaviy institutlar – Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi tashkilotlarning o‘rni ham juda muhimdir. Ushbu institutlar ko‘pincha yuqori texnologiyali loyihalar uchun uzoq muddatli past foizli kreditlar, texnik yordam paketlari, grant dasturlari va inkubatsiya infratuzilmasini qo‘llab-quvvatlash orqali milliy innovatsion tizimning shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Xususan, Yevropa Ittifoqining Horizon Europe dasturi doirasida innovatsion startaplarni moliyalashtirish uchun ajratilgan mablag‘lar ilmiy tadqiqotlar bilan iqtisodiyot real sektori o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirayotgani kuzatilmoqda.

Moliyalashtirish tizimining samaradorligi, shuningdek, innovatsion ekotizim ishtirokchilari o‘rtasidagi kooperatsiya sifati bilan ham bevosita bog‘liq. Universitetlar, ilmiy-tadqiqot institutlari, xususiy korxonalar, venchur fondlar, davlat idoralari o‘rtasidagi hamkorlikning institutsional mustahkamligi innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatini sezilarli darajada belgilab beradi. Triple Helix modeliga ko‘ra, ilm-fan, biznes va davlat o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya innovatsion rivojlanishning bosh omillaridan biridir; moliyaviy resurslar aynan ushbu kooperatsion struktura doirasida samarali taqsimlanadi.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimi samaradorligiga ta’sir etuvchi

yana bir omil – bu inson kapitali darajasi. Moliyalashtirish tizimi qanchalik takomil bo‘lmasin, agar innovatsion loyihalarni amalga oshiruvchi mutaxassislar, innovatorlar, tadqiqotchilar va texnologlar yetarli bo‘lmasa, ajratilgan mablag‘larning iqtisodiy natijaga aylanishi sustlashadi. Shuning uchun rivojlangan davlatlarda moliyalashtirish tizimi doimo ta’lim, ilmiy tadqiqotlar, laboratoriya infratuzilmasi va ilmiy-tadqiqot markazlarini qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘langan holda olib boriladi. Bu esa moliyalashtirish tizimini faqat kapital taqsimlash mexanizmi emas, balki innovatsion ekotizimning muhim qismi sifatida talqin etish zarurligini ko‘rsatadi.

Innovatsion loyihalar uchun samarali moliyalashtirish tizimini yaratishda muhim muammolardan yana biri – bu axborot asimmetriyasi va texnologik risklarni baholashdagi murakkablikdir. Innovatsion g‘oyalarning o‘ziga xosligi sababli investorlar uchun texnologiyaning yetuklik darajasi, uning bozor salohiyati, raqobatbardoshlik indeksi, patent himoyasi, xarajatlar tuzilmasi va daromad modeli bo‘yicha to‘liq ma’lumotga ega bo‘lmaslik muammosi mavjud. Bu esa investorlarda ehtiyotkorona qaror qabul qilishni kuchaytiradi. Shu sababli xorij tajribasida innovatsion loyihalar bo‘yicha texnologik auditi, bozor monitoringi, intellektual mulk ekspertizasi va texnologik risklarni modellashtirish kabi mexanizmlar keng qo‘llaniladi.

Natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimining institutsional rivojlanishi bilan iqtisodiy o‘sish o‘rtasida bevosita korrelyatsiya mavjud. Moliyalashtirish tizimi qanchalik takomil bo‘lsa, innovatsion loyihalarning muvaffaqiyat darajasi, yangi texnologiyalarni joriy etish samaradorligi, innovatsion mahsulot eksporti va raqobatbardoshlik shunchalik yuqori bo‘ladi. Shu jihatdan, innovatsion moliyalashtirish tizimini kuchaytirish milliy iqtisodiyotning strukturaviy modernizatsiyasi, sanoatning texnologik yangilanishi va yalpi ichki mahsulotning qo‘shilgan qiymat ko‘rsatkichlarining o‘sishini rag‘batlantiruvchi omil sifatida qaraladi.

Xulosa. Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish tizimi milliy iqtisodiyotning texnologik transformatsiyasi, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish, raqobatbardoshlikni oshirish va intellektual kapitalni monetizatsiya qilishda hal qiluvchi strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Innovatsion iqtisodiyotning asosiy xususiyatlaridan biri – bu bilimlar va texnologiyalarni markaziy resurs sifatida shakllanishidir. Shu bois innovatsion loyihalar an’anaviy ishlab chiqarish loyihalaridan farqli ravishda yuqori risk, noaniq bozor mexanizmlari va uzoq muddatli rentabellik xarakteriga ega bo‘lib, ularning moliyalashtirilishi ham murakkab ko‘p pog‘onali tizimni talab qiladi.

Endogen o‘sish nazariyalariga ko‘ra, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash

davlatning strategik funksiyalaridan biridir. Ushbu nazariy yondashuv bilimlar, tadqiqotlar va innovatsiyalar makroiqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlari ekanligini ilmiy jihatdan isbotlab beradi. Shu nuqtai nazardan davlat tomonidan ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish, startaplar uchun grantlar, soliq imtiyozlari, intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish kabi choralar innovatsion ekotizimning barqaror faoliyat yuritishida muhim rol o‘ynaydi. Davlatning innovatsiyani moliyalashtirishdagi ishtirokining optimal darajasi iqtisodiyotning texnologik yetuklik darajasi, xususiy sektorning sarmoyalash qobiliyati va bozor infratuzilmasining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog‘liq.

Moliyalashtirish tizimining samaradorligi inson kapitali darajasiga ham kuchli bog‘liqligi alohida ta’kidlashga arziydi. Innovatsion loyihalarning muvaffaqiyati faqat iqtisodiy yoki moliyaviy resurslarga emas, balki tajribali muhandislar, ilmiy tadqiqotchilar, texnologlar, menejerlar va innovatsiya mutaxassislarining kasbiy salohiyatiga bog‘liq. Shu sababli, innovatsion moliyalashtirish tizimining rivojlanishi ta’lim tizimi, ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi va texnologik bilimlarni tarqatish tarmog‘ining mustahkamligi bilan bevosita bog‘liq. Bu esa innovatsion ekotizimni moliyaviy resurslar bilan ta’minlashni alohida tizim sifatida emas, balki ilmiy-texnologik rivojlanishning integral qismi sifatida ko‘rib chiqish zaruratini taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** “Innovatsion faoliyatni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 2018-yil.

2. **Xudoyberdiyev, A., Umarov, M.** Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2022. – 215 b.

3. **Абдуллаев, Ш.** *Инновацион фаолиятни молиялаштиришнинг институционал асослари*. – Т.: Иқтисод-Молия, 2021. – 240 б.

4. **Қодиров, Б**. *Инновацион иқтисодиёт ва инвестициялар*. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2020. – 212 б.

5. **Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change.** *Journal of Political Economy, 98***(5), S71–S102.** https://doi.org/10.1086/261725

6. **Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction.** *Econometrica, 60***(2), 323–351.** https://doi.org/10.2307/2951599

7. International Monetary Fund. (2020). *World economic outlook: A long and difficult ascent*. IMF Publications.

8. **Schilling, M.** *Strategic Management of Innovation*. — New York: McGraw-Hill, 2022. — 450 p.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Abdivaliyeva Nilufar Murtoza qizi
abdivaliyevanilufar5@gmail.com
Sodikova Guzal Utkurovna
sadykovaguzal746@gmail.com
SamISI IK-323 guruh talabalari

INNOVATSION KLASTERLARNI SHAKLLANTIRISH VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya: Hozirgi postindustrial jamiyatga o‘tish davrida ko‘plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish uchun asosiy iqtisodiy-strategik mexanizmlardan biri hisoblanuvchi innovatsion klasterlarning rivojlanishiga katta e’tibor qaratishmoqda. Ushbu maqolada innovatsion klasterlarning mohiyati va u bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy g‘oyalar hamda rivojlantirish yo‘llari yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion klasterlar, innovatsion faoliyat, klaster siyosati,sanoat klasteri, klaster elementlari,ilmiy institutlar innovatsion klasterlarning vazifalari, vertikal va gorizontal birikmalar, texno-parklar.

Abstract: In the current period of transition to a post-industrial society, many developed and developing countries are paying great attention to the development of innovation clusters, which are considered one of the key economic and strategic mechanisms for achieving sustainable economic growth. This article highlights the essence of innovation clusters, the main ideas related to them, and the ways to further develop them.

Keywords: innovation clusters, innovation activity, cluster policy, industrial cluster, cluster elements, research institutes, functions of innovation clusters, vertical and horizontal integrations, techno-parks.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyotda innovatsiyalarning iqtisodiy rivojlanish hamda raqobatbardoshlikni oshirishdagi asosiy omilga aylanganini tan olgan holda aytish mumkinki, innovatsion klasterlarning ahamiyati global miqyosda kundan-kunga ortib bormoqda. Bu turdagi klasterlar ilmiy tadqiqot institutlari, sanoat korxonalari va davlat tashkilotlarini yagona ekotizimga birlashtirib innovatsion g‘oyalar hamda texnologiyalarni tezkorlik bilan ishlab chiqish bilan birgalikda ularni tijoratlashtirish jarayonini ham to‘lig‘icha bajarilishiga zamin yaratmoqda. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, innovatsion klasterlar sonining ortib borishi hamda rivojlanishi mamlakat

iqtisodiyotini kuchaytiradi, uning ichki va tashqi savdodagi imkoniyatlarini kengaytiradi. **Klaster siyosati —** klaster tarkibiga kiruvchi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning shakllanishini rag‘batlantiruvchi institutlarni rivojlantirish, shuningdek, innovatsiyalarni joriy etishni ta’minlaydigan klasterlar va klaster tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat va jamoat chora-tadbirlari va mexanizmlari majmuidir.[1] Tarixga nazar soladigan bo‘lsak, 1990-yilda Harvard universiteti professori, amerikalik iqtisodchi olim Maykl Porterning “Klasterlar nazariyasi” ning chop etilishi innovatsion klasterlar rivoji uchun muhim voqea bo‘ldi. M.Porterning “Klaster nazariyasi” ning asosiy manbasi “Olmos modeli” ga ko‘ra, “klasterlar – bu ma’lum bir geografik hududda joylashgan, o‘zaro bog‘langan kompaniyalar, yetkazib beruvchilar, xizmat ko‘rsatuvchilar, ilmiy markazlar va davlat institutlari majmuidir” deya ta’riflangan. Chunki innovatsiyalar eng ko‘p hududiy jamlanishlar orqali vujudga keladi.

Innovatsion klasterning samarali faoliyat yuritishilishini ta’minlash uchun quyidagi tadbirlarni olib borish maslahat beriladi:

- yuqori texnologiyalarga asoslangan tayyor mahsulotlar va xizmatlar eksportini yo‘lga qo‘yish;
- kichik va o‘rta korxonalar sonini ko‘paytirish va kichik tadbirkorlarni yirik korxonalar bilan bog‘lash;
- iqtisodiyotning innovatsion sohasi jadal rivojlanishini rag‘batlantirish;
- iqtisodiyot ehtiyojlari uchun kadrlar tayorlash tizimining samaradorligini oshirish;
-chet el investorlarini jalb etish hamda tashqi savdo hajmining oshishini ta’minlash;
- klasterga asoslangan hududlar rivojlanishini yo‘lga qo‘yish hamda qo‘llab-quvvatlash.

Klaster modelini joriy etishning asosiy vazifasi - tadbirkorlarning fikrlash doirasini o‘zgartirish, umumiy iqtisodiy manfaatlar doirasida barcha klaster ishtirokchilarining ochiq va o‘zaro manfaatli hamkorligining o‘ziga xos imkoniyatlarini tushunib etishlariga ko‘maklashishdan va sog‘lom raqobat muhitini yaratishdan iboratdir.

Innovatsion klasterlarning rivojlanishi iqtisodiy samaraga erishishga katta hissa qo‘shadi va quyidagi **vazifalari** ham mavjuddir:

Birinchidan, innovatsion klasterlarni tatbiq etish innovatsion salohiyatning oshishiga sabab bo‘ladi;

[1] https://uz.wikipedia.org/wiki/Klaster_siyosati

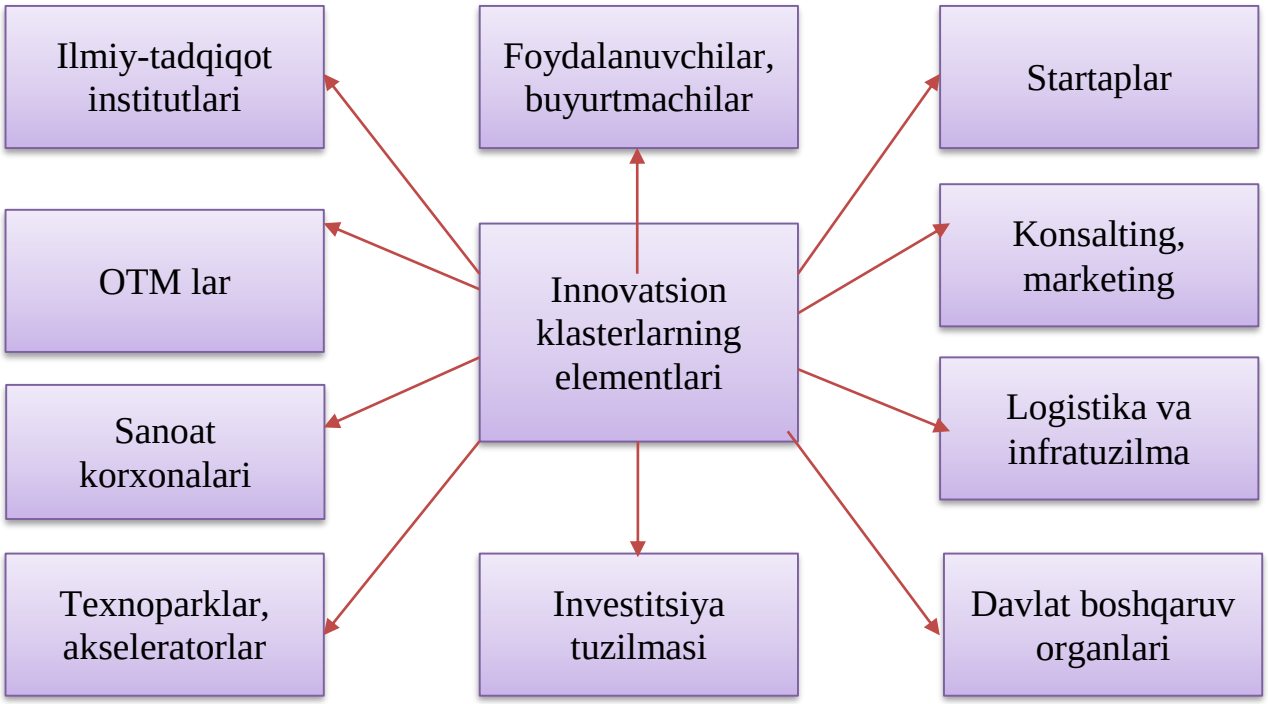
Ikkinchidan, barcha klaster ishtirokchilarining moliyaviy resurslarni jalb etish imkoniyatlari kengayadi hamda resurslardan samarali foydalaniladi;

Uchinchidan, hududda bandlik darajasi va raqobatbardoshligi oshadi ;

To‘rtinchidan, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini ko‘paytirish imkoniyati vujudga keladi va importda qaramlik qisqaradi;

Beshinchidan, korxonalar o‘rtasida vujudga kelgan hamkorlik tufayli mahsulotlar tezroq ishlab chiqariladi va bozorga chiqariladi.

Yangi texnologiyalarni yaratish bilan birgalikda iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish maqsadida faoliyat yuritadigan innovatsion klaster o‘z navbatida bir qancha elementlardan iborat. Innovatsion klasterlarning elementlari zamonaviy iqtisodiyot talablariga mos iqtisodiy-ijtimoiy yechim berishlari ular o‘rtasidagi hamkorlik aloqalariga alohida e’tibor berilishiga bog‘liq.

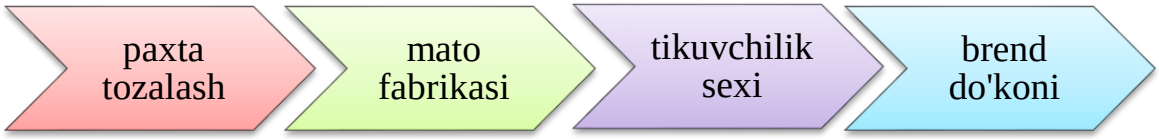
1-rasm. **Innovatsion klasterlarning elementlari**.[2]

Bunday klasterlarda hamkorlikning ikki asosiy shakli farqlanadi: ***vertikal*** va ***gorizontal*** birikmalar.

Vertikal birikmalar deb shunday jarayonga aytiladiki, unda g‘oya va mahsulot (ish, xizmat) ning ishlab chiqarilishi zanjirsimon holatda bo‘lib, bosqichma-bosqich yoki “yuqoridan-pastga” xarakterni ifodalaydi. Bu jarayon xom-ashyodan tortib tayyor mahsulotgacha bo‘lgan bosqichlarni bir makonda amalga oshishi tushuniladi. Masalan, paxta zavodida chiqarilgan paxtadan ip, undan keyin mato va so‘ngida kiyim ishlab

[2] Muallif ishlanmasi

chiqarilishi vertikal birikmaga misol bo‘ladi.

2-rasm. **Innovatsion klasterlarda vertikal birikma**.[3]

Gorizontal birikmalar esa bir turdagi yoki o‘zaro yaqin yo‘nalishlarda faoliyat olib boradigan kompaniyalarning o‘zaro hamkorlikda ishlashini anglatadi. Bu turdagi birikmalarda korxonalar o‘rtasida sog‘lom raqobat ildizlari mustahkalanib, tajriba almashinuv jarayoni hamda yangi turdagi texnologiyalar ishlab chiqarikishi kuchayadi.

Yuqoridagi ikki birikma bir-biridan afzal hisoblanadi, ya’ni vertikal integratsiya ishlab chiqarish zanjirining uzluksizligi ta’minlasa, gorizontal birikmalarda yangi g‘oyalar sinergiyasi rivojlanib boradi.

Jahondagi eng mashhur innovatsion klasterga AQSh da joylashgan qariyb 90 yillik tarixga ega bo‘lgan Silikon vodiysi misol bo‘ladi. Silikon vodiysida bir vaqtning o‘zida dunyoga mashxur kompaniyalar, jumladan Intel, Apple, Google, Meta va boshqalar faoliyat yuritadi. Bugungi kunga kelib Global Innovatsiya Indeksi (GII) natijalariga ko‘ra Shvetsariya 15 yildan buyon innovatsiyalar sohasida yetakchilik qilmoqda. Keyingi o‘rinlarda YI davlatlari, AQSh, Xitoy va Yaponiya o‘rin egallagan.

Texnopark-bu mutaxassislar tomonidan boshqariladigan tashkilot bo‘lib, uning asosiy maqsadi innovatsion madaniyatni targ‘ib qilish orqali mahalliy hamjamiyat farovonligini oshirish, shuningdek innovatsion biznes va ilmiy tashkilotlarning raqobatidir . Ushbu maqsadlarga erishish uchun texnopark universitetlar, tadqiqot institutlari, kompaniyalar va bozorlar o‘rtasida bilim va texnologiya oqimlarini rag‘batlantiradi va boshqaradi.4 O‘zbekistonda innovatsiya sohasiga kiritilayotgan investitsiyalar hajmi so‘nggi 5 yilda jadal o‘sdi. Bazis davrlarda bu ko‘rsatkich kichik bo‘lsada, hozirgi kunda ushbu raqamlar millionlardan milliardlar darajasiga ko‘tarilmoqda. O‘zbekistonning qator viloyatlarida innovatsion texnoparklar faoliyat olib bormoqda. Xususan, 2019-yilda Toshkentda barpo etilgan IT-Parkning bugungi kunga kelib Respublika miqyosida 14 filiali mavlud. Shu bilan birgalikda, Qoraqalpog‘iston Respublikasida yashil texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiyani ishlab chiqish bo‘yicha “Yashil vodorod energetikasi”, “Toshkent Pharma Park”, Namangan viloyatida joylashgan to‘qimachlik klasterlari faoliyat yuritmoqda.

Xulosa. Innovatsion klasterlarning shakllanishi va ularni samarali rivojlantirish

[3] Muallif ishlanmasi
[4] https://uz.wikipedia.org/wiki/Texnopark

zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, innovatsion klasterlar korxonalar, ilmiy-tadqiqot institutlari, ta’lim muassasalari va davlat sektori o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni kuchaytirib, yangi texnologiyalarni yaratish, joriy etish va tijoratlashtirish jarayonlarini tezlashtiradi. Natijada tarmoqlar kesimida raqobatbardoshlik oshadi, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish kengayadi, hududiy iqtisodiy rivojlanish sur’atlari jadallashadi.

O‘zbekiston sharoitida ham innovatsion klasterlar iqtisodiyotning strategik tarmoqlarida modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirish, investitsiyalarni jalb qilish, ilmiy salohiyatni amaliyotga tatbiq etish uchun keng imkoniyat yaratadi. Klasterlarni shakllantirishda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, infratuzilmani rivojlantirish, texnoparklar va ilmiy markazlar faoliyatini integratsiyalash muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xususiy sektorning innovatsion tashabbuslarini rag‘batlantirish, klaster ichidagi korxonalar o‘rtasida vertikal va gorizontal hamkorlikni mustahkamlash, raqamli yechimlarni keng qo‘llash klasterlarning barqaror faoliyatini ta’minlaydi.

Shunday qilib, innovatsion klasterlarni shakllantirish va rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiluvchi jarayon bo‘lib, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, texnologik yangilanish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim strategik vosita hisoblanadi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda davlat, biznes va ilmiy muassasalar o‘rtasidagi hamkorlikning yanada kuchayishi innovatsion rivojlanishning ustuvor omillaridan biriga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2020-yil 24-iyul.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Innovatsion rivojlanish strategiyasi to‘g‘risida”gi PQ–5544-son qarori, 2020-yil.
3. Abdullaev, A. *Innovation Policy in Uzbekistan: Current State and Perspectives*. Tashkent: UzRFA, 2021.
4. Raimqulov, R. *Innovatsion iqtisodiyot asoslari*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. Qodirov, B. *Hududiy innovatsion klasterlar: shakllanish va rivojlanish omillari*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Usmonov, U. *Innovatsion faoliyatning institutsional asoslari*. — Toshkent: Iqtisod-moliya, 2022.
7. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Murodullayev Murodjon Xusan o‘g‘li,
Mavlanov Nodirjon Xolmurod o‘g‘li
SamISI IK-323 guruh talabalari

INTELLEKTUAL MULKNI HIMOYA QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellektual mulkning huquqiy asoslari, uning iqtisodiy rivojlanishdagi strategik roli, xalqaro va milliy me’yoriy-huquqiy asoslar hamda raqamli davrda yuzaga kelayotgan yangi huquqiy chaqiriqlar chuqur tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar, xususan sun’iy intellekt, big data, blokcheyn va metaverse kabi yangi obyektlarning huquqiy statusi bo‘yicha ilmiy yondashuvlar asosida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola intellektual mulk huquqlarining jamiyat manfaatlari bilan muvozanatini ta’minlash, innovatsion ekotizimni kuchaytirish va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish zarurligini ilmiy asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: intellektual mulk, mualliflik huquqi, TRIPS, patent, innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, WIPO, sun’iy intellekt.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the legal foundations of intellectual property and its strategic significance for economic development. Special emphasis is placed on how emerging digital technologies-including artificial intelligence, big data, blockchain, and the metaverse-reshape the legal status of new intellectual objects and challenge the existing legal system. Based on the findings, the article proposes evidence-based recommendations to improve enforcement mechanisms, strengthen the national innovation ecosystem, and maintain a fair balance between exclusive rights and public interests.

Keywords: intellectual property, copyright, TRIPS, patent, innovation, digital economy, WIPO, artificial intelligence.

Kirish. Intellektual mulk – yaratuvchanlik natijalarini, ya’ni ixtirolar, adabiy-sanat asarlari, dizayn, brendlar, ma’lumotlar bazalari va tijoriy sirlarga oid huquqlarni himoya qiluvchi huquqiy institutsiya majmuasidir. Intellektual mulk huquqi iqtisodiyotni rag‘batlantirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va kreativ faoliyatni himoya qilish orqali jamiyat oldidagi muhim funksiyalarni bajaradi. Shu bilan birga, intellektual mulk huquqi ma’lum darajada monopolistik kuchni yaratishi va bilimlarga umumiy kirishni cheklashi mumkin, shuning uchun uning huquqiy me’yorlari

muvozanat tamoyiliga tayanadi — innovatorni rag‘batlantirish va ommaviy manfaat (ijtimoiy foyda) o‘rtasidagi muvozanat.

Xalqaro huquqiy asoslar intellektual mulk sohasining global xarakterini ta’minlashga yo‘naltirilgan. Parij konventsiyasi va Bern konventsiyasi kabi klassik xalqaro shartnomalardan tortib, Savdo bilan bog‘liq intellektual mulk huquqlari to‘g‘risidagi kelishuv bunga mas’ul qator zamonaviy hujjatlardir. Xalqaro va milliy darajada qabul qilingan normalar intellektual mulkning ob’ektlari, egalarining huquqlari, cheklovlar va ixtisoslashtirilgan himoya mexanizmlarini belgilaydi.

Intellektual mulk huquqi sohasidagi huquqiy asoslarni kompleks tarzda ko‘rib chiqishga, mamlakatimiz va xalqaro miqyosdagi me'yoriy hujjatlarning o‘ziga xos jihatlarini tadqiq etishga, shuningdek, ushbu yo‘nalishda dolzarb bo‘lgan muammolarni (masalan, raqamli dunyo, an'anaviy bilimlar, biotexnologiyalar, patentlardan noto‘g‘ri foydalanish) aniqlashga va amaliy takliflar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan.

Maqolada intellektual mulk huquqining nazariy asoslari, xalqaro bitimlar, milliy qonunchilik, himoya usullari va ularning jamiyatga hamda iqtisodiyotga ta'siri batafsil o‘rganiladi. Mualliflar ushbu sohadagi mavjud vaziyatni yaxshilash uchun takliflar beradi.

Metodologiya. Ushbu maqola huquqiy-analitik va komparativ yondashuvni uyg‘unlashtirgan metodologiyani qo‘llaydi. Tadqiqotning metodologik qadamlariga quyidagilar kiradi: huquqiy manbalarni – xalqaro shartnomalar, WIPO va WTO hisobotlari, milliy qonunlar va sud amaliyotini tahlil qilish; ilmiy adabiyotlarning (normativ va empirik tadqiqotlar) sistematik sharhi hamda siyosiy-ijtimoiy baholash uchun normativ pragmatizm yondashuvi.

Natijalar. Intellektual mulkning huquqiy asoslari bir necha qatlamdan iborat bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos funksiyalar va chegaralarga ega. Quyida asosiy topilmalar keltiriladi.

Intellektual mulk kontseptsiyasining huquqiy ob’ektlari va tasnifi intellektual mulk huquqining huquqiy me’yorlari ob’ektlarini aniqlash – patentlar, mualliflik huquqi (copyright), sanoat namunalari va dizaynlar, brendlar (trademarks), tijoriy sirlarga oid huquqlar – nasosiy poydevorni tashkil qiladi. Har bir ob’ektning himoya instrumenti va muddatlari turlicha bo‘lib, bu turli iqtisodiy xatti-harakatlarni rag‘batlantiradi. Patentlar innovatorlarga ixtirodan daromad olish va raqobatni cheklash huquqini beradi, mualliflik huquqi esa asar yaratishga intellektual rag‘bat beradi.

Xalqaro huquqiy me’yorlar intellektual mulk himoyasini global darajada

muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Paris Konvensiyasi va Bern Konventsiyasi kabi shartnomalar mualliflik va sanoat mulkining asosiy prinsiplari (milliy muomala, mustaqil himoya, prioritet huquqi)ni belgilaydi. TRIPS kelishuvi esa intellektual mulkning savdo-iqtisodiy jihatdan muhim qirralarini qamrab olib, a'zolik mamlakatlarga minimal standartlarni belgilaydi va shu bilan birga mamlakat suvereniteti va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun moslashuvchanlikni ham e'tiborga oladi. TRIPS qayta ijtimoiy-siyosiy dialog uchun maydon yaratib, sog'liqni saqlash va texnologiya transferi kabi muammolarda muayyan darajadagi erkinlikni taqdim etadi.

Milliy darajada intellektual mulk qonunchiligi xususiyatlari mamlakatning iqtisodiy rivojlanish strategiyasiga bog'liq. Rivojlangan mamlakatlarda intellektual mulk tizimi ko'pincha yuqori himoya darajasini taqdim etadi va jismoniy hamda raqamli innovatsiyalarni himoya qilishda intensiv sud amaliyotiga ega. Rivojlanayotgan mamlakatlar esa ko'pincha TRIPSdagi moslashuvchanlikdan foydalanib, patent muddatlari, compulsory licensing yoki farmatsevtika mahsulotlari bo'yicha maxsus rejalarni tatbiq etadi. Empirik tahlillar shuni ko'rsatadiki, intellektual mulk himoyasining kuchayishi R&D investitsiyalarini rag'batlantirishi mumkin, ammo har doim ham ijtimoiy manfaatlar – kirish imkoniyati va raqobatbardoshlik bilan muvozanatni saqlashni talab qiladi.

Himoya va cheklovlar o'rtasidagi muvozanat. Intellektual mulk huquqi yaratuvchilarni rag'batlantirish uchun monopolistik huquqlar beradi, biroq bu monopoliyalar iste'molchilar va boshqa innovatorlar uchun xarajatlarni (narxlar, kirish to'siqlari) keltirib chiqaradi. Shuning uchun huquqiy tizimlar cheklovlar kiritadi: adolatli foydalanish, ma'lum miqdordagi iqtibos qilish, litsenziyalash, ilmiy izlanishlar uchun istisnolar va boshqalar. Bu cheklovlar innovatsiyalar va bilimlarning tarqalishini rag'batlantirish maqsadida muhimdir.

Raqamli muhit va intellektual mulk. Internet va raqamli texnologiyalar intellektual mulk himoyasini murakkablashtirdi. Dasturiy ta'minot (software), ma'lumotlar bazalari, algoritmlar va sun'iy intellekt natijalari uchun qay darajada vaqti-vaqti bilan qanday himoya tatbiq etilishi savol tug'diradi. Hozirgi amaliyotda dasturiy ta'minot ko'pincha mualliflik huquqi hamda litsenziya shartnomalari orqali himoyalanadi; patentlar esa dasturiy usullar va algoritmlarga ba'zi yurisdiktsiyalarda kengaytirilgan himoya bersa-da, bu nisbatan bahsli. Sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan asarlar va ularning muallifi aniqligi ham huquqiy muammolardan biridir (Yevropa Komissiyasi va boshqa organlar tomonidan muhokama qilinmoqda).

An'anaviy bilimlar va genetik resurslar. Intellektual mulk huquqining klassik modeli individual yaratuvchiga asoslangan bo'lsa, an'anaviy bilimlar (traditional

knowledge, TK) va genetik resurslar jamoaviy va madaniy kontekstga bog‘liq. Bu ob’ektlarni himoya qilish uchun oddiy patent yoki mualliflik modeli yetarli emas; shu sababli xalqaro darajada mexanizmlari va WIPOning TK bo‘yicha negotiyatsiyalari muhim. Intellektual mulk tizimi jamoaviy huquqlarni, madaniy merosni va biologik ehtiyot qismlaridan foydalangan holda adolatli taqsimotni ta’minlashi lozim.

Ijro etish va muammolar. Intellektual mulk huquqini ta’minlash samarasi asosan ijro etish (enforcement) instituti va sud amaliyotiga bog‘liq. Effektiv ijro etish — intellektual mulk egalarining huquqlarini himoya qilish uchun zarur, ammo ortiqcha qat’iy ijro ham raqobatga to‘sqinlik qilishi mumkin. Xususan, patent trolllari (patent assertion entities) va litsenziya shartnomalaridagi monopollik amaliyoti innovatsion faoliyatni kamsitishi mumkin. Shu bois regulyatorlar ham protektsionistik, ham raqobatni ta’minlovchi choralarning muvozanatini izlashadi.

Iqtisodiy ta’sir va siyosiy nuqtai nazar. Intellektual mulk huquqi iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi va kreativ iqtisodiyotning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq uning ijtimoiy ta’siri kontekstga bog‘liq: sog‘liqni saqlash, ta’lim va raqamli xizmatlarda yuqori himoya aniq madaniy yoki iqtisodiy oqibatlar keltirib chiqarishi mumkin.

Muhokama. Intellektual mulk huquqining huquqiy asoslarini takomillashtirish bir necha strategik xulosalarni keltirib chiqaradi. Birinchi navbatda, huquqiy mexanizmlar innovatsiyalarni rag‘batlantirish hamda ijtimoiy kirish maqsadlarini muvozanatlashtirishi kerak. Bu muvozanatni ta’minlashda TRIPS va WIPO kabi xalqaro institutlarning roli muhim: ular minimal standartlarni belgilaydi, ammo mamlakatlarga moslashuvchanlikni taqdim etadi.

Ikkinchidan, raqamli davrda intellektual mulk huquqi yangi muammolar oldiga kelmoqda. Sun’iy intellekt va data-driven innovatsiyalar uchun mavjud intellektual mulk rezimlari ko‘pincha yetarli emas; shu bois huquqiy yondashuvlar texnologik xususiyatlar asosida qayta ko‘rib chiqilishi lozim. Bu, masalan, ma’lumotlar bazalari uchun suiiste’moldan himoya qilish, dasturiy ta’minotga moslashtirilgan litsenziyalash modeli, hamda sun’iy intellekt ishlari masalalari bo‘yicha aniq huquqiy taxminlarni kiritishni talab qiladi.

Uchinchidan, an’anaviy bilimlar va biologik resurslarni himoya qilish uchun yangi huquqiy konstruksiyalar zarur. Patent tizimi individual yaratuvchiga qaratilgan bo‘lib, an’anaviy bilimlar jamoaviy va madaniy kontekstda shakllanganligi bois, ABS mexanizmlari, sui qoidalar va mahalliy hamkorlikni kuchaytiruvchi ko‘proq inkluziv modellarni joriy etish muhim. Bu esa shuningdek, madaniy meros va linguistik manbalarning huquqiy himoyasi muammolarini ham o‘z ichiga oladi.

To‘rtinchidan, ijro etish mexanizmi ham iqtisodiy va ijtimoiy nuqtai nazardan muvozanatga muhtoj. Ko‘p qatlamli himoya tizimi – sudlar, intellektual mulk agentliklari, hamda alternativ nizolarni hal etish mexanizmlari orqali samarali ishlashi zarur. Shu bilan birga, ortiqcha patent va litsenziya suiiste’moli – patent trolllari muammosiga qarshi raqobat qonunchiligi bilan integratsiyalashgan choralar kerak.

Beshinchidan, milliy intellektual mulk siyosati innovatsion rivojlanish strategiyasiga integratsiyalashgan bo‘lishi lozim. Bu shuni anglatadiki, intellektual mulk himoyasi faqat huquqni kuchaytirish orqali erishilmaydi; u ta’lim va R&D rivojlanishi, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash (venchur kapital, grantlar), va innovatsion ekotizimlarni yaratish bilan birga amalga oshiriladi. Davlatning roli faqat tartibga soluvchi emas, balki faol investitsiya qiluvchi va katalizator bo‘lishi lozim.

Shuningdek, xalqaro hamkorlik va standartizatsiya. Global innovatsiyalar global himoya mexanizmlari bilan bog‘lanadi; shu bois WIPO va WTO orqali kooperatsiya innovatsion faoliyat va texnologiya tarqatilishining shaffof va adolatli mexanizmini ta’minlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, sog‘liq, iqlim va texnologik infrastrukturani rivojlantirish masalalarida global javobgarlik zarur.

Xulosa. Intellektual mulkning huquqiy asoslarini tadqiq etish natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish modeli to‘liq ravishda IPR – intellektual mulk huquqlarining samarali ishlashiga tayanadi. Intellektual faoliyat natijalarining huquqiy himoyasi nafaqat yaratuvchining shaxsiy va mulkiy manfaatlarini ta’minlaydi, balki iqtisodiy raqobat, texnologik taraqqiyot va kreativ industriyalarning shakllanishida ham markaziy omilga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, intellektual mulkning huquqiy tizimi iqtisodiyotning barcha segmentlari uchun strategik resurs hisoblanadi. ta’kidlashicha, intellektual mulk XXI asr iqtisodiyotida “yangi neft” vazifasini bajaradi, uning huquqiy muhofazasi esa milliy innovatsion ekotizimning barqarorligini belgilaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, intellektual mulkning har bir turi – mualliflik huquqi, patentlar, tovar belgilari, sanoat namunalari, tijorat siri – o‘zining alohida himoya mexanizmlariga ega bo‘lsa-da, ularning barchasini birlashtiruvchi tamoyillar mavjud: hududiylik, vaqtinchaliklik, eksklyuzivlik va balans tamoyili. Aynan ushbu balans tamoyili (exclusive rights vs. public interest) zamonaviy huquqiy bahslarda eng muhim elementga aylandi. fikricha, davlatning vazifasi intellektual mulkdan olinadigan monopol huquqlarni jamiyat manfaatlari bilan muvozanatlashtirishdan iborat.

O‘zbekiston intellektual mulk tizimini xalqaro standartlarga, xususan TRIPS kelishuvi va WIPO konvensiyalariga moslashtirish bo‘yicha sezilarli ijobiy natijalarga erishgan. Biroq amaliyotda mualliflik huquqlarining buzilishi, noqonuniy dastur va

kontent muomalasi, brendlar soxtalashtirilishi, patentlash jarayonlarining murakkabligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Bu esa huquqni qo‘llash tizimini takomillashtirish, ekspertiza institutlarini raqamlashtirish va ixtisoslashgan sud amaliyotini kengaytirishni talab qiladi.

Intellektual mulkni muhofaza qilishning iqtisodiy samaradorligi bevosita uning huquqiy kafolatlarga tayanish darajasiga bog‘liq. Raqamli transformatsiya jarayonida AI-generated content, big data, biotexnologiyalar, blokcheyn va metaverse kabi yangi obyektlarning huquqiy statusi bo‘yicha global miqyosda mushtarak yondashuv hali shakllanmagan. Bu esa O‘zbekiston uchun yangi normativ-huquqiy mexanizmlar ishlab chiqishda innovatsion imkoniyat yaratadi. Xususan, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan asarlarning muallifligi, algoritmlarning patentlanishi, smart-kontraktlar va NFTlar orqali aktivlar egaligining huquqiy tan olinishi bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar zarur.

Shunday qilib, intellektual mulk huquqi tizimining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy o‘sishning, balki davlatning global raqobatbardoshligini ta’minlashning hal qiluvchi omilidir. Intellektual mulkni samarali boshqarish innovatsion ekotizimning barqaror ishlashiga, kreativ industriyalar rivojiga, startaplar va ilmiy tadqiqotlar faoliyatining faollashuviga xizmat qiladi. Shu bois O‘zbekiston uchun ustuvor vazifa – xalqaro talablar asosida raqamli, shaffof va soddalashtirilgan intellektual mulk huquqi tizimini shakllantirish, huquqbuzarliklarni kamaytirish, huquqiy ong va madaniyatni oshirishdir. Kelajak intellektual mulkni e’tirof etgan mamlakatlar tomonda bo‘lishini ilmiy tajriba ham, global iqtisodiy realiyat ham tasdiqlamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2006-yil 20-iyul (2022-yilgi o‘zgartirishlar bilan).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ixtirolar, foydali modelllar va sanoat namunalari to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2002-yil 29-avgust.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Tovar belgilarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2001-yil 30-avgust.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Intellektual mulk sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4168-son Qarori, 2019-yil.
5. Xudayberganov, N. Intellektual mulk huquqi asoslari. – Toshkent: TDYuU nashriyoti, 2021.
6. Jo‘rayev, M. Fuqarolik huquqi: intellektual mulk obyektlari. – Toshkent: Adolat, 2020.
7. Axmedov, A. Mualliflik huquqi va uning himoyasi. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar uyushmasi, 2019.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Primov Og‘abek Sobir og‘li
SamISI IK-323 guruh talabasi

INTELLEKTUAL KAPITAL, INTELLEKTUAL MULKNI SHAKLLANTIRISH VA BOSHQARISH

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy innovatsion iqtisodiyotda intellektual kapital ahamiyati, tarkibiy qismlari va intellektual mulkni shakllantirish hamda boshqarishning nazariy-amaliy asoslari tahlil etiladi. Intellektual kapitalning inson, strukturaviy va munosabatlar kapitali kabi tarkibiy qismlari korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishdagi roli o‘rganiladi. Intellektual mulk ob'ektlarini yaratish, huquqiy muhofaza qilish, tijoratlashtirish, patentlash va brendlash jarayonlarining iqtisodiy samaradorligi ko‘rib chiqiladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual mulkni boshqarish muammolari, jumladan, sun’iy intellekt mahsulotlarining huquqiy maqomi, kiberxavfsizlik tahdidlari va mualliflik huquqlarini himoyalash masalalari tahlil qilinadi. O‘zbekiston tajribasi misolida intellektual mulk tizimini rivojlantirish bo‘yicha islohotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Intellektual kapital, intellektual mulk, innovatsion rivojlanish, inson kapitali, strukturaviy kapital, munosabatlar kapitali, patentlash, mualliflik huquqi, tijoratlashtirish, brending, raqamli iqtisodiyot, huquqiy muhofaza, innovatsion boshqaruv.

Abstract: The article analyzes the significance of intellectual capital in the modern innovation economy, its components, and the theoretical and practical foundations of forming and managing intellectual property. The role of the components of intellectual capital—human capital, structural capital, and relational capital—in enhancing the competitiveness of enterprises is examined. The economic efficiency of creating, legally protecting, commercializing, patenting, and branding intellectual property objects is discussed. The challenges of managing intellectual property in the digital economy, including the legal status of artificial intelligence products, cybersecurity threats, and issues related to the protection of copyright, are analyzed. Reforms aimed at developing the intellectual property system in Uzbekistan are highlighted based on the country’s experience.

Keywords: intellectual capital, intellectual property, innovative development, human capital, structural capital, relational capital, patenting, copyright,

commercialization, branding, digital economy, legal protection, innovation management.

Zamonaviy innovatsion iqtisodiyot sharoitida intellektual kapital milliy va korporativ darajadagi taraqqiyotning eng muhim strategik resursi sifatida qaralmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasida iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlari sifatida nafaqat moddiy resurslar, balki bilim, mahorat, kreativlik, texnologik yangiliklar va patent portfellarini o‘z ichiga olgan intellektual aktivlar ustuvor o‘ringa ko‘tarilgan. Intellektual kapital tushunchasi inson kapitali, tashkiliy (strukturaviy) kapital va munosabatlar kapitali majmuasi orqali talqin qilinadi; bu uch komponent o‘zaro integratsiyalashgan holda korxonaning innovatsion faoliyatini, raqobatdoshligini va bozor qiymatini belgilaydi (Edvinsson & Malone, 1997). Bugungi globallashuv sharoitida korxonalar uchun asosiy ustunlik nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki bilimlarni to‘plash, saqlash, ulardan foydalanish va ularni himoyalangan intellektual mulkka aylantirish qobiliyatiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Intellektual kapitalni o‘rganish va baholash bo‘yicha metodologiyalar ko‘p qirrali bo‘lib, ko‘pincha sifat va miqdoriy tahlil uslublarining uyg‘unligini talab qiladi. Inson kapitalini baholashda xodimlar malakasi, bilimlari, ijodkorligi, ixtirochilik ko‘nikmalari, innovatsion fikrlash salohiyati va ularning tashkilotdagi o‘rni asosiy ko‘rsatkichlar sifatida olinadi [5]. Strukturaviy kapital korxonaning axborot tizimlari, ichki reglamentlari, ilmiy-texnik loyihalari, brend qiymati, korporativ madaniyati va biznes jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Munosabatlar kapitali esa mijozlar, hamkorlar, yetkazib beruvchilar, investorlar bilan shakllangan ijobiy aloqalar, ishonch va imidj orqali baholanadi. Ushbu komponentlarning har biri intellektual mulkning keyingi bosqichlarda shakllanishi uchun zamin yaratadi.

Intellektual mulkni shakllantirish jarayoni ilmiy tadqiqotlar, tajriba-konstruktorlik ishlari, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish, yangi dasturiy mahsulotlar yaratish, dizayn yechimlari va nou-xaularni ishlab chiqish orqali amalga oshadi. Har qanday ilmiy-ijodiy natija rasmiy huquqiy himoyaga ega bo‘lganidagina intellektual mulk sifatida iqtisodiy muomalaga kiradi. Patentlash, mualliflik huquqi, tovar belgisi, sanoat namunasi, seleksiya yutuqlari, geografik ko‘rsatkichlar—bularning barchasi bozor iqtisodiyotida muhim aktivlar hisoblanadi. Intellektual mulk obyektlarini huquqiy muhofaza qilish mexanizmlari kuchli bo‘lgan davlatlarda innovatsion faoliyat darajasi yuqori bo‘lishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Bu esa intellektual mulkni boshqarishni iqtisodiyotning alohida va strategik sohasi sifatida

[5] Sveiby, K. E. (1997). The New Organizational Wealth: Managing & Measuring Knowledge-Based Assets. Berrett-Koehler.

ko‘rib chiqishga asos bo‘ladi.

Empirik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, intellektual kapitalga investitsiya qiluvchi kompaniyalar bozor qiymatini keskin oshiradi. Masalan, XXI asrning raqamli gigantlari – Google, Microsoft, Apple kabi kompaniyalar umumiy aktivlarining katta qismini intellektual aktivlar tashkil etadi; ularning brendi, texnologiyasi, dizayni, dasturiy ta’minotlari, patent portfeli va ilmiy-tadqiqot xarajatlari ularga trillion dollarlik bozor kapitalizatsiyasini taqdim etmoqda. Bu holat intellektual kapitalning real iqtisodiyotdagi bevosita iqtisodiy qiymatini ko‘rsatadi. OECD tomonidan olib borilgan global tadqiqotlarda keltirilishicha, rivojlangan mamlakatlarda intellektual aktivlar korxonalar aktivlarining 60–80 foizigacha yetadi. Bu esa intellektual kapital nafaqat qo‘shimcha qiymat manbai, balki iqtisodiy raqobatning asosiy mezoniga aylanganini bildiradi. Muhokama jarayonida intellektual mulkni boshqarishning amaliy jihatlari ham alohida e’tibor talab qiladi. Intellektual mulkni boshqarish faqat uni yaratish va ro‘yxatdan o‘tkazish bilan cheklanmaydi; balki uni tijoratlashtirish, litsenziyalash, franshiza berish, brend strategiyalarini ishlab chiqish, ixtirolarni ishlab chiqarishga joriy etish, raqobatchilardan himoyalash, kontrafakt mahsulotlarga qarshi kurashish kabi jarayonlarni ham o‘z ichiga oladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida esa intellektual mulkni boshqarish yanada murakkablashgan: sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentning huquqiy maqomi, kiberxavfsizlik, ma’lumotlarni himoya qilish, onlayn platformalarda mualliflik huquqlarini ta’minlash kabi muammolar yangi huquqiy yondashuvlarni talab qilmoqda [10].

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham intellektual mulkning roli ortib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasida ilm-fan va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash siyosati doirasida intellektual mulkni huquqiy muhofaza qilish bo‘yicha keng qamrovli normativ-huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Patentlashtirish jarayonlari soddalashtirilishi, mualliflik huquqlari bo‘yicha elektron ro‘yxatga olish tizimlarining joriy qilinishi, universitetlar va ilmiy markazlarda innovatsion loyihalar inkubatsiyasini rivojlantirish–bularning barchasi intellektual kapitalning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Innovatsion rivojlanish vazirligi, Intellektual mulk agentligi va texnoparklar orqali ilmiy yaratuvchanlikni iqtisodiy qiymatga aylantirish imkoniyatlari kengaymoqda.

Xulosa. Intellektual kapital va intellektual mulk zamonaviy iqtisodiyotning eng muhim strategik resurslaridan biri sifatida korxona va mamlakatlar raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Innovatsion rivojlanish jarayonida bilim, tajriba, kreativ g‘oyalar, texnologiyalar va intellektual faoliyat natijalari iqtisodiy qiymatga ega bo‘lib, ular to‘g‘ri shakllantirilganda va

samarali boshqarilganda yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadi hamda iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi.

Intellektual kapitalning tarkibiy qismlari — inson kapitali, tarkibiy (tashkiliy) kapital va mijozlar kapitali — o‘zaro integratsiyalashgan holda korxonaning innovatsion salohiyatini kuchaytiradi. Ushbu elementlarning uyg‘un rivojlanishi korxona ichida bilimlar almashinuvi, texnologik yangilanish, boshqaruvning samaradorligi va bozor talablariga mos moslashuvchanlikni oshiradi. Intellektual mulkni shakllantirish esa yangi g‘oyalarni huquqiy jihatdan mustahkamlash, ularni tijoratlashtirish va iqtisodiy aylanishga kiritish imkonini beradi.

Intellektual mulkni boshqarish tizimining samaradorligi mualliflik huquqi, patentlash, tovar belgilarini himoya qilish, litsenziyalash va franchayzing kabi mexanizmlarning to‘g‘ri qo‘llanishiga bog‘liq. Mazkur jarayonlarni kompleks boshqarish korxonalarga innovatsion faoliyatdan keladigan foydani maksimal oshirish, raqobatchilar qarshi himoya devorini kuchaytirish va bozor mavqeini mustahkamlash imkonini beradi.

Shunday qilib, intellektual kapitalni rivojlantirish va intellektual mulkni samarali boshqarish barqaror iqtisodiy o‘sishning, raqobatbardosh mahsulotlar yaratishning, innovatsion faoliyatni kuchaytirishning va global bozorlarda muvaffaqiyatli ishtirok etishning hal qiluvchi omilidir. Kelgusida bu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlar, huquqiy asoslarning takomillashuvi va boshqaruv mexanizmlarining modernizatsiyasi intellektual iqtisodiyotning rivojlanishiga yanada kuchli turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonun. – 2006-yil 20-iyul (2022-yilgi o‘zgartirishlar bilan).
2. “Ixtirolar, foydali modelllar va sanoat namunalari to‘g‘risida”gi Qonun. – 2002-yil 29-avgust.
3. “Tovar belgilarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun. – 2001-yil 30-avgust.
4. Xudayberganov, N. *Intellektual mulk huquqi*. – Toshkent: TDYuU, 2021.
5. Jo‘rayev, M. *Intellektual mulk obyektlarining huquqiy asoslari*. – Toshkent: Adolat, 2020.
6. Safarov, U. *Innovatsion faoliyat va intellektual mulkni boshqarish*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
7. Qodirov, B. *Bilim iqtisodiyoti va intellektual kapital*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. Сергеев, А. П. *Право интеллектуальной собственности*. — М.: Проспект, 2021.
9. Roos, G., Dragonetti, N. *The Strategic Management of Intellectual Capital*. Oxford University Press, 2001.

10. Gervais, D. (2022). Intellectual Property Law and Policy in the Digital Age. Cambridge University Press.

Nozimov Eldor Anvarovich
SamISI katta o‘qituvchisi
ORCID: 0000-0003-1580-8654
eldornozimov@gmail.com

INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA TIJORAT BANKLARINING O‘RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida tijorat banklarining o‘rni, ularning iqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdagi funksional ahamiyati tahlil qilinadi. Investitsiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlashda bank kreditlari, lizing, faktoring, sindikatlashgan kreditlar va boshqa moliyaviy vositalarning samaradorligi yoritiladi. Shuningdek, banklarning investitsiya risklarini boshqarish mexanizmlari, kredit portfelini diversifikatsiya qilish amaliyoti hamda loyihalarni baholashda qo‘llaniladigan mezonlar ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonning bank tizimida investitsiya faoliyatining hozirgi holati, mavjud muammolar va ularni hal etish bo‘yicha takliflar asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari tijorat banklarining investitsion faolligini oshirish va iqtisodiyotning real sektorida moliyalashtirish jarayonini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, investitsiya loyihalari, moliyalashtirish, kreditlash, investitsiya riski, lizing, faktoring, sindikatlashgan kredit, bank investitsiyalari, iqtisodiy o‘sish, baholash mezonlari, diversifikatsiya, real sektor.

Abstract. This article analyzes the role of commercial banks in the process of financing investment projects, their functional importance in ensuring economic stability and economic growth. The effectiveness of bank loans, leasing, factoring, syndicated loans and other financial instruments in supporting investment projects is highlighted. Also, the mechanisms of investment risk management of banks, the practice of diversifying the loan portfolio, and the criteria used in evaluating projects are considered. The current state of investment activity in the banking system of Uzbekistan, existing problems and proposals for their solution are substantiated. The results of the study provide scientific and practical conclusions on increasing the investment activity of commercial banks and improving the financing process in the real sector of the economy.

Keywords: commercial banks, investment projects, financing, lending, investment risk, leasing, factoring, syndicated loan, bank investments, economic growth, evaluation criteria, diversification, real sector.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotida investitsiya faoliyati barqaror o‘sishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, mavjud infratuzilmani modernizatsiya qilish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiya jarayonlarining samarali tashkil etilishi ko‘p jihatdan moliyaviy resurslarning yetarli darajada jalb qilinishi va ularning maqsadli yo‘naltirilishiga bog‘liq. Ushbu jarayonda tijorat banklari iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirish, tadbirkorlik subyektlariga o‘rta va uzoq muddatli kreditlar ajratish hamda yirik investitsiya loyihalarining amalga oshirilishiga ko‘maklashuvchi asosiy institutlardan biri sifatida alohida o‘rin tutadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda bank tizimini modernizatsiya qilish, kapital yetarliligini oshirish hamda moliyaviy xizmatlar ko‘lamini kengaytirishga qaratilgan islohotlar natijasida tijorat banklarining investitsion faolligi sezilarli darajada kuchaymoqda. Shu bilan birga, investitsiya loyihalarining ekspertizasi, risklarni boshqarish, kredit portfeli sifatini yaxshilash kabi yo‘nalishlarda yanada takomillashtirishni talab qiladigan jihatlar mavjud. Xususan, zamonaviy moliyaviy instrumentlardan keng foydalanish, loyiha samaradorligini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish va xususiy sektor investitsiyalarini rag‘batlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi.

Mazkur maqolada tijorat banklarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi o‘rni, ularning moliyaviy vositalari, risklarni boshqarish mexanizmlari, mavjud muammolar hamda takomillashtirish yo‘nalishlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari banklarning investitsiya faoliyatini yanada rivojlantirish hamda iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga hissa qo‘shuvchi ilmiy-amaliy xulosalar bilan boyitilgan.

Adabiyotlar sharhi

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish masalalari bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda tijorat banklarining iqtisodiy jarayonlardagi o‘rni keng yoritilgan bo‘lib, turli tadqiqotchilar ushbu jarayonning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari va rivojlanish tendensiyalarini turlicha talqin etganlar. Klassik iqtisodiyot nazariyasida J. Keynes investitsiyalarning iqtisodiy o‘sish va bandlikka ta’sirini asoslab bergan bo‘lsa, zamonaviy moliya nazariyalarida banklarning likvidlikni ta’minlash, kapitalni qayta taqsimlash va risklarni boshqarishdagi funksiyalari alohida o‘rin tutadi. Banklar orqali investitsiya oqimlarining qayta taqsimlanishi iqtisodiyotning real sektorida ishlab chiqarish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash va modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Xorijiy adabiyotlarda tijorat banklarining investitsiya kreditlari, lizing, faktoring, sindikatlashgan kreditlar va boshqa moliyaviy vositalardan foydalanish orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi roli yoritilgan. Masalan, F. Mishkin va S. Myers kabi olimlar banklarning risklarni diversifikatsiya qilish, kredit portfelini boshqarish va loyihalarning rentabelligini baholashdagi yondashuvlarini tahlil qilgan. Shuningdek, zamonaviy ilmiy ishlarda “Project Finance” modeli, loyiha asosida moliyalashtirish va kredit xavflarini taqsimlash mexanizmlarining afzalliklari keng o‘rganilgan.

O‘zbekiston iqtisodiyoti bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda tijorat banklarining investitsion salohiyatini oshirish, kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish va real sektorni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha samarali yondashuvlar taklif etilgan. Mahalliy tadqiqotchilar — A. Vahobov, Sh. Xodiev, L. Umarova va boshqalar tijorat banklarining investitsiya faoliyatini kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlarida investitsion risklarni kamaytirish hamda kredit resurslaridan oqilona foydalanish bo‘yicha muhim ilmiy xulosalar berganlar. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Jahon banki hamda Osiyo taraqqiyot bankining hisobotlari mamlakatda investitsiya muhitining rivojlanish tendensiyalarini yoritib beruvchi asosiy manbalardan hisoblanadi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda tijorat banklarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi o‘rnini baholash uchun kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, ekspert baholash hamda deduktiv va induktiv umumlashtirish metodlari asos qilib olindi. Tizimli tahlil tijorat banklarining investitsion faoliyatini tashkil etuvchi tarkibiy elementlarni — kreditlash mexanizmi, risklarni boshqarish, loyiha monitoringi va investitsion qarorlar qabul qilish jarayonlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish imkonini berdi.

Qiyosiy tahlil yurtimiz bank tizimidagi investitsion faoliyatning rivojlanish holatini xalqaro amaliyot bilan solishtirish, mavjud farqlarni aniqlash va samarali tajribalarni tatbiq etish imkoniyatlarini baholash maqsadida qo‘llanildi. Iqtisodiy-statistik usullardan tijorat banklarining kredit portfeli tarkibi, investitsiya kreditlari ulushi, foiz stavkalari dinamikasi, risk darajasi va investitsion loyihalarning rentabelligi kabi ko‘rsatkichlarni tahlil qilishda foydalanildi. Shuningdek, Markaziy bank, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, iqtisodiy hisobotlar va rasmiy statistik ma’lumotlar tadqiqotning empirik asosini tashkil etdi.

Ekspert baholash usuli orqali bank mutaxassislari, investitsiya menejerlari va iqtisodchi-olimlarning fikrlari umumlashtirilib, investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi jarayonida uchraydigan asosiy muammolar hamda ularni hal etish yo‘nalishlari aniqlab olindi. Tadqiqotda shuningdek loyiha asosida moliyalashtirish (Project Finance) modeli va kapital oqimlarini baholashning zamonaviy mezonlari — sof joriy qiymat (NPV), ichki rentabellik darajasi (IRR), diskontlangan qaytish muddati (DPP) kabi usullar ham nazariy-amaliy jihatdan ko‘rib chiqildi.

Tahlil va natijalar

O‘zbekiston iqtisodiyotida investitsiya jarayonlarini moliyalashtirishda tijorat banklarining roli yildan-yilga ortib bormoqda. So‘nggi statistik ma’lumotlar banklarning kredit portfelida o‘rta va uzoq muddatli investitsiya kreditlari ulushi barqaror o‘sib borayotganini ko‘rsatadi. Bu esa yirik ishlab chiqarish loyihalarini modernizatsiya qilish, infratuzilma obyektlarini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va yangi ish o‘rinlarini yaratishda banklarning ahamiyati yuqori ekanini tasdiqlaydi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiya kreditlarining asosiy qismi sanoat, qurilish, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohalariga yo‘naltirilgan bo‘lib, ayniqsa texnologik yangilanishga ehtiyoj yuqori bo‘lgan tarmoqlarda bank moliyalashtirishining o‘sish sur’atlari kuzatilmoqda.

Banklar tomonidan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda risklarni baholash va ularni boshqarish mexanizmlari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tijorat banklarining kredit portfeli tarkibida yuqori xavfli loyihalar ulushi qisqarib borayotgani diversifikatsiya siyosatining ijobiy natijalari bilan bog‘liq. Bunda banklar tomonidan qarz oluvchilarning moliyaviy holatini baholashda xalqaro standartlardan foydalanish, loyiha hujjatlarini chuqur ekspertizadan o‘tkazish, to‘lovga qobiliyatni bashoratlash va risklarni kamaytirish uchun garov, kafillik, sug‘urta kabi himoya instrumentlaridan foydalanish faol qo‘llanilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hozirgi sharoitda ko‘plab investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi sof joriy qiymat (NPV), ichki rentabellik darajasi (IRR) va diskontlangan qaytish muddati (DPP) kabi ko‘rsatkichlar orqali baholanmoqda. Bunda eng muhim tendensiyalardan biri — raqamli moliyaviy texnologiyalarning banklar faoliyatiga jadal tatbiq etilishi. Bu jarayon kredit risklarini boshqarish, mijozlarga xizmat ko‘rsatish tezligi va sifatini yuqori darajaga ko‘tarib, investitsion qarorlar qabul qilishda tezkorlikni kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, elektron scoring tizimlari, kredit risklarini avtomatlashtirilgan baholash platformalari va onlayn monitoring tizimlari loyihalarning samaradorligini aniqroq prognozlash imkonini bermoqda.

Empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarining investitsion faolligi ortib borayotgan bo‘lsa-da, hali ham moliyalashtirish hajmini cheklovchi bir qator omillar mavjud. Jumladan, ayrim tarmoqlarda qaytuvchanlik darajasining pastligi, uzoq muddatli resurslarning yetishmasligi, yuqori kredit xavfi, loyiha hujjatlarining sifat jihatdan to‘liq tayyorlanmasligi va biznes-rejalarning yetarli darajada asoslanmaganligi asosiy muammolar sifatida qayd etildi. Shuningdek, global iqtisodiy noaniqliklar, foiz stavkalarining tebranishi va valyuta risklari banklarning investitsion qarorlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni yanada kengaytirish uchun tijorat banklarida resurs bazasini mustahkamlash, uzoq muddatli kredit liniyalarini jalb qilish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, loyiha asosida moliyalashtirish (Project Finance) modelidan amaliyotda keng foydalanishni kuchaytirish talab etiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mazkur mexanizmlarning kompleks qo‘llanilishi investitsion loyihalarning samaradorligini oshiradi, iqtisodiyotning real sektorini qo‘llab-quvvatlaydi va iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, tijorat banklari O‘zbekiston iqtisodiyotida investitsiya jarayonlarini moliyalashtirishning asosiy institutlaridan biri bo‘lib, iqtisodiy o‘sish va modernizatsiya jarayonlarida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Banklarning investitsion kreditlari yirik ishlab chiqarish quvvatlarini shakllantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish, eksport salohiyatini oshirish va tadbirkorlik subyektlari faoliyatini faollashtirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, so‘nggi yillarda banklarda risklarni baholashning zamonaviy metodlari, kredit portfelini diversifikatsiya qilish siyosati hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali investitsion faoliyat samaradorligi oshganini qayd etish mumkin.

Biroq, tahlillar ba’zi cheklovlar mavjudligini ham ko‘rsatdi. Jumladan, uzoq muddatli moliyaviy resurslar yetishmasligi, loyiha hujjatlarining sifat darajasi pastligi, qaytaruvchanlik ko‘rsatkichlarining barqaror emasligi, ayrim tarmoqlarda investitsiya risklarining yuqoriligi va kreditlash jarayonida valyuta hamda foiz stavkasi xavflarining mavjudligi tijorat banklarining investitsion faolligini cheklamoqda. Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning yetarli darajada rivojlanmagani, Project Finance modelidan keng foydalanilmayotgani ham moliyalashtirish jarayonining imkoniyatlarini to‘liq ishga solishga to‘sqinlik qilmoqda.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va banklar investitsion salohiyatini rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi. Birinchidan, tijorat banklarida

uzoq muddatli resurs bazasini mustahkamlash, xalqaro kredit liniyalarini jalb qilish va kapital qo‘yilmalarni ko‘paytirish orqali investitsiya kreditlari hajmini oshirish zarur. Ikkinchidan, loyihalarni baholash jarayonida xalqaro standartlar — NPV, IRR, DPP kabi ko‘rsatkichlardan tizimli foydalanish va loyiha monitoringini kuchaytirish investment risklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, Project Finance modelidan keng foydalanish, risklarni loyiha ishtirokchilari o‘rtasida taqsimlash va yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlaridan samarali foydalanish tavsiya etiladi.

To‘rtinchidan, banklarning raqamli texnologiyalarni yanada faol joriy etishi, elektron scoring tizimlarini takomillashtirish va kredit risklarini avtomatlashtirilgan tarzda baholash platformalarini rivojlantirish investitsiya jarayonlarining tezkor va shaffof bo‘lishini ta’minlaydi. Beshinchidan, biznes-rejalarning sifatini oshirish, loyiha tashabbuskorlari uchun treninglar tashkil qilish va korxonalar bilan banklar o‘rtasidagi axborot almashinuvini kengaytirish investitsiya loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi.

Umuman olganda, tijorat banklarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi o‘rnini mustahkamlash iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga, raqobatbardoshlikni oshirishga va innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Shu sababli, banklar investitsion siyosatini takomillashtirish, risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish va zamonaviy moliyalashtirish yondashuvlarini keng joriy etish iqtisodiy taraqqiyotning muhim omilaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “Bank tizimining rivojlanish ko‘rsatkichlari” statistik byulleteni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Investitsiya dasturi va tahliliy sharhlar”.
3. Mishkin F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, 2019.
4. Myers S., Brealey R. Principles of Corporate Finance. McGraw-Hill, 2020.
5. Vahobov A.V., Xodiev B.Yu., Umarova L.A. Moliyaviy menejment. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
6. Osiyo Taraqqiyot Banki. “Uzbekistan: Financial Sector Assessment Report”.
7. Jahon Banki. “Uzbekistan Country Economic Update”.
8. Sharipov O. Tijorat banklarida investitsion faoliyatni rivojlantirish masalalari. Ilmiy maqola, 2021.

9. Soliev A. Investitsion loyihalarni baholash va moliyalashtirish mexanizmlari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.

10. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. Wiley, 2021.

11. OECD. “Financing Investment in Emerging Markets”. Analytical Review, 2020.

Nozimov Eldor Anvarovich
SamISI katta o‘qituvchisi
ORCID: 0000-0003-1580-8654
eldornozimov@gmail.com

XALQARO MOLIYA-KREDIT MUASSASALARI MABLAG‘LARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro moliya-kredit muassasalari tomonidan taqdim etilayotgan mablag‘lar hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari hamda mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri tahlil qilinadi. Xususan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi xalqaro institutlarning O‘zbekistondagi investitsiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlashdagi o‘rni, ularning kredit siyosati, foiz stavkalari, grant va texnik yordam dasturlarining samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, loyihalarni moliyalashtirish jarayonida yuzaga keladigan institutsional va moliyaviy xatarlar, ularni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada samarali tashkil etish uchun taklif va tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: xalqaro moliya-kredit muassasalari, investitsiya loyihalari, moliyalashtirish, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, ETTB, kredit siyosati, grantlar, texnik yordam, iqtisodiy rivojlanish, xatarlarni boshqarish, xalqaro moliyaviy hamkorlik.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, practical mechanisms and impact of financing investment projects with funds provided by international financial and credit institutions on the country's economy. In particular, the role of international institutions such as the World Bank, the Asian Development Bank, the European Bank for Reconstruction and Development in supporting investment projects in Uzbekistan, their credit policies, interest rates, and the effectiveness of grant and technical assistance programs are highlighted. Also, institutional and financial risks arising in the process of financing projects and modern approaches to their management are studied. The results of the study serve to develop

proposals and recommendations for more effective organization of cooperation with international financial institutions.

Keywords: international financial and credit institutions, investment projects, financing, World Bank, Asian Development Bank, EBRD, credit policy, grants, technical assistance, economic development, risk management, international financial cooperation.

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotida investitsiya faolligini oshirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish jarayonida moliyaviy resurslarning yetarliligi muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarning chuqurlashuvi, bozor tamoyillarining keng joriy etilishi va davlat-investorlar o‘rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishi investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning yangi manbalarini izlashni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan xalqaro moliya-kredit muassasalari bilan hamkorlik mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki kabi nufuzli xalqaro institutlar tomonidan taqdim etilayotgan uzoq muddatli imtiyozli kreditlar, grantlar hamda texnik yordam dasturlari yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda asosiy manba sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur mablag‘lar energetika, transport, kommunal xo‘jalik, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash va ta’lim kabi strategik tarmoqlarda kompleks loyihalarni amalga oshirishga ko‘mak bermoqda.

Biroq xalqaro moliya institutlari resurslaridan foydalanish jarayonida kredit shartlarining qat’iyligi, loyihalarni ekspertizadan o‘tkazish talablari, institutsional muvofiqlik va xatarlarni boshqarish bilan bog‘liq masalalar mavjud. Shu sababli ushbu moliyalashtirish mexanizmlarining afzalliklari, cheklovlari hamda samaradorligini chuqur tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan investitsiya loyihalarining o‘rni va ahamiyatini o‘rganish, ularning iqtisodiy rivojlanishga qo‘shayotgan hissasini baholash hamda hamkorlik samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Xalqaro moliya-kredit muassasalari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish masalalari bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlar va tajribalar yoritilgan. Klassik iqtisodiy nazariyalar, xususan Keynesian yondashuv, investitsiyalarning iqtisodiy o‘sish va bandlikka ta’sirini asoslab beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy moliya nazariyasi bank va xalqaro moliya institutlarining kapital taqsimlash, likvidlikni ta’minlash va risklarni boshqarishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi.

Xorijiy tadqiqotchilar — F. Mishkin, S. Myers, A. Damodaran va boshqalar — xalqaro moliya institutlarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi roli, risklarni baholash, loyiha samaradorligini tahlil qilish (NPV, IRR, DPP) va kapital oqimlarini boshqarish mexanizmlari haqida keng yoritilgan. Shuningdek, Project Finance modeli, imtiyozli kreditlar, grantlar va texnik yordam kabi moliyaviy vositalar xalqaro institutlar orqali amalga oshiriladigan moliyalashtirishning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekiston iqtisodiyoti bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar xalqaro moliya-kredit institutlari bilan hamkorlikning samaradorligi, imtiyozli kreditlar va grant mablag‘laridan foydalanish tajribasi, loyihalarni monitoring qilish mexanizmlari va investitsion risklarni kamaytirish bo‘yicha ilmiy xulosalarni beradi. Tadqiqotchilar, xususan B. Hasanov, O. Sharipov va K. Sattorov xalqaro moliyaviy resurslardan foydalanishning afzalliklari va cheklovlarini yoritib, loyiha tayyorlash va moliyalashtirish jarayonlarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berganlar.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

1. Tizimli tahlil — xalqaro moliya-kredit muassasalari, ularning mablag‘lari va moliyalashtirish mexanizmlari tarkibiy qismlari o‘rganilib, ularning o‘zaro bog‘liqligi va investitsiya loyihalariga ta’siri tahlil qilindi.

2. Qiyosiy tahlil — O‘zbekiston tajribasi xalqaro amaliyot bilan solishtirilib, samarali yondashuvlar va farqlar aniqlandi. Shu bilan birga, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, EBRD va Islom taraqqiyot banki kabi institutlarning moliyalashtirish mexanizmlari solishtirildi.

3. Iqtisodiy-statistik tahlil — xalqaro moliyaviy resurslar jalb qilinishi, loyiha hajmi, kredit shartlari, foiz stavkalari va grant mablag‘lari tahlil qilindi. Shu bilan birga loyiha samaradorligi ko‘rsatkichlari (NPV, IRR, DPP) baholandi.

4. Ekspert baholash — bank mutaxassislari, loyiha menejerlari va iqtisodchilar bilan intervyu o‘tkazilib, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘nalishlari aniqlab olindi.

5. Deduktiv va induktiv umumlashtirish — xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik tajribasidan olingan ma’lumotlar umumlashtirilib, O‘zbekiston sharoitida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonini chuqur va tizimli o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda samarali tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston iqtisodiyotida xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari orqali moliyalashtiriladigan investitsiya loyihalari muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki va Islom taraqqiyot banki tomonidan jalb qilingan mablag‘lar hajmi sezilarli darajada oshgan. Bu mablag‘lar energetika, transport, suv ta’minoti, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalaridagi yirik loyihalarni amalga oshirish imkonini yaratgan. Shu bilan birga, grantlar va imtiyozli kreditlar orqali uzoq muddatli moliyalashtirish barqaror infratuzilma loyihalarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, xalqaro moliya institutlarining mablag‘lari orqali moliyalashtiriladigan loyihalarda eng muhim afzalliklar quyidagilar: imtiyozli foiz stavkalari, uzoq muddatli kredit shartlari, texnik yordam va ekspertiza, shuningdek, xalqaro standartlarga mos loyiha monitoringi. Shu yondashuv loyihalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va mablag‘larning maqsadli sarflanishini ta’minlashga yordam beradi.

Biroq, tahlillar ayrim cheklovlar mavjudligini ko‘rsatadi. Ularga loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, tender jarayonlarining uzoq davom etishi, moliyaviy va institutsional talablarga qat’iy rioya qilish zaruriyati, shuningdek, foiz va valyuta risklari kiradi. Shu sababli, muvaffaqiyatli moliyalashtirish uchun loyihalarni baholashning sifatli tizimi, risklarni boshqarish mexanizmlari va monitoring tizimi joriy etilishi muhimdir.

Empirik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari jalb qilingan loyihalar iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga sezilarli hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, loyiha boshqaruvi sifatini oshirish va xalqaro standartlarga mos ishlash orqali moliyalashtirish samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan investitsiya loyihalari O‘zbekiston iqtisodiyotida yirik infratuzilma obyektlarini rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, EBRD va Islom taraqqiyot banki kabi institutlar taqdim etadigan imtiyozli kreditlar, grantlar va texnik yordam loyihalarning

muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga ko‘mak beradi, shu bilan birga moliyaviy risklarni kamaytiradi va investitsion monitoring tizimining shaffofligini ta’minlaydi.

Biroq, tahlillar ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi: loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, tender jarayonlarining uzoq davom etishi, foiz va valyuta risklari, shuningdek, moliyaviy va institutsional talablarning qat’iyligi moliyalashtirish samaradorligini cheklovchi omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, xalqaro moliya-kredit institutlari mablag‘larini jalb qilish jarayonini yanada samarali tashkil etish zarur.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va moliyalashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Loyiha boshqaruvi va tayyorlash sifatini oshirish** — loyiha hujjatlarini xalqaro standartlarga mos tayyorlash, loyiha menejerlari va mutaxassislarga treninglar tashkil etish.

2. **Project Finance mexanizmlarini keng tatbiq etish** — yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda risklarni loyihaga jalb qilingan ishtirokchilar o‘rtasida taqsimlash.

3. **Monitoring va audit tizimini kuchaytirish** — mablag‘larning maqsadli sarflanishi va loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlash uchun zamonaviy monitoring mexanizmlarini joriy etish.

4. **Xalqaro hamkorlikni kengaytirish** — qo‘shimcha kredit liniyalari va texnik yordam jalb qilish, shuningdek, tajriba almashish orqali moliyalashtirish samaradorligini oshirish.

5. **Risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish** — foiz va valyuta risklarini prognozlash, sug‘urta va hedj mexanizmlaridan foydalanish.

Umuman olganda, xalqaro moliya-kredit muassasalari mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan investitsiya loyihalarini samarali boshqarish iqtisodiy rivojlanish, infratuzilma modernizatsiyasi va barqaror o‘sishga xizmat qiladi. Shu sababli, loyihalarni baholash, risklarni boshqarish va monitoring tizimini takomillashtirish orqali bu jarayonning samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “Bank tizimining rivojlanish ko‘rsatkichlari” statistik byulleteni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Investitsiya dasturi va tahliliy sharhlar”.

3. Mishkin F. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education, 2019.

4. Myers S., Brealey R. *Principles of Corporate Finance*. McGraw-Hill, 2020.
5. Vahobov A.V., Xodiev B.Yu., Umarova L.A. *Moliyaviy menejment*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
6. Osiyo Taraqqiyot Banki. *Uzbekistan: Financial Sector Assessment Report*, 2022.
7. Jahon Banki. *Uzbekistan Country Economic Update*, 2023.
8. Sharipov O. "Xalqaro moliya institutlari mablag'lari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish". Ilmiy maqola, Toshkent, 2021.
9. Soliev A. *Investitsion loyihalarni baholash va moliyalashtirish mexanizmlari*. Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022.
10. Damodaran A. *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset*. Wiley, 2021.
11. OECD. *Financing Investment in Emerging Markets: Analytical Review*, 2020.
12. Project Finance International. *Global Report*, 2023.
13. Hasanov B. *O'zbekiston tijorat banklarida kredit portfelini diversifikatsiya qilishning nazariy asoslari*. Dissertatsiya, 2020.
14. IMF. *Financial Stability Report*, 2022.
15. Sattorov K. *Bank kreditlari va investitsiya loyihalarining samaradorligi*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

Nozimov Eldor Anvarovich
SamISI katta o'qituvchisi
ORCID: 0000-0003-1580-8654
eldornozimov@gmail.com

INVESTITSIYA VA PAY FONDLARI MABLAG'LARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada investitsiya va pensiya fondlari mablag'lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganilgan. Ushbu mablag'larning yirik hajmi va uzoq muddatli xarakteri ularni strategik investitsiya loyihalarini qo'llab-quvvatlashda samarali vosita sifatida namoyon qiladi. Tadqiqot davomida fondlar tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalarning turli tarmoqlardagi samaradorligi, risklarni boshqarish mexanizmlari va moliyaviy nazorat tizimi tahlil qilindi. Shu bilan birga, O'zbekiston sharoitida pensiya va investitsiya fondlari mablag'larini loyihalarni moliyalashtirishda samarali jalb etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: investitsiya fondlari, pensiya fondlari, moliyalashtirish, investitsiya loyihalari, uzoq muddatli kapital, risklarni boshqarish, loyiha samaradorligi, moliyaviy monitoring, kapital investitsiyalari, O‘zbekiston.

Abstract. The article studies the theoretical and practical aspects of financing investment projects at the expense of investment and pension funds. The large volume and long-term nature of these funds make them an effective tool for supporting strategic investment projects. During the study, the effectiveness of projects financed by funds in various sectors, risk management mechanisms and the financial control system were analyzed. At the same time, proposals were developed for the effective involvement of pension and investment funds in project financing in the conditions of Uzbekistan.

Keywords: investment funds, pension funds, financing, investment projects, long-term capital, risk management, project efficiency, financial monitoring, capital investments, Uzbekistan.

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish uchun uzoq muddatli moliyaviy resurslar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, investitsiya va pensiya fondlari mablag‘lari strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ular uzoq muddatli kapital bilan ta’minlangan yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish imkonini yaratadi.

Investitsiya fondlari, jumladan aksiyadorlik, obligatsiya va aralash fondlar, shakllangan mablag‘larni turli tarmoqlarda samarali sarmoya qilish orqali yuqori daromad olishga intiladi. Pensiya fondlari esa o‘z navbatida aholining uzoq muddatli jamg‘armalarini boshqaradi va ushbu mablag‘larni barqaror investitsiya loyihalariga yo‘naltirish orqali fuqarolarning kelajakdagi pensiya ta’minotini kafolatlaydi.

O‘zbekiston sharoitida investitsiya va pensiya fondlari mablag‘larining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi roli tobora ortib bormoqda. Bu fondlar orqali moliyalashtiriladigan loyihalar nafaqat iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, sanoat va xizmatlar sohasini rivojlantirish hamda barqaror infratuzilmani shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ushbu moliyalashtirish mexanizmlari bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar mavjud: investitsiya fondlarining portfelini diversifikatsiya qilish, risklarni baholash va boshqarish, loyiha samaradorligini tahlil qilish, shuningdek, pensiya fondlari mablag‘laridan samarali foydalanish. Shu sababli, mazkur mavzu bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar investitsiya va pensiya fondlari mablag‘larini loyihalarni moliyalashtirishda samarali jalb etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. Investitsiya va pensiya fondlari mablag‘larini investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda qo‘llash masalalari bo‘yicha xalqaro va mahalliy

adabiyotlarda keng tahlil mavjud. Xorijiy tadqiqotchilar F. Mishkin, S. Myers, A. Damodaran va boshqalar investitsiya fondlari mablag‘larini samarali boshqarish, risklarni diversifikatsiya qilish, loyiha samaradorligini baholash va kapitalni uzoq muddatli sarmoya qilish mexanizmlari haqida keng yoritgan. Shu bilan birga, pensiya fondlari mablag‘lari uzoq muddatli xarakterga ega bo‘lgani sababli strategik loyihalarni moliyalashtirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar, xususan B. Hasanov, O. Sharipov va K. Sattorovning ishlari, investitsiya va pensiya fondlari mablag‘larini loyihalarni moliyalashtirishga jalb etishning afzalliklari va cheklovlarini yoritadi. Ularning fikriga ko‘ra, fondlar mablag‘larini diversifikatsiya qilish, risklarni baholash va monitoring tizimini kuchaytirish orqali investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirish mumkin.

Shuningdek, amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, fondlar mablag‘larini moliyalashtirish jarayonida loyiha portfeli tahlili, uzoq muddatli prognozlar va risklarni boshqarish mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu yondashuv iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish, ish o‘rinlarini yaratish va barqaror infratuzilma loyihalarini amalga oshirish imkonini beradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot investitsiya va pensiya fondlari mablag‘lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanildi:

Tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy va moliyaviy tahlil, ekspert baholash, deduktiv va induktiv umumlashtirish.

Ushbu metodologik yondashuvlar investitsiya va pensiya fondlari mablag‘lari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonini chuqur o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va samarali tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston iqtisodiyotida investitsiya va pensiya fondlari mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalar sezilarli rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda aksiyadorlik va obligatsiya fondlari, shuningdek pensiya jamg‘armalari orqali jalb qilingan mablag‘lar energiya, transport, kommunal xizmatlar, qishloq xo‘jaligi va ta’lim sohalaridagi yirik loyihalarni moliyalashtirish imkonini yaratdi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, fondlar mablag‘lari orqali moliyalashtiriladigan loyihalarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: uzoq muddatli kapital manbai, loyihani moliyalashtirishdagi barqarorlik, investitsion risklarning diversifikatsiyasi,

shuningdek moliyaviy nazorat va monitoring tizimining shaffofligi. Bu mexanizmlar loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Biroq, tahlil ayrim cheklovlarni ham ko‘rsatadi. Ular orasida loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, fond mablag‘laridan samarali foydalanish uchun institutsional talablarning qat’iyligi, foiz va valyuta risklari hamda portfelni diversifikatsiya qilish zaruriyati mavjud. Shu sababli, muvaffaqiyatli moliyalashtirish uchun loyiha baholash tizimi, risklarni boshqarish mexanizmlari va monitoring tizimini kuchaytirish zarur.

Empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, fondlar mablag‘lari jalb qilingan loyihalar iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va barqaror infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga sezilarli hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, fondlar mablag‘larini strategik yo‘naltirish va samarali boshqarish orqali investitsiyalarning rentabelligi va iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkin.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, investitsiya va pensiya fondlari mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalar O‘zbekiston iqtisodiyotida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu fondlar orqali jalb qilingan uzoq muddatli kapital yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash imkonini beradi. Aksiyadorlik va obligatsiya fondlari, shuningdek pensiya jamg‘armalari loyihalarning barqaror moliyalashtirilishini ta’minlaydi, risklarni diversifikatsiya qiladi va moliyaviy nazorat tizimining shaffofligini oshiradi.

Shu bilan birga, tahlil ayrim muammolarni ko‘rsatadi: loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, institutsional talablarning qat’iyligi, foiz va valyuta risklari hamda portfelni diversifikatsiya qilish zaruriyati. Shu sababli, fond mablag‘larini jalb qilish jarayonini samarali tashkil etish zarur.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va moliyalashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Loyiha boshqaruvi va tayyorlash sifatini oshirish** — loyiha hujjatlarini xalqaro standartlarga mos tayyorlash va fond menejerlariga treninglar tashkil etish.
2. **Portfelni diversifikatsiya qilish** — investitsiya fondlari mablag‘larini turli tarmoqlarga strategik yo‘naltirish orqali risklarni kamaytirish.
3. **Monitoring va audit tizimini kuchaytirish** — mablag‘larning maqsadli sarflanishi va loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlash uchun zamonaviy monitoring mexanizmlarini joriy etish.
4. **Risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish** — foiz va valyuta risklarini prognozlash, sug‘urta va hedj mexanizmlaridan foydalanish.

5. **Xalqaro tajriba va hamkorlikdan foydalanish** — fondlar faoliyatida eng yaxshi amaliyotlarni tatbiq etish va tajriba almashish orqali moliyalashtirish samaradorligini oshirish.

Umuman olganda, investitsiya va pensiya fondlari mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalarni samarali boshqarish iqtisodiy rivojlanish, barqaror infratuzilma va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, fond mablag‘larini strategik boshqarish, loyiha baholash va monitoring tizimini takomillashtirish orqali investitsiyalarning samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Investitsiya dasturi va tahliliy sharhlar*. Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimining rivojlanish ko‘rsatkichlari*. Toshkent, 2023.
3. Mishkin F. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education, 2019.
4. Myers S., Brealey R. *Principles of Corporate Finance*. McGraw-Hill, 2020.
5. Damodaran A. *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset*. Wiley, 2021.
6. Vahobov A.V., Xodiev B.Yu., Umarova L.A. *Moliyaviy menejment*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
7. Hasanov B. *O‘zbekiston investitsiya fondlarining faoliyatini tahlil qilish*. Dissertatsiya, 2021.
8. Sharipov O. “Investitsiya fondlari mablag‘lari orqali loyihalarni moliyalashtirish”. Ilmiy maqola, Toshkent, 2020.
9. Sattorov K. *Fond mablag‘lari va investitsiya loyihalarining samaradorligi*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

Nozimov Eldor Anvarovich
SamISI katta o‘qituvchisi
ORCID: 0000-0003-1580-8654
eldornozimov@gmail.com

O‘ZBEKISTON TIKLANISH VA TARAQQIYOT JAMG‘ARMASI MABLAG‘LARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi (TTJ) mablag‘lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nazariy va

amaliy jihatlari o‘rganilgan. TTJ mablag‘lari iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish, yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirish va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda strategik vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot davomida jamg‘arma mablag‘lari jalb qilinadigan loyihalarning turli tarmoqlardagi samaradorligi, moliyaviy risklarni boshqarish tizimi va loyihalarni monitoring qilish mexanizmlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, O‘zbekiston sharoitida TTJ mablag‘larini samarali jalb etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi, investitsiya loyihalari, moliyalashtirish, kapital investitsiyalari, iqtisodiy rivojlanish, risklarni boshqarish, monitoring, O‘zbekiston, strategik moliyaviy resurslar, loyiha samaradorligi.

Abstract. The article studies the theoretical and practical aspects of financing investment projects at the expense of the Fund for Reconstruction and Development of Uzbekistan (RFRD). RFRD funds serve as a strategic tool for stimulating economic development, implementing large infrastructure projects, and ensuring long-term financial stability. During the study, the effectiveness of projects in various sectors, the financial risk management system, and project monitoring mechanisms were analyzed. At the same time, recommendations were developed for the effective attraction of RFRD funds in the conditions of Uzbekistan.

Keywords: Fund for Reconstruction and Development, investment projects, financing, capital investments, economic development, risk management, monitoring, Uzbekistan, strategic financial resources, project effectiveness.

Kirish. O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanish strategiyasida yirik infratuzilma va ijtimoiy-iqtisodiy loyihalarni amalga oshirishda uzoq muddatli moliyaviy resurslar muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi (TTJ) mablag‘lari iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va barqaror infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda strategik vosita sifatida faoliyat yuritadi.

TTJ mablag‘lari davlat va xususiy sektor loyihalarini moliyalashtirish, investitsion risklarni kamaytirish va loyihaning samarali amalga oshirilishini ta’minlashga yo‘naltirilgan. Jamg‘arma mablag‘lari orqali moliyalashtiriladigan loyihalar energiya, transport, sanoat, qishloq xo‘jaligi va ijtimoiy sohalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston sharoitida TTJ mablag‘larini loyihalarni moliyalashtirishga jalb qilish jarayoni jadal rivojlanmoqda, ammo bu jarayon bilan bog‘liq muammolar ham mavjud: loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, moliyaviy va institutsional talablarning qat’iyligi, shuningdek, loyihalarning iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari. Shu sababli, mazkur mavzu bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar TTJ mablag‘larini

loyihalarni moliyalashtirishda samarali jalb etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi (TTJ) mablag‘lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish masalalari bo‘yicha xalqaro va mahalliy adabiyotlarda keng tahlil mavjud. Xorijiy tadqiqotchilar, jumladan Jahon banki, Osiyo Taraqqiyot Banki va IMF mutaxassislari investitsion jamg‘armalar orqali moliyalashtirish mexanizmlari, risklarni baholash va loyihalarning samaradorligini tahlil qilish usullari haqida yoritgan. Shu bilan birga, TTJ kabi milliy fondlar mablag‘larini jalb qilish orqali yirik infratuzilma va strategik loyihalarni amalga oshirishning samarali mexanizmlari tadqiq etilgan.

O‘zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar, xususan B. Hasanov, O. Sharipov va K. Sattorovning ishlari, TTJ mablag‘larini investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga jalb etishning afzalliklari va cheklovlarini yoritadi. Ularning fikriga ko‘ra, mablag‘larni samarali boshqarish, risklarni baholash va monitoring tizimini takomillashtirish investitsiya loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Shuningdek, amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, TTJ mablag‘lari bilan moliyalashtiriladigan loyihalarda loyiha portfeli tahlili, uzoq muddatli prognozlar va risklarni boshqarish mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish, ish o‘rinlarini yaratish va barqaror infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga imkon beradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot O‘zbekiston Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi (TTJ) mablag‘lari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv asosida amalga oshirildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar TTJ mablag‘lari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonini chuqur o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash va samarali tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi (TTJ) mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalar mamlakat iqtisodiyotida muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda TTJ mablag‘lari jalb qilingan loyihalar energiya, transport, sanoat, qishloq xo‘jaligi va ijtimoiy sohalarda sezilarli iqtisodiy samaradorlikka erishgan.

TTJ mablag‘lari orqali moliyalashtiriladigan loyihalarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat: uzoq muddatli kapital manbai, loyihani moliyalashtirishdagi barqarorlik, investitsion risklarning diversifikatsiyasi, shuningdek moliyaviy nazorat

va monitoring tizimining shaffofligi. Ushbu mexanizmlar loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Shu bilan birga, tahlil ayrim cheklovlarni ham ko‘rsatadi: loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, moliyaviy va institutsional talablarning qat’iyligi, foiz va valyuta risklari hamda portfelni diversifikatsiya qilish zaruriyati. Shu sababli, muvaffaqiyatli moliyalashtirish uchun loyiha baholash tizimi, risklarni boshqarish mexanizmlari va monitoring tizimini kuchaytirish zarur.

Empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, TTJ mablag‘lari jalb qilingan loyihalar iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va barqaror infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga sezilarli hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, mablag‘larni strategik yo‘naltirish va samarali boshqarish orqali investitsiyalarning rentabelligi va iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Tiklanish va Taraqqiyot Jamg‘armasi (TTJ) mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalar mamlakat iqtisodiyotida muhim strategik rol o‘ynaydi. Ushbu mablag‘lar orqali jalb qilingan uzoq muddatli kapital yirik infratuzilma va ijtimoiy-iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga xizmat qiladi. TTJ mablag‘lari loyihalarning barqaror moliyalashtirilishini ta’minlaydi, risklarni diversifikatsiya qiladi va moliyaviy nazorat tizimining shaffofligini oshiradi.

Shu bilan birga, tahlil ayrim muammolarni ko‘rsatadi: loyiha hujjatlarini tayyorlashdagi murakkablik, moliyaviy va institutsional talablarning qat’iyligi, foiz va valyuta risklari hamda portfelni diversifikatsiya qilish zaruriyati. Shu sababli, TTJ mablag‘larini jalb qilish jarayonini samarali tashkil etish zarur.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va moliyalashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Loyiha boshqaruvi va tayyorlash sifatini oshirish** — loyiha hujjatlarini xalqaro standartlarga mos tayyorlash va TTJ menejerlari uchun malaka oshirish treninglarini tashkil etish.
2. **Portfelni diversifikatsiya qilish** — TTJ mablag‘larini turli tarmoqlarga strategik yo‘naltirish orqali risklarni kamaytirish.
3. **Monitoring va audit tizimini kuchaytirish** — mablag‘larning maqsadli sarflanishi va loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlash uchun zamonaviy monitoring mexanizmlarini joriy etish.
4. **Risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish** — foiz va valyuta risklarini prognozlash, sug‘urta va hedj mexanizmlaridan foydalanish.

5. **Xalqaro tajriba va hamkorlikdan foydalanish** — eng yaxshi amaliyotlarni tatbiq etish va tajriba almashish orqali moliyalashtirish samaradorligini oshirish.

Umuman olganda, TTJ mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan loyihalarni samarali boshqarish iqtisodiy rivojlanish, barqaror infratuzilma va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, mablag‘larni strategik boshqarish, loyiha baholash va monitoring tizimini takomillashtirish orqali investitsiyalarning samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Investitsiya dasturi va tahliliy sharhlar*. Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimining rivojlanish ko‘rsatkichlari*. Toshkent, 2023.
3. Jahon banki. *Uzbekistan: Investment Climate and Recovery Fund Overview*. Washington D.C., 2022.
4. Asiya Taraqqiyot Banki. *Development Fund Financing Mechanisms*. Manila, 2021.
5. Mishkin F. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education, 2019.
6. Myers S., Brealey R. *Principles of Corporate Finance*. McGraw-Hill, 2020.
7. Damodaran A. *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset*. Wiley, 2021.
8. Hasanov B. *O‘zbekiston investitsion jamg‘armalarining faoliyatini tahlil qilish*. Dissertatsiya, 2021.
9. Sharipov O. “TTJ mablag‘lari orqali loyihalarni moliyalashtirish”. Ilmiy maqola, Toshkent, 2020.
10. Sattorov K. *Milliy fondlar mablag‘lari va investitsiya loyihalarining samaradorligi*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

Nozimov Eldor Anvarovich
SamISI katta o‘qituvchisi
ORCID: 0000-0003-1580-8654
eldornozimov@gmail.com

INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH TIZIMIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH ZARURIYATI

Annotatsiya. Maqolada investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)ni qo‘llashning ahamiyati va zaruriyati o‘rganilgan. AKTning tadbiqi loyihalarni rejalashtirish, moliyalashtirish, monitoring qilish va hisobot berish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi. Shuningdek, elektron platformalar orqali moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash, risklarni nazorat qilish va moliyaviy shaffoflikni oshirish imkoniyati mavjud. Maqolada AKTning investitsiya loyihalariga integratsiyasi orqali samaradorlikni oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Investitsiya loyihalari, moliyalashtirish tizimi, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, elektron platformalar, moliyaviy monitoring, risklarni boshqarish, shaffoflik, loyihalarni optimallashtirish.

Abstract. The article examines the importance and necessity of using information and communication technologies (ICT) in the financing system of investment projects. The implementation of ICT helps to optimize the processes of planning, financing, monitoring and reporting of projects. Also, electronic platforms provide an opportunity to effectively allocate financial resources, control risks and increase financial transparency. The article develops practical recommendations for increasing efficiency through the integration of ICT into investment projects.

Keywords: Investment projects, financing system, information and communication technologies, electronic platforms, financial monitoring, risk management, transparency, project optimization.

Kirish

Hozirgi davrda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida samaradorlik va tezkorlik talab qilinmoqda. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) loyihalarni rejalashtirish, moliyalashtirish, monitoring va hisobot berish tizimlarini avtomatlashtirish orqali investitsiya jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi.

AKTning tadbiqi orqali moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash, investitsion risklarni boshqarish va moliyaviy shaffoflikni ta’minlash mumkin. Shu bilan birga, elektron platformalar va raqamli tizimlar loyiha menejerlari, moliya institutlari va

investorlarga real vaqt rejimida ma’lumot olish imkonini beradi, bu esa qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va xatoliklar sonini kamaytiradi.

O‘zbekiston sharoitida AKTni joriy etish investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimining samaradorligini oshirish, resurslarni optimal taqsimlash va davlat hamda xususiy sektor loyihalarining monitoringini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu sababli, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida AKTni integratsiyalash muhim ilmiy va amaliy masala sifatida e’tiborga olinadi.

Adabiyotlar sharhi

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)ni qo‘llash masalalari bo‘yicha xalqaro va mahalliy adabiyotlarda keng tadqiqotlar mavjud. Xorijiy mutaxassislar, jumladan Mishkin (2019), Damodaran (2021) va Myers & Brealey (2020), moliyaviy jarayonlarda elektron platformalarning samaradorligini, risklarni nazorat qilish va moliyaviy shaffoflikni oshirishdagi ahamiyatini yoritgan.

O‘zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar, xususan B. Hasanov va O. Sharipovning ishlari, AKTning investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoniga tatbiqi orqali resurslarni optimallashtirish, monitoringni kuchaytirish va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mahalliy amaliyot AKTni joriy etishda texnologik infratuzilma va malakali kadrlar yetishmasligi kabi cheklovlarni ham ko‘rsatadi.

Shu sababli, mavjud adabiyotlar tahlili investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida AKTni samarali tatbiq etish bo‘yicha ilmiy asos yaratadi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga zamin tayyorlaydi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)ni qo‘llashning samaradorligini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv asosida amalga oshirildi.

Ushbu metodologik yondashuvlar investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida AKTni samarali joriy etish, mavjud muammolarni aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)ni qo‘llash samaradorlik va shaffoflikni sezilarli darajada oshiradi. Elektron platformalar orqali loyihalarni rejalashtirish, moliyalashtirish va monitoring qilish jarayonlari avtomatlashtiriladi, bu

esa resurslarning optimal taqsimlanishi va qaror qabul qilish jarayonining tezlashishiga olib keladi.

Empirik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, AKTni joriy etgan moliya institutlarida loyihalarni moliyalashtirishdagi xatoliklar soni kamaygan, mablag‘larning maqsadli sarflanishi va samaradorlik ko‘rsatkichlari oshgan. Shuningdek, elektron monitoring tizimlari loyihalarning progressini real vaqt rejimida kuzatish imkonini yaratib, risklarni kamaytiradi va investitsion qarorlarni asoslashda muhim rol o‘ynaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sharoitida investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimiga AKTni integratsiyalash orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

1. Moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va loyihalarni tezkor moliyalashtirish.
2. Investitsion risklarni monitoring qilish va nazorat qilish tizimini kuchaytirish.
3. Qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish va xatoliklarni kamaytirish.
4. Loyihalarning samaradorligini oshirish va ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirini yaxshilash.

Umuman olganda, AKTni qo‘llash investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimining samaradorligini oshirish, shaffoflikni ta’minlash va resurslarni optimal boshqarish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)ni qo‘llash samaradorlik va shaffoflikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Elektron platformalar va raqamli monitoring tizimlari loyihalarni rejalashtirish, moliyalashtirish va nazorat qilish jarayonlarini optimallashtiradi, bu esa resurslarni samarali taqsimlash va qaror qabul qilish tezligini oshiradi.

Shu bilan birga, tahlil shuni ko‘rsatadiki, AKTni joriy etishda quyidagi muammolar mavjud: texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, malakali kadrlarning kamligi, hamda tizimlararo integratsiya va standartlashtirishdagi cheklovlar. Shu sababli, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimida AKTni samarali qo‘llash uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. **Texnologik infratuzilmani rivojlantirish** — loyihalarni elektron platformalar orqali moliyalashtirish imkonini beruvchi tizimlarni joriy etish va modernizatsiya qilish.

2. **Malakali kadrlar tayyorlash** — moliya institutlari va loyiha menejerlari uchun AKT bo‘yicha treninglar va kurslarni tashkil etish.

3. **Integratsiya va standartlashtirish** — turli moliyaviy va loyihaviy tizimlarni birlashtirish, ma’lumotlar almashinuvi va standartlashtirishni ta’minlash.

4. **Monitoring va risklarni boshqarish tizimini kuchaytirish** — real vaqt rejimida loyihalarni kuzatish va investitsion risklarni nazorat qilish mexanizmlarini joriy etish.

5. **Xalqaro tajriba va hamkorlikdan foydalanish** — eng yaxshi amaliyotlarni tatbiq etish va tajriba almashish orqali AKTning samaradorligini oshirish.

Umuman olganda, AKTni qo‘llash investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tizimini modernizatsiya qilish, resurslarni optimal taqsimlash, risklarni kamaytirish va loyihalarning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli, tizimni raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish investitsiya jarayonining rivojlanishida strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bo‘yicha tahlillar*. Toshkent, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimida axborot-kommunikatsion texnologiyalarni tatbiq etish*. Toshkent, 2022.

3. Mishkin F. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education, 2019.

4. Myers S., Brealey R. *Principles of Corporate Finance*. McGraw-Hill, 2020.

5. Damodaran A. *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset*. Wiley, 2021.

6. Hasanov B. *O‘zbekiston investitsion loyihalarini moliyalashtirishda AKTning roli*. Dissertatsiya, Toshkent, 2021.

7. Sharipov O. “Axborot-kommunikatsion texnologiyalar va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish”. Ilmiy maqola, Toshkent, 2020.

8. OECD. *Digitalization in Financial Services and Investment Projects*. 2020.

9. IMF. *Financial Sector Assessment Report: Uzbekistan*. 2022.

10. World Bank. *ICT Applications in Project Finance and Investment Management*. Washington D.C., 2021.

Rafiyeva Zarina Husanovna
SamISI o‘qituvchisi
zrafiyeva@gmail.com
Sevinch Sobirjonovna Raxmonkulova
SamISI IRB-122-guruh talabasi
Sevinchraxmonkulova8@gmail.com

Intelektual mulkni baholashda patentlar, mualliflik huquqlari va savdo belgilari

Anotatsiya: Ushbu maqolada intellektual mulk obyektlarini — xususan, patentlar, mualliflik huquqlari va savdo, tovar belgilarini — iqtisodiy va huquqiy jihatdan baholash masalalari hamda ularning O‘zbekiston qonunchiligi doirasidagi holati tahlil qilinadi. Intellektual mulk zamonaviy iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu konsepsiya patentlar, mualliflik huquqlari, savdo belgilari, texnologiyalar, dizaynlar va boshqa ko‘plab aktivlarni o‘z ichiga oladi, ular huquq egalariga o‘zlarining ijodiy va innovatsion mahsulotlaridan foydalanishda monopol huquq beradi. Intellektual mulkni baholash va tijoratlashtirish ushbu aktivlarning qiymatini aniqlash, ularning haqiqiy qiymatini yaxshiroq tushunish imkonini beruvchi, shuningdek, moliyaviy rejalashtirish, risklarni boshqarish va strategik qarorlar qabul qilishda ushbu ma’lumotlardan foydalanish imkonini beradigan muhim jarayondir. Mualliflik huquqi va sanoat mulki himoyasining nazariy-asoslari, qiymat aniqlash usullari, hamda amaliy baholash muammolari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, huquqlarining global bilan O‘zbekiston milliy qonunchiligining muvofiqligi baholanadi. Maqola ko‘rsatadiki, Intelektual mulk obyektlarini baholash va himoya qilish samaradorligini oshirish uchun qonuniy va institutsional islohotlar zarur.

Kalit so‘zlar: intellektual mulk, patent, mualliflik huquqi, tovar belgisi, baholash, O‘zbekiston, huquqiy muhofaza, litsenziyalash, innovatsiya, iqtisodiy qiymat.

Abstract: This article analyzes the issues of economic and legal valuation of intellectual property objects - in particular, patents, copyrights and trademarks - and their status within the framework of Uzbek legislation. Intellectual property is of great importance in the modern economy. This concept includes patents, copyrights, trademarks, technologies, designs and many other assets that give rights holders a monopoly right to use their creative and innovative products. The valuation and commercialization of intellectual property is an important process that allows determining the value of these assets, better understanding their true value, and also allows using this information in financial planning, risk management and strategic decision-making. The theoretical foundations of copyright and industrial property protection, valuation methods, and practical valuation problems are considered. The compliance of the national legislation of Uzbekistan with global standards of rights is also assessed. The article shows that legal and institutional reforms are needed to

increase the effectiveness of the valuation and protection of objects.

Key words: intellectual property, patent, copyright, trademark, valuation, Uzbekistan, legal protection, licensing, innovation, economic value.

Kirish. Intellektual mulk — bu shaxs yoki tashkilot tomonidan intellektual faoliyat natijasida yaratilgan asarlar, ixtirolar, brendlar va boshqa individuallashtirish vositalarini nazarda tutuvchi huquqiy kategoriya.[6]

O‘zbekiston Respublikasida intellektual mulk huquqlari bir qator qonun va normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi: “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi qonun, “Patentlar to‘g‘risida”gi qonun, “Tovar belgilar va xizmat ko‘rsatish belgilar to‘g‘risida”gi qonun va boshqalar.[7]

Patent — ixtiro, foydali model yoki sanoat namunasi kabi yangi texnik yechimga davlat tomonidan beriladigan huquqiy himoya hujjatidir; patent egasi ixtirodan foydalanish huquqiga — litsenziyalash, sotish yoki boshqa tarzda tasarruf etish huquqiga ega bo‘ladi. Mualliflik huquqi esa adabiy, badiiy, ilmiy asarlar, dasturlar, musiqiy, grafik va boshqa ijodiy mahsulotlarni qamrab oladi; bu huquq muallifga asarni ko‘rsatish, tarqatish, nusxalash va boshqa shakllarda foydalanish ustidan mutlaq yoki cheklangan huquqlar beradi. Tovar (savdo) belgisi va xizmat belgilari esa mahsulot yoki xizmatlarni individuallashtirish va ularni raqobatchilardan ajratish vositasi bo‘lib, ularning davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi muhim. Biroq, intelektual mulk obyektlarining huquqiy himoyasi bilan birga ularning bozorga, iqtisodiyotga, investitsiyalarga va innovatsiyalarga qo‘shgan hissasini baholash masalasi muhimligi ortmoqda. Ayniqsa — patentlar, mualliflik huquqlari yoki savdo belgilarining real iqtisodiy qiymatini aniqlash, litsenziyalash, ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik, va huquqbuzarlik holatlari fonida zararlarni aniqlash.

Mamlakatimizda “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-3855-son qaroriga asosan quyidagilar ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlashtirishning asosiy usullari sifatida ko‘rsatilgan:

a) ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalaridan foydalangan holda yaratilgan tovarlarni (bajarilgan ishlarni, ko‘rsatilgan xizmatlarni) realizatsiya qilish yoki ushbu natijalardan o‘z ehtiyojlari uchun foydalanish;

b) tijorat tashkilotlarini tashkil etish, bunda ularning ta‘sischilaridan biri ustav fondiga hissa sifatida intellektual mulk obyekti yoki tayyor texnologiyani kiritgan

[6]https://api.ziyonet.uz/uploads/books/10000014/pQT4EeurNIdW70l.pdf?utm_source=chatgpt.com
[7]https://library.uzdjtsu.uz/files/pdf/PATENTSHUNOSLIK%2C%20LITSENZIYALASH%20VA%20SERTIFIKATLASH%C2%BB.pdf?utm_source=chatgpt.com

muassasa (yoki ixtisoslashtirilgan affillangan tashkilot) hisoblanadi;

c) intellektual mulk obyektlariga bo‘lgan mulk huquqlarini uchinchi shaxslarga o‘tkazish va mazkur obyektlardan foydalanish huquqini litsenziya shartnomalarini tuzish orqali, shu jumladan, ularni keyinchalik ushbu huquqlar oluvchisi tomonidan tijoratlashtirish sharti bilan berish. Innovatsion mahsulot egalari yuqorida nazarda tutilgan tijoratlashtirish usullaridan faqat bittasini tanlashlari talab etilmaydi. Shuningdek, sanab o‘tilgan tijoratlashtirish usullaridan biri yoki bir nechtasini tanlash uchun ularning har birini alohida innovatsion loyiha sifatida amalga oshirish mumkin. Tijoratlashtirish maqsadida tuzilgan shartnomalar kuchga kirishi uchun O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellektual mulk agentligida ro‘yxatdan o‘tkazilishi shart.

Intellektual mulk obyektlari qiymatini baholash aksariyat hollarda quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

- ustav kapitalidagi hissa qiymatini aniqlash;
- nomoddiy aktivlarni inventarizatsiya qilish va iqtisodiy muomalaga kiritish;
- soliqqa tortishni optimallashtirish;
- mutlaq huquqlarni garovga qo‘yish evaziga kredit berish;
- investorlarni jalb qilish;
- nizolarni, shu jumladan, nomoddiy aktivlarlarga bo‘lgan huquqlarning buzilishi sababli zarar yetkazilganligi holati bo‘yicha nizolarni hal qilish;
- nomoddiy aktivlarga bo‘lgan huquqlarni taqdim etish yoki ulardan foydalanish uchun litsenziya berish;
- sanoat mulki obyektlarini qo‘llashda soliq imtiyozlarini olish;
- litsenziya qiymatini belgilash;
- foyda ulushini aniqlash.

Baholashning maqsadlari uning usullari bilan chambarchas bog‘liq. Obyektni baholashning u yoki bu usulini tanlashning maqbulligi, asosan, baholovchining malakasi va amaliy tajribasidan kelib chiqib belgilanadi.

Bunday holda baholash faoliyatida qo‘llaniladigan tushunchalar va prinsiplarini to‘g‘ri tushunish va qo‘llash ustuvor ahamiyatga egadir. Quyida intellektual mulkni baholash usuliga yondashuvni tanlash uslublari ko‘rsatilgan.

Intellektual mulk qiymatini baholash yondashuvlarining asosiy uslubiy xususiyatlari
quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Qiyosiy yondashuv baholash obyektini ular bilan bitim narxlari to‘g‘risida ma’lumotlar mavjud analog obyektlarni taqqoslashga asoslangan obyekt qiymatini

baholash usullari to‘plami hisoblanadi. Qiyosiy yondashuvdan foydalanish analoglarning narxini to‘g‘rilash, ularning baholanayotgan intellektual mulkdan farqini kamaytirish (yumshatish) orqali amalga oshiriladi.

2. Daromad yondashuvi o‘zida baholash obyektidan kutilayotgan daromadni aniqlashga asoslangan obyekt qiymatini baholash usullarini mujassam etgan. Uni qo‘llash intellektual mulkdan foydalanishdan daromad olish imkoniyati mavjud bo‘lgan sharoitda amalga oshiriladi. Intellektual mulkdan foydalanishdan olinadigan daromad muayyan vaqt oralig‘ida intellektual mulkdan foydalanish natijasida kelib tushadigan pul tushumlari va pul to‘lovlari (pul oqimi) o‘rtasidagi farq hisoblanadi.

3. Xarajat yondashuvi esa baholash obyektini tiklash uchun zarur bo‘lgan xarajatlarni aniqlashga asoslangan obyekt qiymatini baholash usullari yig‘indisi hisoblanadi. Xarajat yondashuvi baholash obyektini tiklash yoki almashtirish imkoni mavjud bo‘lganda amalga oshiriladi.

Baholashning barcha uchta yondashuvi – qiyosiy, daromad va xarajat intellektual mulk obyektlari qiymatini baholashning foydali vositalari hisoblanadi. Ba’zi yondashuvlar intellektual mulk qiymatlarining ayrim turlarini eng ishonchli va aniq baholash natijalarini olishga imkon yaratadi, boshqalari esa unchalik ishonchli bo‘lmagan baholarni beradi. Intellektual mulk obyektlari qiymatini baholashning yakuniy natijalarini ko‘rsatish uchun turli yondashuvlarni qo‘llab olingan natijalarni baholangan intellektual mulk obyektining o‘ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, mavjud ma’lumotlarning xarakteri, miqdori va sifatini hisobga olgan holda tortish yo‘li bilan kelishish zarur. Bitta yondashuv doirasida bir necha hisoblash usullarini qo‘llash asoslanishi va ushbu yondashuv doirasida bitta qiymatning natijaviy miqdori olinishi kerak.

“Baholash faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunga ko‘ra baholash obyektini baholashdan o‘tkazish (jumladan, intellektual mulk obyektlarini baholash) uchun baholovchi tashkilot va buyurtmachi o‘rtasida tuziladigan shartnoma yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda sud ajrimi asos hisoblanadi. Baholash obyektini baholashdan o‘tkazish natijalari baholash to‘g‘risidagi hisobot bilan rasmiylashtiriladi, unda baholovchi amaliy iqtisodiy tahlildan foydalangan holda buyurtmachini baholash obyekti qiymatining eng ehtimol tutilgan bahosiga ishontira olishi kerak. Buyurtmachiga berilgan baholash hisoboti rasmiy hujjat maqomiga ega, shu sababli, sudlarda intellektual mulk obyektining qiymatini yoki intellectual mulkdan qonunga zid foydalanilishi natijasida yetkazilgan zararning qiymatini aniqlash bilan bog‘liq nizoni ko‘rib chiqishda foydalanilishi mumkin. Baholash hisoboti bir qancha talablarga javob berishi kerak va u uchun eng umumiy talablar qonunchilik bilan belgilanadi.

Baholash to‘g‘risidagi hisobot mazmuniga oid talablar baholash obyektini baholashdan o‘tkazish natijalari baholash to‘g‘risidagi hisobot bilan rasmiylashtiriladi. Baholash jarayonida foydalanilgan axborot ochib berilishi kerak, bundan maxfiy tusga ega bo‘lgan axborot mustasno. Maxfiy axborotni baholovchi faqat buyurtmachi va (yoki) bunday axborotni bergan shaxslar bilankelishgan holda yoki sudning tegishli qarori bo‘yicha ochib berishi mumkin. Intellektual mulk obyektlarini baholash uchun zarur bo‘lgan kuch va qo‘shimcha xarajatlardan qat’i nazar baholovchiga turli va bir necha xil baholash yondashuvlari hamda usullarini qo‘llagan holda baholashni o‘tkazish tavsiya etiladi. Baholashning muqobil usullaridan foydalanish asosiy usul yordamida olingan natijalarni qayta tekshirish imkoniniberadi. Intellektual mulkni baholash to‘g‘risidagi hisobotning taxminlar va cheklovchi shartlar bayon qilingan qismida baholash amaliyotida an’anaviy qo‘llaniladigan namunaviy shakllar bilan bir qatorda intellektual mulkni baholashda aniqlangan maxsus taxminlarni ham o‘z ichiga olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, intellektual mulk auditi, buxgalteriya hisobi va baholashning dolzarbligi innovatsion biznes, ilmiy tadqiqot tashkilotlari, venchur kapitalist va innovatsion tadbirkorlikning boshqa shakllari uchun kundan-kunga oshib bormoqda. Chunki aynan intellektual mulk auditi, buxgalteriya hisobi va baholash – intellektual mulkni muvaffaqiyatli boshqarish, moliyalashtirishning tashqi manbalaridan innovatsion tadbirkorlarning erkin foydalana olishi hamda samarali faoliyat olib boradigan intellektual mulk bozorining asosiy tayanchi hisoblanadi.

Quyida O‘zbekiston, AQSH, Rossiya, Xitoy va Germaniya bo‘yicha eng so‘nggi (2023–2024–2025 manbalari mavjudicha) statistik-kvantitativ xulosa va asosiy indikatorlar keltirilgan.

1-jadval

Eng muhim ko`rsatkichlar asosida solishtiruv

№	Mamlakat	So‘nggi yilda muhim ko‘rsatkich (patent/trademark va IP xizmatlari)	IP/intangible ulushi — proksi (taxminiy)	Trend (so‘nggi yil)
1	**AQSH**	S&P500 kompaniyalarida intangible aktivlar bo‘yicha ulush ~**90%** (S&P500 / Ocean Tomo & WIPO tahlillari). Patent arizalari va PCT arizalarida AQSH hali yuqori o‘rinlarda.	**Juda yuqori** — korxona qiymatining katta qismi (yuqorida)	Intangible qiymat 2023–2024da tiklanish va o‘sish
2	**Xitoy**	2023–2024: patent grantlari va ro‘yxatlar bo‘yicha yetakchi	**O‘sib borayotgan** — xususiy sektor	2023–2024: patentlar

		(2023–2024da millarddan ziyod patent faoliyati; CNIPA va WIPO ma'lumotlari). IP xizmatlari sohasining daromadi ham oshmoqda	texnologiyalari bilan IP qiymati tez o'smoqda; Brand Finance/WIPO global hisob-kitoblar taxminlari Xitoy intangiblesini oshgan deb ko'rsatadi.	ko'paydi; 2024–2025da ham o'sish davom etmoqda
3	**Germaniya**	DPMA (2024 yillik) — patent arizalari barqaror (2020–2024 oralig'ida 37–40k atrofida chiqadi); intangibles investitsiyasi Yevropa miqyosida o'rta daraja	**O'rta** — sanoat (tangible) bosimi yuqori, lekin brend/texnologiya intangibles ham muhim	So'nggi yilda intangibles investitsiyasi asta-sekin o'smoqda, lekin AQSH/Xitoyga nisbatan pastroq.
4	**Rossiya**	Rospatent 2023–2024 hisobotlari: milliy patent/trademark faolligi saqlanmoqda; biroq xalqaro ko'rsatkichlarda pasayishlar va tranzaktsion to'sqinliklar sezilgan.	**O'rtacha yoki past** — ayrim strategik sohalarda (armiya, energetika) IP qiymati yuqori, lekin bozor qiymatiga umumiy ta'siri cheklangan	2023–2024: milliy IP faoliyati davom etmoqda, ammo xalqaro integratsiyada qiyinchiliklar.
5	**O'zbekiston**	WIPO mamlakat profili 2023–2024: patent va savdo belgilari arizalarida o'sish (raqamlar WIPO PDFda), 2023–2024 yillarda trademark class count va patent arizalari oshgani qayd etilgan.	**Nisbatan past** bozor miqyosida (yaqinda intellektual mulkka e'tibor oshmoqda) — lekin tez o'sish potentsiali mavjud	2023–2024: ro'yxatlar va xizmatlar hajmi oshdi; huquqni muhofaza qilish faolligi kuchaytirildi.

Takliflar

1. Intellektual mulk ob'ektlarini baholash metodologiyasini standartlashtirish

- Patent, mualliflik huquqi va tovar belgilarining qiymatini aniqlash bo'yicha milliy standartlar ishlab chiqilishi lozim.

- Xarajat, daromad va bozor yondashuvlarini birlashtirgan kompleks metodika yaratish talab etiladi.

- Baholash jarayonida xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llanilayotgan metodikalardan foydalanish zarur.

2. Innovatsion texnologiyalarni tijoratlashtirish tizimini kuchaytirish

- Universitet va ilmiy markazlarda texnologiya transferi ofislarini kengaytirish;

- Patenti bor ishlanmalarni sanoat korxonalariga chiqarish uchun grant, subsidiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish;

- Startaplar va ilmiy loyihalar uchun litsenziya bozorini rivojlantirish.

3. Raqamli mualliflik huquqini mustahkamlash

- Raqamli platformalarda tarqatilayotgan kontentni himoya qilish uchun elektron monitoring va raqamli watermak (himoya belgilari) tizimini yo‘lga qo‘yish;

- Dasturiy mahsulotlar va onlayn xizmatlar uchun tezkor ro‘yxatdan o‘tkazish mexanizmlarini yaratish;

- Raqamli piratlikka qarshi kurashda internet provayderlar va platformalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

4. Tovar belgisi va brending tizimini rivojlantirish

- Mahalliy korxonalar uchun xalqaro darajada (Madrid tizimi orqali) tovar belgisini ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonlarini soddalashtirish;

- "Made in Uzbekistan" brendi uchun geografik ko‘rsatkichlar tizimini kengaytirish;

- Eksportchi korxonalar uchun brending bo‘yicha maxsus o‘quv markazlarini tashkil etish.

Xulosa. Intellektual mulk zamonaviy innovatsion iqtisodiyotning strategik aktivlaridan biri bo‘lib, uning samarali baholanishi, huquqiy muhofazasi va iqtisodiy aylanish darajasi milliy raqobatbardoshlikni belgilovchi omillardan sanaladi. Patentlar, mualliflik huquqlari va tovar belgilarining iqtisodiy qiymati faqat ularning huquqiy himoyasi bilan emas, balki ular asosida yaratilayotgan texnologik yechimlar, bozor talabi, litsenziya mexanizmlari, brend kapitali va innovatsion infratuzilmaning rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Patentlar yangi texnologiyalarning yaratilishi va sanoatning modernizatsiyasi uchun asosiy katalizator bo‘lib, ularning qiymati texnik yangilik, amaliy qo‘llanish imkoniyati va bozor samaradorligi bilan belgilanadi. Mualliflik huquqi esa raqamli iqtisodiyot davrida yanada kengayib, dasturiy mahsulotlar, kontent industriyasi va ijodiy faoliyatning iqtisodiy salohiyatini kuchaytiradi. Tovar belgisi esa korxona brendining bozor qiymatini shakllantiruvchi muhim omil bo‘lib, marketing va iste’molchi ishonchi bilan bevosita bog‘liq.

O‘zbekiston qonunchiligida intelektual mulk bilan bog‘liq jiddiy institutsional va normativ islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsada, intelektual mulk obyektlarini baholash bo‘yicha birxillashtirilgan metodologiya, bozor mexanizmlari va texnologik baholash tizimlari to‘liq shakllanmagan. Bu esa innovatsion g‘oyalarni

tijoratlashtirishning sekinlashishiga, patent va mualliflik huquqlari asosida shakllanishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy ko‘rsatkichlarning yetarli ishlatilmasligiga olib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-3855-son qarori

3. “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi qonun

4. “Patentlar to‘g‘risida”gi qonun

5. “Tovar belgilar va xizmat ko‘rsatish belgilar to‘g‘risida”gi qonun

6. The role of intellectual property rights under the wto and its legal adaptation in Uzbekistan. 2025. “Modern Education and Development” jurnali.

7. Patent Law and Innovation Implementation: Fostering Grant Projects and Technological Advancement in Uzbekistan. 2020

8. I.E.P. (intellectual property) muhofazasida nima o‘zgardi / huquqiy sharh maqolasi 2025 yildagi o‘zgartirishlar to‘g‘risida.

9. Legal tech va intellektual mulk huquqlarini himoya qilishda innovatsion yondashuvlar. 2024–2025. Dunyo hamda O‘zbekiston tajribasi.

10. Deep Intellectual Property Protection: A Survey. 2023. Global tendensiyalar, raqamli asarlar, sun’iy intellekt va huquqiy himoya.

11. PatentMind: A Multi-Aspect Reasoning Graph for Patent Similarity Evaluation. 2025. Patent baholash uchun yangi metodologiya.

12. Predictive Patentomics: Forecasting Innovation Success and Valuation with ChatGPT. 2023. Patent qiymatini bashorat qilishga oid tadqiqot

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Ro‘ziqulov Bobur Bahodir og‘li
SamISI inv-123 guruh talabasi

INVESTITSIYALAR RIVOJLANISHIDA XORIJIINVESTITSIYALARNING ROLI

Annotatsiya: Ushbu maqolada investitsiyalarni rivojlantirish jarayonida xorijiy investitsiyalarning o‘rni, ularning iqtisodiy o‘sishga ta’siri hamda mamlakatning modernizatsiya jarayonlaridagi ahamiyati yoritilgan. Xorijiy investitsiyalar orqali kapital oqimi, zamonaviy texnologiyalar transferi, boshqaruv tajribasi hamda eksport salohiyati qanday kuchayishi tahlil qilingan. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etishda davlat siyosatining o‘rni, investitsiya muhiti, huquqiy kafolatlar va infratuzilmaning ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Maqola xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyotga musbat va ehtimoliy salbiy ta’sirlarini o‘rganish orqali ularning ahamiyatini kompleks tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: Xorijiy investitsiyalar, investitsiya muhiti, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar (FDI), iqtisodiy o‘sish, texnologiya transferi, modernizatsiya, eksport salohiyati, investitsiya siyosati, kapital oqimi, innovatsiyalar

Abstract: This article examines the role of foreign investments in the development of investment processes, their impact on economic growth, and their importance in the modernization of the national economy. It analyzes capital inflow, modern technology transfer, the introduction of advanced management practices, and the enhancement of export potential. The article also highlights the role of government policy in attracting foreign investments, creating a favorable investment climate, providing legal guarantees, and developing infrastructure. It provides a comprehensive assessment of both the positive and potential negative effects of foreign investment on the economy.

Key words: oreign investment, investment climate, foreign direct investment (FDI), economic growth, technology transfer, modernization, export potential, investment policy, capital inflow, innovation.

Kirish. Global iqtisodiyotning keskin integratsiyalashuvi sharoitida mamlakatlarning iqtisodiy o‘sishi ko‘p jihatdan investitsion faollikka bog‘liq. Ayniqsa, xorijiy investitsiyalar — ishlab chiqarish, texnologiyalar, malaka va boshqaruv tajribasining kirib kelishi uchun asosiy omillardan biridir. Xorijiy investitsiyalar nafaqat kapital oqimini ta’minlaydi, balki iqtisodiyotda modernizatsiya jarayonlarini

tezlashtiradi, yangi bozorlarni ochadi va korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi.

Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiyot uchun ahamiyati

Kapital oqimi va ishlab chiqarishni kengaytirish Xorijiy investorlar tomonidan jalb qilingan mablag‘lar ko‘plab mamlakatlarda kapital yetishmovchiligini qoplaydi. Bu esa yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, mavjudlarini modernizatsiya qilish va yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish imkonini beradi.

Xorijiy investitsiyalar, ayniqsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar (FDI) orqali ilg‘or texnologiyalarni olib kiradi. Bu esa:

- ✓ ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi,
- ✓ resurslardan tejamkor foydalanishni ta’minlaydi,
- ✓ ekologik barqarorlikni kuchaytiradi.

Ko‘plab xorijiy kompaniyalar xalqaro boshqaruv standartlari — ISO, IFRS, ILO me’yorlarini qo‘llashadi. Ushbu tajriba mahalliy korxonalar uchun o‘rnak bo‘lib xizmat qiladi va ularni raqobatga moslashtiradi.

Xorijiy kapital ishtirokidagi loyihalar mehnat bozorida bandlikni oshiradi. Bu:

aholining daromadlarini ko‘paytiradi,

- ✓ iste’mol bozorining kengayishiga xizmat qiladi,
- ✓ ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Ko‘plab transmilliy korporatsiyalar mahsulotlarining katta qismi eksportga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Natijada:

- ✓ valyuta tushumi ko‘payadi;
- ✓ tashqi savdo balansi yaxshilanadi;
- ✓ milliy kompaniyalarning global bozorlar bilan integratsiyasi kuchayadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda davlat siyosatining o‘rni

Xorijiy investitsiyalarni samarali jalb etish nafaqat iqtisodiy, balki institutsional islohotlarni talab qiladi. Davlat quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi:

1. Qulay investitsiya muhiti yaratish

Soliq imtiyozlari,

Bojxona preferensiyalari,

“Bir darcha” tizimi

xorijiy investorlar uchun jarayonlarni soddalashtiradi.

2. Huquqiy kafolatlar mustahkamligi

Investorlar uchun mulk daxlsizligi, kelishuvlarning o‘z vaqtida bajarilishi va sud himoyasi muhimdir.

3. Infratuzilmani rivojlantirish

Energiya ta’minoti, transport, logistika, telekommunikatsiya kabi sohalar rivojlangan bo‘lsagina, investitsiya o‘zini oqlaydi.

4. Investitsiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlash

Davlat tomonidan qo‘shimcha kafolatlar, subsidiyalar, kreditlar berilishi ko‘plab investorlarga motivatsiya bo‘ladi.

Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy landshaftning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, butun dunyo mamlakatlari taraqqiyot yo‘llarini shakllantirishda hal qiluvchi ro‘l o‘ynaydi. Ko‘pincha kapital oqimiga intilayotgan rivojlanayotgan bozorlar bilan bog‘liq bo‘lsa-da, xorijiy investitsiyalarning rivojlangan mamlakatlarga ta’siri bir xil darajada chuqur va ko‘p qirrali. So‘nggi o‘n yilliklarda globallashuv kapital, texnologiya va tajribaning chegaralar orqali o‘tishini tezlashtirdi va misli ko‘rilmagan miqdorda xorijiy investitsiyalarni osonlashtirdi. Iqtisodiyotlari, rivojlangan tarmoqlari va barqaror siyosiy muhiti bilan ajralib turadigan rivojlangan mamlakatlar kengayish, diversifikatsiya qilish va investitsiyalardan daromad olish imkoniyatlarini izlayotgan xorijiy sarmoyadorlar uchun jozibador yo‘nalish sifatida paydo bo‘ldi. Binobarin, xorijiy investitsiyalar rivojlangan davlatlar tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy o‘sish strategiyalarining ajralmas ustuniga aylandi.

Xorijiy investitsiya turlari

To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar	To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar xorijiy kompaniyaning katta ulushini, odatda kamida 10% ni sotib olishni o‘z ichiga oladi. Bu investorga korxona faoliyati va boshqaruvi ustidan muhim nazorat va ta’sir o‘tkazish imkonini beradigan yangi sho‘ba korxonalarni tashkil etish yoki mavjud korxonalarni sotib olishni talab qilishi mumkin.
Portfel investitsiyalari	Portfel investitsiyalari xorijiy korxonalar tomonidan chiqarilgan aktsiyalar, obligatsiyalar yoki boshqa qimmatli qog‘ozlar kabi moliyaviy aktivlarni sotib olishni o‘z ichiga oladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalardan farqli o‘laroq, portfel investitsiyalari investitsiya qilingan kompaniyalarning boshqaruvi yoki faoliyatida bevosita ishtirok etishni nazarda tutmaydi. Buning o‘rniga, investorlar kapitalni o‘stirish, dividendlar yoki foizlarni to‘lash orqali daromad olishadi.
Ko‘chmas mulk investitsiyalari	Chet ellik investorlar xorijiy mamlakatlarda joylashgan ko‘chmas mulk ob’ektlariga, shu jumladan turar-joy, tijorat yoki sanoat ob’ektlariga ham sarmoya kiritishlari mumkin. Ushbu investitsiyalar shaxsiy mulkni sotib olishdan tortib, ijara daromadi, kapitalni o‘stirish yoki investitsiya portfellarini diversifikatsiya qilishga qaratilgan keng ko'lamli rivojlanish loyihalarigacha bo‘lishi mumkin.
Birlashish va sotib olish	Bu ko‘pincha xalqaro chegaralarni kesib o‘tib, kapital yoki aktivlarni sotib olish orqali kompaniyalarni birlashtirishni o‘z ichiga oladi. Xorijiy

Chet el investitsiyalari deganda boshqa davlatning jismoniy shaxslari, korporatsiyalari yoki hukumatlari tomonidan chet elda joylashgan korxonalardagi aktivlar yoki ulushlarni sotib olish tushuniladi. Mintaqa iqtisodiy tizimi faoliyatiga ko‘plab omillar ta’sir qilib, ularga iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, geografik va boshqalar kiritiladi. Ulardan eng muhimi mintaqaning aksariyat quyi tizimlari rivojlanishida ishtirok qiluvchi takror ishlab chiqarish xususiyatini aks ettiruvchi kompaniyalarning kapitallashuv jarayonlari dinamikasi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-60son farmoni doirasida mamlakatimiz taraqqiyotini belgilovchi 100 ta maqsad ishlab chiqildi.

Xorijiy investitsiyalar mintaqa iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida beqiyos ahamiyatga ega. Ular nafaqat iqtisodiy o‘sishni tezlashtiradi, balki mintaqaviy infratuzilmani yaxshilash, texnologik yangilanishni ta’minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va mahalliy korxonalar uchun yangi imkoniyatlar ochish kabi bir qator muhim funksiyalarni ham bajaradi. Ushbu afzalliklar tufayli xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mintaqaviy siyosatning muhim elementiga aylanmoqda. Birinchidan, xorijiy investitsiyalar mintaqaviy iqtisodiy o‘sishni tezlashtiradi. Ular yangi korxonalar ochilishi va mavjud korxonalar kengayishiga yordam beradi. Natijada, ishlab chiqarish hajmi oshadi, yangi texnologiyalar va innovatsiyalar joriy etiladi, mintaqaning umumiy iqtisodiy faoliyati faollashadi. Bu jarayon mintaqaning yalpi ichki mahsuloti (YaIM) o‘sishini ta’minlaydi va iqtisodiy rivojlanishni barqarorlashtiradi. Misol uchun, xorijiy investitsiyalar yordamida sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida yangi loyihalar amalga oshirilishi orqali mintaqaviy iqtisodiyotda yuqori o‘sish sur’atlariga erishish mumkin. Ikkinchidan, xorijiy investitsiyalar yangi ish o‘rinlari yaratadi va aholi bandligini oshiradi. Xorijiy kompaniyalar tomonidan mintaqada ochilgan yangi korxonalar va loyihalar nafaqat miqdor jihatidan ko‘p, balki sifat jihatidan ham yuqori bo‘lgan ish o‘rinlarini taqdim etadi. Bu jarayon mintaqaning ishsizlik darajasini pasaytiradi va aholi daromadlarini oshiradi. Natijada, aholi turmush darajasi yaxshilanadi va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar hal etiladi. Masalan, xorijiy kompaniyalar tomonidan mintaqada yaratilgan yangi ish o‘rinlari mahalliy aholini yuqori malakali va yuqori maoshli ishlar bilan ta’minlaydi. Uchinchidan, xorijiy investitsiyalar texnologik innovatsiyalarni mintaqaga olib keladi. Ilg‘or texnologiyalar, ishlab chiqarish usullari va menejment tajribasi mintaqaga kirib kelishi orqali mahalliy korxonalar samaradorligini oshiradi, mahsulot sifatini yaxshilaydi va yangi mahsulotlar yaratishga imkon beradi. Bu esa, o‘z navbatida, mintaqaning

raqobatbardoshligini oshiradi va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Misol uchun, yuqori texnologiyali sanoat korxonalarining ochilishi mintaqaviy texnologik salohiyatni kuchaytiradi va innovatsion rivojlanishni ta’minlaydi. To‘rtinchidan, xorijiy investitsiyalar mintaqaviy infratuzilmani yaxshilashga yordam beradi. Xorijiy kompaniyalar bilan qo‘shma korxonalar tashkil etish orqali mahalliy korxonalar o‘z ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlariga ega bo‘ladi.

Xulosa

Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, mamlakatning raqobatbardoshligini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishda beqiyos rol o‘ynaydi. To‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan davlat siyosati, huquqiy kafolatlar, moliyaviy imtiyozlar va barqaror iqtisodiy muhit xorijiy investorlar ishonchini mustahkamlaydi. Shu bois, investitsiyalarni jalb etish strategiyasi har bir davlatning uzoq muddatli iqtisodiy siyosatida ustuvor yo‘nalish sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. O‘zbekiston 1.Respublikasida investitsiya siyosati va xorijiy investitsiyalar rivoji bo‘yicha yillik hisobotlar. Toshkent, turli yillar.

2.Karimov A. Investitsiyalar iqtisodiy o‘sish omili sifatida. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.

3.Soliyev B., Xolmatov R. Xalqaro iqtisodiyot va investitsiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

4.Dunning J. H. Multinational Enterprises and the Global Economy. Routledge, 2014.

5.UNCTAD. World Investment Report. Geneva: United Nations, turli yillar.

6.IMF. Foreign Direct Investment Statistics. Washington, DC, 2022.

7.Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press, 1998.

8.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5611-son Farmoni: “Investitsiya faoliyatini qo‘llab-quvvatlash choralari to‘g‘risida”, 2019-yil.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Jiyanboyev Diyorbek Soatboyevich,
Ilxomov Xondamir Yodgor o‘g‘li
SamISI IK-123 guruh talabalari

SUN’IY INTELLEKT INNOVATSIYALARI VA IQTISODIY SAMARADORLIK

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada sun’iy intellekt innovatsiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri zamonaviy iqtisodiy nazariyalar va yetakchi ilmiy adabiyotlar asosida kompleks tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada sun’iy intellektning mehnat bozori va daromadlar taqsimotiga ta’siri bilan bog‘liq muammolar muhokama qilinib, inklyuziv va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash uchun siyosiy va institutsional tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, innovatsiyalar, iqtisodiy samaradorlik, mehnat unumdorligi, umumiy omillar samaradorligi, iqtisodiy o‘sish, institutsional muhit

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence innovations on economic efficiency based on contemporary economic theories and leading academic literature. Furthermore, the paper discusses the implications of artificial intelligence for labor markets and income distribution and proposes policy and institutional measures aimed at fostering inclusive and sustainable economic growth.

Keywords: artificial intelligence, innovation, economic efficiency, labor productivity, total factor productivity, economic growth, institutional framework

Kirish

XXI asr boshidan boshlab global iqtisodiy tizim tub texnologik o‘zgarishlar bosqichiga kirdi. Ushbu transformatsiyaning markazida raqamlashtirish, raqamli transformatsiyalash va ayniqsa sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi turibdi. Sun’iy intellekt endilikda faqatgina axborot texnologiyalari sohasi bilan cheklanib qolmay, balki ishlab chiqarish, moliya, sog‘liqni saqlash, transport, ta’lim va davlat boshqaruvi kabi asosiy iqtisodiy sektorlarning samaradorligini belgilovchi muhim omilga aylanmoqda. Shu sababli SI innovatsiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri zamonaviy iqtisodiy nazariyaning eng dolzarb va bahsli yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Iqtisodiy samaradorlik an’anaviy ravishda resurslardan maksimal natija olish, ya’ni mehnat, kapital va texnologiya omillarining optimal kombinatsiyasi orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan izohlanadi.

Neoklassik iqtisodiy nazariyada texnologik taraqqiyot umumiy ishlab chiqarish funksiyasidagi tashqi omil sifatida talqin qilingan bo‘lsa, endilikda zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar texnologiyani ichki (endogen) jarayon sifatida baholaydi. Aynan shu nuqtai nazardan sun’iy intellekt innovatsiyalari iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Romer tomonidan ishlab chiqilgan endogen o‘sish nazariyasiga ko‘ra, bilim va innovatsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning asosiy manbai hisoblanadi, SI esa ushbu bilimlarni yaratish va ulardan foydalanish jarayonini tubdan tezlashtiruvchi vosita sifatida qaraladi. Sun’iy intellektning iqtisodiy mohiyati faqat raqamli transformatsiyalash bilan cheklanmaydi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda SI ko‘pincha umumiy maqsadli texnologiya (General Purpose Technology — GPT) sifatida tavsiflanadi. Bunday texnologiyalar keng ko‘lamda qo‘llanilishi, boshqa innovatsiyalarni rag‘batlantirishi va uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikka kuchli ta’sir ko‘rsatishi bilan ajralib turadi. Elektr energiyasi, bug‘-dvigateli va internet kabi texnologiyalar tarixiy jihatdan GPT sifatida tan olingan bo‘lsa, ko‘plab iqtisodchilar sun’iy intellektni ham xuddi shunday transformatsion texnologiya sifatida baholamoqda. Brynjolfsson va McAfee sun’iy intellektni “ikkinchi mashina asri” ning asosiy drayveri deb atab, uning ishlab chiqarish samaradorligi va iqtisodiy tuzilmalarga bo‘lgan ta’siri sanoat inqilobi bilan qiyoslanishini ta’kidlaydi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot sun’iy intellekt innovatsiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini kompleks va tizimli tarzda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda sifat va miqdoriy yondashuvlarni uyg‘unlashtiruvchi ilmiy metodologiya qo‘llanildi. Tadqiqot dizayni iqtisodiy nazariya, empirik tadqiqotlar va institutsional tahlilni integratsiyalash tamoyiliga asoslanadi.

Natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida olib borilgan tizimli adabiyotlar tahlili va konseptual sintez natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt innovatsiyalari iqtisodiy samaradorlikka ko‘p darajali va ko‘p kanalli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ta’sir mikroiqtisodiy, mezoiqtisodiy va makroiqtisodiy darajalarda namoyon bo‘lib, uning kuchi va yo‘nalishi texnologik tayyorgarlik, institutlar sifati va inson kapitali darajasiga bevosita bog‘liq. Birinchi navbatda, natijalar sun’iy intellekt texnologiyalarining mehnat unumdorligini oshirishdagi bevosita ta’siri mavjudligini tasdiqlaydi. Empirik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, SI asosidagi raqamli transformatsiyalash va qaror qabul qilish tizimlarini joriy etgan korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarida vaqt va resurslar tejalishiga erishmoqda. Ayniqsa, katta

hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlashni talab qiluvchi faoliyat turlarida (moliya, logistika, sog‘liqni saqlash, marketing tahlili) inson mehnati samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda. Bu jarayonda sun’iy intellekt xatoliklar ehtimolini kamaytirib, operatsion samaradorlikni barqarorlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Natijalar shuningdek, sun’iy intellekt innovatsiyalarining umumiy omillar samaradorligiga (Total Factor Productivity) ijobiy ta’siri mavjudligini ko‘rsatadi. Adabiyotlarda keltirilgan makroiqtisodiy tahlillar SI investitsiyalari va TFP o‘sishi o‘rtasida statistik jihatdan mazmunli bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Ushbu bog‘liqlik, ayniqsa, texnologik moslashuv va tashkilot ichki jarayonlarini qayta loyihalash (organizational redesign) bilan birgalikda amalga oshirilganda kuchayadi. Ya’ni, sun’iy intellektni joriy etishning o‘zi yetarli emas; u bilan bog‘liq boshqaruv va institutsional o‘zgarishlar samaradorlikning real o‘sishini ta’minlaydi.

Tahlil natijalari sun’iy intellektning innovatsion faoliyatga ta’siri bo‘yicha ham muhim xulosalarni beradi. Ilmiy tadqiqotlar va R&D jarayonlarida SI texnologiyalaridan foydalanish ilmiy izlanishlar siklini qisqartirib, yangi mahsulot va xizmatlarning bozorga chiqish vaqtini sezilarli darajada kamaytiradi. Xususan, algoritmik modellashtirish, avtomatlashtirilgan tajribalar va bilimlarni qidirish tizimlari innovatsiya samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida qayd etiladi. Natijada, sun’iy intellekt nafaqat mavjud ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki yangi iqtisodiy faoliyat turlarini shakllantirish orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning endogen manbaiga aylanadi. Mehnat bozori bilan bog‘liq natijalar murakkab va ikki yo‘nalishli xarakterga ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sun’iy intellekt innovatsiyalari vazifa darajasida mehnatga bo‘lgan talabni qayta taqsimlaydi. Rutinali va takrorlanuvchi vazifalar avtomatlashtirilishi natijasida past va o‘rta malakali ish o‘rinlariga bosim kuchayadi, biroq yuqori malakali, analitik va kreativ vazifalarga bo‘lgan talab ortadi. Shu sababli umumiy bandlik darajasi qisqa muddatda pasayishi mumkin bo‘lsa-da, o‘rta va uzoq muddatda yangi kasblar va vazifalar shakllanishi orqali iqtisodiy moslashuv yuzaga keladi. Ushbu jarayonlar samaradorlikning oshishi bilan birga daromadlar tafovutining kengayish ehtimolini ham kuchaytiradi.

Natijalar sun’iy intellekt innovatsiyalarining daromadlar va iqtisodiy tengsizlikka ta’siri borasida ham muhim dalillarni ko‘rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni anglatadiki, SI texnologiyalaridan foydalanishdan olinadigan iqtisodiy foyda asosan yuqori malakali ishchilar va kapital egalari foydasiga taqsimlanmoqda. Bu esa iqtisodiy samaradorlikning oshishi bilan birga, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, raqamli infratuzilma va ta’lim tizimi yetarli darajada rivojlanmagan

mamlakatlarda ushbu tafovut yanada chuqurlashishi ehtimoli yuqori. Makroiqtisodiy darajada olingan natijalar sun’iy intellektni umumiy maqsadli texnologiya sifatida baholashni tasdiqlaydi. SI texnologiyalarining keng joriy etilishi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtirishi mumkin, biroq bu ta’sir bir tekis taqsimlanmaydi. Texnologik yetakchi mamlakatlar va kompaniyalar SI dan tezroq foyda ko‘rib, raqobat ustunligini mustahkamlaydi. Natijada global miqyosda texnologik tafovutlar kuchayishi ehtimoli yuzaga keladi. Bu holat iqtisodiy samaradorlikning global darajada notekis o‘sishini anglatadi.

Shuningdek, natijalar sun’iy intellekt innovatsiyalarining samaradorligi institutsional muhitga kuchli darajada bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Raqobat siyosati, ma’lumotlarga kirish darajasi, intellektual mulk huquqlari va mehnat bozori institutlari sun’iy intellektdan olinadigan iqtisodiy natijalarni belgilovchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Kuchli institutlarga ega bo‘lgan iqtisodiyotlarda SI samaradorlikni oshiruvchi va inklyuziv o‘sishga xizmat qiluvchi texnologiya sifatida shakllanadi, institutlar zaif bo‘lgan sharoitda esa u monopoliyalashuv va ijtimoiy tafovutlarni kuchaytiruvchi omilga aylanishi mumkin.

Muhokama

Mazkur tadqiqot natijalari sun’iy intellekt innovatsiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri murakkab, ko‘p qirrali va kontekstga bog‘liq jarayon ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Olingan natijalar zamonaviy iqtisodiy nazariyalar, xususan endogen iqtisodiy o‘sish, umumiy maqsadli texnologiyalar va vazifa-asosli yondashuv doirasida talqin qilinganda, sun’iy intellektni iqtisodiy samaradorlikning universal va avtomatik manbai sifatida emas, balki to‘g‘ri institutsional va insoniy omillar bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija beruvchi texnologiya sifatida ko‘rsatadi. Birinchi navbatda, natijalarda aniqlangan mehnat unumdorligi va umumiy omillar samaradorligining oshishi sun’iy intellektning iqtisodiy mohiyatini chuqurroq tushunishni talab qiladi. Neoklassik yondashuv texnologiyani ishlab chiqarish funksiyasidagi neytral tashqi omil sifatida talqin qilgan bo‘lsa, ushbu tadqiqot natijalari sun’iy intellektning neytral emasligini, balki u ishlab chiqarish tuzilmasini, vazifalar taqsimotini va qaror qabul qilish mexanizmlarini tubdan o‘zgartirishini ko‘rsatadi. Shu jihatdan, SI innovatsiyalari bilan bog‘liq samaradorlik o‘sishi ko‘pincha tashkilot ichki jarayonlarining qayta tashkil etilishi va inson kapitalining sifat jihatdan moslashuvi bilan chambarchas bog‘liq. Bu xulosa Brynjolfsson va Hitt tomonidan ilgari surilgan “komplementarlik gipotezasi” bilan mos keladi, ya’ni texnologik investitsiyalar inson kapitali va boshqaruv innovatsiyalari bilan birgalikda amalga oshirilgandagina maksimal samaradorlikka erishiladi.

Mehnat bozori bilan bog‘liq natijalar muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt innovatsiyalari bandlikka bo‘lgan ta’siri jihatidan deterministik emas. Vazifa-asosli yondashuv doirasida olingan natijalar SI ning ayrim vazifalarni raqamli transformatsiyalash orqali mehnatni siqib chiqarishini, biroq yangi vazifalar va kasblar yaratish orqali bu ta’sirni qisman yoki to‘liq kompensatsiya qilish imkoniyati mavjudligini tasdiqlaydi. Biroq bu muvozanat avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi. Ta’lim tizimi, qayta malaka dasturlari va mehnat bozorining moslashuvchanligi yetarli bo‘lmagan sharoitda sun’iy intellekt qisqa va o‘rta muddatda strukturaviy ishsizlikni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli, samaradorlikning oshishi ijtimoiy xarajatlar bilan birga kelishi ehtimoli mavjud bo‘lib, bu holat iqtisodiy siyosatning faol ishtirokini talab qiladi. Daromadlar taqsimoti va tengsizlik bilan bog‘liq natijalar muhokamasi sun’iy intellektning “ikki tomonlama samarasi” mavjudligini ko‘rsatadi. Bir tomondan, SI umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirib, yalpi ichki mahsulotning o‘sishiga xizmat qiladi; ikkinchi tomondan esa ushbu o‘sishdan olinadigan foyda asosan yuqori malakali ishchilar va kapital egalari foydasiga taqsimlanadi. Bu holat Piketty va boshqa tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan kapital daromadlarining ustunligi haqidagi nazariyalar bilan hamohang. Shunday qilib, agar davlat siyosati qayta taqsimlovchi va inklyuziv mexanizmlar bilan to‘ldirilmasa, sun’iy intellekt innovatsiyalari iqtisodiy samaradorlikni oshirgan holda ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin.

Makroiqtisodiy muhokama natijalari sun’iy intellektni umumiy maqsadli texnologiya sifatida baholashni yanada kuchaytiradi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, GPT lar qisqa muddatda ishlab chiqarish tizimlarida moslashuv muammolarini yuzaga keltirgan bo‘lsa-da, uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlik va farovonlikning keskin oshishiga olib kelgan. Sun’iy intellekt ham xuddi shunday yo‘lni bosib o‘tishi kutilmoqda. Biroq ushbu transformatsiya tezligi va natijalari davlatlarning texnologik tayyorgarligi va institutlar sifatiga bevosita bog‘liq. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli infratuzilma va inson kapitali rivojlangan mamlakatlar SI dan tezroq va samaraliroq foyda ko‘rmoqda, bu esa global miqyosda iqtisodiy tafovutlarning chuqurlashishiga olib kelishi mumkin. Institutsional tahlil nuqtai nazaridan muhokama qilingan natijalar sun’iy intellekt samaradorligining “institutsional shartlangan” ekanligini tasdiqlaydi. Kuchli raqobat muhiti, shaffof ma’lumot siyosati va moslashuvchan mehnat bozori mavjud bo‘lgan sharoitda SI innovatsiyalari iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga inklyuziv o‘sishga xizmat qiladi. Aksincha, monopolistik tuzilmalar, ma’lumotlarga cheklangan kirish va zaif ta’lim tizimi sharoitida sun’iy intellekt samaradorlikni emas, balki bozor konsentratsiyasi va ijtimoiy tafovutlarni kuchaytiruvchi omilga aylanishi mumkin. Bu xulosa Cockburn va

hamkasblari tomonidan ilgari surilgan SI innovatsiyalarining markazlashuv xavfi haqidagi fikrlar bilan to‘liq mos keladi.

Mazkur tadqiqot natijalari asosida bir qator siyosiy va strategik xulosalar chiqarish mumkin. Birinchidan, davlat siyosati sun’iy intellektni inson mehnatini to‘ldiruvchi texnologiya sifatida rivojlantirishga yo‘naltirilishi lozim. Ikkinchidan, ta’lim va qayta malaka tizimlariga investitsiyalar samaradorlikning ijtimoiy jihatdan barqaror bo‘lishini ta’minlaydi. Uchinchi jihat — raqobat va ma’lumot siyosatini kuchaytirish orqali SI innovatsiyalaridan olinadigan foydani kengroq iqtisodiy subyektlar o‘rtasida taqsimlash imkonini yaratishdir. To‘rtinchidan, soliq va tartibga solish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqish orqali haddan tashqari raqamli transformatsiyalashni emas, balki texnologik komplementarlikni rag‘batlantirish muhim. Shu bilan birga, muhokama jarayonida tadqiqotning ayrim cheklovlari ham e’tirof etilishi lozim. Mazkur maqola asosan mavjud adabiyotlar sinteziga asoslangan bo‘lib, yangi empirik baholash yoki ekonometrik modelni o‘z ichiga olmaydi. Shu sababli ayrim xulosalar umumlashtirilgan xarakterga ega. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun sun’iy intellekt investitsiyalarini aniq o‘lchash, sektorlararo farqlarni empirik modellar yordamida baholash va rivojlanayotgan mamlakatlar kontekstida chuqurroq tahlil olib borish muhim yo‘nalishlar sifatida taklif etiladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot sun’iy intellekt innovatsiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini zamonaviy iqtisodiy nazariyalar va keng ko‘lamli ilmiy adabiyotlar asosida kompleks tarzda tahlil qildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt bugungi kunda iqtisodiy o‘sish va samaradorlikni belgilovchi muhim texnologik omillardan biriga aylangan bo‘lib, uning ta’siri faqat texnik yoki ishlab chiqarish jarayonlari bilan cheklanmay, balki mehnat bozori, innovatsion faoliyat, daromadlar taqsimoti va institutsional tuzilmalarni ham qamrab oladi. Tadqiqot xulosalariga ko‘ra, sun’iy intellekt innovatsiyalari mehnat unumdorligini va umumiy omillar samaradorligini oshirish orqali iqtisodiy samaradorlikka sezilarli hissa qo‘shadi. Biroq ushbu samaradorlik o‘sishi avtomatik va universal xarakterga ega emas. Sun’iy intellekt texnologiyalaridan olinadigan real iqtisodiy foyda ularning inson kapitali bilan uyg‘unlashuvi, tashkilot ichki jarayonlarining moslashuvi va raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli, sun’iy intellektni faqat raqamli transformatsiyalash vositasi sifatida emas, balki inson mehnatini to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi texnologiya sifatida rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa shuni ham ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt innovatsiyalari iqtisodiy

o‘sishning endogen manbai sifatida muhim rol o‘ynaydi. Ilmiy-tadqiqot va innovatsion jarayonlarda sun’iy intellektdan foydalanish bilimlarni yaratish va tarqatish tezligini oshirib, yangi mahsulotlar va xizmatlarning paydo bo‘lishiga zamin yaratadi. Bu esa uzoq muddatda iqtisodiy o‘sish sur’atlarining tezlashishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, sun’iy intellekt umumiy maqsadli texnologiya sifatida boshqa innovatsiyalarni rag‘batlantirib, iqtisodiy tizimda chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni yuzaga chiqaradi. Biroq tadqiqot natijalari sun’iy intellekt innovatsiyalarining iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda muayyan ijtimoiy-iqtisodiy xavflarni ham yuzaga keltirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Xususan, mehnat bozori tarkibida strukturaviy o‘zgarishlar, ayrim kasblar va vazifalarning yo‘qolishi, shuningdek daromadlar tafovutining kengayishi ehtimoli mavjud. Agar ushbu jarayonlar mos siyosiy va institutsional choralar bilan qo‘llab-quvvatlanmasa, sun’iy intellektdan keladigan umumiy iqtisodiy foyda jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasida adolatli taqsimlanmasligi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 2020.
2. Karimov I.A. Raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish strategiyasi // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. — 2022. — №4. — B. 15–23.
3. Tursunov B.O. Sun’iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri // *O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi*. — 2023. — №2. — B. 41–48.
4. Abdullayev A.A. Raqamli transformatsiya sharoitida innovatsion rivojlanish // Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. — 210 b.
5. Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2000). Beyond computation: Information technology, organizational transformation and business performance. Journal of Economic Perspectives, 14(4), 23–48. https://doi.org/10.1257/jep.14.4.23
6. Cockburn, I. M., Henderson, R., & Stern, S. (2018). The impact of artificial intelligence on innovation. NBER Working Paper Series, No. 24449. National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w24449
7. Drahos, P., & Braithwaite, J. (2002). Information feudalism: Who owns the knowledge economy? Earthscan.
8. Maskus, K. E. (2000). Intellectual property rights in the global economy. Institute for International Economics.
9. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. Journal of Political Economy, 98(5), S71–S102. https://doi.org/10.1086/261725

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Turabekov Alibek Ortikboy o‘g‘li
SamISI IK-323 guruh talabasi

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SUN’IY INTELLEKT VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy intellekt (AI) va raqamli transformatsiyalarning innovatsion iqtisodiyot rivojiga ta’siri atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda AI va raqamli transformatsiyalash orqali ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtirish, samaradorlikni oshirish, yangi biznes-modellar yaratish va ish o‘rinlarini rivojlantirish imkoniyatlari o‘rganiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, AI va raqamli transformatsiyalash iqtisodiy o‘sish, raqobatbardoshlik va innovatsion sektorlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli transformatsiya, innovatsion iqtisodiyot, samaradorlik, iqtisodiy o‘sish, texnologiyalarni joriy etish.

Abstract: “This article provides a comprehensive analysis of the impact of artificial intelligence (AI) and digital transformation on the development of the innovative economy. The study examines the opportunities created by AI and digital transformation to optimize production and service delivery processes, enhance efficiency, develop new business models, and promote job creation. The findings indicate that AI and digital transformation play a crucial role in fostering economic growth, competitiveness, and the development of innovative sectors.”

Keywords: artificial intelligence, automation, innovation economy, productivity, economic growth, technology adoption.

Kirish. Global iqtisodiyot bugungi kunda tezkor texnologik o‘zgarishlar va bilimga asoslangan sanoatga o‘tish bilan xarakterlanadi. Sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyalash innovatsion iqtisodiyotning asosiy haydovchi kuchlariga aylangan bo‘lib, an’anaviy ishlab chiqarish jarayonlari, xizmat ko‘rsatish va biznes-modellarni tubdan o‘zgartirmoqda. Ushbu texnologiyalar qaror qabul qilishni tezlashtiradi, ish jarayonlarini optimallashtiradi va mahsulot hamda xizmat sifatini oshiradi. Natijada, iqtisodiy o‘sish tezlashadi va yangi qiymat yaratish imkoniyatlari paydo bo‘ladi.

Innovatsion iqtisodiyot doimiy texnologik joriy etish, ilmiy-tadqiqot faoliyati va raqamli transformatsiyaga tayangan holda rivojlanadi. AI va raqamli transformatsiyalash ushbu o‘zgarishlarning markaziy tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Ular samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va yangi iqtisodiy yo‘nalishlar yaratishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar inson kapitali, normativ-huquqiy bazalar va raqamli infratuzilmaga katta talab qo‘yadi. Shuning uchun AI va raqamli transformatsiyalashning iqtisodiy ta’sirini to‘liq tushunish siyosatchilar, tadbirkorlar va ilmiy tadqiqotchilar uchun muhimdir.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi sifat va analitik yondashuvlarga asoslangan. Tadqiqot doirasida AI, raqamli transformatsiyalash va innovatsion iqtisodiyot bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va ilg‘or tajribalar tizimli ravishda ko‘rib chiqildi. Solishtirma tahlil orqali AIni joriy etgan korxonalar va an’anaviy ish usullariga tayanadigan korxonalar samaradorligi o‘rtasidagi farqlar baholandi.

Natijalar. Sun’iy intellekt (AI) va raqamli transformatsiyalash texnologiyalari ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Avtomatlashtirilgan tizimlar inson resurslaridan optimal foydalanishni ta’minlash bilan birga, takroriy va mehnat talab qiladigan jarayonlarni minimallashtiradi. Bu jarayon xatolarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va ishlab chiqarish tsikllarini qisqartirishga yordam beradi. Misol uchun, ishlab chiqarish liniyalarida robotlashtirilgan tizimlar an’anaviy ishchilar tomonidan bajariladigan monoton vazifalarni avtomatik tarzda bajaradi, bu esa ish unumdorligini sezilarli darajada oshiradi va inson omili bilan bog‘liq xavflarni minimallashtiradi.

AI yordamida qaror qabul qilish jarayoni yanada tezlashadi va aniqligi oshadi. Masalan, ma’lumotlarni tahlil qiluvchi algoritmlar orqali bozor tendensiyalari, mijoz ehtiyojlari va ishlab chiqarish jarayonlaridagi o‘zgarishlar real vaqt rejimida kuzatiladi. Bu esa korxonalarga strategik va operatsion qarorlarni tez va ishonchli qabul qilish imkonini beradi. Natijada, tashkilotning umumiy samaradorligi oshadi, xarajatlar kamayadi va raqobatbardoshlik sezilarli darajada kuchayadi. Shu bilan birga, AI va raqamli transformatsiyalash orqali korxonalar yangi biznes-modellarni yaratishda innovatsion imkoniyatlarga ega bo‘ladi. Masalan, platforma xizmatlari, aqlli ta’minot zanjirlari, avtomatlashtirilgan mijoz xizmatlari va shaxsiylashtirilgan mahsulot yechimlari bozor talabiga tez moslashishga yordam beradi. Bular nafaqat mahsulotning raqobatbardoshligini oshiradi, balki mijozlar bilan uzoq muddatli ishonchli aloqalarni mustahkamlaydi.

Makroiqtisodiy nuqtai nazardan, AI va raqamli transformatsiyalashning keng joriy etilishi mamlakat ish unumdorligini oshirishga, iqtisodiy o‘sishni jadallashtirishga va innovatsion sektorlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish va aqlli logistika tizimlari resurslardan samarali

foydalanishni ta’minlab, milliy iqtisodiyotdagi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va qo‘shimcha qiymat yaratadi. Shu bilan birga, yangi texnologiyalar yangi ish o‘rinlari va kasbiy yo‘nalishlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Xususan, AI algoritmlari va avtomatlashtirilgan tizimlarni yaratish, boshqarish va texnik xizmat ko‘rsatish sohalarida yuqori malakali mutaxassislar uchun ish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa mehnat bozori transformatsiyasini rag‘batlantiradi va ishchi kuchining yangi kompetensiyalar bilan jihozlanishini talab qiladi.

Shuningdek, AI va raqamli transformatsiyalash orqali yaratilgan innovatsion tizimlar raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini rag‘batlantiradi. Masalan, ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish va analitik modellashtirish orqali innovatsion startaplar tezkor rivojlanadi, ilmiy-tadqiqot natijalari bozorga tezroq integratsiyalashadi va intellektual kapitalning samarali ishlatilishi ta’minlanadi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan tizimlar va sun’iy intellekt mahsulot va xizmat sifatini oshiradi, brend imidjini mustahkamlaydi va korxonaning global raqobatbardoshligini oshiradi.

AI va raqamli transformatsiyalashning iqtisodiy foydasi faqat ishlab chiqarish samaradorligi bilan cheklanmaydi. Ular korxonalarning strategik qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi, innovatsion imkoniyatlarni kengaytiradi va butun iqtisodiy tizimni raqamli transformatsiyaga tayyorlaydi. Shu bilan birga, texnologiyalarning keng joriy etilishi davlat siyosati va normativ-huquqiy me’yorlar bilan qo‘llab-quvvatlansa, milliy innovatsion iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga sezilarli hissa qo‘shadi.

Muhokama. Natijalar sun’iy intellekt (AI) va raqamli transformatsiyalashning innovatsion iqtisodiyotga integratsiyasining strategik ahamiyatini aniq tasdiqlaydi. AI va raqamli transformatsiyalash texnologiyalari korxonalarga ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va yangi qiymat yaratish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, marketing, ishlab chiqarish, R&D (ilmiy-tadqiqot va rivojlantirish) va IT bo‘limlari o‘rtasidagi integratsiyalashgan hamkorlik AI va raqamli transformatsiyalash orqali innovatsion yechimlarni samarali amalga oshirish uchun asosiy shart hisoblanadi. Masalan, marketing bo‘limi sun’iy intellekt algoritmlari yordamida mijoz ehtiyojlarini prognoz qiladi, R&D bo‘limi esa yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqadi, IT bo‘limi esa texnologik infratuzilmani ta’minlaydi. Shu tarzda, bo‘limlararo sinergiya kompaniyaning innovatsion salohiyatini maksimal darajada oshiradi.

Muvaffaqiyatli AI va raqamli transformatsiyalashni joriy etishning asosiy omillaridan biri — tashkilot madaniyati va rahbarlik uslubi. Innovatsion madaniyat

korxonalarda ijodiy yondashuv, tajribaga tayyorlik va xatolardan o‘rganish imkonini beradi. Bunday muhit AI va raqamli transformatsiyalash jarayonlarini tezkor va samarali amalga oshirishga yordam beradi, xususan, yangi texnologiyalarni sinash, integratsiya qilish va bozor talablariga moslashtirish jarayonida. Rahbarlikning strategik rolini ham alohida ta’kidlash mumkin: rahbarlar texnologik yangiliklarni joriy etish bo‘yicha qarorlarni tez va maqsadga muvofiq qabul qilishi, xodimlarni rag‘batlantirishi va resurslarni optimal taqsimlashi muhim ahamiyatga ega.

Biroq, AI va raqamli transformatsiyalashni keng joriy etish bilan bog‘liq muammolar ham mavjud. Avvalo, o‘zgarishga qarshilik va korxona ichidagi konservativ qarashlar texnologiyalarning samarali qo‘llanilishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Ko‘plab xodimlar yangi tizimlarga moslashishda qiynalishi yoki ularni xavf sifatida qabul qilishi mumkin. Ikkinchidan, malakali kadrlar yetishmasligi texnologiyalarni joriy etish va boshqarishda asosiy cheklovlardan biridir. AI va avtomatlashtirilgan tizimlar yuqori darajada texnik bilim va analitik ko‘nikmalarni talab qiladi, bu esa mehnat bozorida professional malakali xodimlar tayyorlashni dolzarb masalaga aylantiradi. Uchinchidan, ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyalash tizimlari katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlaydi, shuning uchun ularning xavfsizligi, shaxsiy ma’lumotlarning himoyasi va kiberxavfsizlikni ta’minlash zarur.

Ushbu muammolar strategik rejalashtirish, xodimlarni doimiy qayta tayyorlash va malakalarini oshirish, shuningdek axloqiy va shaffof marketing-praktikalar orqali yumshatilishi mumkin. Masalan, tashkilotlar o‘zgarishga qarshilikni kamaytirish uchun xodimlarni texnologik transformatsiyaning foydasi va afzalliklari bilan tanishtirishi, ularni o‘quv dasturlari va treninglar orqali qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Shu bilan birga, kadrlar tayyorlash tizimi zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim, bu esa innovatsion iqtisodiyotdagi raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, AI va raqamli transformatsiyalashni muvaffaqiyatli joriy etgan mamlakatlar va korxonalar ikki asosiy omilga e’tibor qaratadi: birinchisi — raqamli infratuzilma va texnologik ekotizimni rivojlantirish, ikkinchisi — davlat siyosati va regulyatorlar tomonidan yaratilgan qo‘llab - quvvatlovchi mexanizmlar. Masalan, AQSh, Germaniya va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyalashni joriy etish bo‘yicha milliy strategiyalar ishlab chiqilgan, bu esa innovatsion iqtisodiyotning tez rivojlanishiga va yuqori qiymatli ish o‘rinlari yaratilishiga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, tashkilotlar va davlatlar o‘rtasidagi

hamkorlik AI va raqamli transformatsiyalashni muvaffaqiyatli integratsiyalashning asosiy garovi hisoblanadi.

Shuningdek, sun’iy intellekt va raqamli transformatsiyalash iqtisodiyotning turli sektorlarida turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ishlab chiqarish va logistikada samaradorlik va xarajatlarni kamaytirish asosiy foyda bo‘lsa, xizmat ko‘rsatish va marketingda mijoz tajribasini yaxshilash va shaxsiylashtirilgan yechimlarni yaratish asosiy afzallik hisoblanadi. Shu sababli, AI va raqamli transformatsiyalashni joriy etishda har bir sektorning o‘ziga xos ehtiyojlari va resurs imkoniyatlari inobatga olinishi lozim.

Natijada, AI va raqamli transformatsiyalash innovatsion iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan bo‘lib, ularni samarali boshqarish, xodimlarni tayyorlash va strategik rejalashtirish orqali nafaqat korxona samaradorligini oshirish, balki milliy va global iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash mumkin.

Xulosa. Innovatsion texnologiyalar ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi, resurslardan optimal foydalanishni ta’minlaydi va takroriy ishlarni raqamli transformatsiyalash orqali xatolarni kamaytiradi. AI yordamida qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi va aniqligi oshadi, bu esa korxonalarga raqobatbardoshligini kuchaytirish, yangi biznes-modellar yaratish va mijozlar bilan shaxsiylashtirilgan aloqalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Makroiqtisodiy nuqtai nazardan, AI va raqamli transformatsiyalashning keng joriy etilishi ish unumdorligini oshiradi, iqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi va innovatsion sektorlarning rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, yangi ish o‘rinlari va kasbiy yo‘nalishlarning paydo bo‘lishi mehnat bozorining transformatsiyasini rag‘batlantiradi, xodimlar malakasini oshirish va bilimga asoslangan iqtisodiyotga moslashishni talab qiladi.

Muvaffaqiyatli AI va raqamli transformatsiyalashni joriy etish uchun tashkilot madaniyati va rahbarlik muhim ahamiyatga ega. Innovatsion madaniyat, ijodiy yondashuv va tajribaga tayyorlik texnologiyalarni samarali qo‘llash imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘zgarishga qarshilik, malakali kadrlar yetishmasligi va ma’lumotlar xavfsizligi kabi muammolar strategik rejalashtirish, xodimlarni doimiy tayyorlash va axloqiy hamkorlik orqali yumshatilishi mumkin.

Umuman olganda, AI va raqamli transformatsiyalash innovatsion iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, ularni strategik rejalashtirish, integratsiyalash va boshqarish orqali korxona va milliy iqtisodiyot barqaror rivojlanishga erishadi. Ular nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki innovatsion g‘oyalarni tezroq joriy qilish, ilmiy-tadqiqot va startap ekotizimlarini rivojlantirish, shuningdek, global

raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, AI va raqamli transformatsiyalashning samarali qo‘llanilishi kelajakda barqaror, bilimga asoslangan va raqamlashtirilgan iqtisodiy tizimning shakllanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi*. – Toshkent, 2020.

2. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.

3. Schwab, K. (2017). The Fourth Industrial Revolution. Crown Business.

4. Bughin, J., Hazan, E., Ramaswamy, S., Chui, M., Allas, T., & Henke, N. (2018). Skill Shift: Automation and the Future of the Workforce. McKinsey Global Institute.

5. Bessen, J. E. (2019). AI and Jobs: The Role of Demand. NBER Working Paper No. 24235.

6. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review, 96(1), 108–116.

7. Bekmurodov A.A. Tijorat banklarida raqamli transformatsiya jarayonlari // *Ilmiy maqola*. – Samarqand, 2023.

Meliyev Azimjon Murodullo o‘g‘li
SamISI assistenti
Hokimjonov Xushnud Latifjonovich
xokimjonov.xushnud@icloud.com
SamISI INV-123 guruh talabasi

G‘AZNACHILIKDA DAVLAT QARZLARI VA KAFOLATLARINI SAMARALI BOSHQARISH USULLARI

Annotasiya: mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida G‘aznachilik tizimi orqali davlat qarzlari va davlat kafolatlarini boshqarishning mazmuni, mexanizmlari hamda hozirgi zamon talablariga mos yangicha yondashuvlari atroflicha yoritilgan. Mavzuni yoritishda qarzlarni jalb qilishning asosiy tamoyillari, davlat byudjetiga yuklamalarni kamaytirish, fiskal barqarorlikni ta’minlash va qarz portfelining xavf darajasini pasaytirish bo‘yicha qo‘llanilayotgan boshqaruv usullari keng tahlil qilinadi. Maqola so‘ngida O‘zbekiston sharoitida G‘aznachilik tizimining samaradorligini oshirish, qarzlar bo‘yicha shaffoflikni kuchaytirish hamda kafolatlardan oqilona foydalanish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: davlat qarzi, davlat kafolati, G‘aznachilik tizimi, qarz portfeli, fiskal barqarorlik, moliyaviy monitoring, davlat byudjeti.

Abstract: this article provides an in-depth analysis of the management of public debt and government guarantees within the treasury system of Uzbekistan. It examines the core principles of borrowing, strategies for reducing the fiscal burden, ensuring long-term financial sustainability, and effective risk mitigation of the national debt portfolio. The article also offers recommendations for improving transparency, strengthening the treasury system, and enhancing the efficiency of debt management in the country.

Keywords: public debt, government guarantee, treasury system, debt portfolio, fiscal stability, financial monitoring.

KIRISH. O‘zbekiston Respublikasida bozor iqtisodiyotiga asoslangan modernizatsiya jarayonlari davlat moliyasini samarali boshqarishni taqozo etmoqda. Xususan, davlat qarzlari va kafolatlari iqtisodiyotni rivojlantirish, muhim infratuzilmalarni barpo etish, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, qarzning haddan tashqari ortib ketishi fiskal barqarorlikka salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun mamlakatda qarzlarni boshqarish G‘aznachilik tizimining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

G‘aznachilik tizimi davlat qarzlarini jalb qilish, ulardan foydalanish, xizmat ko‘rsatish va qaytarish jarayonlarini markazlashtirilgan holda boshqaradi. So‘nggi yillarda ushbu sohada shaffoflikni ta’minlash, qarz portfelini optimallashtirish, to‘g‘ri prognozlash va real xavf tahlili metodlarini qo‘llash bo‘yicha sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur maqolada ushbu jarayonlarning nazariy asoslari va amaliy jihatlari keng yoritiladi.

ASOSIY QISM. O‘zbekiston Respublikasida davlat qarzlarini boshqarishning asosiy maqsadi fiskal xavfsizlikni ta’minlash va qarz yuki iqtisodiy o‘sish sur’atlariga mos ravishda shakllanishini nazorat qilishdan iborat. G‘aznachilik organlari qarzlarni jalb qilishda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik qiladi, qarz shartlarining maqbulligini baholaydi va ular bo‘yicha uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqadi. Davlat qarzini jalb etishda foiz stavkalari, muddatlar, to‘lov shartlari, valyuta xavflari kabi omillar doimiy ravishda tahlil qilinadi.

Davlat qarz portfeli tarkibini diversifikatsiya qilish qarz xavfini kamaytirishning eng muhim usullaridan biri hisoblanadi. G‘aznachilik tizimida tashqi qarzlar bilan bir qatorda ichki obligatsiyalar chiqarish amaliyoti yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu o‘z navbatida moliyaviy bozorlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ichki qarz instrumentlari

davlat uchun yanada barqaror manba bo‘lib, milliy valyutada jalb qilingani uchun valyuta xavflarini kamaytiradi.

Davlat kafolatlari iqtisodiyotning strategik tarmoqlariga investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi. Kafolatlar orqali xalqaro tashkilotlar va xorijiy investorlar ishonchini oshirish mumkin. Biroq, noto‘g‘ri berilgan kafolatlar davlat uchun qo‘shimcha majburiyatlar tug‘dirishi mumkin. Shu sababli, G‘aznachilik tizimi kafolatlarning maqsadliligi, iqtisodiy samaradorligi va qaytarilish imkoniyatlarini chuqur tahlil qiladi.

G‘aznachilik tizimida qarzlar bo‘yicha monitoring jarayonlari muntazam amalga oshiriladi. Har chorakda qarzlar holati, xizmat ko‘rsatish xarajatlari, to‘lov jadvali va iqtisodiy yuklamalar bo‘yicha hisobotlar shakllantiriladi. Ushbu monitoring keyingi qarz siyosatini to‘g‘ri belgilash, noaniqliklarni kamaytirish va davlat byudjetining barqarorligini ta’minlashga imkon beradi. Monitoring tizimining raqamlashtirilishi esa jarayonlarni yanada shaffof va tezkor qilmoqda.

Davlat qarzini qaytarish mexanizmlari o‘z ichiga foiz to‘lovlarini, asosiy qarzni qoplashni, kredit liniyalarini qayta moliyalashtirishni oladi. Bunda G‘aznachilik byudjet tushumlari prognozlari va iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlarini asos qilib oladi. Ba’zan davlat qarzi bo‘yicha eski majburiyatlar yanada qulay sharoitdagi yangi qarzlar bilan almashtirilishi (refinanslash) ham qo‘llaniladi. Bu fiskal yukni kamaytirishning samarali usullaridan biridir.

Xalqaro reyting agentliklari tomonidan mamlakatning kredit reytingi davlat qarzini jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Reyting qanchalik yuqori bo‘lsa, qarz olish shartlari shunchalik qulay bo‘ladi. Shu boisdan G‘aznachilik tizimi makroiqtisodiy barqarorlik, valyuta tartibotining ishonchliligi, byudjet intizomi va bank tizimi holatini mustahkamlash orqali reytinglarni yaxshilashga qaratilgan siyosatni qo‘llab-quvvatlaydi. Bu esa investitsion jozibadorlikni oshiradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbati xavfsiz darajada saqlanmoqda. Hukumat qarzlarni faqat iqtisodiy samaradorligi yuqori bo‘lgan loyihalarga yo‘naltirish siyosatini yo‘lga qo‘ymoqda. G‘aznachilik tizimi orqali loyihalar tanlovini qat’iy tartibda o‘tkazish, past unumli loyihalarni moliyalashtirishdan voz kechish, risklarni baholash tizimini kuchaytirish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilyapti. Bu qarz yuki ortib ketishining oldini oladi.

Davlat qarzlari va kafolatlari bo‘yicha ma’lumotlarning ochiqligi xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilmoqda. Ochiq ma’lumotlar portallarida qarzlar bo‘yicha statistik hisobotlar, portfel tarkibi, xizmat ko‘rsatish xarajatlari, kreditorlar tarkibi muntazam e’lon qilinadi. Bu esa davlat boshqaruvida shaffoflikni oshiradi, xalqaro

hamkorlar va aholi ishonchini mustahkamlaydi.

XULOSA

G‘aznachilik tizimida davlat qarzlari va kafolatlarini boshqarishning samarali usullari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzlarini boshqarishda strategik yondashuvlar, qarz portfelini diversifikatsiya qilish va kafolatlar mexanizmlarini optimallashtirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, davlat qarzlari va kafolatlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash uchun risklarni baholash tizimi va monitoring mexanizmlari samarali vosita sifatida ishlatiladi. Maqolada ta’kidlanganidek, G‘aznachilikda innovatsion moliyaviy instrumentlardan foydalanish va qarzlarni qayta moliyalashtirish strategiyalarini joriy etish davlat moliyasining barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat qarzlarini boshqarishning samarali mexanizmlari iqtisodiyotning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va moliyaviy xavfsizlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Kelgusida davlat qarzlarini boshqarishning innovatsion mexanizmlarini joriy etish, ichki moliya bozorlarini rivojlantirish, xalqaro reytinglarni mustahkamlash mamlakat iqtisodiy xavfsizligining muhim garovi bo‘lib qoladi. G‘aznachilik organlari faoliyatida ochiqlik, mas’uliyat va hisobdorlik tamoyillarini keng qo‘llash davlat qarzlari bo‘yicha barqaror va samarali siyosat yuritilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A. Davlat moliyasini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2023.

2. Karimov B. O‘zbekistonning qarz siyosati va fiskal barqarorlik. – Toshkent: “Fan va taraqqiyot”, 2024.

3. Jo‘rayev X. Byudjet jarayonlarida G‘aznachilik tizimining o‘rni. – Toshkent: “Moliya nashriyoti”, 2022.

4. Ne’matov M. Davlat qarzini boshqarishning nazariy asoslari. – Toshkent: “Ilm Ziyo”, 2025.

5. Usmonov K. Moliya bozorlarida davlat kafolatlari va ularning tahlili. – Toshkent, 2023.

6. Raxmonqulov D. Davlat byudjeti va fiskal siyosat. – Toshkent: “Adolat”, 2022.

7. Xolmatov A. G‘aznachilik tizimida monitoring va nazorat tamoyillari. – Buxoro, 2024.

8. Ismoilova L. Davlat qarz portfeli tuzilmasini optimallashtirish. – Toshkent: “Moliyachi”, 2023.

9. Qodirova Sh. Davlat kafolatlari va ularning iqtisodiy ta’siri. – Samarqand, 2025.

Qo‘ziyeva Maftuna Otabek qizi
SamISI assistenti
Hokimjonov Xushnud Latifjonovich
xokimjonov.xushnud@icloud.com
SamISI INV-123 guruh talabasi

QO‘SHIMCHA KAPITAL VA UNING HISOB YURITILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada qo‘shilgan kapitalning hisobi, uning tarkibi va moliyaviy hisob-kitobdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Qo‘shilgan kapital tushunchasi korporativ moliya va hisobot tizimida muhim rol o‘ynaydi. Maqolada qo‘shilgan kapitalni shakllantirish manbalari, ularning moliyaviy barqarorlik va investitsion faoliyatga ta’siri, shuningdek, zamonaviy buxgalteriya standartlari bo‘yicha hisobga olish tartiblari ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qo‘shilgan kapital, moliyaviy hisobot, kapital manbalari, investitsiya, korporativ moliya, buxgalteriya hisobi.

Abstract: this article examines the accounting and composition of additional (contributed) capital and its significance in financial reporting. Additional capital plays a crucial role in corporate finance and accounting. The study analyzes sources of capital formation, their impact on financial stability and investment activity, and the accounting procedures in accordance with modern accounting standards.

Keywords: additional capital, financial reporting, sources of capital, investment, corporate finance, accounting.

Kirish. Qo‘shilgan kapital hisobi korporativ moliya va buxgalteriya hisobotining muhim qismi bo‘lib, moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, investorlar va manfaatdor tomonlarga to‘liq ma'lumot beradi hamda investitsion faoliyatni samarali boshqarishga yordam beradi. Zamonaviy moliya sharoitida qo‘shilgan kapitalning shakllanishi va hisobga olinishi korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Qo‘shilgan kapitalni to‘g‘ri hisobga olish korporativ moliyaviy strategiyaning barqarorligini ta'minlashga xizmat qilib, kapital manbalarini aniqlash, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, investitsion rejalashtirish va korxona qiymatini oshirish imkonini beradi. Qo‘shilgan kapital hisobi zamonaviy moliyaviy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Asosiy qism. Qo‘shilgan kapital hisobi korxona moliyasining barqarorligini baholash va moliyaviy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. U korxonaning aksiyadorlaridan tushgan mablag‘, qo‘shimcha investitsiyalar, aktivlar qiymatini oshirish va boshqa manbalarni o‘z ichiga oladi. Qo‘shilgan kapitalni hisobga olish orqali korxona moliyaviy salohiyatini aniqlash, resurslarni optimal taqsimlash va

investitsion strategiyalarni ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, bu jarayon investorlar va manfaatdor tomonlar uchun moliyaviy shaffoflikni ta’minlaydi. Zamonaviy korporativ moliya nazariyasida qo‘shilgan kapital kompaniya qiymatini oshirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashda asosiy indikator sifatida qaraladi.

Qo‘shilgan kapital manbalari turlicha bo‘lib, ular har xil moliyaviy oqimlarga ta’sir qiladi. Masalan, aksiyalar chiqarish orqali tushgan mablag‘ kapitalning asosiy qismini tashkil etadi va korxona balansida alohida post sifatida ko‘rsatiladi. Boshqa manbalar, masalan, aktivlar qiymatini oshirish yoki boshqa investitsiyalar esa kapitalning qo‘shimcha qismini shakllantiradi. Shu sababli, har bir manbaning iqtisodiy mazmuni va moliyaviy oqimdagi roli aniqlik bilan tasniflanishi lozim. Bu nafaqat moliyaviy tahlil uchun, balki audit va moliyaviy rejalashtirish uchun ham zarurdir.

Zamonaviy buxgalteriya standartlari qo‘shilgan kapitalni hisobga olishning qat’iy tamoyillarini belgilaydi. IFRS va milliy standartlar asosida kapitalning o‘zgarishi, manbai va tarkibi muntazam ravishda qayd etilishi shart. Shu bilan birga, hisobotlarda kapitalning har bir elementining holati aniq ko‘rsatiladi va auditor nazorati ostida tekshiriladi. Masalan, aksiyadorlar tomonidan qo‘shilgan mablag‘ning qayd etilishi bilan bog‘liq operatsiyalar, balansdagi tegishli postlarda aks ettiriladi va bu investorlar uchun moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichini beradi.

Qo‘shilgan kapital hisobi korxonaning investitsion faoliyatini boshqarishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Kapitalning o‘sishi korxona imkoniyatlarini kengaytiradi, yangi loyihalarni moliyalashtirish va aktivlarni modernizatsiya qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, qo‘shilgan kapitalni tahlil qilish orqali korxona moliyaviy barqarorligini baholash mumkin: kapitalning ulushi, o‘sish sur’ati, rentabellik ko‘rsatkichlari va moliyaviy risklar aniqlanadi. Bu esa korxona rahbariyatiga aniq va asosli moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Qo‘shilgan kapitalning tahlili korxona moliyaviy strategiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Kapital manbalarini to‘g‘ri tasniflash va ularni moliyaviy oqimlarda aks ettirish korxona resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kapitalning kamayishi yoki oshishi korxonaning iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi. Shu sababli, qo‘shilgan kapitalni muntazam monitoring qilish va o‘zgarishlarni moliyaviy hisobotlarda aks ettirish zarur.

Zamonaviy raqamli buxgalteriya tizimlari qo‘shilgan kapital hisobi jarayonini sezilarli darajada soddalashtirdi. ERP tizimlari va kompyuter dasturlari orqali kapital operatsiyalari real vaqt rejimida qayd etiladi, tahlil qilinadi va hisobotlarda aks

ettiriladi. Bu xatoliklarni kamaytiradi, audit jarayonini tezlashtiradi va moliyaviy qarorlarni tezkor qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli tizimlar kapitalning tarkibi va manbalarini vizualizatsiya qilish imkonini beradi, bu esa moliyaviy nazorat va rejalashtirishda samaradorlikni oshiradi.

Moliyaviy va soliq qonunchiligi qo‘shilgan kapital hisobi jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Kapitalning har qanday o‘zgarishi buxgalteriya yozuvlarida to‘liq qayd etilishi va tegishli hisobotlarda aks ettirilishi shart. Shu bilan birga, soliq qonunchiligiga rioya qilish, kapital operatsiyalarini to‘g‘ri tasniflash va auditdan o‘tkazish korxona faoliyatini shaffof va barqaror qiladi. Bu nafaqat moliyaviy nazorat, balki korxona qiymatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Oxir-oqibat, qo‘shilgan kapital hisobi korxona moliyaviy boshqaruvining ajralmas qismi bo‘lib, moliyaviy barqarorlik, investitsion faollik va korporativ moliya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ilmiy yondashuv va amaliy tajribani uyg‘unlashtirish orqali korxona moliyaviy strategiyasini mustahkamlash mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy buxgalterlar va moliya mutaxassislari uchun qo‘shilgan kapitalni tahlil qilish va nazorat qilish yuqori ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayon korxona rivojlanishining barqarorligini ta’minlaydi.

Xulosa

Qo‘shilgan kapital hisobi korxona moliyaviy barqarorligi va investitsion faoliyatini tahlil qilishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu jarayon kapital manbalarini aniqlash, ularning moliyaviy oqimlarga ta’sirini baholash va korxona strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Zamonaviy buxgalteriya standartlari va raqamli tizimlar yordamida kapitalning tarkibi, o‘zgarishlari va manbalari aniqlik bilan qayd etiladi. Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi oshadi va investorlar hamda manfaatdor tomonlar uchun shaffof ma’lumot taqdim etiladi.

Qo‘shilgan kapital hisobi jarayonida validlik, ishonchlilik, moliyaviy va soliq qonunchiligi, shuningdek, raqamli tizimlar orqali nazorat qilish dolzarb ahamiyatga ega. Ilmiy yondashuv va amaliy tajribani uyg‘unlashtirish orqali kapitalni tahlil qilish korxona moliyaviy strategiyasini mustahkamlash, investitsion qarorlar sifatini oshirish va korporativ moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Zamonaviy metodlar korxonaning moliyaviy nazoratini yanada samarali va shaffof qiladi.

10. Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayev A. Korporativ moliya va qo‘shilgan kapital hisobi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
2. Akbarov B. Moliyaviy hisobot va kapital boshqaruvi. – Samarqand: SamDU,

2023.

3. Davronova M. Qo‘shilgan kapitalni hisobga olish va tahlil qilish. – Buxoro: BuxDU, 2022.

4. Ergashev S. Zamonaviy buxgalteriya hisobi: qo‘shilgan kapital aspektlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2024.

5. Karimov R. Korporativ moliya strategiyalari va kapital boshqaruvi. – Namangan: NamDU, 2023.

6. Mamatova L. Investitsion faoliyat va qo‘shilgan kapital. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2025.

7. Qodirov A. Digitalizatsiya va moliyaviy boshqaruv. – Samarqand: SamDU, 2024.

8. Rahmonov T. Qo‘shilgan kapital hisobi va audit. – Buxoro: BuxDU, 2023.

9. Rustamova S. Moliyaviy nazorat va kapital operatsiyalari. – Namangan: NamDU, 2024.

10. Yusupov N. Korporativ moliya va qo‘shilgan kapital. – Toshkent: Innovatsiya, 2025.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Yusufova Nilufar Shuxrat qizi
SamISI IK-123 guruh talabasi

ENDOGEN INNOVATSIYALAR: TABIATI VA IQTISODIY MOHIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada investitsiyalar va innovatsiyalarning iqtisodiy o‘sish jarayonidagi o‘rni endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda iqtisodiy o‘sishning sifat jihatlari, bilimlar jamg‘arilishi, inson kapitali va innovatsion faoliyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ilmiy adabiyotlar tahlili asosida yoritilgan. Shuningdek, iqtisodiy o‘sishning ekstensiv imkoniyatlari cheklangan sharoitda resurs va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik barqarorlik va investitsion faollikning ahamiyati asoslab berilgan. Endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi doirasida innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanishning ichki omili sifatida talqin qilinib, milliy iqtisodiyotlar uchun moslashuvchan rivojlanish modelini shakllantirish zarurligi ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari innovatsion iqtisodiyotga o‘tish sharoitida iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlari: iqtisodiy o‘sish, endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi,

investitsiyalar, innovatsiyalar, inson kapitali, bilimlar jamg‘arilishi, texnologik taraqqiyot, ekologik barqarorlik, innovatsion iqtisodiyot, iqtisodiy rivojlanish.

Annotation: This article analyzes the role of investments and innovations in the economic growth process based on endogenous economic growth theory. The research elucidates the qualitative aspects of economic growth and the interrelationship between knowledge accumulation, human capital, and innovative activity through an analysis of scientific literature. Furthermore, the importance of implementing resource- and energy-efficient technologies, ecological sustainability, and investment activity is substantiated under conditions where the extensive possibilities for economic growth are limited. Within the framework of endogenous economic growth theory, innovations are interpreted as an internal factor of economic development, and the necessity of forming an adaptive development model for national economies is emphasized. The research results have practical significance for formulating economic policy in the context of transitioning to an innovative economy.

Keywords: economic growth, endogenous economic growth theory, investments, innovations, human capital, knowledge accumulation, technological progress, ecological sustainability, innovative economy, economic development.

Kirish: Zamonaviy iqtisodiyotda barqaror va sifatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlash masalasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Investitsiyalar takror ishlab chiqarish jarayoni va iqtisodiy o‘sish sifatining asosiy moliyaviy manbai bo‘lib, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini amaliyotga joriy etish hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlaydi. Ular aholi turmush darajasi va sifatini oshirishning zaruriy sharti hisoblanadi. Iqtisodiy o‘sishning hozirgi bosqichida an’anaviy resurslarga tayangan ekstensiv rivojlanish imkoniyatlari cheklangan bo‘lib, innovatsiyalar va inson kapitaliga asoslangan endogen omillarning roli ortib bormoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda iqtisodiy o‘sish nazariyalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlili, taqqoslash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi doirasida innovatsiyalar, inson kapitali, bilimlar jamg‘arilishi va investitsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilindi. Shuningdek, U. Nordxausning integrallashgan baholash modeli asosida iqtisodiy o‘sish va ekologik omillar o‘rtasidagi bog‘liqlik nazariy jihatdan ko‘rib chiqildi.

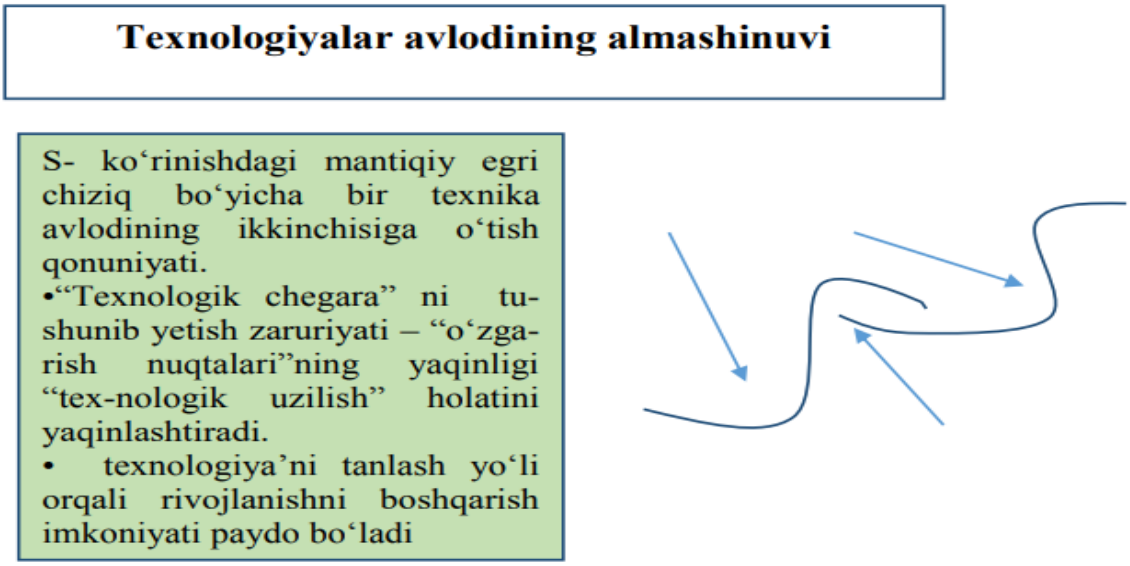
Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasiga muvofiq, bilimlar jamg‘arilishi, innovatsiyalar va inson kapitalining rivojlanishi iqtisodiy o‘sish sifatini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Inson kapitali yuqori bo‘lgan mamlakatlar iqtisodiy o‘sishda yuqori sur’atlarga erishadi. Erkin savdo va iqtisodiy ochiqlik bilim almashinuvi orqali innovatsion faollikni

kuchaytiradi.

Innovatsiyalar mahsulot, jarayon va servis shakllarida namoyon bo‘lib, resurs va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali yuqori qo‘shilgan qiymat yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligi aniqlandi.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy rivojlanish modeli innovatsion-investitsion faoliyatga asoslanishi lozim. Endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi har bir mamlakat uchun yagona universal model mavjud emasligini, balki tabiiy resurslar, inson kapitali, institutsional muhit va milliy xususiyatlardan kelib chiqib moslashuvchan rivojlanish modelini ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

Bugungi kunda dunyoda ustuvor bo‘lgan texnologik uklad o‘tgan asrning 50-60-yillarida yaxlit takror ishlab chiqarish tizimi sifatida shakllana boshlagan va 70-yillardagi tarkibiy inqirozdan keyingi davrda rivojlangan davlatlarda iqtisodiy o‘sishning texnologik bazasini tashqil etganligi iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘z ifodasini topdi. Mikroelektronika, dasturiy ta‘minot, kompyuter texnologiyalari va axborotni qayta ishlash, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, kosmik va optik tolali aloqa sohasida erishilgan yutuqlar beshinchi texnologik ukladning asosiy tashqil etuvchilari hisoblanadi. XXI asrning ikkinchi o‘n-yilligiga qadar mazkur texnologik ukladning ijobiy iqtisodiy ta‘siri saqlanib turdi.Undan so‘ng esa gen injeneriyasi sun‘iy aql tizimlari, global axborot tarmoqlari, yuqori tezlikda ishlovchi integratsiyalashgan va tejamkor transport tizimlari kabi tarkibiy qismlar bilan ajralib turadigan yangi texnologik ukladning boshlanishi bashorat qilinmoqda. Jamiyat taraqqiyotini boshqarishning asosiy vazifasi yangi texnologik ukladning texnologiyalarini takror ishlab chiqarishni kengaytirish uchun tegishli shart-sharoitlar yaratib berishdan iboratdir. Texnologik ukladning rivojlanishi pirovardida uning samaradorligini ta‘min etuvchi tizimning ichki muvozanati bilan tavsiflanishi lozim. ―Muvozanat holati‖ o‘zaro aloqada va o‘zaro ta‘sirlashuvda bo‘lgan texnologiyalarning barcha jihatlari va qirralarini shuningdek, yangi xodim va ijtimoiy mehnatni yangidan tashqillashtirishni ham o‘zichiga qamrab olishi lozim. Shu sababli asosini yangi texnologiyalar tashqil etuvchi yaxlit tashqiliy-iqtisodiy tuzilmalarni qarab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

1-rasm. S - ko‘rinishli mantiqiy egri chiziq bo‘yicha texnologiyalar avlodi almashinuvining ketma-ketligi

Rivojlanishini texnologiyalar S – ko‘rinishli mantiqiy bog’liqlikdagi harakatlanishda bo‘ladi degan tasavvurda tadqiq qilish imkonini beradi. Mazkur qonuniyatni tahlil qilar ekanmiz bunda o‘zaro bog’liq bo‘lgan ikki asosiy: S – shakldagi mantiqiy egri chiziq va ―texnologik uzilish (chegara)‖ tushunchalariga e‘tibor qaratishimiz talab etiladi. S – shakldagi mantiqiy egri chiziq yordamida texnologiyalarning almashinish va diffuziya jarayonlari ifoda ettirilishi mumkin. Biror bir asosiy ko‘rsatkich yoxud integral kompleks ko‘rsatkich asosida baholanuvchi texnologiya‘ning mantiqiy egri chiziq bo‘ylab harakatlanishi texnologiya samaradorligining bosqichma-bosqich oshib borishini ko‘rsatadi. Yuqori samaradorlik va yuqori iste‘mol xususiyatlariga ega mahsulotlar mantiqiy egri chizig’ining biridan ikkinchisiga o‘tishi, bir texnologiya avlodining ikkinchi avlod texnologiyasiga o‘tishini ham anglatadi. Bunda yangi avlod texnologiyalari o‘zlarining yuqori ko‘rsatkichlari bilan ajralib turadi. Rivojlanishni texnologiyalarning mantiqiy egri chiziq bo‘ylab harakatlanishi orqali tasavvur etish bizga quyidagi qarama-qarshilikni hal qilishga imkon beradi. Bir tomondan, rivojlanish kumulyativ jarayon hisoblansa (bugungi kunda erishilgan har bir natija kelgusidagi katta muvvafaqiyatlarning asosi hisoblanadi), boshqa bir tomondan esa, texnologiyalarning vaqt bo‘yicha rivojlanishi o‘zining ichki mantig’iga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Texnologiyalar taraqqiyotining S-shaklli egri chiziq bo‘ylab harakatlanishi obyektning ichki mantig’iga bog’liq holda, hozirgi avlod texnologiyasining modernizatsiyalanishini ifoda etadi. Innovatsiyalarning kumulyativ tavsifga ega ekanligi to‘plangan tajriba va bilimlardan kelib chiquvchi yangi avlod texnologiyalarining, ya‘ni yangi egri

chiziqlarning paydo bo‘lishida o‘z ifodasini topadi. S - shakldagi mantiqiy egri chiziqlarni tahlil qilish asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, har bir texnologiya rivojlanishining ma‘lum bir chegarasi mavjud bo‘lib, texnologiya ana shu chegaraga yetganda o‘zining barcha imkoniyatlarini to‘laligicha sarflab bo‘ladi va korxonaning mazkur texnologiya asosida o‘z ishlab chiqarish samaradorligini oshirish salohiyati deyarli yo‘qqa chiqadi. Mazkur holatda korxonalar raqobatli bozor muhitida yashab qolishlari uchun o‘z qo‘llarida mavjud texnologiyalarning eng samaralisini tanlashga majbur bo‘ladilar.

O‘zbekiston Respublikasi sharoitida innovatsion iqtisodiyotga o‘tish, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli iqtisodiyot uchun kadrlar tayyorlash, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va samarali bozor institutlarini shakllantirish barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim omillari hisoblanadi.

Xulosa: Innovasiyalar iqtisodiy rivojlanishning tashqi omillarga emas, balki ichki salohiyatga tayangan holda shakllanishini ifodalovchi endogen xususiyatlarga ega. Bilim va texnologiyalarni yaratish, ularni ishlab chiqarish jarayonlariga tatbiq etish hamda inson kapitalini rivojlantirish innovasion o‘sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Endogen innovasiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlab, milliy iqtisodiyotning barqarorligi va raqobatbardoshligini oshiradi. Shu boisdan, davlat tomonidan ilm-fan, ta’lim va innovasion infratuzilmani qo‘llab-quvvatlash, xususiy sektorni ilmiy izlanishlarga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi. Innovasiyalarning endogen xususiyatlarini chuqur anglash va amaliyotga joriy etish iqtisodiy taraqqiyotning sifat jihatdan yangi bosqichiga o‘tishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A.A. Mamatov, T.T. Jo‘rayev, Erkayev A.N. Innovasion iqtisodiyot. –T.: 2019, 83 bet.

2. Romer P. (1990). Endogenous technological change. Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, pp. 71—102.

3. Ғуломов С.С. Инновацион иқтисодиёт асослари. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2018. – 312 б.

4. Абдуллаев Ё.Қ. Иқтисодий ўсиш ва инновациялар ўртасидаги боғлиқлик // Иқтисодий таҳлил журнали. – 2020. – №4. – Б. 45–52.

5. Мирсаидов Б.Ш. Инсон капитали ва иқтисодий тараққиёт // *Иқтисодий таҳлил*. – 2020. – №2. – Б. 15–22.

6. Lukas R.E. Leksii po ekonomicheskomu rostu / Per. s angl. D. Shestakova. — M.: Izdatelstvo Instituta Gaydara, 2013. — S.288.

7. Кондратьев Н.Д., Яковец Ю.В., Абалкин Л.И. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды. – М.: Экономика. 2002, 719 с.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Qurolboyev Umarbek Quvondiq o‘g‘li
Hasanov Mirsaid Tohir o‘g‘li
SamISI IK-323 guruh talabalari

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA INNOVATSIYALARNI MOLIYALASHTIRISHNING FISKAL MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning fiskal mexanizmlari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Shuningdek, soliq imtiyozlari, grantlar, R&D subsidiyalari va boshqa fiskal rag‘batlarning startaplar, yuqori texnologiyali kompaniyalar va innovatsion subyektlarning faoliyatini rag‘batlantirishdagi roli o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: fiskal mexanizmlar, innovatsiyalarni moliyalashtirish, raqamli transformatsiya, iqtisodiy samaradorlik, soliq imtiyozlari, R&D subsidiyalari, startaplar, innovatsion iqtisodiyot

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of fiscal mechanisms for financing innovations in the context of digital transformation. The research examines the role of tax incentives, grants, R&D subsidies, and other fiscal tools in supporting startups, high-tech companies, and innovative actors.

Keywords: fiscal mechanisms, innovation financing, digital transformation, economic efficiency, tax incentives, R&D subsidies, startups, innovation-driven economy

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda raqamli transformatsiya global iqtisodiyotning har bir sohasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, balki innovatsion faoliyatning iqtisodiy mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Shu nuqtai nazardan, innovatsiyalarni moliyalashtirishning samarali fiskal mexanizmlari mamlakatlarning raqobatbardoshligini oshirishda va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi Innovatsiyalarni moliyalashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Raqamli transformatsiya sharoitida esa an’anaviy moliyalashtirish usullari yetarli bo‘lmay, fiskal mexanizmlar, xususan, soliq imtiyozlari, grantlar, subsidiyalar va boshqa davlat rag‘batlantirish vositalari strategik ahamiyat kasb etadi . Shu bilan birga, innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiya sharoitida davlatning fiskal siyosati

investitsiyalarni rag‘batlantirish, risklarni kamaytirish va resurslarni samarali taqsimlash orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun innovatsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlari samarali va zamonaviy bo‘lishi lozim. Fiskal mexanizmlarning samaradorligi iqtisodiy o‘sish va innovatsion jarayonlarni rag‘batlantirish darajasini belgilaydi. Davlat siyosati va fiskal rag‘batlarning sifatli integratsiyasi raqamli transformatsiya sharoitida texnologik suverenitet va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot innovatsiyalarni moliyalashtirishning fiskal mexanizmlari va raqamli transformatsiya sharoitida ularning samaradorligini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, sifat va miqdoriy tadqiqot usullarini uyg‘unlashtiruvchi metodologiyaga asoslangan. Tadqiqotning konseptual asosini innovatsion iqtisodiyot, fiskal siyosat va raqamli transformatsiya nazariyalari tashkil qiladi.

Natijalar. Raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri davlat fiskal mexanizmlarining sifatiga bog‘liq. Moliyaviy rag‘batlar, soliq imtiyozlari, grantlar va subsidiyalar startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini sezilarli darajada rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, davlat siyosati tomonidan taqdim etilgan fiskal mexanizmlar nafaqat moliyaviy resurslarni ta’minlaydi, balki innovatsion loyihalarni risklardan himoya qiladi, texnologik yangiliklarni joriy etish sur’atlarini tezlashtiradi va innovatsion jarayonlarning barqarorligini oshiradi. Fiskal mexanizmlarning samaradorligi ularning strategik, kompleks va uzoq muddatli qo‘llanilishiga bog‘liq. Moliyaviy rag‘batlar qisqa muddatli investitsiyalarni jalb qilsa, soliq imtiyozlari va R&D subsidiyalari bilan uyg‘unlashtirilgan holda ular innovatsion jarayonlarning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, fiskal mexanizmlarning samaradorligi raqamli infratuzilma, inson kapitali va institutlar sifati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning mustahkamligi innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Davlat fiskal siyosati innovatsion iqtisodiyotning samaradorligini oshirish va raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishda katalizator rolini o‘ynaydi. U moliyaviy resurslarni taqsimlashdan tashqari, startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarni regulyatorlik muhitida qo‘llab-quvvatlaydi, shu bilan iqtisodiy samaradorlikni oshiradi va innovatsion faoliyatni kengaytiradi. Shuningdek, samarali fiskal mexanizmlar raqamli transformatsiya jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash bilan cheklanmasligi, balki ijtimoiy va institutsional infratuzilma bilan uyg‘unlashishi kerak.

Ushbu yondashuv moliyaviy rag‘batlarni iqtisodiy samaradorlikni oshirish,

texnologik yangiliklarni joriy etish va innovatsion jarayonlarni barqarorlashtirish vositasi sifatida ishlashiga imkon beradi. Shu bilan birga, davlat siyosati orqali yaratilgan fiskal mexanizmlar startaplar muvaffaqiyatini oshiradi, ish o‘rinlarini yaratadi va mamlakatning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning samaradorligi davlat fiskal mexanizmlarining kompleksligi va strategik yo‘naltirilishiga bevosita bog‘liq. Moliyaviy rag‘batlar, soliq imtiyozlari va R&D subsidiyalari startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar uchun barqaror va xavfsiz ish muhitini yaratadi. Bu esa innovatsion iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi, raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtiradi va mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi. Shunday qilib, davlat fiskal mexanizmlari va innovatsiyalarni moliyalashtirish o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tasdiqlaydi. Ular innovatsion jarayonlarni rag‘batlantirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va raqamli transformatsiya sharoitida barqaror innovatsion iqtisodiyot yaratish uchun strategik vosita sifatida xizmat qiladi.

Muhokama. Raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning samaradorligi davlat fiskal mexanizmlarining sifatiga va strategik yo‘naltirilishiga bevosita bog‘liq. Soliq imtiyozlari, grantlar, R&D subsidiyalari va boshqa fiskal rag‘batlar startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini sezilarli darajada rag‘batlantiradi. Shu bilan birga, bu mexanizmlar innovatsion jarayonlarni risklardan himoya qiluvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi, startaplarning muvaffaqiyatini oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni mustahkamlaydi. Mazzucatoning tadqiqotlari davlatni innovatsion faoliyatning katalizatori sifatida baholash tamoyilini tasdiqlaydi. Davlatning fiskal mexanizmlari innovatsion subyektlar uchun moliyaviy resurslar yaratishdan tashqari, ular faoliyatini strategik yo‘naltirish va xavflarni kamaytirish vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya sharoitida fiskal mexanizmlar nafaqat qisqa muddatli moliyaviy rag‘bat sifatida, balki uzoq muddatli strategik vosita sifatida ham ahamiyatga ega.

Fiskal mexanizmlarning samaradorligi faqat moliyaviy rag‘batlarga bog‘liq emas, balki ularning institutlar sifati, regulyatorlik muhiti, inson kapitali va raqamli infratuzilma bilan uyg‘unlashuvi bilan belgilanadi. Masalan, kuchli regulyatorlik muhiti startaplarning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi va moliyaviy rag‘batlarni samarali ishlashiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, yuqori darajadagi inson kapitali va ilmiy-tadqiqot infratuzilmasi fiskal rag‘batlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada samarali qiladi.

Raqamli transformatsiya sharoitida fiskal mexanizmlarning muvaffaqiyati ularning kompleksligi va strategik uzviyligida yotadi. Qisqa muddatli rag‘batlar innovatsion jarayonlarni faqat qisqa muddatli sur’atlarda rivojlantirishi mumkin, ammo soliq imtiyozlari va R&D subsidiyalari bilan birgalikda ular uzoq muddatli barqaror o‘sish va innovatsion iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, fiskal mexanizmlarni raqamli transformatsiya bilan uyg‘unlashtirish startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarni global raqobatbardoshlikka yo‘naltirishda muhim ahamiyatga ega. Davlat siyosati nafaqat moliyaviy resurslar bilan cheklanmasligi, balki regulyatorlik muhitini optimallashtirish, institutlar sifatini oshirish va inson kapitalini rivojlantirish orqali innovatsion iqtisodiy tizimni barqarorlashtiradi. Fiskal mexanizmlarning samaradorligi raqamli transformatsiya sharoitida ijtimoiy, iqtisodiy va institutsional kontekstni hisobga olgan holda baholanishi kerak. Shu bilan birga, davlat fiskal siyosati innovatsion iqtisodiyotning strategik va inklyuziv vositasi sifatida startap ekotizimi rivojida katalizator rolini o‘ynaydi, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi va global raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya sharoitida fiskal mexanizmlarning innovatsiyalarni moliyalashtirish va innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishidagi strategik ahamiyatini tasdiqlaydi. Davlat siyosati orqali yaratilgan fiskal rag‘batlar startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini rag‘batlantirib, innovatsion jarayonlarni barqarorlashtiradi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Xulosa. Raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning samaradorligi davlat fiskal mexanizmlarining sifatiga, strategik yo‘naltirilishiga va kompleks qo‘llanilishiga bevosita bog‘liq. Tadqiqot natijalari moliyaviy rag‘batlar, soliq imtiyozlari, grantlar va R&D subsidiyalarining startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini sezilarli darajada rag‘batlantirishini, ularning innovatsion jarayonlarni tezlashtirish va risklarni kamaytirish imkoniyatini oshirishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, davlat siyosati orqali taqdim etilgan fiskal mexanizmlar innovatsion jarayonlarning barqarorligini ta’minlaydi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Fiskal mexanizmlarning samaradorligi faqat moliyaviy rag‘batlarga emas, balki ularning institutlar sifati, regulyatorlik muhiti, inson kapitali va raqamli infratuzilma bilan uyg‘unlashuviga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya sharoitida davlat fiskal siyosati nafaqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash vositasi, balki innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi strategik instrument sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, samarali fiskal mexanizmlar raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtiradi va innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini rag‘batlantiradi. Qisqa muddatli moliyaviy rag‘batlar innovatsion jarayonlarni faqat qisqa muddatda rivojlantirishi mumkin bo‘lsa, soliq imtiyozlari va R&D subsidiyalari bilan uyg‘unlashtirilgan holda uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, fiskal mexanizmlarning strategik va kompleks qo‘llanilishi startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarni global raqobatbardosh qilish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning fiskal mexanizmlari davlat siyosatining strategik vositasi sifatida startap ekotizimi va yuqori texnologiyali sektorlarni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Davlat fiskal siyosati innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash, risklarni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali mamlakatning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Shunday qilib, raqamli transformatsiya sharoitida innovatsiyalarni moliyalashtirishning samarali fiskal mexanizmlari iqtisodiy o‘sish, startaplar muvaffaqiyati va innovatsion jarayonlarning barqarorligini ta’minlashda strategik ahamiyatga ega. Davlat fiskal siyosati innovatsion iqtisodiyotning katalizatori bo‘lib, raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va global raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini yaratadi. Shu nuqtai nazardan, mamlakatlar uchun strategik vazifa fiskal mexanizmlarni innovatsion va raqamli rivojlanish sharoitlariga moslashtirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.

2. Hall, B. H., & Lerner, J. (2010). The financing of R&D and innovation. In B. H. Hall & N. Rosenberg (Eds.), Handbook of the economics of innovation (Vol. 1, pp. 609–639). Elsevier. https://doi.org/10.1016/S0169-7218(10)01012-0

3. Mazzucato, M. (2013). The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths. Anthem Press.

4. Teece, D. J. (1986). Profiting from technological innovation: Implications for integration, collaboration, licensing and public policy. Research Policy, 15(6), 285–305. https://doi.org/10.1016/0048-7333(86)90027-2

5. Guellec, D., & van Pottelsberghe de la Potterie, B. (2001). *Innovation and productivity: Evidence from CIS data*. OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2001/7. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/524574435776

6. OECD. (2019). *Fiscal policy and inclusive growth*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264313506-en

7. Bekmurodov, A. (2023). Tijorat banklari faoliyatida transformatsiyalanish jarayonlarining asosiy yo ‘nalishlari. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, *1*(11-12).

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Baxtiyorova Ruxshona Ikromovna
SamISI IK-323 guruh talabasi

RAQAMLI PLATFORMALAR VA STARTAP EKOTIZIMIDA QIYMAT YARATISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli platformalar va innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishning yangi mexanizmlari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli platformalarning startaplar, yuqori texnologiyali kompaniyalar va foydalanuvchilar o‘rtasidagi interaktiv ekotizim orqali qanday iqtisodiy va intellektual qiymat yaratishini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: raqamli platformalar, innovatsion iqtisodiyot, qiymat yaratish mexanizmlari, startap ekotizimi, intellektual kapital, raqamli transformatsiya, iqtisodiy samaradorlik

Abstract: This article provides a systematic analysis of digital platforms and new mechanisms of value creation in the innovation-driven economy. The study examines how digital platforms generate economic and intellectual value through an interactive ecosystem connecting startups, high-tech companies, and users.

Keywords: digital platforms, innovation-driven economy, value creation mechanisms, startup ecosystem, intellectual capital, digital transformation, economic efficiency

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda raqamli platformalar global iqtisodiy tizimning asosiy o‘yinchilari sifatida paydo bo‘ldi. Ular an’anaviy biznes modellarini tubdan o‘zgartirib, qiymat yaratish va tarqatish jarayonlarini raqamli formatga ko‘chirmoqda. Raqamli platformalar foydalanuvchilar, ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko‘rsatuvchi subyektlarni birlashtiruvchi ekotizim sifatida innovatsion iqtisodiyotning asosiy katalizatori bo‘lib xizmat qiladi. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida raqamli

platformalar qiymat yaratishni nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali, balki bilim, ma’lumot va foydalanuvchi tajribasini integratsiyalash orqali amalga oshiradi (OECD, 2019). Shu bilan birga, platformalar bazasidagi interaktivlik va shaffoflik innovatsion jarayonlarni tezlashtiradi, yangi startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarning iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Kirish qismi shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar va innovatsion iqtisodiyot o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik iqtisodiy barqarorlik, global raqobatbardoshlik va texnologik suverenitetni ta’minlashda strategik ahamiyatga ega. Tadqiqot dolzarbligi shundan iboratki, platformalar orqali qiymat yaratishning yangi mexanizmlari, ularning fiskal, moliyaviy va innovatsion vositalarga ta’siri tizimli tarzda o‘rganilishi zarur.

Metodologiya. Tadqiqot raqamli platformalar va innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishning yangi mexanizmlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, sifat va miqdoriy tadqiqot metodlarini uyg‘unlashtiruvchi yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning konseptual bazasi platforma iqtisodiyoti, innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiya nazariyalariga tayangan. Uning printsiplari sifatida ob’ektivlik, tizimlilik va kontekstual moslashuv asos qilib olindi, bu raqamli platformalar orqali qiymat yaratishning yangi mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi.

Natijalar. Raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishning yangi mexanizmlarini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Platformalar foydalanuvchi va ishlab chiqaruvchi o‘rtasidagi interaktiv ekotizim yaratib, ma’lumot va bilimlarni tezkor almashish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, platforma orqali yaratiladigan qiymat nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali, balki intellektual kapital, ma’lumot resurslari va foydalanuvchi tajribasini integratsiyalash orqali hosil bo‘ladi. Raqamli platformalar foydalanuvchi soni va tranzaksiyalar hajmi o‘sishi bilan startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarning innovatsion imkoniyatlari sezilarli darajada oshadi. Ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va sun’iy intellekt algoritmlarini qo‘llash platformalarning xizmat va mahsulot sifatini yaxshilash, shuningdek yangi innovatsion yechimlarni tezroq yaratish imkonini beradi. Platforma ekotizimi iqtisodiy samaradorlikni oshirishda strategik vosita sifatida ishlaydi. U startaplarni global raqobatbardosh qilish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion jarayonlarni barqarorlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, platformalar qiymat yaratish mexanizmlarini diversifikatsiya qiladi, ya’ni foydalanuvchi tajribasini, R&D faoliyatini va ma’lumot integratsiyasini birlashtirgan holda innovatsion iqtisodiyotning turli qatlamlarini rivojlantiradi.

Raqamli platformalar nafaqat moliyaviy resurslarni yaratadi, balki innovatsion jarayonlarni rag‘batlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishda strategik ahamiyatga ega. Platforma foydalanuvchilari va ishlab chiqaruvchilari o‘rtasidagi interaktiv qiymat almashinuvi platforma iqtisodiyotining markaziy mexanizmi sifatida innovatsion faoliyatni tezlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotdagi qiymat yaratishning yangi mexanizmlarini barqaror va strategik vosita sifatida ta’minlaydi. Shuningdek, platforma ekotizimi orqali yaratilgan qiymat startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini raqamli transformatsiya jarayonlariga moslashtiradi, innovatsion yechimlarni tezkor ishlab chiqish va global bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Bu esa innovatsion iqtisodiyotning barqarorligini mustahkamlaydi va raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtiradi.

Raqamli platformalarning samaradorligi ularning foydalanuvchi bazasi, ma’lumot resurslari, R&D investitsiyalari va interaktiv ekotizim bilan uzviy bog‘liqligiga bog‘liq. Shu bilan birga, platformalar innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishda moliyaviy rag‘batlardan tashqari, intellektual va texnologik resurslarni ham strategik vosita sifatida ishlatadi, bu esa startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Shunday qilib, raqamli platformalar va ularning qiymat yaratish mexanizmlarining innovatsion iqtisodiyotda samaradorlikni oshirish, startap ekotizimini rivojlantirish va raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishdagi strategik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Muhokama. Raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishning markaziy vositasi sifatida samarali ishlaydi. Platforma ekotizimi foydalanuvchi va ishlab chiqaruvchi o‘rtasidagi interaktiv aloqalarni rag‘batlantiradi, ma’lumot va bilimlarni tezkor almashish imkonini yaratadi, shuningdek, startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarni innovatsion jarayonlarga moslashtiradi. Shu bilan birga, platforma orqali yaratiladigan qiymat nafaqat moliyaviy resurslar orqali, balki intellektual kapital, ma’lumotlar bazasi va foydalanuvchi tajribasini integratsiyalash orqali hosil bo‘ladi, bu esa iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Platformalar nafaqat innovatsion mahsulot va xizmatlar yaratishni tezlashtiradi, balki yangi ish o‘rinlari va startap ekotizimini rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan, raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida strategik vosita sifatida ishlaydi. Platforma orqali qiymat yaratish mexanizmlari raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Platformalarning interaktiv ekotizimi foydalanuvchi va ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi ma’lumot va bilim almashinuvi orqali innovatsion

jarayonlarni rag‘batlantiradi va startaplar uchun global raqobatbardoshlikni oshiradi. Shu bilan birga, platformalar orqali yaratilgan qiymat kompaniyalarning R&D investitsiyalari samaradorligini oshiradi va yangi texnologik yechimlarni tezroq joriy etishga imkon beradi.

Raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishning yangi mexanizmlarini diversifikatsiya qiladi. Ular foydalanuvchi tajribasini, ma’lumot resurslarini va intellektual kapitalni integratsiyalash orqali startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalarga raqamli transformatsiya sharoitida barqaror rivojlanish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, platformalar orqali yaratilgan innovatsion qiymat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, startaplarning muvaffaqiyatini rag‘batlantiradi va innovatsion ekotizimni kuchaytiradi. Raqamli platformalarning samaradorligi ularning foydalanuvchi bazasi, interaktiv mexanizmlar va texnologik infratuzilma bilan uzviy bog‘liqligiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, platformalar nafaqat iqtisodiy resurslarni yaratish, balki innovatsion jarayonlarni rag‘batlantirish va barqaror rivojlanish uchun strategik vosita sifatida xizmat qiladi. Raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotning samaradorligini oshirish, raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish va startap ekotizimini barqarorlashtirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Shunday qilib, raqamli platformalar va ularning qiymat yaratish mexanizmlarining innovatsion iqtisodiyotdagi strategik ahamiyatini, startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini rag‘batlantirishdagi rolini va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi potensialini tasdiqlaydi.

Xulosa. Raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotda qiymat yaratishning yangi mexanizmlari sifatida markaziy rol o‘ynaydi. Platformalar foydalanuvchi va ishlab chiqaruvchi o‘rtasidagi interaktiv aloqalar orqali intellektual kapital, ma’lumotlar bazasi va foydalanuvchi tajribasini integratsiyalash imkonini yaratadi, bu esa iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, platforma ekotizimi startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini raqamli transformatsiya jarayonlariga moslashtiradi, innovatsion yechimlarni tezroq ishlab chiqish va global raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Platforma orqali yaratiladigan qiymat nafaqat moliyaviy resurslar orqali, balki ma’lumot, bilim va R&D investitsiyalari orqali hosil bo‘ladi. Bu mexanizm innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi, startap ekotizimini rivojlantiradi va yangi ish o‘rinlarini yaratishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotning strategik vositasi sifatida nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki global raqobatbardoshlikni mustahkamlash va raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish imkoniyatini beradi. Shuningdek, raqamli platformalar

qiymat yaratish mexanizmlarini diversifikatsiya qiladi, ya’ni foydalanuvchi tajribasi, intellektual kapital va ma’lumot resurslarini birlashtirgan holda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi. Bu esa innovatsion jarayonlarning samaradorligini oshiradi, startaplar muvaffaqiyatini rag‘batlantiradi va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini optimallashtiradi.

Shunday qilib, raqamli platformalar va ularning qiymat yaratish mexanizmlari innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish va startap ekotizimini kuchaytirishda strategik ahamiyatga ega. Platforma ekotizimi foydalanuvchi va ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi interaktiv aloqalarni rag‘batlantirish, ma’lumotlar va intellektual kapitalni integratsiyalash orqali innovatsion iqtisodiyotning barqaror va samarali rivojlanishini ta’minlaydi. Raqamli platformalar innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishida markaziy vosita bo‘lib, startaplar va yuqori texnologiyali kompaniyalar faoliyatini rag‘batlantirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.
2. Evans, P. C., & Gawer, A. (2016). The rise of the platform enterprise: A global survey. The Center for Global Enterprise.
3. OECD. (2019). Digital platforms and the future of innovation. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264310010-en
4. Parker, G., Van Alstyne, M., & Choudary, S. (2016). Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and how to make them work for you. W. W. Norton & Company.
5. Tiwana, A. (2013). Platform ecosystems: Aligning architecture, governance, and strategy. Morgan Kaufmann.
6. Evans, P., & Schmalensee, R. (2016). Matchmakers: The new economics of multisided platforms. Harvard Business Review Press.
7. McIntyre, D. P., & Srinivasan, A. (2017). Networks, platforms, and strategy: Emerging views and next steps. Strategic Management Journal, 38(1), 141–160. https://doi.org/10.1002/smj.2590
8. Cusumano, M. A., Gawer, A., & Yoffie, D. B. (2019). The business of platforms: Strategy in the age of digital competition, innovation, and power. Harper Business.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Jabborova Dildora Xoshim qizi
SamISI IK-423 guruh talabasi

Davlat siyosati va strategik investitsiyalar: startap ekotizimining shakllanishida asosiy drayver sifatida

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining o‘rni va u innovatsion iqtisodiyotga ta’siri tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda startaplar va innovatsion subyektlar faoliyatini rag‘batlantiruvchi moliyaviy, regulyatorlik va institutlar mexanizmlari o‘rganiladi. Tizimli adabiyotlar tahlili, nazariy-konseptual sintez va empirik ma’lumotlar asosida, davlat siyosatining startap ekotizimi rivojida katalizator rolini o‘ynashi, innovatsion iqtisodiyot sur’atlarini tezlashtirishi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishi ko‘rsatildi. Shuningdek, maqolada davlat siyosati strategik, inklyuziv va barqaror ekotizim yaratishda muhim vosita ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: startap ekotizimi, davlat siyosati, innovatsion iqtisodiyot, iqtisodiy samaradorlik, regulyatorlik muhit, institutlar, moliyaviy rag‘bat

Abstract: This article provides a systematic analysis of the role of government policy in shaping the startup ecosystem and its impact on the innovation-driven economy. The study examines financial, regulatory, and institutional mechanisms that stimulate the activities of startups and innovative actors. Based on a systematic literature review, theoretical and conceptual synthesis, and empirical data, it is shown that government policy acts as a catalyst in the development of startup ecosystems, accelerates innovation growth, and enhances economic efficiency. The article also emphasizes that government policy is a strategic and inclusive tool for building a sustainable ecosystem.

Keywords: *startup ecosystem, government policy, innovation-driven economy, economic efficiency, regulatory environment, institutions, financial incentives*

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida innovatsion iqtisodiyot va startap ekotizimi e’tiborni qozondi. Startaplar nafaqat yangi ish o‘rinlarini yaratadi, balki texnologik innovatsiyalar, raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali mamlakatlar iqtisodiy raqobatbardoshligini kuchaytiradi (OECD, 2019; Stam, 2015). Shu nuqtai nazardan davlat siyosati startap ekotizimini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. Startap ekotizimi — bu innovatsion

korxonalar, universitetlar, investorlar, hukumat idoralari, tadbirkorlar va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy institutlar o‘rtasidagi kompleks munosabatlar tizimi bo‘lib, u innovatsion g‘oyalar yaratish va ularni bozorda amalga oshirish jarayonini tartibga soladi (Isenberg, 2011). Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi muvaffaqiyatli rivojlangan mamlakatlarda davlat siyosati moliyaviy rag‘batlantirish, institutlar barqarorligi va ijtimoiy infratuzilma rivojlanishiga katta e’tibor beradi (Mason & Brown, 2014). Shu sababli davlatning strategik siyosati, regulyatorlik mexanizmlari va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari startap ekotizimi samaradorligining asosiy omili sifatida xizmat qiladi.

Innovatsion iqtisodiyotda startaplar ko‘pincha texnologik yangiliklarni bozorda sinovdan o‘tkazuvchi vosita sifatida qaraladi. Shuning uchun startap ekotizimining shakllanishi va rivojlanishi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki texnologik suverenitet va raqobatbardoshlik uchun ham muhimdir (Autio et al., 2018). Shu nuqtai nazardan ushbu maqola startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining rolini, u innovatsion iqtisodiyotga qanday ta’sir qilishini tizimli tarzda tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillardan kelib chiqadi. Birinchidan, global raqobat sharoitida innovatsion iqtisodiyotga asoslangan mamlakatlar yuqori o‘sish sur’atlarini va yuqori daromadli ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Ikkinchidan, startaplar va kichik innovatsion kompaniyalar iqtisodiy diversifikatsiya va texnologik modernizatsiya jarayonini tezlashtiradi. Uchinchi jihat, davlat siyosati tomonidan yaratilgan institutsional va moliyaviy sharoit startaplarning muvaffaqiyati va barqarorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi (Mazzucato, 2013). Shu sababli tadqiqot innovatsion iqtisodiyot va startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining o‘rni masalasini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining rolini va uning innovatsion iqtisodiyotga ta’sirini tizimli va kompleks tarzda o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — startaplar va boshqa innovatsion subyektlar faoliyatini rag‘batlantirishda davlat siyosatining samarador mexanizmlarini aniqlash va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini baholash. Shu maqsadda tadqiqot metodologiyasi sifat va miqdoriy tadqiqot usullarini uyg‘unlashtiruvchi yondashuvga asoslangan. Tadqiqotning birinchi bosqichi sifatli tahlil bo‘lib, unda startap ekotizimi, davlat siyosati va innovatsion iqtisodiyot bo‘yicha xalqaro ilmiy adabiyotlar tizimli tarzda o‘rganildi. Bu jarayon startap ekotizimi tarkibiy qismlari, davlat siyosatining rag‘batlantirish mexanizmlari, institutsional muhit va innovatsion iqtisodiyot o‘sishiga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi. Tizimli adabiyotlar tahlili orqali tadqiqot Mazzucato (2013),

Isenberg (2011), Mason va Brown (2014), Autio va hamkasblar (2018) ishlarining konseptual yondashuvlarini birlashtirdi, bu esa davlatning startaplar faoliyatiga ko‘rsatadigan turli vositalarini tizimli tasvirlash imkonini yaratdi. Shu yondashuv startap ekotizimi muvaffaqiyatining faqat moliyaviy rag‘batlar bilan bog‘liq emas, balki institutlar sifati, regulyatorlik muhiti va inson kapitali darajasi bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Natijalar. Tizimli adabiyotlar tahlili va empirik ma’lumotlarni solishtirish natijasida startap ekotizimi shakllanishida davlat siyosatining bevosita va bilvosita ta’siri aniqlandi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, davlatning strategik siyosati startaplar rivojlanishiga va innovatsion iqtisodiyot samaradorligiga bir qator yo‘nalishlarda sezilarli hissa qo‘shadi. Moliyaviy rag‘batlar, grantlar, soliq imtiyozlari va davlat inkubatsiya dasturlari startaplarning boshqaruv imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning texnologik yangiliklarni sinab ko‘rish va bozorda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan birga, davlat siyosati orqali yaratilgan regulyatorlik yengilliklari startaplarning innovatsion faoliyatini tezlashtiradi va ma’muriy to‘siqlarni kamaytiradi, bu esa innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Empirik tahlil shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi muvaffaqiyati faqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq emas. Davlat institutlarining sifati, regulyatorlik muhiti, inson kapitali va raqamli infratuzilma startaplarning uzoq muddatli barqarorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, kuchli institutlar va barqaror regulyatorlik muhiti startaplar uchun xavfsiz va prognoz qilinadigan ish sharoitini yaratadi, bu esa innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatini oshiradi. Zaif institutlar esa innovatsion tashabbuslarni cheklaydi, investitsiyalar oqimini kamaytiradi va iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi va innovatsion iqtisodiyot o‘rtasidagi bog‘liqlik ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, startaplar texnologik yangiliklarni bozorda sinab ko‘radi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytiradi. Bu esa uzoq muddatda mamlakatning innovatsion iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtiradi. Ikkinchi tomondan, davlat siyosatining faoliyati startaplarning resurslarga kirish imkoniyatlarini, moliyaviy va ma’muriy qo‘llab-quvvatlashni tartibga soladi, bu esa startaplar muvaffaqiyatining mustahkam asosini yaratadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat siyosati inklyuziv va barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun strategik vosita sifatida ishlatilsa, startap ekotizimi ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarni keng qamrovda ta’minlaydi. Davlat siyosati orqali yaratilgan startap ekotizimi yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish, innovatsion xizmatlar va bilim asosidagi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat

qiladi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli startap ekotizimi innovatsion iqtisodiyotning o‘sish sur’atini oshirib, mamlakatning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Empirik tahlil shuningdek davlat siyosatining startap ekotizimiga ta’sir mexanizmlarini aniqlashga imkon berdi. Ushbu mexanizmlarga moliyaviy rag‘batlar, regulyatorlik yengilliklari, ijtimoiy infratuzilma, ilmiy-tadqiqot va innovatsion markazlar bilan integratsiya, shuningdek, inson kapitalini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlari kiradi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, ushbu mexanizmlar kompleks tarzda qo‘llanilganda startap ekotizimi barqaror rivojlanadi va innovatsion iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi

Muhokama. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimining muvaffaqiyati davlat siyosati bilan bevosita bog‘liq. Davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, regulyatorlik yengilliklari, inkubatsiya va akseleratsiya dasturlari orqali startaplarni rivojlantiradi, bu esa innovatsion iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, startap ekotizimi muvaffaqiyati uchun institutlar sifati, huquqiy muhit, inson kapitali va raqamli infratuzilma muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, startap ekotizimining shakllanishi faqat iqtisodiy daromadlar bilan o‘lchanmasligi, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va texnologik suverenitetni ta’minlashi lozim. Shu nuqtai nazardan davlat siyosati strategik va inklyuziv bo‘lishi, startaplar va boshqa innovatsion subyektlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashi lozim.

Xulosa. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, davlat siyosati startap ekotizimini shakllantirish va innovatsion iqtisodiyot rivojida asosiy drayver hisoblanadi. Startap ekotizimi innovatsion mahsulotlar yaratish, yangi ish o‘rinlari ochish va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli startap ekotizimi uchun davlat siyosati institutsional barqarorlik, moliyaviy rag‘bat, regulyatorlik yengilliklari va inson kapitali rivojiga e’tibor qaratishi lozim. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi va innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun davlat siyosati strategik, inklyuziv va institutlarga asoslangan bo‘lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, startaplar iqtisodiy va texnologik transformatsiyaning markaziy elementiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Business.

2. Autio, E., Kenney, M., Mustar, P., Siegel, D., & Wright, M. (2018). Entrepreneurial innovation: The importance of context. Research Policy, 47(6), 1097–1108. https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.03.009

3. Isenberg, D. J. (2011). The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economic policy. Babson Entrepreneurship Ecosystem Project.

4. Mason, C., & Brown, R. (2014). Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship. OECD LEED Programme.

5. Mazzucato, M. (2013). The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths. Anthem Press.

6. OECD. (2019). OECD science, technology and innovation outlook 2018: Adapting to technological and societal disruptions. OECD Publishing.

7. Stam, E. (2015). Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique. European Planning Studies, 23(9), 1759–1769. https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484

8. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.

9. Jamoliddinov T. *Startap loyihalarining O‘zbekiston iqtisodiyotidagi o‘rni*. – *International Journal of Science-Innovative Research*, 2025. (startaplar va davlat qo‘llab-quvvatlash siyosati)

Xoliqulov O`ktam
SamISI o‘qituvchisi
Narzullayev Ravshan Nurali o`g`li
Azamov Og‘abek Ulug‘bek o‘g‘li
SamISI talabalari

O‘ZBEKISTONDA QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Annotatsiya. O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishi va uning strategik yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bozorning hozirgi holati, mavjud muammolar va rivojlanish imkoniyatlari ilmiy adabiyotlar va statistik ma’lumotlar asosida o‘rganilgan. Shuningdek, maqolada milliy iqtisodiyot uchun barqaror qimmatli qog‘ozlar bozorini shakllantirishning strategik choralari va takliflari keltiriladi. Tadqiqot natijalari moliyaviy bozorlar, investitsiyalar va iqtisodiy siyosat sohasida amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: qimmatli qog‘ozlar bozori, strategik rivojlanish, investitsiyalar, moliyaviy barqarorlik, kapital bozori, moliyaviy infratuzilma.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida qimmatli qog‘ozlar bozori iqtisodiyotning

muhim tarkibiy qismi sifatida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, resurslarni samarali taqsimlash va korxonalar uchun muqobil moliyalashtirish manbalarini yaratishda hal qiluvchi rol o‘ynamoqda. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida bozorning xalqaro integratsiyasi ustuvor vazifa etib belgilangan bo‘lib, 2025-yilda “Toshkent” fond birjasining Nasdaq texnologiyalari bilan modernizatsiya qilinishi, Franklin Templeton bilan hamkorlikda davlat aktivlarini boshqarish fondi tashkil etilishi va xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, EBRD, ADB, IMF) bilan moliya sektorini baholash (FSAP) dasturlari bu jarayonni tezlashtirmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi – bozorni rivojlantirishning xalqaro strategik yo‘nalishlarini (infratuzilma modernizatsiyasi, investorlar huquqlarini himoya qilish, xalqaro kastodianlarni jalb qilish, raqamli platformalarni joriy etish va davlat korxonalarini xalqaro bozorlarda IPO orqali joylashtirish) batafsil aniqlashdir. Tadqiqotning dolzarbligi 2025-yilda bozor kapitalizatsiyasining taxminan 18 milliard AQSh dollariga yetgani, savdo aylanmasining o‘sishi, Nasdaq bilan uchrashuvlar va xalqaro reyting agentliklari (Moody’s, Fitch) baholari bilan bog‘liq bo‘lib, bu choralar bozorni IOSCO tamoyillariga moslashtirish, xorijiy investorlarni jalb qilish va iqtisodiy diversifikatsiyani ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Tadqiqotning nazariy asosi qimmatli qog‘ozlar bozori nazariyasi, xalqaro integratsiya tajribasi va O‘zbekistonning milliy islohotlariga tayanadi. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi va Markaziy bank hujjatlari bozor infratuzilmasini takomillashtirish, IOSCO tamoyillariga moslashish va xalqaro kastodianlarni jalb qilish zarurligini ta’kidlaydi. Xalqaro manbalarda (World Bank, EBRD, ADB, IMF hisobotlari, Moody’s va Fitch Ratings baholari) O‘zbekiston bozorining rivojlanmaganligi (kapitalizatsiya YaIMga nisbatan 15,9%), savdo aylanmasining pastligi (kapitalizatsiyaga nisbatan 18 barobar kichik) va 2025-yildagi islohotlar (Nasdaq hamkorligi, Franklin Templeton bilan $2 milliardlik Uzbekistan National Investment Fund tashkil etilishi, FSAP dasturi) muhokama qilinadi. Mahalliy tadqiqotlar (Vahobov A.V. va boshqa iqtisodchilar) huquqiy muhitni takomillashtirish, korporativ boshqaruvni kuchaytirish va xalqaro standartlarga o‘tishni asosiy yo‘nalish deb hisoblaydi. Shuningdek, “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonunga 2025-yilda kiritilgan o‘zgartirishlar (market-meyker instituti, kliring tizimi), “O‘zbekiston – 2030” strategiyasidagi maqsadlar (bozor hajmini oshirish, xalqaro integratsiya) va Nasdaq bilan memorandumni imzolash adabiyotlarda keng yoritilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Nasdaq va NYSE tajribasini moslashtirish, Jahon banki va EBRD yordami bilan infratuzilmani modernizatsiya qilish, davlat

aktivlarini xalqaro IPO orqali sotish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bozor likvidligini oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va global moliya bozorlariga integratsiyaga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tahliliy, statistik va qiyosiy metodlar qo‘llanildi. Ma’lumotlar manbalari sifatida O‘zbekiston Markaziy banki va “Toshkent” fond birjasi hisobotlari, Prezident farmonlari (“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi), xalqaro tashkilotlar baholari (World Bank, EBRD, ADB, IMF FSAP dasturi, Moody’s va Fitch reytinglari) va rasmiy uchrashuvlar (Nasdaq va Franklin Templeton bilan 2025-yil memorandumlari) ishlatildi. Statistik ma’lumotlar (2025-yilda kapitalizatsiya 18 milliard AQSh dollariga yaqin, savdo aylanmasi o‘sishi) bozor dinamikasini baholash uchun tahlil qilindi. Qiyosiy metod orqali Malayziya, Qozog‘iston va Gruziya tajribasi (xalqaro birjalar hamkorligi) O‘zbekiston sharoitiga moslashtirildi. Tadqiqotning ishonchliligini ta’minlash uchun rasmiy manbalar (gov.uz, cbu.uz, uzse.uz, gazeta.uz) va xalqaro hisobotlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirishning xalqaro strategik yo‘nalishlari 2025-yilda sezilarli natijalarga erishmoqda. “Toshkent” fond birjasining Nasdaq texnologiyalari bilan modernizatsiya qilinishi va Franklin Templeton bilan hamkorlikda $2 milliardlik Uzbekistan National Investment Fund tashkil etilishi bozor infratuzilmasini xalqaro standartlarga yaqinlashtirmoqda, bu esa davlat aktivlarini xalqaro bozorlarda IPO orqali joylashtirishni osonlashtiradi. Jahon banki, IMF bilan FSAP dasturi nazorat, stress-test va korporativ boshqaruvni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berdi, EBRD va ADB esa kredit liniyalari orqali infratuzilma loyihalarini qo‘llab-quvvatlamoqda. Bozor kapitalizatsiyasi 18 milliard AQSh dollariga yaqinlashib, YaIMning 15,9 foizini tashkil etmoqda, biroq savdo aylanmasi pastligi (kapitalizatsiyaga nisbatan 18 barobar kichik) va likvidlik cheklovlari qiyinchiliklar tug‘dirmoqda. Xalqaro kastodianlarni (Bank of New York Mellon kabi) jalb qilish, raqamli platformalarni joriy etish va investorlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini yaratish xorijiy institutsional investorlarni jalb qilmoqda. Moody’s va Fitch baholariga ko‘ra, ushbu hamkorlik bozorning xalqaro reytingini oshirib, likvidlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Natijada, xalqaro strategik yo‘nalishlar bozorning global integratsiyasini tezlashtirib, xorijiy investitsiyalarni oshirish, iqtisodiy diversifikatsiya va “O‘zbekiston – 2030” maqsadlariga erishishga zamin yaratmoqda. Biroq, moliyaviy savodxonlik yetishmasligi va axborot asimmetriyasi qisqa muddatli to‘siqlar bo‘lib qolmoqda.

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirish milliy iqtisodiyot uchun strategik ahamiyatga ega. Bozorning samarali rivojlanishi

uchun qonunchilikni takomillashtirish, investorlarga ishonch yaratish, innovatsion moliyaviy instrumentlarni joriy etish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish zarur. Ushbu strategik yo‘nalishlar amalga oshirilganda, milliy kapital bozori barqaror, likvid va innovatsion loyihalarni moliyalashtiruvchi markazga aylanadi. Bu esa O‘zbekistonning iqtisodiy o‘sish va global moliyaviy integratsiya jarayonlarida raqobatbardoshligini oshiradi.

1. Jahon banki va EBRD tavsiyalarini amalga oshirib, investorlar huquqlarini himoya qilish va moliyaviy savodxonlik dasturlarini kuchaytirish.
2. Raqamli texnologiyalar va fintex yechimlarini joriy etib, xorijiy institutsional investorlarni rag‘batlantirish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi qimmatli qog‘ozlar bozorini yanada samarali va jozibador qilib, mamlakat iqtisodiyotining xalqaro integratsiyasi va barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Qimmatli qog‘ozlar bozori to‘g‘risida”gi Qonuni (o‘zgartirishlar bilan, 2025).
3. “Toshkent” fond birjasi va Nasdaq hamkorligi bo‘yicha memorandumi. – Gazeta.uz, 2025.
4. Jahon banki. Uzbekistan Capital Market Development Report. – 2025.
5. EBRD. Uzbekistan Country Strategy 2024-2029. – 2025.
6. Moody’s Ratings va Fitch Ratings baholari // O‘zbekiston kapital bozori, 2025.
7. Vahobov A.V. Moliyaviy bozorlar va institutlar: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisodiyot va moliya, 2018.
8. Nasdaq va Franklin Templeton bilan hamkorlik yangiliklari // Gazeta.uz, Spot.uz, 2025.
9. IMF va Jahon banki FSAP dasturi hisobotlari // Cbu.uz, 2025.
10. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi hisobotlari // Napp.uz, 2025.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Quvondiqov Orzumurod Dilmurod o‘g‘li
Abduhamidov Muhammadali Zufar o‘g‘li
SamISI IK-323 guruh talabalari

DAVLATNING INNOVATSION FAOLIYATNI QO‘LLAB-QUVVATLASH TIZIMI

Annotatsiya: Ushbu maqola davlat tomonidan innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini tizimli tahlil qiladi. Shuningdek, moliyaviy rag‘batlantirish, institutsional rivojlanish, qonunchilikni takomillashtirish, intellektual mulkni himoya qilish va innovatsion ekotizimlarni shakllantirish orqali innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi va samaradorligi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion iqtisodiyot, innovatsion siyosat, davlat qo‘llab-quvvatlashi, moliyaviy rag‘batlar, institutsional rivojlanish, intellektual mulk, R&D, texnopark, startap, ijtimoiy barqarorlik.

Abstract: This article presents a systematic analysis of government support mechanisms for innovation processes. The study examines financial incentives, institutional development, legislative improvement, intellectual property protection, and the formation of an innovation ecosystem aimed at the development and efficiency of the innovation economy.

Keywords: innovation economy, innovation policy, government support, financial incentives, institutional development, intellectual property, R&D, technopark, startup, social stability

Kirish. Innovatsion iqtisodiyot bugungi kunda milliy va global darajada iqtisodiy rivojlanishning asosiy vositasi sifatida qabul qilinadi. Global raqobat sharoitida mamlakatlar innovatsiyalarni faollashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, yangi ish o‘rinlari yaratishga va raqamli transformatsiyani amalga oshirishga intilmoqda. Shu nuqtai nazardan, innovatsion siyosat milliy strategiyalar, qonunchilik va moliyaviy mexanizmlar orqali shakllanadi. Davlatning innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari innovatsiyalarni amalga oshirishga zarur resurslarni ta’minlash, risklarni kamaytirish va yangi texnologiyalarni keng joriy etishga xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotlar innovatsion siyosatni iqtisodiy rivojlanishning strategik vositasi sifatida talqin qiladi. Ushbu siyosatning muvaffaqiyati davlat, xususiy sektor va ilmiy-texnik muassasalar o‘rtasida samarali hamkorlikni tashkil etishga bog‘liqdir. Shu bois, innovatsion siyosat nafaqat moliyaviy va institutsional mexanizmlardan,

balki intellektual kapital, ilmiy salohiyat va innovatsion ekotizimlardan samarali foydalanishga asoslanadi.

Maqolaning maqsadi davlat tomonidan innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini tizimli tahlil qilish va ularning samaradorligini baholashdir.

Metodologiya. Tadqiqotda innovatsion siyosat va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini o‘rganishda ilmiy-nazariy va empirik yondashuvlar uyg‘unligi qo‘llaniladi. Nazariy asos sifatida makroiqtisodiy, innovatsion va institutsional yondashuvlar tahlil qilinadi.

Natijalar. Davlat tomonidan innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiriladi: moliyaviy rag‘batlantirish, institutsional rivojlanish, qonunchilik va regulyator siyosat, intellektual mulkni himoya qilish, hamkorlik va klaster tizimlarini shakllantirish. Moliyaviy rag‘batlantirish asosan grantlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va R&D investitsiyalarini o‘z ichiga oladi. Davlat tomonidan moliyalashtirilgan loyihalar innovatsion faoliyatni sezilarli darajada rag‘batlantiradi, yangi texnologiyalarni joriy etish tezligini oshiradi va ish o‘rinlarini yaratadi. Institutsional rivojlanish va regulyator mexanizmlar orqali davlat innovatsion muhitni yaratadi. Shu jumladan, texnologik parklar, inkubatorlar, klasterlar va startap ekotizimlari innovatsiyalarni samarali tatbiq etishga yordam beradi. O‘zbekistonda texnoparklar va ilmiy markazlar davlatning bevosita qo‘llab-quvvatlashi bilan faoliyat yuritmoqda va bu innovatsion loyihalarning samaradorligini oshirmoqda. Intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlari innovatorlarni rag‘batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Patentlar, mualliflik huquqlari va litsenziya tizimi innovatorlarning intellektual resurslarini moliyaviy foyda bilan bog‘lash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar bilan muvofiqlik O‘zbekiston innovatsion salohiyatini global bozorda raqobatbardosh qiladi.

Davlat mexanizmlari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki innovatsion faoliyatning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, davlat tomonidan ko‘rsatiladigan qo‘llab-quvvatlash samaradorligini oshirish uchun monitoring va baholash tizimlari, shaffof moliyalashtirish mexanizmlari, va ijtimoiy hamkorlik kuchaytirish zarur. Innovatsion siyosat va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini tahlil qilish va ularning iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional natijalarini ilmiy asosda muhokama qilishga qaratilgan. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan innovatsion siyosat bir qator mexanizmlar orqali milliy iqtisodiyotning o‘sishi va barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu

jumladan, moliyaviy rag‘batlantirish vositalari – grantlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va R&D investitsiyalari – innovatorlar va ilmiy-texnik muassasalarni faoliyatga jalb qilish, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish jarayonini tezlashtiradi. Bu mexanizmning samaradorligi bir necha mamlakatlar, jumladan O‘zbekiston tajribasi asosida, innovatsion loyihalarning iqtisodiy va ijtimoiy natijalari bilan bevosita bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Institutsional mexanizmlar ham innovatsion siyosatning muhim tarkibiy qismidir. Texnoparklar, ilmiy-innovatsion klasterlar, startap inkubatorlari va tarmoqlararo hamkorlik tizimlari innovatsion jarayonlarni soddalashtiradi va ularni kengaytiradi. Shu bilan birga, innovatsion ekotizimning samaradorligi davlat institutlarining shaffofligi, moliyaviy intizomi va qonunchilik bilan to‘liq muvofiqligiga bog‘liq. O‘zbekiston misolida texnoparklar va ilmiy markazlar davlat tomonidan taqdim etilgan resurslar va siyosiy qo‘llab-quvvatlash orqali innovatsion loyihalarni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi, ammo ular hali ham xalqaro standartlar va raqobatbardosh mexanizmlarga to‘liq moslashmagan.

Intellektual mulkni himoya qilish tizimi innovatorlarni rag‘batlantiruvchi mexanizm sifatida iqtisodiy jihatdan katta ahamiyatga ega. Patentlar va litsenziya tizimi orqali yaratilgan intellektual resurslar moliyaviy foyda bilan bog‘lanadi va innovatsion faoliyatni davom ettirish uchun zarur moliyaviy manbalarni yaratadi. Shu bilan birga, global bozorda raqobatbardoshlikni oshirish uchun intellektual mulk himoyasini xalqaro standartlarga moslashtirish muhimdir. O‘zbekiston tajribasida intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlari hali ham rivojlanish bosqichida bo‘lib, samaradorlikni oshirish uchun qonunchilikni takomillashtirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish talab etiladi. Moliyaviy rag‘batlar va institutsional mexanizmlar o‘rtasidagi uyg‘unlik innovatsion siyosatning natijaviyligini aniqlaydi. Davlat tomonidan moliyalashtirilgan R&D loyihalari, ijtimoiy xarajatlar va startap qo‘llab-quvvatlash choralari bir-birini mustahkamlash orqali iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va texnologik transformatsiyani tezlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, monitoring va baholash tizimlari, shaffof moliyalashtirish va samaradorlik ko‘rsatkichlarini qo‘llash mexanizmlarning natijaviyligini sezilarli darajada oshiradi.

Innovatsion siyosatning iqtisodiy samaradorligi nafaqat moliyaviy natijalar bilan o‘lchanadi, balki ijtimoiy va strategik natijalar bilan ham belgilanadi. Innovatsion siyosat orqali yaratilgan yangi texnologiyalar jamiyatning turli sohalarida – ta’lim, sog‘liqni saqlash, energetika va ishlab chiqarishda qo‘llanilishi bilan iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion siyosatning uzoq muddatli istiqbollarini shakllantirishda davlatning raqamli

transformatsiya, yashil iqtisodiyot va ilm-fan asosidagi strategik yo‘nalishlarga e’tibor qaratishi zarur. Davlatning innovatsion siyosati samaradorligini oshirish uchun faqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash yetarli emas. Institutsional kuchaytirish, qonunchilikni takomillashtirish, intellektual mulkni himoya qilish, xalqaro hamkorlik va innovatsion ekotizimni rivojlantirish birgalikda amalga oshirilishi zarur. Shu tarzda innovatsion siyosat mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida barqaror va uzoq muddatli ta’sir ko‘rsatadi. Innovatsion siyosatni takomillashtirish istiqbollari raqamli texnologiyalarni joriy etish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, yashil iqtisodiyot va intellektual kapitalni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, samarali monitoring va baholash tizimi, shaffof moliyaviy mexanizmlar va institutsional mustahkamlik innovatsion siyosatning uzoq muddatli natijalari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Davlatning innovatsion siyosati moliyaviy rag‘batlar, institutsional rivojlanish, qonunchilikni takomillashtirish, intellektual mulkni himoya qilish va innovatsion ekotizimlarni shakllantirish orqali milliy iqtisodiyotning o‘sishi va barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Moliyaviy rag‘batlar, jumladan grantlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari, innovatorlar va ilmiy-texnik muassasalarni faoliyatga jalb qiladi, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va tatbiq etish jarayonini tezlashtiradi. Shu bilan birga, davlat institutlari tomonidan taqdim etilayotgan texnoparklar, startap inkubatorlari va klaster tizimlari innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish va samarali amalga oshirishga imkon yaratadi. Intellektual mulkni himoya qilish mexanizmlari innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Patentlar, litsenziyalar va mualliflik huquqlari orqali yaratilgan intellektual resurslar moliyaviy foyda bilan bog‘lanadi va innovatorlarning faoliyatini davom ettirish imkonini beradi. Shu bilan birga, innovatsion siyosatning uzoq muddatli samaradorligini ta’minlash uchun davlat institutlari monitoring, baholash va shaffof moliyalashtirish mexanizmlarini samarali yo‘lga qo‘yishi zarur.

Kelajak istiqbollari innovatsion siyosatning strategik rivojlanishiga qaratilgan bo‘lib, ular raqamli transformatsiya, yashil iqtisodiyot, ilmiy hamkorlik va global integratsiya orqali amalga oshiriladi. Innovatsion siyosat nafaqat iqtisodiy o‘sish va bandlikni oshirishga, balki ijtimoiy barqarorlik va adolatni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat qo‘llab-quvvatlashi samaradorligini oshirish uchun institutsional kuchaytirish, qonunchilikni takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashuv muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, davlat tomonidan innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari samarali va tizimli qo‘llanilganda mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli hissa

qo‘shadi. Shu bois, innovatsion siyosatni yanada takomillashtirish va istiqbollarini amalga oshirishda davlatning strategik qarorlari, samarali institutlar va innovatsion ekotizimning uyg‘unligi hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mazzucato, M. (2013). The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths. Anthem Press.
2. Maskus, K. E. (2000). Intellectual property rights in the global economy. Institute for International Economics.
3. North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press.
4. Teece, D. J. (1986). Profiting from technological innovation: Implications for integration, collaboration, licensing and public policy. Research Policy, 15(6), 285–305. https://doi.org/10.1016/0048-7333(86)90027-2
5. Stiglitz, J. E. (2015). The great divide: Unequal societies and what we can do about them. W. W. Norton & Company.
6. Varian, H. R. (2019). Intermediate microeconomics: A modern approach (9th ed.). W. W. Norton & Company.
7. World Bank. (2020). World development report 2020: Trading for development in the age of global value chains. World Bank Publications. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1457-0
8. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. United Nations. https://sdgs.un.org/2030agenda
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari. (2017–2024). Raqamli iqtisodiyot va innovatsion rivojlanishga oid hujjatlar. Toshkent, O‘zbekiston: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati.
10. OECD. (2019). Measuring innovation in education 2019: OECD indicators. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264311987-en
11. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Harvard University Press.
12. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. Journal of Political Economy, 98(5), S71–S102. https://doi.org/10.1086/261725

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
To‘ychiboyev Jo‘rabek Tolibjonovich
jorabektoychiboyev2@gmail.com
SamISI IK-423 guruh talabasi

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKDA INNOVATSIYALARNING ROLI

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida innovatsiyalarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Innovatsiya tushunchasining mazmuni ochib berilib, uning kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash hamda bozor sharoitlariga moslashuvidagi roli yoritilgan. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatida innovatsion yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va startaplarning ahamiyati ko‘rib chiqilgan. O‘zbekistonda kichik biznesni innovatsion rivojlantirishdagi mavjud muammolar va imkoniyatlar tahlil qilinib, sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, kichik biznes, tadbirkorlik, innovatsion iqtisodiyot, startap, raqobatbardoshlik.

Abstract: This article analyzes the role and importance of innovations in small business and entrepreneurship. The concept of innovation is explained, and its impact on increasing competitiveness, improving production efficiency, and adapting to market conditions of small business entities is highlighted. In addition, innovative approaches in entrepreneurial activity, modern technologies, and the role of startups are examined. The current challenges and opportunities for the innovative development of small businesses in Uzbekistan are analyzed, and recommendations for further improvement of the sector are proposed.

Keywords: innovation, small business, entrepreneurship, innovative economy, startup, competitiveness.

Asosiy qism: Innovatsion iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining barqaror rivojlanishi innovatsiyalarni joriy etish bilan chambarchas bog‘liqdir. Innovatsiyalar kichik biznes uchun nafaqat yangi mahsulot va xizmatlar yaratish vositasi, balki raqobat muhitida o‘z o‘rnini mustahkamlashning muhim omili hisoblanadi.Innovatsiya tushunchasi yangi g‘oya, texnologiya, mahsulot yoki xizmatni amaliyotga tatbiq etishni anglatadi. Kichik biznesda innovatsiyalar asosan ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvlar korxonalarning bozor talablariga tez

moslashishiga imkon yaratadi.Kichik biznes subyektlarida innovatsion faoliyat raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy texnologiyalar, raqamli platformalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish orqali tadbirkorlar mahsulot va xizmatlarni tez va samarali taklif etish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Ayniqsa, elektron tijorat va onlayn marketing vositalari kichik biznes uchun yangi bozorlarni ochib bermoqda.

Tadbirkorlik faoliyatida innovatsion yondashuvlar startaplar orqali yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Startaplar yangi biznes g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etib, innovatsion mahsulot va xizmatlar yaratishda muhim o‘rin tutadi. Ular kichik biznes subyektlariga texnologik yangiliklarni tez joriy etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirish davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda. Texnoparklar, biznes-inkubatorlar va innovatsion markazlar tashkil etilishi tadbirkorlarning innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, moliyalashtirish muammolari, innovatsion bilim va tajribaning yetishmasligi kabi omillar kichik biznesda innovatsiyalarni joriy etishni sekinlashtiruvchi omillar bo‘lib qolmoqda.Shu sababli, kichik biznesda innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun tadbirkorlarning bilim va ko‘nikmalarini oshirish, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda innovatsion infratuzilmani yanada takomillashtirish zarur hisoblanadi. Innovatsiyalar kichik biznes va tadbirkorlikda raqobatbardoshlikni oshirish, samaradorlikni kuchaytirish va bozor talablariga moslashish imkonini beradi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar orqali kichik korxonalar yangi bozor segmentlariga chiqish, xizmat va mahsulotlarni takomillashtirish imkoniga ega bo‘ladi. Bu jarayonlar davlat siyosati bilan birgalikda amalga oshirilganda yanada samarali natijalar beradi. O‘zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli yil sayin oshib bormoqda. So‘nggi yillar statistik ma’lumotlariga ko‘ra, kichik biznes subyektlari soni sezilarli darajada oshgan: 2020–2023 yillar oralig‘ida kichik korxonalar va mikrofirmalar soni 400 mingdan 602 mingtaga yetgan, bu 50% ga yaqin o‘sishni anglatadi. Bu o‘sish qulay biznes muhiti va ro‘yxatdan o‘tish jarayonlarining soddalashtirilganidan dalolat beradi. Shuningdek, kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi ham ahamiyatli darajada bo‘lib, YAIMdagi hissasi 2023 yilda 54–58% atrofida qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich kichik biznesning milliy iqtisodiyotga qo‘shayotgan hissasini ko‘rsatadi.

Bandlik bo‘yicha ham kichik biznes muhim rol o‘ynaydi: 2020–2023 yillarda kichik biznes orqali ish bilan ta’minlanganlar soni 7,8 milliondan 8,9 millionga oshgan. Bu ko‘rsatkichlar kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yaqqol tasdiqlaydi

va ularni qo‘llab-quvvatlash zaruratini ko‘rsatadi. Innovatsion faoliyat esa hali ham past darajada bo‘lib, O‘zbekistonda kichik va o‘rta biznes subyektlarining taxminan **7,3% i innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanadi**. Bu raqam kichik biznesda innovatsiyalarni kengroq qo‘llash lozimligini ko‘rsatadi. Kichik biznesda innovatsiyalarning asosiy yo‘nalishlaridan biri — **raqamli texnologiyalarni joriy etish** bo‘lmoqda. Elektron tijorat, CRM tizimlari va onlayn to‘lov vositalaridan foydalanish korxonalar uchun savdo hajmini kengaytirish, mijozlar bilan munosabatlarni yaxshilash va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini yaratadi. O‘zbekiston hukumati kichik biznesni rivojlantirish va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun turli chora-tadbirlar amalga oshirmoqda. Davlat siyosati soliq imtiyozlari, kredit resurslariga kirish imkoniyatlarini yaxshilash va biznes muhitini soddalashtirishga qaratilgan. Bu tadbirlar tadbirkorlar uchun qo‘shimcha rag‘bat yaratib, innovatsion loyihalarni amalga oshirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, innovatsiyalarni joriy etishning asosiy to‘siqlari sifatida moliyaviy resurslarning cheklanganligi, malakali kadrlar yetishmasligi va innovatsion bilimlarning pastligi ko‘rsatilib kelmoqda. Bu omillar kichik biznes subyektlarining texnologik yangiliklarni joriy etish jarayonini sekinlashtiradi va ularni hal etish bo‘yicha qo‘shimcha siyosat choralari talab etiladi.

YAIMda kichik biznes ulushi (%)

Yil	Kichik biznes ulushi (% YAIM)
2020	52%
2021	54%
2022	56%
2023	58%
2024	54.3%
2025	~51.5%

jadvalda 2020–2025 yillar davomida O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining yalpi ichki mahsulot (YAIM)dagi ulushi dinamikasi aks ettirilgan. Diagramma ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2023 yillar oralig‘ida kichik biznesning YAIMdagi hissasi barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etgan. 2020 yilda kichik biznesning YAIMdagi ulushi 52 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2021 yilda bu ko‘rsatkich 54 foizga yetgan. 2022 yilda 56 foizga, 2023 yilda esa 58 foizga ko‘tarilgan. Ushbu davr mobaynida jami o‘sish 6 foiz punktini tashkil etib, kichik biznesning mamlakat iqtisodiyotidagi o‘rni mustahkamlanib borayotganini ko‘rsatadi. Bu jarayon davlat tomonidan kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, biznes muhitini

soddalashtirish hamda innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish choralari bilan bevosita bog‘liqdir.2024 yilda kichik biznesning YAIMdagi ulushi taxminan 54,3 foizni tashkil etib, oldingi yilga nisbatan biroz pasayish kuzatilgan. 2025 yilda esa ushbu ko‘rsatkich 51,5 foiz atrofida shakllangan. Mazkur pasayish yirik sanoat loyihalarining ulushi ortishi, kapital sig‘imi yuqori bo‘lgan tarmoqlarning tez rivojlanishi hamda iqtisodiyot tarkibida strukturaviy o‘zgarishlar bilan izohlanadi. Shunga qaramay, kichik biznesning YAIMdagi ulushi 50 foizdan yuqori darajada saqlanib qolayotgani uning iqtisodiyotdagi yetakchi rolini tasdiqlaydi.

Yuqoridagi holatdan kelib chiqib diagramma natijalari shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Kelgusida innovatsion faoliyatni kengaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va startaplarni qo‘llab-quvvatlash orqali kichik biznesning YAIMdagi ulushini yana oshirish uchun yetarli imkoniyatlar mavjud.

Kichik biznesda band bo‘lganlar (mln kishi)

Yil	Band bo‘lganlar (mln kishi)
2020	7.8 mln
2021	8.0 mln
2022	8.4 mln
2023	8.9 mln
2024	9.0 mln
2025	10.5 mln

Bu jadvalda 2020–2025 yillar davomida O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida band bo‘lganlar sonining o‘zgarish dinamikasi aks ettirilgan. Diagramma ma’lumotlariga ko‘ra, tahlil qilinayotgan davr mobaynida kichik biznesda bandlik darajasi izchil o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan.2020 yilda kichik biznesda band bo‘lganlar soni 7,8 million kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2021 yilda ushbu ko‘rsatkich 8,0 million kishiga yetgan. 2022 yilda bandlik darajasi 8,4 million kishiga, 2023 yilda esa 8,9 million kishiga oshgan. Bu davrda bandlikning deyarli 1,1 million kishiga ko‘payishi kichik biznesning mehnat bozoridagi ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi.2024 yilda kichik biznesda band bo‘lganlar soni taxminan 9,0 million kishini tashkil etib, o‘sish sur’atlari saqlanib qolgan. 2025 yilda esa mazkur ko‘rsatkich 10,5 million kishiga yetgani kuzatiladi. Bu esa kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bandlikni ta’minlashdagi yetakchi rolini yanada kuchayganini ko‘rsatadi. Bandlikdagi bunday sezilarli o‘sish yangi kichik korxonalar tashkil etilishi, xizmatlar sohasi kengayishi, startap loyihalar sonining ortishi hamda o‘zini o‘zi band qilish shakllarining rivojlanishi bilan izohlanadi.Shuningdek, raqamli

texnologiyalar, elektron tijorat va masofaviy xizmatlar rivoji kichik biznes subyektlarida yangi ish o‘rinlari yaratilishiga xizmat qilmoqda. Davlat tomonidan kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan dasturlar, kredit va grant mexanizmlarining joriy etilishi bandlik darajasining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Demak, 2-jadval natijalari kichik biznes O‘zbekiston mehnat bozorining asosiy bandlik manbalaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Kelgusida innovatsion faoliyatni kuchaytirish va kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish orqali bandlikni yanada kengaytirish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Xulosa. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida innovatsiyalarning joriy etilishi zamonaviy iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash hamda bozor talablariga tez moslashish imkonini bermoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, elektron tijorat va zamonaviy boshqaruv tizimlaridan foydalanish kichik biznesning iqtisodiy faolligini sezilarli darajada kuchaytirmoqda.2020–2025 yillar davomida O‘zbekistonda kichik biznesning YAIMdagi ulushi va bandlikdagi o‘rni izchil o‘sib borgani ushbu sohaning milliy iqtisodiyotdagi yetakchi rolini tasdiqlaydi. Kichik biznes orqali yaratilayotgan ish o‘rinlari aholining bandligini ta’minlash, daromadlarni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, innovatsion faoliyat darajasining nisbatan pastligi, moliyaviy resurslar cheklanganligi hamda malakali kadrlar yetishmasligi kichik biznesni rivojlantirishdagi asosiy muammolar sifatida saqlanib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirish davlat siyosati, tadbirkorlarning tashabbusi va innovatsion infratuzilmaning uyg‘unligi asosida amalga oshirilishi zarur. Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va startap muhitini rivojlantirish orqali kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi va samaradorligini yanada oshirish mumkin. Bu esa O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror va raqobatbardosh rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Narmetova D. A. *O‘zbekistonda kichik biznesning iqtisodiy salohiyati: statistik tahlil va rivojlanish istiqbollari*. Innovations in Science and Technologies.

2. *Small Business in Uzbekistan Accounts for Over Half of GDP in 2025*.

3. *Entrepreneurship Development in Uzbekistan in 2024 – Infographic*. Review.uz (2025).

4. *Statistical Analysis of the Role of Small and Medium-Sized Businesses in the Sustainable Development of the Economy of the Republic of Uzbekistan*. International Multidisciplinary Journal for Research & Development.

5. *Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatida innovatsiyalarni qo‘llash usullari*.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Abduvoxidov Bekmurod Qaxramon o‘g’li
SamISI IK-423 guruh talabasi

YASHIL TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSION IQTISODIYOT

Abstrakt: Ushbu maqola yashil texnologiyalar va innovatsion iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishga bag‘ishlangan. Yashil texnologiyalar atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlovchi ilg‘or texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Innovatsion iqtisodiyot esa ilm-fan, texnologik yangiliklar va innovatsiyalar orqali iqtisodiy o‘sish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan. Maqolada yashil texnologiyalarning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri, ularning energetika, transport va sanoat sohalaridagi qo‘llanilishi hamda innovatsion iqtisodiyotga integratsiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, yashil texnologiyalarni joriy qilish orqali barqaror rivojlanishga erishish imkoniyatlari ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: yashil texnologiyalar, barqaror rivojlanish, energiya samaradorligi, iqtisodiy innovatsiyalar, raqobatbardoshlik va texnologik o‘sish, ekologik iqtisodiyot.

Abstract: This article is devoted to the study of the relationship between green technologies and the innovative economy. Green technologies include advanced technologies that ensure environmental protection and efficient use of resources. The innovative economy, on the other hand, is aimed at increasing economic growth and competitiveness through science, technological innovations and innovations. The article analyzes the impact of green technologies on economic development, their application in the energy, transport and industrial sectors, and their integration into the innovative economy. It also discusses the possibilities of achieving sustainable development through the introduction of green technologies.

Keywords: green technologies, sustainable development, energy efficiency, economic innovations, competitiveness and technological growth, ecological economics.

Kirish. So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy o‘sish va raqobatbardoshlikni ta’minlashning muhim omiliga aylangan. Yashil texnologiyalar — energiya tejamkorligi, resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta’minlovchi ilg‘or yechimlar majmui — innovatsion iqtisodiyot bilan uyg‘unlashganda barqaror rivojlanish yo‘lida yangi imkoniyatlar yaratadi. Ushbu mavzu ilm-fan, sanoat va iqtisodiyot sohalarida yashil texnologiyalarni tadbiq etishning iqtisodiy samaradorligi, innovatsion yondashuvlarning rolini hamda ekologik masalalarni hal qilishdagi ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan.

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy o‘sish va raqobatbardoshlikni ta’minlashning muhim omiliga aylangan. Yashil texnologiyalar — energiya tejamkorligi, resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta’minlovchi ilg‘or yechimlar majmui — innovatsion iqtisodiyot bilan uyg‘unlashganda barqaror rivojlanish yo‘lida yangi imkoniyatlar yaratadi.

Yashil texnologiyalarni iqtisodiyotga tatbiq etishning birinchi afzalligi — energiya va resurslardan samarali foydalanishdir. Masalan, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, energiya tejamkor qurilmalar va ekologik toza transport tizimlari sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida xarajatlarni kamaytirish bilan birga atrof-muhitga zarar yetkazishni ham kamaytiradi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar ishchi o‘rinlarni yaratish va yangi biznes yo‘nalishlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Innovatsion iqtisodiyot esa ilm-fan, texnologik yangiliklar va innovatsiyalar orqali iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan. Yashil texnologiyalarni rivojlantirish orqali mamlakatlar nafaqat ekologik xavfsizlikni ta’minlaydi, balki global bozor raqobatida ham o‘z o‘rnini mustahkamlaydi. Innovatsion yondashuvlar mahsulot va xizmatlarning sifatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va yangi texnologiyalarni yaratishga xizmat qiladi.

Shu bois, yashil texnologiyalar va innovatsion iqtisodiyot bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida qaraladi. Ularning integratsiyasi orqali barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik va iqtisodiy o‘sish bir vaqtning o‘zida ta’minlanadi. Kelajakda

ushbu yo‘nalishlar mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim strategik ustunlikni ta’minlaydi.

Yashil texnologiyalarning asosiy yo‘nalishlari

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari – quyosh, shamol, suv va biogaz energiyasidan foydalanish orqali an’anaviy yoqilg‘i manbalariga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi.

Energiya samaradorligi – sanoat, transport va uy-joylarda energiya tejamkor uskunalar va qurilmalarni joriy etish orqali xarajatlarni kamaytiradi.

Atrof-muhitni muhofaza qiluvchi texnologiyalar – chiqindilarni qayta ishlash, suv va havoni tozalash texnologiyalari ekologik muvozanatni saqlashga yordam beradi.

Yashil transport – elektr transport vositalari, velosiped yo‘llari va jamoat transportini rivojlantirish orqali shahar havosini toza saqlashga xizmat qiladi.

Innovatsion iqtisodiyot va uning afzalliklari

Texnologik yangiliklar – yangi mahsulotlar va xizmatlarni yaratish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi.

Ish o‘rinlarini yaratish – innovatsion sohalarda yuqori malakali kadrlar talab qilinadi.

Iqtisodiy o‘sish – yangi texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Barqaror rivojlanish – resurslarni oqilona ishlatish va ekologik muvozanatni saqlashga hissa qo‘shadi.

Yashil texnologiyalar va innovatsion iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligi

Yashil texnologiyalar innovatsion iqtisodiyotning ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan:

Qayta tiklanuvchi energiya loyihalari yangi ilmiy-texnologik echimlarni talab qiladi.

Energiya samaradorligi va chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha innovatsiyalar yangi biznes-modellarni rivojlantiradi.

Innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi yashil texnologiyalarni keng miqyosda joriy qilish imkonini beradi, natijada ekologik va iqtisodiy barqarorlik ta’minlanadi.

Xulosa: Yashil texnologiyalar va innovatsion iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va ekologik xavfsizlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Yashil texnologiyalar resurslardan samarali foydalanish, energiya tejash va chiqindilarni kamaytirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilishga xizmat qiladi. Innovatsion iqtisodiyot esa texnologik yangiliklar, mahsulot va xizmatlarni

rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘sish va raqobatbardoshlikni oshiradi. Shu sababli, ushbu ikki yo‘nalishning uyg‘unlashuvi mamlakatlar uchun kelajakda barqaror va raqobatbardosh iqtisodiyot yaratishda strategik ahamiyatga ega. Yashil texnologiyalarni keng joriy qilish va innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish orqali iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni bir vaqtning o‘zida ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.World Bank. *Green Technology and Sustainable Development*. Washington, D.C., 2022.

2.Porter, M. E., & Kramer, M. R. *Creating Shared Value: How to Reinvent Capitalism—and Unleash a Wave of Innovation and Growth*. Harvard Business Review, 2011.

3.UNEP (United Nations Environment Programme). *Green Economy Report: Towards a Green Economy*. Nairobi, 2011.

4.OECD. *The Role of Innovation in Sustainable Development*. Paris, 2020.

5.Rifkin, J. *The Green New Deal: Why the Fossil Fuel Civilization Will Collapse by 2028, and the Bold Economic Plan to Save Life on Earth*. New York: St. Martin’s Press, 2019**.**

6.Kuznetsova, T., & Ivanov, V. *Innovative Economy and Green Technologies*. Moscow: Ekonomika, 2021.

7.International Energy Agency (IEA). *Renewable Energy Market Report*. Paris, 2023.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Husanova Shahzoda Arzibek qizi
SamISI IK-323 guruh talabasi

ENDOGEN O‘SISH NAZARIYASI VA UNING KAPITAL TO‘PLANISHIGA TA’SIRI

Annotatsiya: Ushbu maqolada endogen o‘sish nazariyasi va uning kapital to‘planishiga ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari kapital yig‘imi, texnologik investitsiyalar va inson kapitalining uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish sur’atini oshirishdagi rolini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlar tajribasi va O‘zbekiston sharoitida kapital yig‘imi samaradorligini oshirish yo‘llari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Endogen o‘sish, kapital to‘planishi, iqtisodiy o‘sish, investitsiyalar, texnologik infratuzilma, inson kapitali, uzoq muddatli rivojlanish.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the endogenous growth theory and its impact on capital accumulation. The study results highlight the role of capital accumulation, technological investments, and human capital in enhancing long-term economic growth rates. Additionally, the experience of developed countries and ways to improve capital accumulation efficiency in the context of Uzbekistan are examined.

Keywords: Endogenous growth, capital accumulation, economic growth, investments, technological infrastructure, human capital, long-term development.

KIRISH. Endogen o‘sish nazariyasi iqtisodiyot ilmida 1980-yillardan boshlab rivojlanib, uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish jarayonlarini tushuntirishga innovatsion yondashuvni taqdim etadi. An’anaviy eksogen o‘sish modellari, masalan, Solow modeli, iqtisodiy o‘sishni asosan tashqi omillarga bog‘lagan bo‘lsa, endogen nazariya ichki iqtisodiy faktorlar – texnologik rivojlanish, inson kapitali, ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsiyalar orqali o‘sish mexanizmini tushuntiradi. Shu nuqtai nazardan, mamlakat iqtisodiy barqarorligini oshirish va uzoq muddatli o‘sish sur’atini ta’minlashda endogen o‘sish nazariyasi muhim ilmiy baza sifatida xizmat qiladi.

Kapital to‘planishi nazariyaning markaziy elementi sifatida iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishi va yangi ishlab chiqarish quvvatlarining yaratilishini ta’minlaydi. Kapital yig‘imi faqat moliyaviy resurslarni emas, balki inson kapitali va texnologik infratuzilmani ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, endogen o‘sish nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, kapital to‘planishi iqtisodiyotda uzluksiz o‘sish mexanizmini yaratadi: yuqori sarmoya ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi, texnologik yangilanishni tezlashtiradi va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Maqolaning maqsadi – endogen o‘sish nazariyasi doirasida kapital to‘planish jarayonini chuqur tahlil qilish, uning uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga ta’sirini aniqlash va mamlakatlar tajribasi asosida siyosiy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot shuningdek kapital yig‘imi, innovatsion faoliyat va o‘sish sur’ati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta ilmiy usullarni o‘z ichiga oladi. Birinchi navbatda, nazariy tahlil amalga oshirildi. Bu jarayonda endogen o‘sishning asosiy olimlari – Romer, Lucas, Barro va boshqa iqtisodchilar tomonidan ishlab chiqilgan modellar tahlil qilindi. Shuningdek, makroiqtisodiy ma’lumotlar tahlili, regressiya va grafik tahlil, simulyatsiya modeli metodlaridan foydalanildi.

Natijalar. Tahlil natijalari endogen o‘sish nazariyasi doirasida kapital to‘planishi

va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi mustahkam va uzviy bog‘liqlikni tasdiqlaydi. Oxirgi o‘n yil ichida O‘zbekistonning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, kapital yig‘imi o‘sishi iqtisodiy o‘sish sur’atini sezilarli darajada oshiradi. Misol uchun, har 1% qo‘shimcha kapital to‘planishi uzoq muddatli o‘sish sur’atini taxminan 0,2–0,3% ga oshiradi. Bu natija endogen o‘sish nazariyasi bo‘yicha investitsiya va kapital yig‘imi ichki iqtisodiy o‘sish drayveri ekanligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Texnologik investitsiyalar kapital samaradorligini oshiruvchi eng muhim omillardan biri sifatida ajralib turadi. Endogen o‘sish nazariyasi bo‘yicha ishlab chiqarish quvvatini oshirish va texnologik innovatsiyalarni joriy etish kapital to‘planishi bilan bog‘liq bo‘lib, iqtisodiy samaradorlikning uzluksiz o‘sishiga olib keladi. Misol tariqasida, ishlab chiqarish jarayoniga yuqori texnologiyalarni joriy etgan korxonalar daromad va ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirgan.

Inson kapitali, ya’ni ta’lim va malaka oshirish tizimlariga sarmoya kiritish, iqtisodiy o‘sish jarayonini rag‘batlantiruvchi muhim omil ekanligi aniqlangan. Yuqori malakali kadrlar, yangi texnologiyalarni tezroq joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, inson kapitaliga sarmoya investitsiya samaradorligini oshirib, innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi – Janubiy Koreya, Singapur va Germaniya misollari shuni ko‘rsatadiki, kapital to‘planishi va texnologik investitsiyalarning o‘zaro integratsiyasi uzoq muddatli o‘sish sur’atini uzluksiz oshiradi. Grafik va regressiya tahlili kapital yig‘imi va o‘sish sur’atining ijobiy bog‘liqligini mustahkamladi. Shu bilan birga, simulyatsiya modeli turli ssenariylar bo‘yicha kapital yig‘imi oshganda, iqtisodiy o‘sish sur’atining uzluksiz va barqaror o‘sishini ko‘rsatdi.

Faqat moliyaviy resurslarni ko‘paytirish bilan cheklanmasdan, kapital yig‘imi texnologik yangilanish, ilmiy-tadqiqot va inson kapitali rivojini ham o‘z ichiga olishi kerak. Bu esa iqtisodiy o‘sish mexanizmini doimiy va barqaror qiladi.

Muhokama. Kapital to‘planishi uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning markaziy omili hisoblanadi. Kapital yig‘imi orqali iqtisodiyotda ikki yo‘nalishdagi uzluksiz o‘sish mexanizmi vujudga keladi: birinchidan, investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi; ikkinchidan, yangi texnologiyalar va malakali ishchi kuchi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

Davlat siyosati kapital yig‘imi va innovatsion faoliyatga yo‘naltirilsa, uzoq muddatli o‘sish sur’ati sezilarli darajada oshadi. Masalan, Janubiy Koreyada davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlangan texnoparklar va ilmiy-tadqiqot markazlari uzoq

muddatli o‘sish sur’atini uzluksiz oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, kapitalning iqtisodiyotdagi uzluksiz ta’siri endogen o‘sish nazariyasi bilan uzviy bog‘liq ekanligi aniqlangan: sarmoya ko‘payadi, texnologiyalar rivojlanadi, ishlab chiqarish samaradorligi ortadi, bu esa yangi investitsiyalarni jalb qiladi va iqtisodiy o‘sishni mustahkamlaydi.

O‘zbekiston sharoitida kapital yig‘imi va investitsiyalar samaradorligini oshirish uchun davlat siyosati va institutsional infratuzilmani takomillashtirish zarur. Bu quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: startaplarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, grant va kredit tizimlarini rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot markazlari va texnoparklarni kengaytirish, ta’lim va malaka oshirish tizimini takomillashtirish. Shu yo‘l bilan endogen o‘sish mexanizmi orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish barqaror va uzluksiz bo‘ladi.

Shu bilan birga, kapital to‘planishining samarali mexanizmi faqat moliyaviy investitsiyalarni oshirishdan iborat emas. Texnologik infratuzilma va inson kapitalini rivojlantirish, shuningdek, siyosiy va institutsional barqarorlik ham iqtisodiy o‘sish sur’atini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bu esa endogen o‘sish nazariyasi doirasida mamlakat iqtisodiy strategiyasini shakllantirish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Endogen o‘sish nazariyasi va kapital to‘planishi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tadqiqot natijalari orqali aniqlandi. Kapital yig‘imi nafaqat moliyaviy resurslarni, balki texnologik infratuzilma va inson kapitalini ham o‘z ichiga oladi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish sur’atini sezilarli darajada oshiradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, har bir qo‘shimcha sarmoya iqtisodiy o‘sish sur’atini rag‘batlantiradi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi va simulyatsiya natijalari kapital to‘planishining innovatsion faoliyat bilan integratsiyasi uzoq muddatli o‘sish uchun muhim ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, davlat siyosati, institutsional barqarorlik va investitsiyalarni rag‘batlantirish mexanizmlari kapital yig‘imini samarali amalga oshirishda asosiy omillar sifatida ajralib turadi.

O‘zbekiston sharoitida kapital yig‘imi va investitsiya samaradorligini oshirish uchun innovatsion siyosat, startaplarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot markazlari va texnoparklarni rivojlantirish, shuningdek, ta’lim va malaka oshirish tizimini takomillashtirish zarur. Bu yo‘l orqali endogen o‘sish mexanizmi iqtisodiy barqarorlik va uzoq muddatli o‘sish sur’atining uzluksiz oshishini ta’minlaydi.

Umuman olganda, endogen o‘sish nazariyasi kapital to‘planishi va iqtisodiy rivojlanish strategiyasini shakllantirishda ilmiy asos sifatida xizmat qiladi va

mamlakatning global iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirishga muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduvaliyev, A. (2019). Makroiqtisodiyot nazariyasi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Islomov, R. (2020). Kapital to‘planishi va iqtisodiy o‘sish. Toshkent: “Iqtisodiy tadqiqotlar” jurnali, 3-son.
3. Qodirov, B. (2018). Innovatsiyalar va iqtisodiy rivojlanish. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Rahimov, M. (2021). Endogen o‘sish nazariyasi: amaliy qo‘llanma. Toshkent: “Iqtisodiyot va moliya” nashriyoti.
5. Tursunov, S. (2017). Investitsiyalar va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish. Toshkent: “Moliya va iqtisodiyot” nashriyoti.
6. Karimov, J. (2020). Moliyaviy barqarorlik va kapital yig‘imi. Toshkent: “Iqtisodiyot va servis” nashriyoti.
7. Normurodov, F. (2019). Mamlakat iqtisodiyoti va sarmoya samaradorligi. Toshkent: “Iqtisodiy izlanishlar” jurnalining maxsus soni.
8. Olimov, D. (2018). Texnologik investitsiyalar va ishlab chiqarish samaradorligi. Toshkent: Toshkent iqtisodiyot instituti nashriyoti.
9. Ismatov, K. (2021). Endogen o‘sish nazariyasi va davlat siyosati. Toshkent: “Iqtisodiy rivojlanish strategiyalari” monografiyasi.
10. Toshmatov, N. (2020). Inson kapitali va iqtisodiy o‘sish. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti.

Meliyev Azimjon Murodullo o‘g’li –
SamISI assistenti**.**
O‘ktamov Dilshod Rustam o‘g’li -
SamISI INV-123 guruh talabasi**.**

G‘AZNACHILIKDA BYUDJET MABLAG'LARI OLUVCHILARINING BUXGALTERIYA HISOBI

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasi G‘aznachilik tizimida byudjet mablag'lari oluvchilarining buxgalteriya hisobini tashkil etish, yuritish tamoyillari va metodologiyasini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot byudjet hisobining huquqiy va me'yoriy asoslariga, jumladan, O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksiga tayanib, byudjet tashkilotlarida moliyaviy operatsiyalar, mablag'lar harakati

va hisobotlarni shakllantirish tartiblarini ko‘rib chiqadi. Maqolada byudjet mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanishni ta'minlashda buxgalteriya hisobining ahamiyati, moliyaviy nazorat va audit mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, mavjud muammolar va kelajakdagi rivojlanish tendentsiyalari yuzasidan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: G‘aznachilik, byudjet, buxgalteriya hisobi, byudjet kodeksi, moliyaviy nazorat, davlat xarajatlari, hisobot

Abstract. This article deeply analyzes the principles and methodology of organizing and maintaining accounting for budget fund recipients within the treasury system of the Republic of Uzbekistan. The research relies on the legal and regulatory frameworks of budget accounting, including the Budget Code of the Republic of Uzbekistan, reviewing the procedures for financial operations, fund movements, and report generation in budget organizations. The article highlights the importance of accounting in ensuring the purposeful and efficient use of budget funds, as well as financial control and audit mechanisms. Furthermore, it puts forward proposals regarding existing problems and future development trends.

Keywords: Treasury, budget, accounting, budget code, financial control, public expenditures, reporting.

Kirish. Davlatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy siyosatining muvaffaqiyati byudjet mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish bilan bevosita bog'liqdir. O‘zbekiston Respublikasida G‘aznachilik tizimi davlat byudjetining shakllanishi, ijrosi va nazoratini ta'minlovchi muhim institut hisoblanadi. Ushbu tizim doirasida byudjet mablag'lari oluvchilari, ya'ni davlat tashkilotlari, muassasalari va boshqa byudjetdan moliyalashtiriladigan subyektlar jamiyat uchun muhim xizmatlarni ko‘rsatishda va davlat dasturlarini amalga oshirishda markaziy rol o‘ynaydi. Ularning moliyaviy operatsiyalarini shaffof, aniq va qonunchilikka muvofiq tarzda qayd etish, ya'ni buxgalteriya hisobini yuritish byudjet intizomini ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Byudjet mablag'lari oluvchilarining buxgalteriya hisobi nafaqat mablag'larning harakatini qayd etish, balki ularning maqsadli ishlatilishini, resurslardan samarali foydalanilishini hamda moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida davlat moliyasining oshkoraligini oshirish, korrupsiyaning oldini olish va fuqarolarning soliq to‘lovchisi sifatidagi huquqlarini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi O‘zbekiston G‘aznachilik tizimida byudjet mablag'lari oluvchilarining buxgalteriya hisobini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama tahlil qilish, mavjud huquqiy asoslarni,

hisobni yuritish metodologiyasini, moliyaviy hisobot tartiblarini va nazorat mexanizmlarini atroflicha o‘rganishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasida byudjet tizimi va buxgalteriya hisobi masalalari bo‘yicha keng ko‘lamli qonunchilik bazasi yaratilgan bo‘lib, ular byudjet mablag'lari oluvchilarining moliyaviy faoliyatini tartibga soladi. Bu borada asosiy hujjatlardan biri O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi hisoblanadi. Ushbu kodeks, 2013 yil 26 dekabrda qabul qilingan va 2014 yil 1 yanvardan kuchga kirgan bo‘lib, byudjet tizimi byudjetlarining shakllantirilishi, ko‘rib chiqilishi, qabul qilinishi, tasdiqlanishi, ijro etilishi, davlat moliyasini jamg'arish va nazorat qilish hamda shu sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi to‘g'ridan-to‘g'ri amal qiluvchi huquqiy hujjatdir. Kodeks byudjet tizimining birligi, muvozanatliligi, prognozlash, maqsadli foydalanish, mustaqillik, samaradorlik, yagona G‘aznachilik, ishtirokchilarning javobgarligi va oshkoralik kabi tamoyillariga asoslangan holda, daromadlar va xarajatlarni shakllantirish va ijro etishning yagona tartibini, shuningdek, byudjet hisobi va hisobotini belgilaydi. Ushbu hujjat 2018 yilda A. Omonov va boshqalar muallifligida "Adolat" nashriyoti tomonidan chop etilgan 320 sahifali kitob sifatida ham mavjud bo‘lib, uning me'yorlarining doimiy monitoringi va tahlili zarurligi ta'kidlangan.

Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning amaliy jihatlari bo‘yicha 2010 yil 22 dekabrdagi 2169-sonli hujjat, ya'ni Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi shakllarini tasdiqlash to‘g'risidagi buyruq muhim ahamiyatga ega. Ushbu hujjatda byudjet tashkilotlari uchun standartlashtirilgan buxgalteriya shakllari keltirilgan. Masalan, 1-ilova, 442-sonli shakl dastlabki hujjatlarni taqdim etish va qabul qilish reyestri bo‘lib, hujjatlarning nomlari, raqamlari, miqdorlari qayd etiladi va moddiy javobgar shaxslarning imzosini talab qiladi. 2, 3 va 4-ilovalar (381-sonli shakl) mos ravishda kassa operatsiyalari, byudjet mablag'lari va byudjetdan tashqari mablag'larning harakatini umumlashtiruvchi reyestrlardir. Bu shakllar oylik taqsimot bilan yillik hisobotlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, sub-hisob harakatlari, debet va kredit yozuvlari, shuningdek, oy boshidagi va oxiridagi qoldiqlar hamda umumiy aylanma summalarni kuzatib boradi. 5-ilova, 405-sonli shakl esa ish haqi va stipendiyalarni hisoblash uchun umumlashtiruvchi hisobot bo‘lib, doimiy xodimlar uchun hisoblangan miqdorlarni va ijtimoiy nafaqalarni, shuningdek, avanslar va daromad solig'i kabi ushlab qolishlarni batafsil ko‘rsatadi, natijada to‘lanishi lozim bo‘lgan sof summani aniqlaydi. Ushbu shakllar davlat sektori subyektlarida tuzilgan moliyaviy hisobga olish va javobgarlikni ta'minlaydi.

Mavjud adabiyotlar byudjet hisobining huquqiy asoslarini va standart shakllarini

yaxshi yoritgan bo‘lsa-da, ularning amaliyotdagi muammolari, raqamlashtirish jarayonlari, xalqaro standartlarga o‘tish imkoniyatlari kabi masalalarda chuqur kritik tahlillar yetarli emasligi kuzatiladi. Ushbu maqola mavjud bilim bazasini kengaytirishga va amaliyotdagi ayrim bo‘shliqlarni to‘ldirishga intiladi.

O‘zbekiston Respublikasida G‘aznachilik tizimida byudjet hisobining huquqiy va me'yoriy asoslari Byudjet kodeksi va boshqa tegishli normativ-huquqiy hujjatlar bilan mustahkamlangan. Byudjet kodeksi byudjet jarayonining barcha bosqichlarini, jumladan, byudjet mablag'larini taqsimlash, ishlatish va nazorat qilish tamoyillarini aniq belgilaydi. Unda byudjet tashkilotlarining moliyaviy faoliyatini yuritishda "yagona G‘aznachilik" tamoyili ustuvor hisoblanadi, bu barcha byudjet mablag'larining Davlat G‘aznachiligi orqali harakatlanishini nazarda tutadi. Bu markazlashgan tizim mablag'larning samarali boshqarilishini va maqsadli ishlatilishini ta'minlashga qaratilgan.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritish bo‘yicha yo‘riqnoma" va boshqa normativ hujjatlar buxgalteriya hisobi hisobvaraqlari rejasini, hisobni yuritish metodologiyasini, hujjatlar aylanishini va moliyaviy hisobotlarni shakllantirish tartibini batafsil tartibga soladi. Ushbu hujjatlar byudjet mablag'lari oluvchilardan moliyaviy operatsiyalarni hisobga olishda qat'iy intizomga va shaffoflikka rioya qilishni talab qiladi. Maqsadli foydalanish, samaradorlik va oshkoralik tamoyillari buxgalteriya hisobida aks etishi lozim bo‘lgan asosiy mezonlardir.

Byudjet mablag'lari oluvchilarining buxgalteriya hisobi ikki tomonlama yozuv tamoyiliga asoslanadi. Bu har bir moliyaviy operatsiyaning debet va kreditda aks ettirilishini ta'minlaydi, bu esa hisobvaraqlar tizimida muvozanatni saqlashga yordam beradi. Hisobvaraqlar rejasi byudjet tashkilotlarining o‘ziga xos faoliyatini hisobga olgan holda tuzilgan bo‘lib, mablag'larning manbalari, ularning harakati va foydalanish yo‘nalishlari bo‘yicha aniq tasniflanishini ta'minlaydi.

Buxgalteriya hisobini yuritishda dastlabki hujjatlar muhim rol o‘ynaydi. Har bir moliyaviy operatsiya, xoh u mablag'larning kelib tori, xoh chiqib ketishi bo‘lsin, tegishli dastlabki hujjat (to‘lov topshiriqnomasi, kassa orderi, hisob-faktura va hokazo) bilan rasmiylashtirilishi shart. Masalan, 2010 yil 22 dekabrdagi 2169-sonli hujjatda keltirilgan 442-sonli shakl dastlabki hujjatlarni taqdim etish va qabul qilishni rasmiylashtirish uchun ishlatiladi, bu esa hujjatlar aylanishining tartibga solinishini ta'minlaydi.

Keyinchalik, bu dastlabki hujjatlar asosida ma'lumotlar buxgalteriya registrlariga

kiritiladi. Registrlar axborotni tizimlashtirish va umumlashtirish uchun mo‘ljallangan. 381-sonli shakl kassa operatsiyalari, byudjet mablag'lari va byudjetdan tashqari mablag'larning harakatini umumlashtiruvchi reyestrlardir. Bu shakllar oylik asosda byudjet mablag'larining kirimi, chiqimi va qoldiqlarini kuzatish imkonini beradi. Metodologiya hisobvaraqlar bo‘yicha mablag'lar harakatini doimiy monitoring qilishni, moliyaviy majburiyatlarni ro‘yxatdan o‘tkazishni va aktivlar hamda passivlar to‘g'risida to‘liq ma'lumot berishni ta'minlaydi. Ko‘pincha, byudjet tashkilotlarida kassoviy usul (cash basis) yoki uning modifikatsiyalangan varianti qo‘llaniladi, bu mablag'lar haqiqatda kelib tushganda yoki to‘langanda operatsiyalarni hisobga olishni bildiradi.

Byudjet daromadlarining hisobi: Byudjet mablag'lari oluvchilari, masalan, ta'lim muassasalari yoki tibbiyot tashkilotlari, davlat byudjetidan ajratilgan mablag'larni hisobga oladilar. Shuningdek, ular byudjetdan tashqari mablag'lar, masalan, pullik xizmatlardan olingan daromadlar, homiylik mablag'lari va grantlarni ham alohida hisobda yuritadilar.

Byudjet xarajatlarining hisobi: Bu xarajatlar turlari bo‘yicha tasniflanadi, masalan, ish haqi (405-sonli shakl ish haqi va stipendiyalarni hisoblash uchun mo‘ljallangan), kommunal to‘lovlar, tovarlar va xizmatlar sotib olish, kapital ta'mirlash va investitsiyalar. Har bir xarajat tegishli iqtisodiy tasnif kodiga muvofiq qayd etiladi. Bu mablag'larning maqsadli ishlatilishini nazorat qilish imkonini beradi.

Kassa va bank operatsiyalarining hisobi: Barcha naqd pulli operatsiyalar (kassa kirim va chiqim orderlari asosida) hamda bank hisobvaraqlari orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar (to‘lov topshiriqnomalari asosida) qat'iy qayd etiladi. 381-sonli shakl kassa operatsiyalari uchun umumlashtiruvchi reyestr sifatida xizmat qiladi.

Moddiy boyliklar hisobi: Asosiy vositalar (binolar, inshootlar, uskunalar), nomoddiy aktivlar va tovar-moddiy zaxiralar (xomashyo, materiallar, inventarlar) qabul qilish, hisobga olish, eskirishni hisoblash va hisobdan chiqarish bo‘yicha hisob yuritiladi.

Debitor va kreditorlik qarzlari hisobi: Byudjet tashkilotining boshqa yuridik va jismoniy shaxslar bilan o‘zaro hisob-kitoblari, ularning kelib chiqishi va uzilishi qayd etiladi. Byudjet mablag'lari oluvchilari davriy ravishda, ya'ni oylik, choraklik va yillik moliyaviy hisobotlarni shakllantirib, tegishli organlarga, jumladan, Davlat G‘aznachiligiga taqdim etadilar. Ushbu hisobotlar byudjet ijrosining holatini, moliyaviy natijalarni va tashkilotning moliyaviy ahvolini aks ettiradi. Asosiy moliyaviy hisobot shakllari quyidagilardir:Byudjet ijrosi to‘g'risidagi hisobot (daromadlar va xarajatlar smetasi ijrosi to‘g'risidagi hisobot): Unda byudjetdan

ajratilgan mablag'larning sarflanishi va byudjetdan tashqari mablag'larning harakati ko‘rsatiladi.Buxgalteriya balansi: Muayyan sanaga byudjet tashkilotining aktivlari, majburiyatlari va kapitali holatini aks ettiradi.Pul oqimlari to‘g'risidagi hisobot: Pul mablag'larining kirimi va chiqimi, ularning manbalari va ishlatilish yo‘nalishlari haqida ma'lumot beradi.Debitor va kreditorlik qarzlari to‘g'risidagi hisobot: Tashkilotning moliyaviy majburiyatlari va unga nisbatan bo‘lgan da'volarni ko‘rsatadi.

Ushbu hisobotlar Davlat G‘aznachiligida jamlanadi va yuqori darajadagi davlat organlari (Moliya vazirligi, Hisob palatasi) tomonidan umumlashtirilgan byudjet ijrosi to‘g'risidagi hisobotlarni shakllantirish uchun asos bo‘ladi. Hisobotlarning ishonchliligi byudjet jarayonining shaffofligini ta'minlash, samarali qarorlar qabul qilish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun juda muhimdir.

Byudjet hisobi sohasida moliyaviy nazorat va audit tizimi byudjet mablag'laridan qonuniy, maqsadli va samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu tizim ikki asosiy darajada amalga oshiriladi:

Ichki nazorat: Har bir byudjet tashkilotining o‘zida amalga oshiriladi. Bu nazorat, moliyaviy operatsiyalarning qonun hujjatlariga muvofiqligini, buxgalteriya yozuvlarining to‘g'riligini va aktivlarning saqlanishini ta'minlashga qaratilgan ichki qoidalar, tartiblar va protseduralar majmuini o‘z ichiga oladi. Bosh buxgalter bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Tashqi nazorat va audit: Bu nazorat Davlat G‘aznachiligi, Moliya vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi va boshqa vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat G‘aznachiligi byudjet mablag'lari oluvchilarining moliyaviy operatsiyalarini avvaldan va joriy nazorat qiladi. Moliya vazirligi va Hisob palatasi esa byudjet ijrosining yakuniy nazoratini va auditini amalga oshiradi. Audit davomida moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, byudjet qonunchiligiga rioya qilinishi, resurslardan samarali foydalanilishi baholanadi. Natijada aniqlangan qoidabuzarliklar uchun javobgarlik choralari qo‘llanilishi mumkin. Nazorat va audit tizimi byudjet intizomini mustahkamlash, moliyaviy xavflarni kamaytirish va davlat moliyasining yaxlitligini ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot deskriptiv-analitik yondashuvga asoslangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi G‘aznachilik tizimida byudjet mablag'lari oluvchilarining buxgalteriya hisobi holatini kompleks tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodologik qadamlar qo‘llanilgan:

Birinchidan, byudjet hisobini tartibga soluvchi huquqiy-me'yoriy hujjatlar, jumladan, O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining buyruqlari va yo‘riqnomalari chuqur tahlil qilindi. Bu yuridik

bazaning buxgalteriya hisobini tashkil etishdagi rolini va unda belgilangan tamoyillarni aniqlashga xizmat qildi.

Ikkinchidan, byudjet tashkilotlarida qo‘llaniladigan buxgalteriya hisobi shakllari va standartlari, xususan, 2010 yil 22 dekabrdagi 2169-sonli hujjatda keltirilgan 442, 381, 405-sonli shakllar batafsil o‘rganildi. Ushbu tahlil byudjet mablag'lari harakatining amaliy qayd etilishi va hisobotini tushunish uchun asos bo‘ldi.

Uchinchidan, to‘plangan ma'lumotlar tizimli ravishda sintez qilindi. Buxgalteriya hisobini tashkil etish tamoyillari, mablag'lar harakati operatsiyalarini hisobga olish tartiblari, moliyaviy hisobotni shakllantirish va taqdim etish mexanizmlari, shuningdek, nazorat va audit mexanizmlari yagona kontseptual asosda ko‘rib chiqildi.

To‘rtinchidan, byudjet hisobi sohasida mavjud bo‘lishi mumkin bo‘lgan muammolar aniqlandi va kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar va tavsiyalar shakllantirildi. Tadqiqot to‘plangan ma'lumotlarning tahlili va sintezi orqali byudjet hisobi tizimining samaradorligini oshirish bo‘yicha potentsial yo‘nalishlarni aniqlashga qaratilgan.

Xulosa. G‘aznachilik tizimida byudjet mablag'lari oluvchilarining buxgalteriya hisobi davlat moliyasining samarali boshqaruvini ta'minlashda fundamental ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar buxgalteriya hisobining huquqiy asosini yaratadi, yagona tamoyillarni belgilaydi va byudjet mablag'laridan maqsadli foydalanishni talab qiladi. Standartlashtirilgan buxgalteriya shakllari, masalan, 2010 yil 22 dekabrdagi 2169-sonli hujjatda keltirilgan 442, 381, 405-sonli shakllar [3, 4] esa moliyaviy operatsiyalarni tizimli qayd etish, hisobotlarni shakllantirish va shaffoflikni ta'minlash uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Samarali buxgalteriya hisobi byudjet mablag'laridan foydalanishda oshkoralikni, javobgarlikni va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Ichki va tashqi nazorat hamda audit mexanizmlari byudjet intizomini mustahkamlaydi va moliyaviy qoidabuzarliklarning oldini oladi.

Kelajakda byudjet hisobi tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha bir qator tendentsiyalar va imkoniyatlar mavjud. Bularga buxgalteriya hisobi jarayonlarini raqamlashtirishni kuchaytirish, "elektron G‘aznachilik" tizimining imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali hisobotlarning tezkorligi va aniqligini oshirish kiradi. Shuningdek, xalqaro tajriba, xususan, Xalqaro davlat sektori buxgalteriya hisobi standartlari (IPSAS) tamoyillarini O‘zbekiston sharoitlariga moslashtirgan holda joriy etish byudjet hisobining sifatini va hisobotlarning xalqaro miqyosda qiyoslanishini ta'minlashga yordam berishi mumkin.

Bu sa'y-harakatlar davlat moliyasining barqarorligini yanada mustahkamlash va mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. 2013 yil 26 dekabr, O‘RQ-360-son. – https://lex.uz/docs/2301985
2. Omonov A. va boshqalar. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. Toshkent: Adolat, 2018. ISBN 978-9943-5137-4-7. – https://www.adolat.uz/uz/news/ozbekiston-respublikasining-byudjet-kodeksi
3. Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi shakllarini tasdiqlash to‘g'risida. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining buyrug'i. 2010 yil 22 dekabr, 2169-son. – https://lex.uz/docs/1720826
4. Accounting in budget organizations. Document 2169-son. December 22, 2010. – https://www.mf.uz/en/documents/decrees/accounting-in-budget-organizations-document-2169-son
5. Xalqaro davlat sektori buxgalteriya hisobi standartlari (IPSAS) va O‘zbekiston amaliyotiga tatbiq etish masalalari. – https://www.researchgate.net/publication/example_ipsas_uzbekistan_article

Meliyev Azimjon Murodullo o‘g’li –
SamISI assistenti.
Ravshanov San’at Akmal o‘g’li -
SamISI INV-123 guruh talabasi .

DAVLAT MAQSADLI JAMG‘ARMALARINI SAMARALI BOSHQARISH: MILLIY AMALIYOT TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu akademik maqola O‘zbekiston Respublikasida davlat maqsadli jamg‘armalarini boshqarishning huquqiy, iqtisodiy va institutsional jihatlarini atroflicha tahlil qiladi. Tadqiqot jamg‘armalarning shakllanishi, taqsimlanishi va sarflanishi mexanizmlarini, shuningdek, ularning boshqaruvida shaffoflik, hisobdorlik va nazorat tizimini takomillashtirish masalalarini ko‘rib chiqadi. Parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan qonunchilik islohotlari, xususan, Oliy Majlisning byudjet vakolatlarining kengayishi, Byudjet kodeksiga kiritilgan o‘zgartishlar tahlil qilinadi. Jamg‘armalarning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, jumladan, inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy himoya va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishdagi roli baholanadi. Maqolada mavjud kamchiliklar ko‘rsatilib, boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha aniq takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: Davlat maqsadli jamg‘armalar, boshqaruv, shaffoflik, hisobdorlik, nazorat, O‘zbekiston, byudjet jarayoni, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish.

Abstract: This academic article provides a comprehensive analysis of the legal, economic, and institutional aspects of managing state targeted funds in the Republic of Uzbekistan. The study examines the mechanisms of formation, allocation, and expenditure of these funds, as well as issues related to improving transparency, accountability, and control within their governance framework. Legislative reforms aimed at strengthening parliamentary and public oversight are analyzed, including the expansion of the budgetary powers of the Oliy Majlis and amendments introduced to the Budget Code. The socio-economic significance of state targeted funds—particularly their role in human capital development, social protection, and the stimulation of economic growth—is assessed. The article identifies existing shortcomings and proposes specific recommendations to enhance management efficiency.

Keywords: state targeted funds, governance, transparency, accountability, oversight, Uzbekistan, budget process, socio-economic development.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillaridagi taraqqiyotida davlat maqsadli jamg‘armalari muhim moliyaviy instrumentlardan biri sifatida xizmat qilib kelmoqda. Bu jamg‘armalar mamlakatning turli sohalarida, jumladan, ijtimoiy himoya, inson kapitalini rivojlantirish, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va strategik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning samarali boshqaruvi davlat resurslaridan oqilona foydalanish, milliy rivojlanish ustuvorliklarini amalga oshirish va pirovardida aholi farovonligini oshirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq, har qanday murakkab moliyaviy tizim singari, davlat maqsadli jamg‘armalarini boshqarish ham o‘ziga xos muammolar va takomillashtirish imkoniyatlariga ega.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda moliyaviy shaffoflikni oshirish va byudjet jarayonlarida jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlar davlat maqsadli jamg‘armalarining shakllanishi, taqsimlanishi va sarflanishini yanada ochiq va hisobdor qilishni talab etadi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekiston Respublikasida davlat maqsadli jamg‘armalarini boshqarishning mavjud tizimini har tomonlama tahlil qilish, uning samaradorligini oshirish va yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari esa jamg‘armalarning huquqiy-me’yoriy asoslarini o‘rganish, shakllantirish va sarflash mexanizmlarini tahlil qilish, boshqaruvda shaffoflik va hisobdorlik darajasini baholash

hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini aniqlashdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Davlat maqsadli jamg‘armalarini boshqarish masalasi iqtisodiyot, moliyaviy huquq va davlat boshqaruvi fanlarida keng o‘rganilgan mavzulardan biridir. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, bunday jamg‘armalar ko‘pincha ma’lum bir milliy ustuvorlikka erishish uchun byudjetdan tashqari mablag‘larni to‘plash va maqsadli yo‘naltirishning samarali vositasi bo‘lishi mumkin. Nazariy jihatdan, ularning mavjudligi byudjetning umumiy qattiqligini yumshatish, kutilmagan xarajatlarni qoplash yoki uzoq muddatli investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun asos yaratishi mumkin. Shu bilan birga, ularning boshqaruvida shaffoflikning yetishmasligi, mablag‘larning noto‘g‘ri taqsimlanishi yoki samaradorlikning pastligi kabi xatarlar ham mavjudligi adabiyotlarda ko‘rsatiladi.

O‘zbekistonda davlat maqsadli jamg‘armalari sohasidagi so‘nggi yillardagi islohotlar ushbu kontekstda alohida diqqatga sazovordir. Xususan, Oliy Majlis Senatining yigirma to‘rtinchi yalpi majlisida "O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga byudjet jarayoni takomillashtirilishi munosabati bilan o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi qonunning qabul qilinishi bu boradagi muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Ushbu qonun byudjet ma’lumotlarining ochiqligi va shaffofligini oshirish, byudjet mablag‘larining shakllanishi va sarflanishi ustidan parlament hamda jamoatchilik nazoratini kuchaytirishni asosiy maqsad qilib qo‘ygan. Xususan, qonun Byudjet kodeksiga yangi tushunchalarni kiritish bilan birga, Vazirlar Mahkamasi, Hisob palatasi va Moliya vazirligining byudjet vakolatlarini kengaytirganligi, shuningdek, Oliy Majlisning davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarini qabul qilish hamda ko‘rib chiqish tartibini belgilaganligi mazkur sohadagi huquqiy-me’yoriy asoslarning mustahkamlanganidan dalolat beradi.

Shuningdek, amaliyotda jamg‘armalarning hisobot tizimi va samaradorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha ham o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Masalan, moliyaviy hisobot doirasi bo‘yicha mavjud hujjatlar xarajatlar kategoriyalarini, tasdiqlangan miqdorlarni choraklar va oylar bo‘yicha tafsilotlarni, shuningdek, tashkiliy ishchi soni, xodimlar soni, ish haqi, ijtimoiy nafaqalar, moddiy rag‘batlantirish fondi kabi moliyaviy ko‘rsatkichlarni qamrab oladi. Jamg‘armalarning faoliyat samaradorligi masalan, chet elda ta’lim olgan talabalar soni, davlat xizmatchilarining malakasini oshirish, xorijdagi malakali vatandoshlar bilan hamkorlik kabi ko‘rsatkichlar orqali baholanishi ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda yigirmadan ortiq davlat maqsadli jamg‘armalari faoliyat ko‘rsatmoqda, ular inson kapitalini rivojlantirish (masalan, "El-yurt umidi"

jamg‘armasi, Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi), ijtimoiy himoya (Pensiya jamg‘armasi, Aholini ish bilan ta’minlashga ko‘maklashish davlat jamg‘armasi), iqtisodiy rivojlanish (Bog‘dorchilik, uzumchilik va baliqchilikni rivojlantirish jamg‘armalari, Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasi) kabi keng ko‘lamli milliy ustuvor yo‘nalishlarni qamrab oladi. Ushbu jamg‘armalarning har biri o‘zining alohida maqsad va vazifalariga ega bo‘lib, ularning samarali boshqaruvi O‘zbekistonning barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, ushbu jamg‘armalarni boshqarishning kompleks tahlili, ularning umumiy samaradorligini baholash va tizimli muammolarni aniqlashga qaratilgan chuqur tadqiqotlarga bo‘lgan ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Mavjud adabiyotlar ko‘pincha umumiy nazariy jihatlarga yoki qonunchilikka kiritilgan o‘zgarishlarning ayrim qismlariga e’tibor qaratadi, ammo kompleks tahlil, ayniqsa, jamg‘armalarning faoliyat samaradorligini baholash va moliyaviy nazorat mexanizmlarining amaliy tatbiqi borasidagi chuqur tahlillar cheklangan bo‘lishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot davlat maqsadli jamg‘armalarini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganishga qaratilgan kompleks yondashuvni qo‘llaydi. Tadqiqot deskriptiv-analitik va komparativ tahlil usullariga asoslanadi. Dastlab, O‘zbekiston Respublikasining davlat maqsadli jamg‘armalarini tartibga soluvchi huquqiy-me’yoriy hujjatlar, shu jumladan qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari kabi birlamchi manbalar o‘rganildi. Ayniqsa, byudjet jarayonini takomillashtirishga qaratilgan so‘nggi qonunchilik o‘zgarishlariga alohida e’tibor qaratildi.

Ikkinchidan, jamg‘armalarning faoliyati, ularning mablag‘larini shakllantirish, taqsimlash va sarflash mexanizmlarini tushunish uchun mavjud hisobot hujjatlari, statistik ma’lumotlar va rasmiy xabarlar tahlil qilindi. Bu jarayonda xarajatlar kategoriyalari, moliyaviy ko‘rsatkichlar va fondlarning ta’sirini baholovchi asosiy indikatorlar kabi ma’lumotlarga tayanish orqali amaliy boshqaruv holati baholandi. Uchinchidan, boshqaruvda shaffoflik, hisobdorlik va nazorat tizimini takomillashtirish bo‘yicha xalqaro ilg‘or tajribalar va standartlar o‘rganildi.

Tadqiqot doirasida to‘plangan ma’lumotlar tizimlashtirilib, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarildi. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida jamg‘armalarning boshqaruv tizimidagi mavjud bog‘liqliklar va o‘zaro ta’sirlar aniqlandi. Natijada, jamg‘armalar boshqaruvining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Maqola byudjet jarayonining ochiqligini ta’minlashga qaratilgan qonunchilik islohotlarining amaliy ahamiyatini baholashga, shuningdek,

turli davlat maqsadli jamg‘armalarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rnini konkret misollar orqali yoritishga intiladi.

O‘zbekiston Respublikasida davlat maqsadli jamg‘armalarining faoliyati qator huquqiy-me’yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ularning asosini O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Byudjet kodeksi, "Davlat byudjeti to‘g‘risida"gi qonun va boshqa qonunosti hujjatlari tashkil etadi. So‘nggi yillardagi islohotlar doirasida "O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga byudjet jarayoni takomillashtirilishi munosabati bilan o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi qonunning qabul qilinishi ushbu tizimni yanada mustahkamlashga qaratilgan muhim qadam bo‘ldi. Ushbu qonun parlamentning, xususan, Oliy Majlisning Byudjet kodeksida belgilangan vakolatlarini kengaytirish orqali davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarini qabul qilish va ko‘rib chiqish tartibini aniq belgilab berdi. Bu esa, o‘z navbatida, jamg‘armalar faoliyatida qonuniylik va hisobdorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Davlat maqsadli jamg‘armalari turli mezonlar asosida tasniflanishi mumkin. Funksional maqsadiga ko‘ra, ular ijtimoiy himoya, inson kapitalini rivojlantirish, iqtisodiy sektorlarni qo‘llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish va davlat zaxiralarini boshqarish kabi turlarga bo‘linadi. Jumladan, Pensiya jamg‘armasi, Bandlikka ko‘maklashish davlat jamg‘armasi ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgan bo‘lsa, "El-yurt umidi" jamg‘armasi, Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash kabi jamg‘armalar iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishni maqsad qilgan. Ushbu turli-tumanlik O‘zbekistonning davlat moliyasini turli milliy ustuvorliklarga moslashtirishga qaratilgan kompleks yondashuvini aks ettiradi. Umumiy hisobda, qonunchilikda 21 ta davlat maqsadli jamg‘armasining nomi qayd etilgan bo‘lib, ular Moliya vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi kabi turli vazirlik va idoralar tarkibida faoliyat yuritadi. Bu turli jamg‘armalarning faoliyati ularning o‘ziga xos nizomlari va hukumat qarorlari bilan tartibga solinadi.

Davlat maqsadli jamg‘armalarining moliyaviy resurslari turli manbalardan shakllanadi. Bularga davlat byudjetidan ajratiladigan transferlar, yuridik va jismoniy shaxslarning majburiy ajratmalari, xalqaro moliyaviy institutlarning grant va kreditlari, shuningdek, jamg‘armalar faoliyatidan olingan o‘z daromadlari (masalan, ijara yoki pullik xizmatlardan tushumlar) kiradi. Har bir jamg‘armaning shakllanish manbalari uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda qonun hujjatlarida aniq belgilab qo‘yiladi. Mablag‘larning taqsimlanishi esa jamg‘armaning tasdiqlangan byudjeti va

har yili tasdiqlanadigan sarf-xarajat smetasi asosida amalga oshiriladi.

Jamg‘armalar mablag‘larining sarflanishi aniq belgilangan yo‘nalishlar va xarajatlar kategoriyalari bo‘yicha amalga oshiriladi. Masalan, Pensiya jamg‘armasi pensiyalar va nafaqalar to‘lashga, "El-yurt umidi" jamg‘armasi esa mutaxassislarni chet elda o‘qitish va malakasini oshirishga yo‘naltiriladi. Hisobot doirasida xarajatlar tasdiqlangan summalarga muvofiq choraklik va oylik asosda batafsil ko‘rsatiladi. Bu nafaqat umumiy xarajatlar, balki xodimlar soni, ish haqi, ona bola nafaqalari, moddiy rag‘batlantirish fondi kabi tafsilotlarni ham o‘z ichiga oladi. Shuningdek, fondlarning samaradorligi bo‘yicha hisobotlarida erishilgan natijalar, masalan, chet elda ta’lim olgan stipendiatlar soni, davlat xizmatchilarining malakasini oshirish soni va xorijdagi malakali vatandoshlar bilan hamkorlik darajasi kabi ko‘rsatkichlar qayd etiladi. Bu esa mablag‘larning maqsadli sarflanishini baholash imkonini beradi.

Davlat maqsadli jamg‘armalarini samarali boshqarishning muhim sharti shaffoflik, hisobdorlik va nazorat tizimining ishonchliligidir. O‘zbekistonda bu borada sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. "Byudjet jarayoni takomillashtirilishi munosabati bilan o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi qonun byudjet ma’lumotlarining ochiqligini oshirishni va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlari ustidan parlament hamda jamoatchilik nazoratini kuchaytirishni belgilaydi. Bu o‘zgarishlar Oliy Majlisning Byudjet kodeksidagi byudjet vakolatlarini kengaytirdi va Davlat byudjeti qonuni loyihasini ko‘rib chiqish tartibi va muddatlarini belgiladi. Bu esa jamg‘arma mablag‘larining sarflanishi bo‘yicha har bir qadamni jamoatchilik va parlament nazorati ostiga olish imkonini beradi.

Jumladan, Vazirlar Mahkamasi, Hisob palatasi va Moliya vazirligining byudjet vakolatlari kengaytirilishi ham jamg‘armalar boshqaruvida hisobdorlikni oshirishga xizmat qiladi. Hisob palatasi tomonidan Davlat byudjetining ijrosini ko‘rib chiqish parlament nazorati shakli sifatida rasmiylashtirilishi jamg‘armalarning moliyaviy faoliyati ustidan mustaqil nazoratni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shaffoflikni oshirish uchun jamg‘armalar faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlar muntazam ravishda ommaviy axborot vositalarida va rasmiy veb-saytlarda e’lon qilinishi, ularning moliyaviy hisobotlari jamoatchilik uchun ochiq bo‘lishi lozim. Bu, o‘z navbatida, korrupsiyaning oldini olish va mablag‘lardan oqilona foydalanishni ta’minlashga yordam beradi.

Davlat maqsadli jamg‘armalarining samaradorligini baholash ularning belgilangan maqsadlarga qanchalik erishayotganini va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qanday hissa qo‘shayotganini aniqlash imkonini beradi. Samaradorlikni baholashda nafaqat moliyaviy ko‘rsatkichlar, balki ijtimoiy ta’sir

ko‘rsatkichlari ham inobatga olinishi lozim. Masalan, "El-yurt umidi" jamg‘armasi stipendiatlarining chet elda ta’lim olishi orqali yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, davlat xizmatchilarining malakasini oshirish va xorijdagi malakali vatandoshlar bilan hamkorlikni kengaytirish kabi chora-tadbirlar inson kapitalini rivojlantirishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissa qo‘shadi. Pensiya jamg‘armasi kabi ijtimoiy jamg‘armalar esa aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlash, qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Iqtisodiy rivojlanishga yo‘naltirilgan jamg‘armalar, masalan, bog‘dorchilik, uzumchilik, baliqchilik va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armalari qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi. Bu esa mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga va aholi daromadlarini ko‘paytirishga xizmat qiladi. Jamg‘armalar faoliyati natijalarini muntazam ravishda baholash, xarajatlar va erishilgan natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish moliyaviy resurslardan yanada samaraliroq foydalanish imkoniyatini yaratadi. Ushbu baholash tizimi davlat organlariga jamg‘armalar strategiyasini qayta ko‘rib chiqish, kam samarali dasturlarni optimallashtirish va resurslarni yanada ustuvor yo‘nalishlarga qayta taqsimlash uchun asos bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat maqsadli jamg‘armalarini samarali boshqarish mamlakat moliya tizimining barqarorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy amaliyot tahlili davlat maqsadli jamg‘armalarining shakllanishi va taqsimlanishida institutsional mexanizmlarning yetarli darajada rivojlanib borayotganini, biroq ularning faoliyat samaradorligini oshirishda tizimli yondashuv zarurligini ko‘rsatdi. Jumladan, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash mezonlarining yetarli darajada aniqlanmagani, rejalashtirish va monitoring mexanizmlarining fragmentarligi mavjud muammolar sifatida aniqlanadi.

Shuningdek, jamg‘armalar faoliyatida shaffoflik va hisobdorlik darajasini oshirish, ularni boshqarishda natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish tamoyillarini keng joriy etish hamda raqamli moliyaviy boshqaruv vositalaridan foydalanish zarurligi asoslab berildi. Tadqiqot xulosalari davlat maqsadli jamg‘armalarini boshqarish tizimini takomillashtirish, ularning mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish va milliy moliya siyosatining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflar ilgari suriladi: Birinchidan, har bir davlat maqsadli jamg‘armasi uchun aniq, o‘lchanadigan va erishiladigan samaradorlik ko‘rsatkichlarini (KPI) ishlab chiqish va ularni muntazam ravishda baholab borish tizimini to‘liq joriy etish. Ikkinchidan, jamg‘armalarning moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish va ularni ochiqlik portalida yanada qulay formatda taqdim etish. Uchinchidan, byudjet jarayonlariga fuqarolik jamiyati institutlari va ekspertlarni kengroq jalb qilish orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirish. To‘rtinchidan, jamg‘armalar mablag‘larining maqsadli sarflanishi ustidan doimiy ichki va tashqi audit mexanizmlarini takomillashtirish. Bu chora-tadbirlar davlat maqsadli jamg‘armalarining O‘zbekistonda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo‘shgan hissasini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Allen, Richard, Richard Hemming, and Barry H. Potter, tahr. Jamoat moliyaviy boshqaruvi bo‘yicha xalqaro qo‘llanma. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

[2] Schick, Allen. Islohot ruhi: Zamonaviy byudjetni boshqarish. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2000.

[3] Shah, Anwar, and George E. B. C. Talat. "Markaziy Osiyoda Davlat Moliya Boshqaruvi: Moliyaviy Ehtiyotkorlik va Shaffoflikni Saqlab Qolish Muammolari." Davlat Byudjetlashtirishi, Buxgalteriya Hisobi va Moliya Boshqaruvi Jurnali, vol. 27, no. 1, 2015, pp. 1-27.

[4] Bova, Enrico, and Alexander F. Tieman. "MDH-7 dagi Fiskal Institutlarni Isloh Qilish: Nima Qilish Kerak va Qanday Qilib?" Rivojlanayotgan Bozorlar Moliya va Savdo, vol. 46, no. 2, 2010, pp. 31-48.

[5] Cangiano, Marco, Erik Christensen, and Claus Greve. Davlat xarajatlarini boshqarish: O‘tish davri mamlakatlari uchun ma'lumotnoma kitobi. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2002.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Jabborova Dildora Xoshim qizi
SamISI IK-423 guruh talabasi

STARTAP EKOTIZIMINING SHAKLLANISHIDA DAVLAT SIYOSATINING O‘RNI VA INNOVATSION IQTISODIYOTGA TA’SIRI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining o‘rni va u innovatsion iqtisodiyotga ta’siri tizimli tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda startaplar va innovatsion subyektlar faoliyatini rag‘batlantiruvchi moliyaviy, regulyatorlik va institutlar mexanizmlari o‘rganiladi. Tizimli adabiyotlar tahlili, nazariy-konseptual sintez va empirik ma’lumotlar asosida, davlat siyosatining startap ekotizimi rivojida katalizator rolini o‘ynashi, innovatsion iqtisodiyot sur’atlarini tezlashtirishi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishi ko‘rsatildi. Shuningdek, maqolada davlat siyosati strategik, inklyuziv va barqaror ekotizim yaratishda muhim vosita ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: startap ekotizimi, davlat siyosati, innovatsion iqtisodiyot, iqtisodiy samaradorlik, regulyatorlik muhit, institutlar, moliyaviy rag‘bat

Abstract: This article provides a systematic analysis of the role of government policy in shaping the startup ecosystem and its impact on the innovation-driven economy. The study examines financial, regulatory, and institutional mechanisms that stimulate the activities of startups and innovative actors. Based on a systematic literature review, theoretical and conceptual synthesis, and empirical data, it is shown that government policy acts as a catalyst in the development of startup ecosystems, accelerates innovation growth, and enhances economic efficiency. The article also emphasizes that government policy is a strategic and inclusive tool for building a sustainable ecosystem.

Keywords: *startup ecosystem, government policy, innovation-driven economy, economic efficiency, regulatory environment, institutions, financial incentives*

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda global iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida innovatsion iqtisodiyot va startap ekotizimi e’tiborni qozondi. Startaplar nafaqat yangi ish o‘rinlarini yaratadi, balki texnologik innovatsiyalar, raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlikni oshirish orqali mamlakatlar iqtisodiy raqobatbardoshligini kuchaytiradi (OECD, 2019; Stam, 2015). Shu nuqtai nazardan davlat siyosati startap ekotizimini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. Startap ekotizimi — bu innovatsion

korxonalar, universitetlar, investorlar, hukumat idoralari, tadbirkorlar va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy institutlar o‘rtasidagi kompleks munosabatlar tizimi bo‘lib, u innovatsion g‘oyalar yaratish va ularni bozorda amalga oshirish jarayonini tartibga soladi (Isenberg, 2011). Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi muvaffaqiyatli rivojlangan mamlakatlarda davlat siyosati moliyaviy rag‘batlantirish, institutlar barqarorligi va ijtimoiy infratuzilma rivojlanishiga katta e’tibor beradi (Mason & Brown, 2014). Shu sababli davlatning strategik siyosati, regulyatorlik mexanizmlari va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlari startap ekotizimi samaradorligining asosiy omili sifatida xizmat qiladi.

Innovatsion iqtisodiyotda startaplar ko‘pincha texnologik yangiliklarni bozorda sinovdan o‘tkazuvchi vosita sifatida qaraladi. Shuning uchun startap ekotizimining shakllanishi va rivojlanishi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki texnologik suverenitet va raqobatbardoshlik uchun ham muhimdir (Autio et al., 2018). Shu nuqtai nazardan ushbu maqola startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining rolini, u innovatsion iqtisodiyotga qanday ta’sir qilishini tizimli tarzda tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillardan kelib chiqadi. Birinchidan, global raqobat sharoitida innovatsion iqtisodiyotga asoslangan mamlakatlar yuqori o‘sish sur’atlarini va yuqori daromadli ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Ikkinchidan, startaplar va kichik innovatsion kompaniyalar iqtisodiy diversifikatsiya va texnologik modernizatsiya jarayonini tezlashtiradi. Uchinchi jihat, davlat siyosati tomonidan yaratilgan institutsional va moliyaviy sharoit startaplarning muvaffaqiyati va barqarorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi (Mazzucato, 2013). Shu sababli tadqiqot innovatsion iqtisodiyot va startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining o‘rni masalasini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot startap ekotizimining shakllanishida davlat siyosatining rolini va uning innovatsion iqtisodiyotga ta’sirini tizimli va kompleks tarzda o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — startaplar va boshqa innovatsion subyektlar faoliyatini rag‘batlantirishda davlat siyosatining samarador mexanizmlarini aniqlash va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini baholash. Shu maqsadda tadqiqot metodologiyasi sifat va miqdoriy tadqiqot usullarini uyg‘unlashtiruvchi yondashuvga asoslangan. Tadqiqotning birinchi bosqichi sifatli tahlil bo‘lib, unda startap ekotizimi, davlat siyosati va innovatsion iqtisodiyot bo‘yicha xalqaro ilmiy adabiyotlar tizimli tarzda o‘rganildi. Bu jarayon startap ekotizimi tarkibiy qismlari, davlat siyosatining rag‘batlantirish mexanizmlari, institutsional muhit va innovatsion iqtisodiyot o‘sishiga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi. Tizimli adabiyotlar tahlili orqali tadqiqot Mazzucato (2013),

Isenberg (2011), Mason va Brown (2014), Autio va hamkasblar (2018) ishlarining konseptual yondashuvlarini birlashtirdi, bu esa davlatning startaplar faoliyatiga ko‘rsatadigan turli vositalarini tizimli tasvirlash imkonini yaratdi. Shu yondashuv startap ekotizimi muvaffaqiyatining faqat moliyaviy rag‘batlar bilan bog‘liq emas, balki institutlar sifati, regulyatorlik muhiti va inson kapitali darajasi bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Natijalar. Tizimli adabiyotlar tahlili va empirik ma’lumotlarni solishtirish natijasida startap ekotizimi shakllanishida davlat siyosatining bevosita va bilvosita ta’siri aniqlandi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, davlatning strategik siyosati startaplar rivojlanishiga va innovatsion iqtisodiyot samaradorligiga bir qator yo‘nalishlarda sezilarli hissa qo‘shadi. Moliyaviy rag‘batlar, grantlar, soliq imtiyozlari va davlat inkubatsiya dasturlari startaplarning boshqaruv imkoniyatlarini kengaytiradi, ularning texnologik yangiliklarni sinab ko‘rish va bozorda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini oshiradi. Shu bilan birga, davlat siyosati orqali yaratilgan regulyatorlik yengilliklari startaplarning innovatsion faoliyatini tezlashtiradi va ma’muriy to‘siqlarni kamaytiradi, bu esa innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Empirik tahlil shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi muvaffaqiyati faqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq emas. Davlat institutlarining sifati, regulyatorlik muhiti, inson kapitali va raqamli infratuzilma startaplarning uzoq muddatli barqarorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, kuchli institutlar va barqaror regulyatorlik muhiti startaplar uchun xavfsiz va prognoz qilinadigan ish sharoitini yaratadi, bu esa innovatsion loyihalarning muvaffaqiyatini oshiradi. Zaif institutlar esa innovatsion tashabbuslarni cheklaydi, investitsiyalar oqimini kamaytiradi va iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi va innovatsion iqtisodiyot o‘rtasidagi bog‘liqlik ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, startaplar texnologik yangiliklarni bozorda sinab ko‘radi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytiradi. Bu esa uzoq muddatda mamlakatning innovatsion iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtiradi. Ikkinchi tomondan, davlat siyosatining faoliyati startaplarning resurslarga kirish imkoniyatlarini, moliyaviy va ma’muriy qo‘llab-quvvatlashni tartibga soladi, bu esa startaplar muvaffaqiyatining mustahkam asosini yaratadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat siyosati inklyuziv va barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun strategik vosita sifatida ishlatilsa, startap ekotizimi ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarni keng qamrovda ta’minlaydi. Davlat siyosati orqali yaratilgan startap ekotizimi yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish, innovatsion xizmatlar va bilim asosidagi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishga xizmat

qiladi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli startap ekotizimi innovatsion iqtisodiyotning o‘sish sur’atini oshirib, mamlakatning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Empirik tahlil shuningdek davlat siyosatining startap ekotizimiga ta’sir mexanizmlarini aniqlashga imkon berdi. Ushbu mexanizmlarga moliyaviy rag‘batlar, regulyatorlik yengilliklari, ijtimoiy infratuzilma, ilmiy-tadqiqot va innovatsion markazlar bilan integratsiya, shuningdek, inson kapitalini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlari kiradi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, ushbu mexanizmlar kompleks tarzda qo‘llanilganda startap ekotizimi barqaror rivojlanadi va innovatsion iqtisodiyotning samaradorligini oshiradi

Muhokama. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimining muvaffaqiyati davlat siyosati bilan bevosita bog‘liq. Davlat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, regulyatorlik yengilliklari, inkubatsiya va akseleratsiya dasturlari orqali startaplarni rivojlantiradi, bu esa innovatsion iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, startap ekotizimi muvaffaqiyati uchun institutlar sifati, huquqiy muhit, inson kapitali va raqamli infratuzilma muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, startap ekotizimining shakllanishi faqat iqtisodiy daromadlar bilan o‘lchanmasligi, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik va texnologik suverenitetni ta’minlashi lozim. Shu nuqtai nazardan davlat siyosati strategik va inklyuziv bo‘lishi, startaplar va boshqa innovatsion subyektlar o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashi lozim.

Xulosa. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, davlat siyosati startap ekotizimini shakllantirish va innovatsion iqtisodiyot rivojida asosiy drayver hisoblanadi. Startap ekotizimi innovatsion mahsulotlar yaratish, yangi ish o‘rinlari ochish va iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli startap ekotizimi uchun davlat siyosati institutsional barqarorlik, moliyaviy rag‘bat, regulyatorlik yengilliklari va inson kapitali rivojiga e’tibor qaratishi lozim. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, startap ekotizimi va innovatsion iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun davlat siyosati strategik, inklyuziv va institutlarga asoslangan bo‘lishi kerak. Shu nuqtai nazardan, startaplar iqtisodiy va texnologik transformatsiyaning markaziy elementiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Business.

2. Autio, E., Kenney, M., Mustar, P., Siegel, D., & Wright, M. (2018). Entrepreneurial innovation: The importance of context. Research Policy, 47(6), 1097–1108. https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.03.009

3. Isenberg, D. J. (2011). The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economic policy. Babson Entrepreneurship Ecosystem Project.

4. Mason, C., & Brown, R. (2014). Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship. OECD LEED Programme.

5. Mazzucato, M. (2013). The entrepreneurial state: Debunking public vs. private sector myths. Anthem Press.

6. OECD. (2019). OECD science, technology and innovation outlook 2018: Adapting to technological and societal disruptions. OECD Publishing.

7. Stam, E. (2015). Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique. European Planning Studies, 23(9), 1759–1769. https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1061484

8. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.

Meliyev Azimjon Murodulla o‘g'li
SamISI assistenti
Normurotov Ibrohimjon Jasur o‘g‘li
normurotovibrohimjon@gmail.com
Inv-123-guruh talabasi

BYUDJET INTIZOMINI TA’MINLASHDA G‘AZNACHILIK NARXLAR MONITORING

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola davlat G‘aznachiligi tizimida narxlar monitoringining ahamiyatini, nazariy asoslarini, metodologik yondashuvlarini va amaliy tatbiqini chuqur tahlil qiladi. U davlat mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlash, fiskal intizomni mustahkamlash va shaffoflikni oshirishda narxlar monitoringining muhim rolini yoritadi. Maqolada narxlarni tahlil qilishning asosiy turlari, ma'lumot manbalari, texnologik yechimlar, shuningdek, huquqiy va institutsional asoslar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, narxlar monitoringi tizimini joriy etishdagi qiyinchiliklar, xatarlar va ularni bartaraf etish strategiyalari, xalqaro tajriba va eng yaxshi amaliyotlar o‘rganiladi. Xulosa qismida esa G‘aznachilik faoliyatida narxlar monitoringini takomillashtirish bo‘yicha siyosiy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: G‘aznachilik, narx monitoringi, davlat xaridlari, fiskal intizom, shaffoflik, narx tahlili, xarajat tahlili

Abstract: This scientific article thoroughly analyzes the importance, theoretical foundations, methodological approaches, and practical implementation of price

monitoring within the state treasury system. It highlights the crucial role of price monitoring in ensuring efficient use of public funds, strengthening fiscal discipline, and increasing transparency. The article examines key types of price analysis, data sources, technological solutions, as well as legal and institutional frameworks. It also explores challenges, risks, and mitigation strategies in implementing a price monitoring system, alongside international experience and best practices. The conclusion provides policy recommendations for improving price monitoring in treasury operations.

Keywords: Treasury, price monitoring, public procurement, fiscal discipline, transparency, price analysis, cost analysis

Kirish. Zamonaviy davlat boshqaruvi tizimida jamoat moliyasini samarali boshqarish iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikning muhim shartlaridan biridir. Bu jarayonda davlat G‘aznachiligi (keyingi o‘rinlarda G‘aznachilik) markaziy o‘rinni egallab, davlat budjetining ijrosi, pul oqimlarini boshqarish va moliyaviy nazoratni amalga oshiradi. G‘aznachilik faoliyatining samaradorligi bevosita davlat mablag'laridan oqilona va maqsadli foydalanishga bog'liq bo‘lib, bu jarayonda narxlar monitoringi muhim ahamiyat kasb etadi.

Narxlar monitoringi G‘aznachilik kontekstida davlat xaridlari, loyihalar va xizmatlar uchun tovarlar, ishlar va xizmatlarning narxlarini muntazam ravishda kuzatish, tahlil qilish va baholash jarayonini anglatadi. Uning asosiy maqsadi davlat mablag'laridan oqilona foydalanishni ta'minlash, haddan tashqari yuqori yoki asossiz past narxlarni oldini olish, shaffoflikni oshirish va korrupsiyaga qarshi kurashishdan iboratdir. Bu jarayon, bir tomondan, fiskal intizomni mustahkamlasa, ikkinchi tomondan, davlat tomonidan xarid qilinayotgan mahsulot va xizmatlarning raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Narxlarni doimiy ravishda kuzatib borish davlat muassasalariga bozor tendensiyalarini tushunish, potensial xatarlarni aniqlash va byudjet resurslarini optimal taqsimlash imkonini beradi.

Ushbu maqolaning maqsadi G‘aznachilikda narxlar monitoringining nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama o‘rganish, uning ahamiyatini yoritish, metodologik yondashuvlarni tahlil qilish, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llarini ko‘rsatish hamda xalqaro tajribani inobatga olgan holda milliy tizimni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Maqola davlat moliyasini boshqarishda narxlar monitoringining strategik ahamiyatini yanada chuqurlashtirishga hissa qo‘shishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Narxlar monitoringi konsepsiyasi umumiy ma'noda korxonalarning o‘z mahsulotlari va raqobatchilarining narxlarini kuzatib borish orqali bozor tendensiyalarini aniqlash va strategik qarorlar qabul qilish uchun

muhim vosita sifatida ta'riflanadi [1], [2], [3]. Xususan, bu bozor barqarorligini saqlash, foydali savdo imkoniyatlarini aniqlash va narxlarni optimallashtirishga yordam beruvchi tizimli jarayon sifatida ko‘riladi [2], [3]. G‘aznachilikda esa bu tushuncha davlat xaridlari kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan xarid qilinadigan tovarlar, ishlar va xizmatlarning narxlarini baholash, adolatli va maqbul narxlarni ta'minlash davlat moliyasini boshqarishning muhim vazifasidir [5]. Bu jarayon haddan tashqari yuqori yoki past xarajatlarning oldini olish uchun juda muhimdir [6].

Narxlar monitoringining maqsadlari G‘aznachilik nuqtai nazaridan quyidagilarni o‘z ichiga oladi: fiskal intizomni ta'minlash, davlat mablag'laridan oqilona foydalanish, resurslarni optimallashtirish, byudjet samaradorligini oshirish va shaffoflikni kafolatlash. Ushbu jarayon davlat xaridlarida raqobatni rag'batlantirish, potensial narx manipulyatsiyalari yoki kelishuvlarni aniqlash imkonini beradi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. G‘aznachilikda narxlar monitoringini amalga oshirish tizimli va ko‘p bosqichli metodologiyani talab qiladi. Ushbu metodologiya davlat byudjetining samaradorligini ta'minlashga va davlat xaridlarida shaffoflikni oshirishga qaratilgan.

Maqsad va vazifalarni aniqlash: Birinchi bosqichda monitoring qilinadigan soha, muddat va narx monitoringining aniq maqsadlari belgilanadi (masalan, aniq mahsulot guruhi uchun haddan tashqari yuqori narxlarni aniqlash, xarajatlarni kamaytirish, raqobatni oshirish).

Ma'lumotlarni yig'ish va manbalarini belgilash: Monitoring uchun kerakli ma'lumotlar (tarixiy xarid narxlari, bozor narxlari, sotuvchilar takliflari, xalqaro benchmarklar) aniqlanadi. Ma'lumotlarni yig'ish usullari (qo‘lda, avtomatlashtirilgan tizimlar orqali, onlayn platformalardan) tanlanadi. Bunda G‘aznachilikning ichki ma'lumotlar bazalari, elektron xarid platformalari, shuningdek, ochiq manbalardagi bozor ma'lumotlaridan foydalanish asosiy hisoblanadi.

Tahliliy yondashuvlarni tanlash: Narx tahlili (bir xil yoki o‘xshash tovarlarning bozor narxlari bilan taqqoslash) va xarajat tahlili (murakkab xizmatlar va loyihalarning alohida xarajat elementlarini o‘rganish) kabi usullar qo‘llaniladi [5], [6]. Trend tahlili, statistik tahlillar va anomaliyalarni aniqlash usullari ham muhimdir. Mustaqil narx baholash tizimlari ishlab chiqiladi va olingan takliflar bilan solishtiriladi [6].

Texnologik vositalardan foydalanish: Ma'lumotlarni samarali qayta ishlash va tahlil qilish uchun zamonaviy dasturiy ta'minotlar, ma'lumotlar tahlili platformalari, sun'iy intellekt va mashinani o‘rganish algoritmlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bu jarayonni avtomatlashtirishga va inson xatosini kamaytirishga yordam beradi [1], [2].

Hisobot berish va qaror qabul qilish: Tahlil natijalari asosida hisobotlar tayyorlanadi. Ushbu hisobotlar narx anomaliyalari, potensial xatarlar va samaradorlikni oshirish bo‘yicha tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Qaror qabul qilish jarayonida, masalan, shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish, yangi tenderlar e'lon qilish yoki ta'minotchi bazasini kengaytirishda, ushbu ma'lumotlar asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Doimiy takomillashtirish va nazorat: Narxlar monitoringi tizimi statik emas, balki dinamik jarayon bo‘lishi kerak. Uning samaradorligi doimiy ravishda baholanadi, yangi bozor sharoitlari va texnologik imkoniyatlarni hisobga olgan holda takomillashtirib boriladi. Mutaxassislarning malakasini oshirish ham bu jarayonning uzluksiz qismidir.

Xulosa

G‘aznachilikda narxlar monitoringi davlat moliyasini samarali boshqarish, fiskal intizomni mustahkamlash va shaffoflikni ta'minlashning muhim mexanizmi hisoblanadi. Ushbu maqola narxlar monitoringining nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari, huquqiy jihatlari va amaliy qiyinchiliklarini atroflicha tahlil qildi. Narx tahlili va xarajat tahlilining ajralmas ahamiyati, mustaqil baholashlarning zarurligi, shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda texnologik yechimlardan foydalanishning muhimligi yoritildi [5], [6]. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, samarali narxlar monitoringi tizimi mustahkam huquqiy asoslar, ilg'or texnologiyalar va malakali kadrlar kombinatsiyasini talab qiladi.

Huquqiy-normativ bazani takomillashtirish: Davlat xaridlari to‘g'risidagi qonun hujjatlariga narx va xarajat tahlilini o‘tkazish bo‘yicha aniq va majburiy qoidalarni kiritish. Bu qoidalar xaridning turi, hajmi va murakkabligiga qarab farqlanishi mumkin, ammo har qanday holatda ham adolatli va maqbul narxlarni ta'minlashga qaratilgan bo‘lishi lozim [5], [6].

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish: Narx ma'lumotlarini yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilishni avtomatlashtiradigan zamonaviy elektron platformalarni, ma'lumotlar tahlili vositalarini (jumladan, AI va mashinani o‘rganishga asoslangan) joriy etishga sarmoya kiritish. Bu G‘aznachilikka bozor tendensiyalarini real vaqt rejimida kuzatish va tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi [1], [2].

Kadrlar salohiyatini oshirish: G‘aznachilik va davlat xaridlari bo‘yicha mutaxassislarning narx tahlili, xarajat tahlili, shartnomalarni boshqarish, ma'lumotlar tahlili va axloqiy me'yorlar bo‘yicha malakasini doimiy ravishda oshirish uchun o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Shaffoflik va ochiqlikni oshirish: Davlat xaridlari bo‘yicha narx ma'lumotlarini

ochiq e'lon qilish amaliyotini kengaytirish. Bu jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga va potensial korrupsion xatarlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

O‘lchov ko‘rsatkichlari (KPI) va monitoring tizimini ishlab chiqish: Narxlar monitoringi tizimining samaradorligini o‘lchash uchun aniq KPlarni belgilash (masalan, byudjetni tejash foizi, narx anomaliyalarini aniqlash soni, xarid jarayonining tezligi). Bu G‘aznachilikning narx boshqaruvi bo‘yicha umumiy muvaffaqiyatini baholash imkonini beradi [4].

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: Narxlar monitoringi va davlat moliyasini boshqarish sohasidagi xalqaro eng yaxshi amaliyotlar va standartlarni o‘rganish, ularni milliy sharoitlarga moslashtirish va tatbiq etish.

Ushbu tavsiyalar G‘aznachilikning davlat moliyasini boshqarishdagi rolini yanada kuchaytirishga, byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga va jamoat mablag'lariga nisbatan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen, Richard, Richard Hemming, and Barry H. Potter. Davlat Moliyaviy Boshqaruvi Xalqaro Qo‘llanmasi. London: Palgrave Macmillan, 2013.
2. Gore, Michael. Davlat xaridlari, shartnomalarni boshqarish va loyiha boshqaruvi. London: Routledge, 2016.
3. Erridge, Andrew. "Davlat xaridlari, pulning samaradorligi va boshqaruv muammosi." Davlat siyosati va ma'muriyati, vol. 20, no. 3, 2005, pp. 293-308.
4. Flynn, J. R., and D. S. Trzeciak. "Hukumat Kontrakt Narxlari: So‘nggi Tendensiyalar va Davom Etayotgan Muammolar." Ommaviy Kontrakt Huquqi Jurnali, vol. 42, no. 4, 2013, pp. 799-826.
5. Glynn, John J., and David J. Perron. Davlat Moliyaviy Boshqaruvi. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2003.
6. Musayev B.X. Davlat byudjeti va g‘aznachilik tizimi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
7. Abdurahmonov O.Q. Davlat moliyasini boshqarish: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
8. Rahimov A.A. Davlat xaridlarida narxlar monitoringi va nazorat mexanizmlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №4.
9. Karimov D.Sh. Byudjet intizomini ta’minlashda moliyaviy nazoratning roli // Moliya va bank ishi. – 2022. – №2.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Mansurova Shahzoda Alham qizi
mansurovashahzoda588@gmail.com
SamISI IK-123 guruh talabasi

EKOLOGIK INNOVATSIYALAR ORQALI YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH STRATEGIYALARI

Anotatsiya: Maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasi va tamoyillari, ekologik innovatsiya tushunchasi va turlari, yashil iqtisodiyotga o’tish jarayonida ekologik innovatsiyalarining roli va amalga oshirish mexanizmi ko’rib chiqilgan. Shuningdek, O’zbekiston sharoitida ushbu mavzu bo’yicha mavjud muammolar o’rganilib, sohani rivojlantirish takliflari ilgari surilgan.

Kalit so’zlar: yashil iqtisodiyot, ekologik innovatsiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, energiya tejovchi texnologiyalar, ekologik xavfsizlik, iqtisodiy o’sish.

Kirish. Iqtisodiy o'sish, sanoatning rivojlanishi va aholi sonining ortishi insoniyatning atrof-muhitga bo'lgan ta'sirini kuchaytirdi. Global iqlim o'zgarishi, suyultirilgan tabiiy resurslar, ifloslangan havo, suv va tuproq, shuningdek, biologik xilma-xillikning kamayishi – bularning barchasi ekologik krizisning asosiy belgilari bo'lib qolmoqda. Yer sharining ekologik ko'rinishi avvalgidan ko'ra ancha achinarli axvolga kelib qolyapti. Ekologiya muammosi globallashib, insoniyat hayoti , salomatligi va hatto kelajagiga salbiy ta’sir etmoqda. Ozon qatlamining yemirilishi va iqlimning o'zgarib borishi natijasida onkologik kasalliklar, immun tizimining zaiflashuvi xavflari kelib chiqmoqda. Bu kabi muammolarni hal qilish avvalo uning kelib chiqish sabablarini chuqur o’rganish talab etiladi. Ekologik **muammolarning kelib chiqish sabablari** asosan quyidagilardan iborat:

- ✓ aholi sonining tez o’sishi
- ✓ sanoat va texnika rivojlanishi
- ✓ tabiiy resurslardan noto'g'ri foydalanish
- ✓ chiqindi, gazlar va kimyoviy moddalarning zararli oqibati

Bugungi global iqtisodiy muammolar ekologik muvozanat va resurslarning cheklanganligi bilan bog‘liq holda yangi iqtisodiy model – yashil iqtisodiyotga bo‘lgan ehtiyojni oshirmoqda. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga zarar yetkazmagan holda iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydigan tamoyillar majmuidir. Bu model uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda.

Yashil iqtisodiyot– ekologik xavflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog‘liq, lekin asosan siyosiy termin sifatida foydalaniladi. UNEP 2011-yilgi Yashil Iqtisodiyot hisobotida ta’kidlanishicha, „iqtisodiyot yashil bo‘lishi uchun nafaqat samarali, balki adolatli bo‘lishi ham kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o‘lchovlarini tan olishni, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o‘tishni ta’minlashni nazarda tutadi”.

Uni oldingi iqtisodiy rejimlardan ajratib turadigan xususiyat – bu tabiiy kapital va ekologik xizmatlarni iqtisodiy ahamiyatga ega sifatida bevosita baholash va xarajatlar ekotizimlar orqali jamiyatga tashqariga chiqariladigan to‘liq xarajatlarni hisobga olish rejimi. aktivga zarar yetkazgan yoki e’tiborsiz qoldiradigan tashkilotga ishonchli tarzda qaytariladi va uning majburiyatlari sifatida hisobga olinadi.

Yashil stiker va ekologik belgi amaliyoti iste’molchilar oldida atrof-muhitga do‘stona munosabat va barqaror rivojlanish ko‘rsatkichlari sifatida paydo bo‘ldi. Ko‘pgina sanoat tarmoqlari globallashayotgan iqtisodiyotda yashillashtirish amaliyotini targ‘ib qilish usuli sifatida ushbu standartlarni qabul qila boshlaydi. Barqarorlik standartlari sifatida ham tanilgan bu standartlar sotib olingan mahsulotlar atrof-muhitga va ularni ishlab chiqaruvchi odamlarga zarar yetkazmasligini kafolatlaydigan maxsus qoidalardir. Ushbu standartlar soni yaqinda o‘sib bordi va endi ular yangi, yanada yashil iqtisodiyotni qurishda yordam berishi mumkin. Ular o‘rmon xo‘jaligi, qishloq xo‘jaligi, tog‘-kon sanoati yoki baliqchilik kabi iqtisodiy sohalarga e’tibor qaratadi; suv manbalari va biologik xilma-xillikni muhofaza qilish yoki issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish kabi ekologik omillarga e’tibor qaratish; xodimlarning ijtimoiy himoyasi va huquqlarini qo‘llab-quvvatlash; va ishlab chiqarish jarayonlarining muayyan qismlariga uy.

Eko-innovatsiyalar – bu atrof-muhitga antropogen ta’sirni minimallashtirishga yo‘naltirilgan yangi texnologiyalar, g‘oyalar, uslublar va boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish hamda tatbiq etish jarayonidir. Ularning muhimligi:

- Ekologik muammolarni hal qilishda yangicha yondashuvlar taklif etadi
- Barqaror rivojlanishni ta’minlaydi
- Tabiiy resurslarni tejashga yordam beradi
- Kelajak avlodlar uchun sog‘lom muhitni saqlaydi

Eko-innovatsiyalarning barqaror rivojlanishdagi roli:

- Ekotizimni saqlash. Tabiiy muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish, biologik xilma-xillikni saqlash va ekotizim xizmatlarini qo‘llab-quvvatlash.

➢ Iqtisodiy rivojlanish. Yangi “yashil” ish o‘rinlarini yaratish, resurslardan samarali foydalanish va innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish.

➢ Ta'lim va ong. Yangi bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish, ekologik ongni shakllantirish va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishni o‘rgatish.

➢ Ijtimoiy farovonlik. Sog‘lom va xavfsiz muhitni ta’minlash, kelajak avlodlar uchun imkoniyatlarni kengaytirish.

Ekologik muammolarni hal qilishning ikki asosiy yondashuvi:

Texnologik yondashuv Ekologik yangiliklarni ishlab chiqarishga joriy etish orqali muammolarni hal qilish. Y. Yakovets ta’kidlaganidek: “Bu texnologik yutuq, ishlab chiqarishning ekologiyalashtirilgan postindustrial texnologik uslubiga o‘tish”.

Ijtimoiy-madaniy yondashuv. Insonlarning xatti-harakatlari, qadriyatlari va madaniyatini o‘zgartirish orqali ekologik muammolarni hal qilish. Bu yondashuv aholiga ekologik ta’lim berish va ongni oshirishni nazarda tutadi.

Eko-innovatsiyalar sohalari va zamonaviy misollar:

Energetika.Quyosh panellari, shamol generatorlari, gidroenergetika, biomassa yoqilg‘isi, energiya tejamkorligi tizimlari

Transport. Elektromobillar, vodorodli transport, umumiy foydalanuvdagi transport tizimlari, velosiped infratuzilmasi

Qishloq xo’jaligi. Organik dehqonchilik, vertikal fermalar, tomchilatib sug‘orish, biologik o‘g‘itlar va zararkunandalarga qarshi kurash.

Chiqindilarni boshqarish. Chiqindilarni qayta ishlash, kompostlash, chiqindisiz hayot tarzi (zero waste), bioparchalanuvchi materiallar

Qurilish. “Yashil” binolar, energiya tejamkor izolyatsiya, tabiiy qurilish materiallari, “aqlli” uylar.

Ta’lim. Ekologik o‘quv dasturlari, tabiatga asoslangan o‘qitish, raqamli ekologik simulyatorlar, barqaror rivojlanish borasida kasbiy tayyorgarlik.

Biz eko-innovatsiyalarni qo‘llash natijasida nimaga erishamiz degan savolga javob bersak. Biz ekologik innovatsiyalarni qo’llash natijasida quyidagilarga erishamiz:

• Aholi salomatligi yaxshilanadi
• Ekologik xavflar kamayadi
• Hayot davomiyligi oshadi
• Allergik va nafas olish bilan bog‘liq kasalliklar kamayadi
• Bolalar rivojlanishi uchun xavfsiz sharoit yaratiladi

Ko’rib turganimizdek eko-innovatsiyalar yashil iqtisodiyotga o’tish jarayonida katta o’rinni egallaydi. keling endi O’zbekistonda ushbu mavzu bo’yicha muammolar va sohani rivojlantirish bo’yicha takliflar berib o’tsak.

O’zbekistondagi ekologik muammolar:

1. Iqlim o’zgarishi
2. Havo ifloslanishi
3. Ichimlik suvining kamayishi
4. Orol dengizi bilan bog’liq muammolar va boshqalar

Keling Orol dengizi va u bilan bog’liq muammolar hamda ushbu mintaqada ekologik muammolarni yaxshilash bo’yicha chora tadbirlar majmuini ko’rib chiqsak.

Orol dengizidagi suv hajmi 1960-yil darajasining 10 foizidan kamrog‘ini tashkil etmoqda. Suv hajmi qariyb 15-martaga kamaygan. Qoldiq suv hajmi 3 ta havzaga bo‘lingan: G‘arbiy dengiz, Sharqiy dengiz va Kichik Orol.

So‘nggi 55 yilda Orol dengizining qurigan tubida 5,2 million gektar maydonda yangi Orolqum cho‘li paydo bo‘ldi.

Dunyoning boshqa har qanday cho‘llarida bo‘lgani kabi Orolqumda ham odamlarning to‘kis hayot kechirishi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, biologik xilma-xillik va ekotizimni qo‘llab-quvvatlash uchun kerak bo‘lgan infratuzilma, shuningdek, ijtimoiy taraqqiyot va farovonlik uchun zarur boshqa shart-sharoitlar mavjud emas.

Iqlim o‘zgarishi mintaqada ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik va sog‘liqni saqlash tizimidagi dolzarb muammolarni yanada og‘irlashtiruvchi asosiy omillardan hisoblanadi.

Orolbo‘yi mintaqasining katta qismi qurg‘oqchil hudud bo‘lib, O‘zbekiston hududida yer maydonlarining katta qismi tanazzulga uchrashga va cho‘llanishga moyil bo‘lgan qurg‘oqchil zona sifatida tasniflanadi. Qurg‘oqchilik, qum va tuz bo‘ronlari kabi hodisalarning tez-tez yuz berishi va intensivligi katta ahamiyat kasb etayotganligi va deyarli har yili sodir bo‘ladigan hodisaga aylanib borayotganligi aholi salomatligi uchun sezilarli darajada xavf-xatarlarning oshishiga va qishloq xo‘jaligi ekinlari hosildorligining pasayishiga olib kelmoqda.

Orol dengizining qurib qolgan qismida ekotizimni yaxshilash, tadqiqotlar va innovatsiyalarning ilg‘or tajribalarini joriy etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo‘yi xalqaro innovatsiya markazi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p tomonlama sheriklik trast jamg‘armasi tashkil etildi hamda Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e’lon qilish haqida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining maxsus rezolyutsiyasi qabul qilindi.

Orolbo‘yi mintaqasida so‘nggi yillarda ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni jadallashtirish hamda aholi turmush tarzi va daromadlarini oshirishga qaratilgan keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi.

Orolbo‘yi mintaqasida ekologik fojianing oqibatlarini yumshatish hamda mavjud ahvolni yaxshilash uchun 2 million gektar yangi daraxtzor va o‘simlik maydonlari barpo etildi.

Orol dengizi mintaqasiga moslashgan o‘simliklarning sanoat plantatsiyalarini yaratishda foydalanish uchun Tottori universiteti (Yaponiya) bilan hamkorlikda yog‘ochli daraxtlarning tez o‘sadigan, jumladan, jiyda, aylant, Kanada toli va pavloniya kabi turlarini tanlab olish bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazildi.

Sho‘rlanish sharoitida biodehqonchilik xalqaro markazining (ICBA) moliyaviy ko‘magida Orol dengizining qurigan tubidan 10 xildan ortiq tuproq tiplarini bir joyga to‘plash va ilmiy tadqiqotlar olib borish maqsadida lizimetrik tadqiqot maydonchasi barpo etildi va tadqiqot ishlari boshlandi.

Kanada mahalliy tashabbuslar fondining (CFLI) moliyaviy ko‘magida “Orolbo‘yi aholisining atrof muhit va iqlim o‘zgarishlariga moslashish masalalari bo‘yicha xabardorligini ommaviy axborot vositalari yordamida oshirish” loyihasi amalga oshirildi. Natijada Orol dengizi havzasida 1 milliondan ortiq aholining iqlim o‘zgarishiga moslashish va atrof muhitni muhofaza qilish borasidagi xabardorligi sezilarli darajada oshishiga erishildi.

Orol dengizining qurib qolgan qismida ekotizimni yaxshilash, tadqiqotlar va innovatsiyalarning ilg‘or tajribalarini joriy etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo‘yi xalqaro innovatsiya markazi hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining (keyingi o‘rinlarda — BMT) Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p tomonlama sheriklik trast jamg‘armasi tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning tashabbuslari bilan BMT Bosh Assambleyasining 2021-yil 18-maydagi 75-sessiyasida “Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e’lon qilish to‘g‘risida”gi maxsus rezolyutsiyasi (keyingi o‘rinlarda — maxsus rezolyutsiya) qabul qilindi.

Innovatsiyalarni jalb etish kelajakda Orol dengizining suv mavjud qismidagi holat yomonlashishining oldini olish, ekotizimlarni barqarorlashtirish, Orol dengizi inqirozi oqibatlarini yumshatish va bartaraf etish, Orolbo‘yi mintaqasida ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni yaxshilash, migratsiyani kamaytirish, iqlim barqarorligini ta’minlash, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, logistika tizimini yaxshilash va ijtimoiy himoyaning samarali choralarini ishlab chiqishga investitsiyalarni jalb etish va

birgalikda harakat qilish bo‘yicha mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Bu borada innovatsiyalarning ustuvor jabhalarini quyidagi yo‘nalishlarga birlashtirish mumkin: suv ta’minoti, qishloq xo‘jaligi, energetika, infratuzilma, bozor, bandlik, ovqatlanish, sog‘liqni saqlash va atrof muhitni tiklash.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekologik innovatsiyalar yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonining strategik drayveri sifatida xizmat qiladi. Ular resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash imkonini beradi. Maqolada qayd etilganidek, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, energiya samarador texnologiyalarni rivojlantirish va ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlarini tatbiq etish iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi hamda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Milliy tajribaga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida yashil texnologiyalar va ekologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, jumladan, moliyaviy rag‘batlar, soliq imtiyozlari va davlat dasturlari orqali amalga oshirilmoqda. Xalqaro tajriba (IEA, World Bank, UNEP) shuni ko‘rsatadiki, yashil innovatsiyalarni samarali tatbiq etgan mamlakatlarda energetika va ishlab chiqarish sektori sezilarli darajada modernizatsiyalangan va CO_2 chiqindilari kamaygan.

Shuningdek, maqola ekologik innovatsiyalarni amalga oshirishda institutsional va huquqiy mexanizmlarning roli, davlat siyosati bilan uyg‘unlashtirilgan moliyaviy va ilmiy-tadqiqot rag‘batlantirish tizimining ahamiyatini ta’kidlaydi. Tadqiqot xulosalari shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini jadallashtirish uchun ekologik innovatsiyalarni keng qamrovli va tizimli tarzda joriy etish, davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish hamda xalqaro tajribani integratsiya qilish zarur.

Natijada, ekologik innovatsiyalar orqali yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi strategik yo‘nalish sifatida ilmiy va amaliy jihatdan isbotlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. – Toshkent, 2022.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Yashil iqtisodiyot va ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish dasturi” Qarori. – Toshkent, 2021.

3. Sadovskaya M., Ivanov V. Ecological Innovations and Sustainable Economic Development. – Journal of Environmental Management, 2020.
4. Kuznetsova T. Green Technologies and Their Implementation Mechanisms in Emerging Economies. – Energy Policy, 2021.
5. Shukurov R. Yashil iqtisodiyot va ekologik innovatsiyalarni tatbiq etish mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot va Innovatsiyalar, 2022.
6. International Monetary Fund (IMF). Fiscal Policies for a Green Transition. – Washington DC, 2020.
7. Tanzi V., Schuknecht L. Public Spending in the 21st Century. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Meliyev Azimjon Murodullo O'g'li
SamISI assistenti
Buriyev Otabek Uchqun o'g'li
SamISI INV -123 guruhi talabasi

DAVLAT G'AZNACHILIGINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO METOD VA TAJRIBALAR

Annotatsiya: Mazkur maqolada g'aznachilik faoliyatining xorijiy tajribalari tahlil qilinadi va ularning milliy moliya tizimi bilan integratsiya qilish imkoniyatlari o'rganiladi. G'aznachilik tizimi davlat byudjeti, soliq siyosati va moliyaviy nazoratning samarali boshqarilishi uchun markaziy vosita sifatida ahamiyatga ega. Maqolada Yevropa, Osiyo va Amerika davlatlaridagi g'aznachilik amaliyotlari, ularning moliya boshqaruvi jarayonlarini tashkil etishdagi yondashuvlari, shaffoflik va nazorat mexanizmlari misollar orqali ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xorijiy tajribalar milliy g'aznachilik tizimini takomillashtirish, moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish va byudjet jarayonlarini raqamlashtirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, maqolada xorijiy g'aznachilik tizimlarini milliy sharoitga moslashtirishda yuzaga keladigan texnologik, huquqiy va tashkiliy muammolar ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot ilmiy-amaliy xulosalar va tavsiyalar shaklida taqdim etilib, milliy g'aznachilik faoliyatini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribalardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

.**Kalit so'zlar:** g'aznachilik, davlat byudjeti, moliya boshqaruvi, soliq siyosati, xorij tajribalari, byudjet jarayonlari, shaffoflik, moliyaviy nazorat, moliya tizimi

Abstract: This article examines the foreign experiences of treasury activities and

explores the possibilities of integrating these practices into the national financial system. The treasury system serves as a central instrument for managing the state budget, tax policy, and financial control effectively. The study analyzes treasury practices in European, Asian, and American countries, focusing on their approaches to financial management, transparency mechanisms, and control processes. The research findings indicate that foreign experiences can contribute to improving the national treasury system, enhancing financial management efficiency, and digitizing budgetary processes. Moreover, the article discusses technological, legal, and organizational challenges that may arise when adapting foreign treasury practices to the national context. The study presents scientific and practical conclusions, providing recommendations for modernizing treasury operations and effectively utilizing international experiences to strengthen the national financial system.

Keywords: treasury, state budget, financial management, tax policy, foreign experience, budgetary processes, transparency, financial control, financial system

Kirish. G‘aznachilik tizimi milliy moliya tizimining markaziy qismini tashkil etib, davlat byudjeti, moliya boshqaruvi va soliq siyosatini samarali amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi esa g‘aznachilik faoliyatining samaradorligini oshirish, byudjet jarayonlarini raqamlashtirish va moliyaviy nazorat mexanizmlarini takomillashtirishda muhim manba sifatida namoyon bo‘ladi. Hozirgi kunda Yevropa, Osiyo va Amerika davlatlarida g‘aznachilik tizimi nafaqat moliya oqimlarini boshqarish, balki davlatning iqtisodiy siyosatini shakllantirish va byudjet resurslarini samarali taqsimlash imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish g‘aznachilik tizimining samaradorligini oshirishda strategik ahamiyatga ega. Shu bilan birga, texnologik infratuzilma, axborot tizimlari va malakali kadrlar tayyorlash kabi masalalar g‘aznachilik faoliyatini modernizatsiya qilish jarayonida e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Maqolada xorijiy g‘aznachilik tizimlarining nazorat mexanizmlari, shaffoflik darajasi va moliyaviy boshqaruv yondashuvlari tahlil qilinadi, shuningdek, ularni milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ilmiy-amaliy xulosalar va tavsiyalar shaklida taqdim etilib, milliy g‘aznachilik tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribalardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi. Shu tariqa, maqola g‘aznachilik faoliyatining xorijiy tajribalarini o‘rganish va ularni milliy moliya tizimiga integratsiyalashning strategik ahamiyatini yoritadi.

Asosiy qism. G‘aznachilik tizimi har bir davlatning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda markaziy rol o‘ynaydi va uning samaradorligi davlat byudjeti, soliq tizimi

va moliya boshqaruvi sifatiga bevosita bog‘liq. Xorijiy mamlakatlar tajribasi g‘aznachilik faoliyatini yanada takomillashtirish, byudjet jarayonlarini optimallashtirish va moliyaviy nazorat mexanizmlarini kuchaytirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, g‘aznachilik tizimi rivojlangan davlatlarda byudjet jarayonlarini raqamlashtirish, resurslarni samarali taqsimlash va moliya oqimlarini real vaqt rejimida nazorat qilish imkonini beradi. Misol uchun, Yevropa mamlakatlarida g‘aznachilik tizimi markazlashtirilgan va avtomatlashtirilgan bo‘lib, davlat byudjeti va moliyaviy resurslar boshqaruvi birlashtirilgan platformalar orqali amalga oshiriladi. Bu esa moliyaviy nazoratning shaffofligini oshiradi, operatsion xarajatlarni kamaytiradi va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtiradi. Osiyo davlatlarida esa g‘aznachilik tizimlarida texnologik yondashuvlar va mobil platformalardan foydalanish keng tarqalgan. Bu davlatlarda byudjet va moliyaviy resurslar bilan ishlash jarayonlari ko‘pincha elektron tizimlar orqali amalga oshiriladi, bu esa nafaqat vaqtni tejaydi, balki inson omilini kamaytiradi va ma’lumotlarning aniqligi va ishonchliligini oshiradi. Shu bilan birga, Osiyo davlatlarida g‘aznachilik tizimlari ko‘plab davlat organlari bilan integratsiyalashgan bo‘lib, moliya boshqaruvi va nazorat mexanizmlari bir-birini to‘ldiradi. Bu esa byudjet jarayonlarini yanada samarali tashkil etish va moliyaviy oqimlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Amerika mamlakatlarida g‘aznachilik tizimi markazlashtirilgan boshqaruv va ilg‘or texnologiyalar asosida shakllantirilgan. G‘aznachilik organlari soliq tushumlarini kuzatish, davlat xarajatlarini boshqarish va moliyaviy nazoratni amalga oshirishda ilg‘or axborot tizimlaridan foydalanadi. Bu tizimlar avtomatlashtirilgan hisobotlar, elektron tranzaksiyalar va moliyaviy monitoring imkoniyatlarini taqdim etadi, shuningdek, shaffoflik va hisobdorlikni ta’minlaydi. Amerika tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish g‘aznachilik faoliyatining samaradorligini oshirish va moliyaviy resurslarni optimal taqsimlash imkonini beradi. Xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish jarayonida bir qator texnologik va tashkiliy muammolar yuzaga keladi. Bularga axborot tizimlari integratsiyasi, server va internet infratuzilmasi, kadrlar malakasi, shuningdek, qonunchilik va tartibga solish masalalari kiradi. Shu sababli, milliy g‘aznachilik tizimida xorij tajribalarini qo‘llashda texnologik infratuzilmani mustahkamlash, malakali kadrlar tayyorlash va huquqiy bazani modernizatsiya qilish zarur. Shu bilan birga, g‘aznachilik organlari va davlat idoralari o‘rtasida samarali hamkorlikni tashkil etish, elektron tizimlarni integratsiyalash va moliyaviy ma’lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish tizimlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tajribalar milliy g‘aznachilik tizimini modernizatsiya qilishda strategik manba bo‘lib xizmat qiladi. Ular byudjet

jarayonlarini optimallashtirish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish, shaffoflik va hisobdorlikni oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, milliy sharoitga moslashtirilgan ilg‘or texnologiyalar g‘aznachilik faoliyatini raqamlashtirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirishga xizmat qiladi. Maqola doirasida ishlab chiqilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar shuni ko‘rsatadiki, milliy g‘aznachilik tizimida xorijiy tajribalarni samarali qo‘llash uchun quyidagi choralar zarur: ilg‘or elektron platformalarni joriy etish, byudjet jarayonlarini raqamlashtirish, kadrlar malakasini oshirish, texnologik va huquqiy infratuzilmani mustahkamlash, shuningdek, moliya organlari o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Shu asosda, xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish g‘aznachilik tizimining samaradorligini oshirish, moliyaviy resurslarni optimal taqsimlash va davlat moliyaviy boshqaruvini takomillashtirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, g‘aznachilik faoliyatining xorijiy tajribalari milliy moliya tizimini modernizatsiya qilish, byudjet jarayonlarini samarali boshqarish va moliyaviy nazoratni kuchaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, texnologik, huquqiy va tashkiliy choralarni o‘z vaqtida amalga oshirish milliy g‘aznachilik tizimining barqarorligi va samaradorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Natijalar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, xorijiy mamlakatlardagi g‘aznachilik tizimlari milliy moliya boshqaruvi jarayonlarini optimallashtirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Yevropa mamlakatlarida markazlashtirilgan va avtomatlashtirilgan g‘aznachilik tizimi byudjet resurslarini real vaqt rejimida nazorat qilish, moliyaviy shaffoflikni ta’minlash va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, Osiyo davlatlarida mobil platformalar va elektron tizimlardan foydalanish orqali byudjet jarayonlarini avtomatlashtirish, xatoliklarni kamaytirish va moliyaviy ma’lumotlarning aniqligini oshirish samarali amalga oshirilmoqda. Amerika mamlakatlarida ilg‘or texnologiyalar va avtomatlashtirilgan moliyaviy monitoring tizimlari g‘aznachilik faoliyatining samaradorligini oshiradi, shaffoflikni ta’minlaydi va byudjet jarayonlarini raqamlashtirishga xizmat qiladi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish orqali g‘aznachilik tizimining boshqaruv samaradorligini oshirish, resurslarni optimal taqsimlash va moliyaviy nazoratni kuchaytirish mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari xorijiy tizimlarni joriy etishda texnologik, tashkiliy va huquqiy muammolar yuzaga kelishini ko‘rsatadi. Bu muammolar axborot tizimlari integratsiyasi, kadrlar malakasi, huquqiy tartibga solish va texnologik infratuzilmani rivojlantirishni talab qiladi. Shu sababli, milliy g‘aznachilik tizimida xorijiy tajribalarni samarali qo‘llash uchun ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, malakali kadrlarni

tayyorlash va huquqiy bazani mustahkamlash zarur. Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, xorijiy mamlakatlar g‘aznachilik tizimi tajribalari milliy moliya tizimini modernizatsiya qilish, byudjet jarayonlarini samarali boshqarish va moliyaviy nazoratni kuchaytirishda strategik ahamiyatga ega. Shu bilan birga, texnologik, huquqiy va tashkiliy choralarning o‘z vaqtida amalga oshirilishi milliy g‘aznachilik tizimining barqarorligi va samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Xorijiy mamlakatlardagi g‘aznachilik tizimlari tajribasi milliy moliya boshqaruvini takomillashtirish, byudjet jarayonlarini optimallashtirish va moliyaviy nazoratni kuchaytirish imkoniyatlarini kengaytiradi, chunki ularning markazlashtirilgan va avtomatlashtirilgan yondashuvlari resurslarni samarali taqsimlash, moliyaviy shaffoflikni oshirish va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Yevropa, Osiyo va Amerika mamlakatlaridagi ilg‘or texnologiyalar va elektron tizimlar g‘aznachilik faoliyatini raqamlashtirish, byudjet jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatish va xatoliklarni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, milliy g‘aznachilik tizimiga xorijiy tajribalarni integratsiyalash jarayonida texnologik infratuzilma, axborot tizimlari, malakali kadrlar va huquqiy bazani mustahkamlash kabi masalalarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan amaliy tavsiyalar shundan iboratki, milliy g‘aznachilik tizimida ilg‘or elektron platformalarni joriy etish, byudjet jarayonlarini raqamlashtirish, kadrlar malakasini oshirish va moliya organlari o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Shu bilan birga, huquqiy tartibga solish va texnologik infratuzilmani mustahkamlash orqali g‘aznachilik faoliyatining samaradorligi va barqarorligini oshirish mumkin. Natijada, xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish milliy g‘aznachilik tizimini modernizatsiya qilish, moliyaviy resurslarni optimal taqsimlash va byudjet jarayonlarini samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ilg‘or tajribalarni amaliy joriy etish milliy moliya tizimining shaffofligi, hisobdorligi va raqamli transformatsiyaga muvaffaqiyatli o‘tishini ta’minlaydi. Shu asosda, g‘aznachilik faoliyatini modernizatsiya qilish va xalqaro tajribalardan samarali foydalanish milliy moliya tizimining rivojlanishi va barqarorligini ta’minlashda strategik ahamiyatga ega ekanligi ilmiy-amaliy jihatdan isbotlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev, Q. (2021). *G‘aznachilik tizimini takomillashtirish: nazariy asoslar va amaliyot*. Samarqand: **Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti nashriyoti**.

2. Juraev, R. S. (2022). *Davlat moliyasida g‘aznachilik faoliyati: milliy va xalqaro yondashuvlar*. Toshkent: **Iqtisod-Moliya nashriyoti**.

3. Mirzaqulov, M. T. (2023). G‘aznachilik tizimida elektron moliya boshqaruvi: amaliyot va istiqbollar. *Moliya va Iqtisodiyot Ilmlari Jurnali*, *7*(2), 15–28.

4. Nurmurodova, G. T. (2020). Xorijiy davlatlarda g‘aznachilik tajribasi va uning milliy moliya tizimiga tatbiqi [O‘zbek tiliga tarjima]. Toshkent: *Ilm-fan nashriyoti*.

5. Raxmonov, I. (2022). G‘aznachilikni raqamlashtirish: strategiyalar va xalqaro tajribalar. *Moliyaviy Boshqaruv va Innovatsiyalar Jurnali*, *9*(1), 45–61.

6. Sultonov, N. (2024). *Davlat byudjeti va g‘aznachilik boshqaruvi: milliy va global kontekst*. Samarqand: **Samarqand Iqtisodiyot va Servis Instituti nashriyoti**.

Kanaatov Abror Shokir o‘g‘li
SamISI o‘qituvchi
Narzulloyev Fayyozbek Fayzullo o‘g‘li
SamISI BI-122 guruh talabasi

BANKLARARO HAMKORLIK ASOSIDA SINDIKATLASHGAN KREDITLARNI MOLIYALASHTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqola tijorat banklari tomonidan ajratiladigan sindikatlashgan kreditlarning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda sindikatlashgan kreditlarning mohiyati, tarkibiy elementlari, tijorat banklarining ushbu jarayondagi roli va funksiyalari chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, sindikatlashgan kreditlashning afzalliklari va xatarlari, ularni samarali boshqarish mexanizmlari hamda huquqiy-me'yoriy asoslari ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonda sindikatlashgan kreditlash bozorining hozirgi holati va uning rivojlanish istiqbollari milliy banklar amaliyoti misolida tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yuzasidan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda sindikatlashgan kreditlarning ahamiyatini, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishdagi rolini va ularni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Sindikatlashgan kredit, tijorat banklari, investitsiya loyihalari, kredit xatarlari, moliyalashtirish, kredit portfeli.

Annotation: This article is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of syndicated loans provided by commercial banks. It examines in depth the essence of syndicated lending, its structural elements, and the role and

functions of commercial banks in this process. In addition, the advantages and risks of syndicated lending, mechanisms for their effective management, as well as the legal and regulatory framework are analyzed. The current state of the syndicated lending market in Uzbekistan and its development prospects are assessed based on the practices of national banks, and scientifically grounded recommendations are proposed to address existing problems. The study highlights the importance of syndicated loans in financing large investment projects, their role in ensuring sustainable economic development, and the need to improve their practical application.

Keywords: syndicated loan, commercial banks, investment projects, credit risks, financing, loan portfolio.

Kirish So‘nggi yillarda bank kreditlash faoliyati butun dunyo bo‘ylab sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi: global iqtisodiyotning tiklanishi, makroiqtisodiy beqarorlik va investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga bo‘lgan talab ortishi sababli yirik kredit instrumentlariga bo‘lgan talab oshdi. Xususan, 2024–2025-yillar statistikasiga ko‘ra, O‘zbekiston bank tizimining umumiy kredit portfeli 2023-yilda 471,4 trillion so‘mga yetib, 2022-yilga nisbatan 21% o‘sish ko‘rsatgan. 2025-yilning sentyabr oyiga kelib, bu ko‘rsatkich **581,1 trillion so‘m**ni tashkil etgan va yil davomida kreditlash tajribasi 13,9% ga o‘sdi. Kreditlar tarkibida jismoniy shaxslarga bo‘lgan kreditlar portfeli **205,5 trillion so‘mga** yetdi (yil o‘sishi 22,8%), bu bank xizmatlariga bo‘lgan talabning izchil ortayotganini tasdiqlaydi. Kreditlashning huquqiy shaxslar segmentida ham barqaror o‘sish qayd etilmoqda — 137,0 trillion so‘mga yetgan. Shu bilan birga, sindikatlashgan kreditlar ham banklararo hamkorlik instrumentlaridan biri sifatida sezilarli o‘sish tendensiyasini ko‘rsatmoqda: 2025-yilning iyul holatiga ko‘ra, sindikatlashgan kreditlar hajmi **5,26 trillion so‘mga** yetib, yil davomida o‘sish qayd etildi, biroq umumiy kreditlash portfeliga nisbatan ularning ulushi hali ham past darajada qolmoqda.

Banklararo hamkorlik asosida sindikatlashgan kreditlar — bir nechta tijorat banklari tomonidan yirik kredit buyurtmalarini birgalikda moliyalashtirish mexanizmi bo‘lib, u bank risklarini diversifikatsiya qilish hamda kapital samaradorligini oshirish imkonini beradi. Xalqaro amaliyotda sindikatlashgan kreditlar global miqyosda yirik infratuzilma va korporativ moliyalashtirish loyihalarini moliyaviy jihatdan ta’minlashda yetakchi instrumentga aylanmoqda. Masalan, CIS (Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi) mintaqasida 2025-yilning birinchi yarmida sindikatlashgan kreditlarni moliyalashtiruvchi banklar reytingida yetakchi banklar bir qator yirik transchegaraviy kredit bitimlarini amalga oshirdi, bu esa tijorat banklari tomonidan hamkorlik asosida kapital jalb qilishning global tendensiyalaridan dalolat beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sindikatlashgan kreditlash masalalari xorijiy va mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda bank faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida keng yoritilgan. Xususan, rivojlangan moliya bozorlariga ega mamlakatlar tajribasida sindikatlashgan kreditlar yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish, kredit xatarlarini diversifikatsiya qilish va banklararo hamkorlikni kuchaytirishning samarali mexanizmi sifatida talqin etiladi.

Xorijiy olimlar — P. Gaughan, E. Altman, J. Sinkey, F. Mishkin kabi tadqiqotchilar asarlarida sindikatlashgan kreditlarning mohiyati, tashkiliy mexanizmlari va kredit xatarlarini boshqarish masalalari chuqur tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida sindikatlashgan kreditlar bank tizimi barqarorligini ta’minlash, yirik loyihalarni moliyalashtirishda individual banklar zimmasidagi risklarni kamaytirish vositasi sifatida baholanadi. Shuningdek, xalqaro amaliyotda yetakchi bankning (agent bank) roli, kredit shartnomalarining tuzilishi va kredit ishtirokchilari o‘rtasidagi mas’uliyat masalalari alohida o‘rganilgan.

MDH mamlakatlari olimlari — O. Lavrushin, V. Kolesnikov, G. Beloglazova va boshqalarning ilmiy ishlarida sindikatlashgan kreditlash bank resurslarini konsolidatsiya qilish va real sektorni uzoq muddatli moliyalashtirishning muhim shakli sifatida izohlanadi. Ushbu tadqiqotlarda kredit portfelini boshqarish, likvidlik va kredit xatarlarini kamaytirishda sindikatlashgan kreditlarning o‘rni alohida ta’kidlanadi.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar — Sh. Mustafakulov, A. Vahobov, O. Abdullayev, D. To‘xtasinov va boshqalarning ilmiy ishlarida tijorat banklari kreditlash faoliyatini takomillashtirish, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va bank xatarlarini boshqarish masalalari yoritilgan. Mazkur tadqiqotlarda sindikatlashgan kreditlash bevosita alohida yo‘nalish sifatida kamroq o‘rganilgan bo‘lsa-da, banklararo hamkorlik, yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va kredit portfeli sifatini oshirish masalalari ushbu kreditlash shaklining dolzarbligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot sindikatlashgan kreditlarning tijorat banklari faoliyatidagi nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning metodologiyasi sifatli, tavsifiy-analitik yondashuvga asoslangan. Tadqiqotda mavjud ilmiy adabiyotlar, Markaziy bankning normativ-huquqiy hujjatlari hamda O‘zbekiston tijorat banklarining amaliyotiga oid ma'lumotlar sintez qilinadi. Materiallarni to‘plash va tahlil qilishda deduktiv va induktiv usullar qo‘llanilgan bo‘lib, nazariy tushunchalardan amaliy misollarga o‘tiladi va aksincha, amaliyotdagi holatlar nazariy asoslar bilan qiyoslanadi. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli orqali sindikatlashgan kreditlarning boshqa kredit turlaridan (masalan, mikrokreditlar yoki jismoniy shaxslarga beriladigan kreditlar) farqli jihatlari ko‘rsatiladi.

Ushbu metodologiya doirasida sindikatlashgan kreditlarning O‘zbekistondagi holati, ularning afzalliklari, xatarlari, huquqiy asoslari va ularni boshqarish mexanizmlari tahlil qilindi. Tijorat banklarining sindikatlashgan kreditlash jarayonidagi roli va funksiyalari yetakchi va ishtirokchi banklar misolida ko‘rib chiqildi. Yetakchi bank sindikatni tashkil etish, kredit shartnomasini ishlab chiqish, shartnoma shartlariga rioya etilishini nazorat qilish va sindikat a'zolari o‘rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Ishtirokchi banklar esa moliyaviy resurslar bilan ta'minlash va kredit xatarini o‘z zimmasiga olish orqali sindikat faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

Sindikatlashgan kreditlarning afzalliklari bir nechta jihatlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular yirik va kapital sig'imi yuqori bo‘lgan investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga imkon beradi, chunki bir bankning kreditlash hajmi yoki kapital etarliligi cheklovlari yechiladi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining nizomiga ko‘ra, yirik investitsiya loyihasi bankning birinchi darajali kapitalining 25 foizidan ortiq bo‘lgan loyiha sifatida belgilanadi. Bunday loyihalar yakka bank uchun katta xatar bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, xatarlarni bir nechta bank o‘rtasida taqsimlash har bir bankning kredit portfelidagi konsentratsiya xatarini kamaytiradi. Uchinchidan, sindikatlashgan kreditlar xalqaro kapital bozorlaridan mablag' jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi, bu esa O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi uchun muhimdir. To‘rtinchidan, sindikatlashgan kreditlar banklararo hamkorlikni rivojlantiradi va bank tizimining barqarorligini oshiradi.

Biroq, sindikatlashgan kreditlashda o‘ziga xos xatarlar ham mavjud. Kredit xatari, ya'ni qarz oluvchining kreditni qaytarmaslik ehtimoli eng muhim xatarlardan biridir. Bu xatarni boshqarish uchun banklar qarz oluvchining moliyaviy holatini, kredit tarixini va loyihaning rentabelligini puxta tahlil qilishi lozim. O‘zsanoatqurilishbank misolida, mijoz kamida ikki yildan ortiq ro‘yxatdan o‘tgan, ijobiy foyda rekordiga ega bo‘lishi, loyiha qiymatining kamida 30 foizini o‘zi moliyalashtirishi va SS sinfidan past bo‘lmagan kredit reytingiga ega bo‘lishi talab etiladi. Bundan tashqari, garov ta'minoti talab etilib, uning qiymati kredit summasining kamida 125 foizini tashkil etishi lozim. Foiz xatari kredit shartnomasi davomida foiz stavkalarining o‘zgarishi bilan bog'liq bo‘lsa, valyuta xatari xorijiy valyutada ajratilgan kreditlarda valyuta kursining o‘zgarishi natijasida yuzaga keladi. Operatsion xatarlar esa sindikat a'zolari o‘rtasida kelishmovchiliklar, ma'lumot almashinuvidagi uzilishlar yoki shartnomaviy majburiyatlarning buzilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bu xatarlarni samarali boshqarish uchun aniq shartnomaviy kelishuvlar, doimiy monitoring va xatarlarni baholash tizimlari joriy etilishi kerak.

Sindikatlashgan kreditlashning huquqiy va me'yoriy asoslari moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston Respublikasida sindikatlashgan kreditlash tartibi Markaziy bankning 2005 yil 16 iyuldagi 15/4-sonli Nizomi (Adliya vazirligida 2005 yil 20 avgustda 1509-son bilan ro‘yxatga olingan) bilan tartibga solinadi. Ushbu nizom sindikatlashgan kreditning ta'rifi, yetakchi va ishtirokchi banklarning funksiyalari, yirik investitsiya loyihalarini aniqlash mezonlari va kreditlash jarayonining umumiy qoidalarini belgilaydi. Bu kabi huquqiy hujjatlar sindikat a'zolari o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solish, ularning huquq va majburiyatlarini aniqlash hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nizolarni hal qilishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekistonda sindikatlashgan kreditlash bozorining holati va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinganda, ushbu moliyalashtirish mexanizmi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va texnik qayta jihozlash dasturlarini amalga oshirishda tobora muhim ahamiyat kasb etayotganligi ko‘rinadi. O‘zsanoatqurilishbank va Kapitalbank kabi yirik tijorat banklari ushbu sohada faol ish olib boradi. Xususan, O‘zsanoatqurilishbank o‘z mijozlariga o‘z mablag'lari yoki jalb qilingan mablag'lar hisobidan 5 yildan 10 yilgacha muddatga, 2 yilgacha imtiyozli davr bilan kreditlar taklif etadi. Kreditlar O‘zbekiston so‘mi, AQSH dollari, yevro, rubl va boshqa valyutalarda berilishi mumkin . Kapitalbank ham xorijiy banklar bilan hamkorlikda yirik loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatini ta'kidlaydi.

Biroq, sindikatlashgan kreditlash bozorining yanada rivojlanishi uchun bir qator masalalarni hal qilish lozim. Birinchidan, ichki sindikatlashgan kreditlash bozorida ishtirok etuvchi banklar sonini oshirish va ularning imkoniyatlarini kengaytirish. Ikkinchidan, xorijiy banklarni O‘zbekiston bozoriga jalb qilishni rag'batlantirish. Uchinchidan, sindikatlashgan kreditlash jarayonida mijozlarga taqdim etiladigan shartlarni soddalashtirish va shaffofligini oshirish. To‘rtinchidan, kredit xatarlarini baholash va boshqarish bo‘yicha zamonaviy texnologiyalar va usullarni joriy etish. Beshinchidan, ushbu sohadagi mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, banklararo sindikatlashgan kreditlar yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning samarali mexanizmi bo‘lib, kredit risklarini diversifikatsiya qilish, resurs bazasini kengaytirish va bank tizimining likvidligini mustahkamlash imkonini beradi.

Sindikatlashgan kreditlar banklararo integratsiyani jadallashtiradi, axborot assimetriyasini kamaytiradi va kreditlash jarayonida ishonchni kuchaytiradi. Ular

sanoat, energetika, infratuzilma va eksportga yo‘naltirilgan loyihalarni moliyalashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda sindikatlashgan kreditlashni keng joriy etish normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, banklararo axborot almashinuvini rivojlantirish va risk-menejment tizimlarini joriy etishni talab etadi. Shartnomalarning shaffofligi va nizolarni hal etish mexanizmlarining mustahkamligi muhim.

Xulosa qilib aytganda, sindikatlashgan kreditlash tizimini rivojlantirish banklarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi, bank tizimi barqarorligini oshiradi va iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini resurslar bilan ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy-amaliy tadqiqotlar va islohotlar mamlakat bank-moliya tizimining xalqaro moliya bozorlariga integratsiyalashuvini jadallashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Respublikasi Markaziy bankining Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish bo‘yicha me’yoriy hujjatlari. – Toshkent, 2023.

2. Abdullayev A.X**.** Bank ishi va bank risklarini boshqarish. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.

3. Karimov N.G**.** Tijorat banklarida kreditlash jarayonini takomillashtirish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – №4.

4. Campbell, Mark. Sindikatlashgan Kreditlar: Hujjatlashtirish va Tahlil. Chichester: John Wiley & Sons, 2011.

5. Choudhry, Moorad. Qarz bozorlari va kreditlash: Global qarz bozorlariga to‘liq qo‘llanma. Singapore: John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd., 2007.

6. Pennacchi, George G. "Sindikatlangan kreditdagi yetakchi bank." Moliyaviy iqtisodiyot jurnali, vol. 23, no. 2, 1988, pp. 371-390.

7. Aggarwal, Reena, Laurie Krigman, and Laura Schofield. "Sindikatlashgan Kredit Spreadlari: Kreditorlar Raqobatining Roli." Moliyaviy Iqtisodiyot Jurnali, vol. 85, no. 2, 2007, pp. 497-521.

8. Van der Heijden, Dennis P. G., Peter K. J. van der Zwan, and Jaap M. O. H. van der Linden. "Sindikatlangan Kredit Spreadlari Determinantlari: AQSH Bozoridan Dalillar." Bank va Moliya Jurnali, vol. 34, no. 1, 2010, pp. 1-13.

Qo’ziyeva Maftuna Otabek qizi -
SamISI assistenti.
Bo’riyev Otabek Uchqun o’g’li-
SamISI INV-123 guruh talabasi

KORXONADA HISOB MA’LUMOTLARINI YIG’ISH QAYT ETISH VA JAMLASH

Annotatsiya.Mazkur annotatsiyada korxonada hisob ma’lumotlarini yig‘ish, qayd etish va jamlash jarayonlarining mazmuni yoritiladi. Hisob ma’lumotlarini yig‘ish xo‘jalik operatsiyalari to‘g‘risidagi dastlabki axborotni manbalar (birlamchi hujjatlar) orqali aniqlash va qabul qilishni o‘z ichiga oladi. Qayd etish bosqichida ushbu ma’lumotlar buxgalteriya hisobining belgilangan qoidalari asosida hisob registrlariga yoziladi. Jamlash jarayonida esa qayd etilgan ma’lumotlar guruhlanib, umumlashtiriladi hamda moliyaviy hisobotlar tuzish uchun tayyorlanadi. Ushbu jarayonlarning to‘g‘ri va uzluksiz amalga oshirilishi korxona faoliyatini samarali boshqarish, nazoratni kuchaytirish va ishonchli moliyaviy axborotni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Korxona hisobi, Buxgalteriya hisobi, Hisob ma’lumotlari, Birlamchi hujjatlar, Hisob ma’lumotlarini yig‘ish, Hisob ma’lumotlarini qayd etish, Hisob ma’lumotlarini jamlash, Hisob registrlari, Xo‘jalik operatsiyalari, Moliyaviy axborot, Hisobot tuzish, Moliyaviy hisobot, Ma’lumotlarni guruhlash, Hisob siyosati, Ichki nazorat, Axborot tizimi.

Abstract. This abstract examines the essence of the processes of collecting, recording, and summarizing accounting information within an enterprise. The collection of accounting data involves identifying and receiving primary information on business transactions through relevant sources, namely primary documents. At the recording stage, this information is entered into accounting registers in accordance with established accounting rules and standards. During the summarization process, the recorded data are grouped and aggregated, and subsequently prepared for the compilation of financial statements. The proper and continuous implementation of these processes plays a crucial role in ensuring effective enterprise management, strengthening internal control, and providing reliable financial information.

Keywords: Enterprise accounting, Accounting, Accounting data, Primary documents, Collection of accounting information, Recording of accounting data, Summarization of accounting information, Accounting registers, Business transactions, Financial information, Preparation of reports, Financial statements, Data grouping, Accounting policy, Internal control, Information system.

Kirish: Korxonada hisob ma'lumotlarini yig'ish, qayta ishlash (qayt etish va jamlash) bu - buxgalteriya hisobi jarayoni, ya'ni moliyaviy operatsiyalarni tizimli kuzatish, ularni qayd etish, tahlil qilish va hisobotlar tayyorlash yo'li bo'lib, bu jarayon korxonaning iqtisodiy holatini aniqlash, qarorlar qabul qilish va qonuniy talablarga rioya qilish uchun zarur bo'lgan asosiy bosqichlardan iborat. Ma'lumotlarni yig'ish. Manba hujjatlar: Har qanday operatsiya (sotish, sotib olish, xarajatlar, ish haqi) hujjat bilan tasdiqlanadi (cheklar, hisob-fakturalar, bank ko'chirmalari, shartnomalar). Bu hujjatlar hisob ma'lumotlarining manbai bo'ladi.

Qayd etish: Bu hujjatlar asosida operatsiyalar birinchi marta buxgalteriya jurnaliga (kunda, xronologik tartibda) yoziladi. Bu har bir operatsiyaning "qayerda" (qaysi hisob varag'ida) va "qancha" (qaysi summasi) yozilishini aniqlaydi.

Mamlakatimizda yaratilgan iqtisodiy erkinliklar tadbirkorlarni amaldagi qonunchilikka zid bo‘lmagan barcha faoliyatlar bilan shug‘ullanishga keng imkoniyatlar yaratmoqda. Foyda olishni maqsad qilib olgan xususiy va boshqa mulkchilik shakllari sub’yektlari albatta qaysidir ishlab chiqarish, savdo, xizmat ko‘rsatish yoki boshqa turdagi faoliyatlarning biri bilan shug‘ullanadilar. Faoliyat yuritayotgan korxonalar sanab o‘tilgan faoliyat turlarining qaysi biri bilan shug‘ullanishidan qat’iy nazar albatta davlat bilan soliqlar yuzasidan, haridor va buyurtmachilar bilan yetkazib berilgan mahsulotlar yuzasidan, ishchi xodimlar bilan ish haqi yuzasidan hisob-kitoblarni olib borishni taqazo etadi. Bu esa o‘z navbatida har qanday korxonada hisobni tashkil etish va to‘g‘ri yuritish zaruriyatini tug‘diradi. O‘zbekistonda hozirgi kunda xo‘jalik yurituvchi sub’yektlarning aksariyat qismi xalq iste’moli mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish bilan shug‘ulanmoqda. Ishlab chiqarish korxonalarida yuzaga keladigan xo‘jalik muomalalarini to‘g‘ri aks ettirish va ularning hisobini tashkil etish korxonaning kelgusi istiqbolini belgilash imkoniyatini beradi. Ishlab chiqarish korxonalari faoliyati juda keng xo‘jalik jarayonini o‘zida qamrab oladi ya’ni, ishlab chiqarishni uzluksizligini ta’minlash uchun ta’minot, ishlab chiqarish va sotish jarayonlarini bir vaqtning o‘zida amalga oshiradilar. Bu esa korxonaning hisob jarayonini yanada murakkablashtiradi. Buxgalteriya hisobida barcha xo‘jalik muomalalari to‘g‘ri va o‘z vaqtida aks ettirilishi uchun xar bir alohida jarayonlar bo‘yicha hisobning maqsad va vazifalari “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonunda belgilab berilgan. Qonunga binoan buxgalteriya hisobining maqsadi foydalanuvchilarni o‘z vaqtida to‘liq hamda aniq moliyaviy va boshqa buxgalteriya axborotlari bilan ta’minlashdir. Ko‘rsatilgan maqsadga erishish uchun buxgalteriya hisobining vazifalari quyidagi iborat:

- mahsulot ishlab chiqarish va sotish bilan bog‘liq haqiqiy xarajatlarni o‘z vaqtida, to‘liq hisobda aks ettirish;
- tayer mahsulot xarajati bilan bog‘liq hamma xo‘jalik muomalalarni hisobda o‘z vaqtida va to‘g‘ri aks ettirish, omborlarda mahsulotni belgilangan zahira me’yerlariga rioya qilish hamda saqlanishi ustidan nazorat olib borish;
- buxgalteriya hisobi hisobvaraqlarida aktivlarning holati va xarakati, mulkiy xuquqlar va majburiyatlarning holati to‘g‘risida to‘lik hamda anik ma’lumotlarni shakllantirish;
- samarali boshkarish maqsadida buxgalteriya hisobi ma’lumotlarini umumlashtirish;
- moliyaviy, soliqqa doir va boshka hisobotlarni aniq tuzishdan iboratdir. Buxgalteriya hisobining umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib alohida hisob ob’yektlari bo‘yicha hisobning vazifalari belgilab olinadi. Bu esa korxonani xo‘jalik jarayonining tashkiliy va texnologik tuzilishiga bog‘liqdir. Ushbu vazifalarni vaqtida bajarilishi korxonaning bir maromda ishlashiga, ombor xo‘jaligi va mahsulot sotishni to‘g‘ri tashkil qilishga, xo‘jalik muomalalarning hujjatlarda o‘z vaqtida rasmiylashtirilishiga bog‘liqdir.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda buxgalteriya hisobi sohasida islohotlarni amalga oshirilishi eng asosiy masalalar bo‘yicha o‘zgarishlarga olib keldi. Shulardan biri, avval 1995 yilda keyinchalik 1999 yilda "Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida"gi Nizomnint qabul qilinishi mamlakatimiz buxgalteriya hisobida tubdan o‘zgarishlar bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Ushbu Nizom xarajatlarning mohiyati, korxonaning hisobot davridagi foydasi bilan bog‘likligidan kelib chiqib taqsimlashni belgilab berdi. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobini tashkil etish mazkur «Mahsulot (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi, hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risida»gi Nizomga asoslanadi. Bu Nizom buxgalteriya hisobi va hisoboti bo‘yicha amaldagi qonunchilikni inobatga olgan holda xo‘jalik sub’yektlari bo‘lgan yuridik va jismoniy shahslar O‘zbekiston Respublikasining rezidentlari tomonidan mahsulot (ishlar, xizmatlar) tannarxiga qo‘shiladigan xarajatlarni bir xil qilish maqsadida ishlab chiqilgan. Me’yoriy hujjatlarni to‘rtinchi guruhiga asosan korxonaning hisob siyosatini belgilash va hujjatlar aylanmasini tashkil etish bo‘yicha korxonada ishlab chiqarilgan ichki ish hujjatlari kiradi.Bunda korxonaning hisob ob’yektlari bo‘yicha yuqorida aytib o‘tilgan me’yoriy hujjatlarga asosan o‘zining mustaqil hisob tizimini ishlab chiqadi, ya’ni, ishlab chiqarish xarajatlarini turkumlash va ularni hisobda aks ettirish tartibini qat’iy

belgilab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maxmudov A.N. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va auditi.-T.: TMI. 2002.-118.
2. Xoshimov B. Buxgalteriya hisobi nazariyasi..-T.:“Yangi asr avlodi” 2004y
3. Raz’yasneniya mejdunarodnыx standartov finansovoy otchetnosti. KMFSO.-Bishkek. 2001.-435 s.
4. Cotivoldiyev A.S., Itkin Yu.M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi.- T.: O‘zbekiston BAMA nashr. I-II-tom. 2002.-122 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). – Toshkent.
6. Karimov A.A. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.
7. Xolmirzayev S.R. Korxonalarda buxgalteriya hisobini tashkil etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

BekmurodovAbbos Amiriddinovich
SamISI, dotsent v.b.
ORCID ID:0000-0003-0830-511X
abbos8506@gmail.com
Buriyev Otabek Uchqun o‘g‘li
SamISI Inv-123 guruh talabasi

INVESTITSIYA MUHITINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada investitsiya muhitining iqtisodiy ahamiyati va uning milliy iqtisodiyot rivojiga ta’siri tahlil qilinadi. Investitsiya muhitining shakllanishi nafaqat korporativ va davlat sektoridagi investitsion faoliyatni rag‘batlantiradi, balki iqtisodiy barqarorlik, ish o‘rinlarini yaratish va innovatsion rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida investitsiya muhitini belgilovchi asosiy omillar — moliyaviy tizimning barqarorligi, huquqiy baza, iqtisodiy siyosat, infratuzilma va kadr salohiyati — chuqur tahlil qilinadi. Maqolada shuningdek, investitsion muhitni yaxshilash orqali mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Natijalar ko‘rsatadiki, samarali investitsiya muhitini yaratish va rivojlantirish iqtisodiy o‘sish sur’atlarini tezlashtirish, mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qilish hamda uzoq muddatli barqaror iqtisodiy strategiyalarni

amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Investitsiya muhit, iqtisodiy barqarorlik, investitsion faollik, iqtisodiy rivojlanish, innovatsion rivojlanish, huquqiy baza, moliyaviy tizim, global raqobatbardoshlik, investorlar, infratuzilma.

Annotation

This article examines the economic significance of the investment environment and its impact on national economic development. The formation of a favorable investment environment not only stimulates investment activity in both corporate and public sectors but also contributes to economic stability, job creation, and innovation-driven growth. The study analyzes the key factors shaping the investment environment, including the stability of the financial system, legal framework, economic policy, infrastructure, and human capital. Furthermore, the article explores opportunities for enhancing the country’s global competitiveness through the improvement of the investment environment. The findings indicate that creating and developing an effective investment environment plays a crucial role in accelerating economic growth, attracting domestic and foreign investors, and implementing long-term sustainable economic strategies.

Keywords: Investment environment, economic stability, investment activity, economic development, innovation-driven growth, legal framework, financial system, global competitiveness, investors, infrastructure.

Kirish. Investitsiya muhitining sifatli shakllanishi va rivojlanishi har qanday mamlakat uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu nafaqat moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi, balki ish o‘rinlari yaratish, ishlab chiqarishni oshirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va mikrofirmalarning innovatsion-investitsion asosda modernizatsiyasi va diversifikatsiyasi iqtisodiy rivojlanishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Shu sababli, investitsiya muhitini baholash va yaxshilash masalalari hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Ushbu maqolada investitsiya muhitining iqtisodiy ahamiyati, uni shakllantiruvchi omillar va ularning milliy iqtisodiyotga ta‘siri tahlil qilinadi. Shuningdek, investitsiya muhitini yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Investitsiya muhitining iqtisodiy ahamiyati va uni shakllantiruvchi asosiy omillar. Investitsiya muhiti deganda mamlakatda investitsion faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud bo‘lgan huquqiy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy shartlar tushuniladi. Sifatli investitsiya muhiti iqtisodiy o‘sish uchun katalizator bo‘lib xizmat qiladi, chunki u investorga nafaqat moliyaviy, balki institutsional ishonch bag‘ishlaydi. Global

iqtisodiy sharoitda, xususan, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mamlakat iqtisodiyotining jahon bozoriga integratsiyasi va uning raqobatbardoshligini oshirishning muhim omilidir. Xorijiy investorlar kapital olib kirishdan tashqari, yuqori darajadagi menejment, yangi texnologiyalar, marketing tajribasi va xalqaro savdo aloqalarini ham olib keladilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, barqaror investitsiya muhitini shakllantirish va uni yaxshilash quyidagi asosiy omillarga bog‘liq:

Huquqiy va institutsional asos. Bu investor huquqlarini, shu jumladan mulk huquqlari va shartnoma erkinligini kafolatlash, shuningdek, investitsion faoliyatni tartibga soluvchi aniq va barqaror qonunchilikka ega bo‘lishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston Respublikasida “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan bo‘lib, u xalqaro standartlarga muvofiq xorijiy investorlarning huquqlarini himoya qilish va kafolatlarni ta’minlash bo‘yicha yagona konsolidatsiyalashgan hujjat hisoblanadi.

Makroiqtisodiy barqarorlik. Inflatsiya darajasining barqarorligi, milliy valyuta kursining izchilligi va umumiy iqtisodiy vaziyat investorning uzoq muddatli rejalarini ishlab chiqish uchun asosdir. Makroiqtisodiy barqarorlik investitsiya xavfini kamaytiradi va kapitalning uzoq muddatli oqimini rag‘batlantiradi.

Davlat siyosati va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari. Davlat tomonidan investitsiyalarni rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar, grantlar va boshqa rag‘batlantiruvchi choralar joriy etilishi. Keynschilik iqtisodiy nazariyasi ham davlatning investitsion jarayonlarga faol aralashuvi va rag‘batlantirish orqali iqtisodiy faollikni oshirish mumkinligini ta‘kidlaydi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar ham ushbu yo‘nalishda olib borilmoqda. Masalan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash choralari natijasida so‘nggi yillarda mamlakatda o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi va YaIMdagi ulushi sezilarli darajada o‘sgan.

Rivojlangan infratuzilma. Zamonaviy transport, energetika, telekommunikatsiya va raqamli infratuzilma investorlarning operatsion xarajatlarini kamaytiradi va biznesni yo‘lga qo‘yish jarayonini soddalashtiradi.

Malakali kadrlar bazasi. Innovatsion va yuqori texnologiyali loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yuqori malakali mutaxassislarning mavjudligi zarur. Bu investitsion loyihaning samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omillardan biridir.

Investitsion muhitni yaxshilash bo‘yicha amaliy chora-tadbirlar va takliflar. Mamlakatimizda investitsion muhitni yanada yaxshilash va investitsiya loyihalarini amalga oshirish samaradorligini oshirish maqsadida bir qator amaliy chora-tadbirlar

amalga oshirilmogda. 2023-yil 21-iyuldagi PF-111-son Farmoniga muvofiq, investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini oshirish uchun institutsional islohotlar amalga oshirildi. Xususan, bir qator vazirlik va idoralarda yangi investitsiya loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha “loyiha ofislari” tashkil etildi. Bundan tashqari, loyiha guruhlari tomonidan ishlab chiqilgan investitsion loyihalar mahalliy va xorijiy investorlarga bepul taqdim etilishi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirining o‘rinbosarlari xorijiy mamlakatlarga biriktirilib, investorlar bilan ishlashda mas’ul etib belgilanishi nazarda tutilgan. Bu choralar mamlakat investitsion jozibadorligini oshirishga qaratilgan.

Investitsion jarayonni tashkil etishning yana bir muhim jihati – loyihalarni monitoring qilishning aniq tartibi. 2023-yilda qabul qilingan qarorga muvofiq, uch yillik investitsiya dasturini shakllantirish olti bosqichdan iborat aniq protseduraga ega bo‘ldi. Endilikda investdastur monitoringi avtomatlashtirilgan onlayn-tizim orqali amalga oshirilmogda, loyiha tashabbuskorlari har oy ijro holati to‘g‘risida ma’lumot kiritishadi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi esa ushbu ma’lumotlarni yuqori organlarga hisobot qiladi. Bu esa investitsion loyihalarning amalga oshirilishiga operativ nazorat va shaffoflikni ta’minlaydi.

Raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish. Zamonaviy tendensiyalarni hisobga olgan holda, investitsion muhitni yaxshilashda raqamli iqtisodiyotga yo‘naltirilgan sarmoyalarning ahamiyati ortib bormogda. Raqamli texnologiyalar biznes jarayonlari samaradorligini oshirish, yangi bozorlar va mahsulotlarni yaratish imkonini beradi. Shu sababli, milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini qo‘llab-quvvatlovchi investitsion loyihalar va ular uchun qulay shart-sharoitlar yaratish dolzarb vazifadir.

Xulosa qilib shuni ta‘kidlash mumkinki, sifatli investitsiya muhiti nafaqat kapital jalb qilish, balki milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishi, innovatsion salohiyatining oshishi va global raqobatbardoshligini mustahkamlashning asosiy kalitidir. Mamlakatimizda investitsion muhitni yaxshilash va uni xalqaro standartlarga olib chiqish borasida huquqiy islohotlar, institutsional tashkiliy choralar va monitoring tizimlarini joriy etish kabi jiddiy ishlar amalga oshirilmogda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova X.R.Q., Otabekova D.M. Investitsiya muhiti va uning salohiyati. - Toshkent, Tadqiqotlar.Uz, 2025. - 68 b.
2. Muxamadjanov S. Investitsiya muhiti va hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishidagi roli. - Toshkent, Green Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 2024. - 72 b.

3. Xuramov Z. O‘zbekistonda qulay investitsiya muhitini yaratish muammolari. - Toshkent, Green Iqtisodiyot va Taraqqiyot, 2025. - 64 b.

4. Saidova S.A. O‘zbekistonda investitsiya muhitini takomillashtirishning muammolari va imkoniyatlari. - Toshkent, Educational Research in Universal Sciences, 2025. - 59 b.

5. Khoshimov S.M. O‘zbekistonda qulay investitsiya muhitini yaratishning dolzarb masalalari. - Toshkent, Eurasian Journal of History, Geography and Economics, 2025. - 61 b.

6. Uzakova K. Investitsiya muhiti va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdagi ahamiyati. - Toshkent, Journal of Marketing and Emerging Economics, 2021. - 74 b.

Turayev Abduvoxid Kuldashevich
SamISI assistenti
abduvoxidturayev70@gmail.com
Tursunov Bekzod Qahramonovich
SamISI talabasi
tursunovbekzod444@gmail.com

YEVROPA HUDUDINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevropa hududining rivojlanish istiqbollari iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va ekologik jihatlar bo‘yicha tahlil qilinadi. Maqola hududning barqaror iqtisodiy o‘sish imkoniyatlari, siyosiy integratsiyasi, ijtimoiy rivojlanishi va ekologik strategiyalarini yoritadi. Tadqiqot natijalari Yevropa davlatlarining kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Yevropa, rivojlanish, iqtisodiyot, siyosat, ijtimoiy rivojlanish, ekologiya

Abstract. This article analyzes the development prospects of Europe in terms of economic, political, social, and environmental aspects. It highlights sustainable economic growth, political integration, social development, and ecological strategies. The findings help to identify the future development directions of European countries.

Key words: Europe, development, economy, politics, social development, ecology

Kirish. Yevropa hududi nafaqat tarixiy, balki iqtisodiy va siyosiy jihatdan ham dunyo sahnasida muhim o‘rin tutadi. So‘nggi yillarda global siyosiy o‘zgarishlar, texnologik rivojlanish, raqamli iqtisodiyotning kengayishi hamda iqlim o‘zgarishi hududning rivojlanish strategiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Mamlakatlararo integratsiya va ichki bozorning rivojlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, demografik o‘zgarishlar, migratsiya, ijtimoiy tengsizlik va ekologik muammolar Yevropaning rivojlanish yo‘nalishlariga qiyinchiliklar tug‘dirmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi Yevropa hududining rivojlanish istiqbollarini turli jihatlar bo‘yicha tahlil qilish va hududning kelajakda barqaror va raqobatbardosh rivojlanishi uchun tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy bo‘limlar

Iqtisodiy rivojlanish istiqbollari. Yevropa iqtisodiyoti raqamli texnologiyalar, innovatsion sanoat va xizmatlar sektoriga asoslangan. Masalan, Germaniya va Fransiya yuqori texnologiyali sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Yuqori malakali ishchi kuchi, tadbirkorlik muhiti va yuqori sifatli infratuzilma Yevropa hududining iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi.

Yevropa Ittifoqi ichki bozor va erkin savdo tizimi orqali eksport-import faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot va sun’iy intellekt kabi yangi texnologiyalar iqtisodiy o‘sishga katta hissa qo‘shadi.

Davr	Asosiy yo‘nalishlar	Xususiyatlari	Natijalar
XX asr	Og‘ir sanoat, avtomobilsozlik, kimyo, energetika	Urushdan keyingi tiklanish (Marshall rejasi), sanoat inqilobi	G‘arbiy Yevropa tez tiklandi, iqtisodiy markazlar: Germaniya, Fransiya, Italiya
XXI asr boshlarida	Innovatsion texnologiyalar, xizmatlar sohasi, raqamli iqtisodiyot	Yevropa Ittifoqi ichki bozorining kengayishi, yagona valyuta — yevro	Global raqobat kuchaydi, iqtisodiy integratsiya chuqurlashdi
Kelajak (2050 gacha)	“Yashil iqtisodiyot”, sun’iy intellekt, raqamli transformatsiya	Energiya tejovchi texnologiyalar, uglerod neytrallik siyosati	Barqaror o‘sish, ekologik xavfsizlik, yuqori innovatsion daraja

EU iqtisodiy o‘sishi davom etmoqda: 2025–2027 yillarga mo‘ljallangan prognozlarga ko‘ra, Yevropa Ittifoqi yalpi ichki mahsulot (YAIM) barqaror o‘sish darajasini saqlaydi — taxminan yillik 1.3–1.5% atrofida, inflyatsiya past darajada qoladi va ish o‘rinlari yaratiladi, ammo ishchi kuchi o‘sishi sekinlashmoqda.

Germaniyada investitsiyalar kuchli davom etmoqda: Mahalliy firmalar sun’iy intellekt (AI), raqamli texnologiyalar va yashil transformatsiyaga katta mablag‘ jalb etmoqda — bu Yevropa Ittifoqi ichida raqobatni oshirishga xizmat qiladi.
Yevropa barqaror o‘sishni davom ettirmoqda, biroq global savdo siyosati va geosiyosiy noaniqlik tufayli o‘sish sur’ati pastroq.

Siyosiy rivojlanish istiqbollari. Yevropa davlatlari siyosiy barqarorlikni saqlash va hududiy integratsiyani kuchaytirishga intilmoqda. Yevropa Ittifoqi a'zolari xavfsizlik va mudofaa sohasida strategik hamkorlikni rivojlantirmoqda. Shu bilan birga, global siyosiy maydondagi o'zgarishlar, migratsiya muammolari va Rossiya-Ukraina mojarosi hudud xavfsizligiga ta'sir qilmoqda.

Yevropa diplomatiya va xalqaro hamkorlik sohalarida yetakchi rol o'ynaydi. Barqaror siyosiy tizim va xavfsizlik strategiyalari Yevropaning kelajakda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Texnologik taraqqiyot

Davr	**Texnologiya yutuqlari**	**Xususiyatlari**	**Natijalar**
O'tmish	Mashinasozlik, avtomatlashtirish boshlanishi	Zavod va fabrikalar markazida rivojlanish	Ishlab chiqarish hajmining ortishi
Hozirgi zamon	Sun'iy intellekt, robototexnika, 5G	Raqamli xizmatlar, elektron hukumat	Mehnat unumdorligi oshdi
Kelajak	Kvant texnologiyalar, biotexnologiya, "aqlli shaharlar"	Yevropa raqamli yetakchilikka intiladi	Raqamli iqtisodiyotning to'liq shakllanishi

Yevropa hududi o'z rivojlanish yo'lida iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatdan chuqur o'zgarishlarni boshdan kechirdi. XX asrda qit'a asosan sanoat va ishlab chiqarish markazi sifatida shakllangan bo'lsa, XXI asrda bu yo'nalish raqamli iqtisodiyot, innovatsiyalar va ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan yangi bosqichga o'tdi.

Bugungi kunda Yevropa davlatlari iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirib, sun'iy intellekt, "yashil iqtisodiyot" va raqamli transformatsiya orqali barqaror o'sishni ta'minlamoqda. Shu bilan birga**,** aholi keksayishi, migratsiya jarayonlari va ijtimoiy tenglik masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Texnologik taraqqiyot sohasida Yevropa innovatsiyalar, kvant va biotexnologiyalar, aqlli shaharlar kabi yo'nalishlarda yetakchilikni qo'lga kiritishga intilmoqda. Bu esa iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirib, ijtimoiy hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Yevropa hududining rivojlanish istiqbollari (yillar bo'yicha tahlil)

Yo‘nalish	1950-yillar (XX asr)	2020-yillar (XXI asr)	2050-yilgacha istiqbol
Iqtisodiy rivojlanish	Urushdan keyingi davrda sanoat tiklanishi. Marshall rejasi orqali iqtisodiy o‘sish. Og‘ir sanoat va avtomobilsozlik asosiy yo‘nalish bo‘lgan.	Innovatsion iqtisodiyot, xizmatlar sohasi ustun. Yevropa Ittifoqining yagona bozori, raqamli iqtisodiyot va startaplar tizimi kengaydi.	“Yashil iqtisodiyot”, sun’iy intellekt, uglerod neytral ishlab chiqarish. Energiya tejamkor texnologiyalar va toza ishlab chiqarish asosiy yo‘nalishga aylanadi.
Ijtimoiy rivojlanish	Aholi tez o‘sib, ishchi kuchi ko‘pligi bilan ajralib turdi. Yashash sharoitlari yaxshilanmoqda.	Keksayib borayotgan aholi, migratsiya oqimlari va ijtimoiy tenglik muammolari dolzarb. Raqamli ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimi rivojlanmoqda.	Aholining bilim darajasi va raqamli savodxonligi yuqori. Ijtimoiy barqarorlik, teng imkoniyatlar va inson kapitali ustuvor o‘ringa chiqadi.
Texnologik taraqqiyot	Mashinasozlik, metallurgiya, avtomatlashtirish boshlangan davr. Sanoat inqilobining yakuniy bosqichlari.	Sun’iy intellekt, robototexnika, raqamli xizmatlar, 5G tarmoqlari keng joriy etilmoqda.	Kvant texnologiyalar, biotexnologiya, “aqlli shaharlar”, raqamli boshqaruv tizimlari hayotning ajralmas qismiga aylanadi.
Ekologik barqarorlik	Ekologik siyosat sust, sanoat chiqindilari ko‘paymoqda, tabiat ifloslanmoqda.	“Yashil Yevropa” dasturi, Parij bitimi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari keng joriy qilinmoqda.	To‘liq uglerod neytral iqtisodiyot, sof energiya tizimi, chiqindisiz ishlab chiqarish. Yevropa ekologik tozalikka erishadi.
Siyosiy integratsiya	Milliy davlatlar ustuvor, Ikkinchi jahon urushi oqibatlaridan so‘ng integratsiyaga zarurat tug‘ildi.	Yevropa Ittifoqi shakllangan, yagona valyuta — yevro joriy etilgan. Siyosiy barqarorlik mustahkam.	Mustaqil mudofaa tizimi, global siyosiy yetakchilik, sun’iy intellekt asosida boshqaruv. Yevropa dunyo siyosatining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Yevropa 1950-yillarda urushdan keyingi tiklanish bosqichidan boshlab, 2020-yillarga kelib innovatsion, raqamli va barqaror iqtisodiyotga aylandi. Bugungi Yevropa — bu iqtisodiy integratsiya, ijtimoiy himoya, texnologik ilg‘orlik va ekologik siyosat uyg‘unlashgan mintaqa hisoblanadi.

2050-yilgacha esa Yevropa:

iqtisodiy jihatdan — uglerod neytral va “yashil” iqtisodiyotga,

ijtimoiy jihatdan — raqamli, tenglikka asoslangan jamiyatga,

texnologik jihatdan — AI, kvant va biotexnologiyalar markaziga,

ekologik jihatdan — sof energiya va toza muhitga erishishga intiladi.

Ijtimoiy rivojlanish istiqbollari

Yevropaning ijtimoiy rivojlanishi aholi sog‘ligi, ta’lim tizimi va ijtimoiy barqarorlik bilan belgilanadi. Aholining qarishi va past tug‘ilish darajasi muammo bo‘lsa-da, migratsiya yuqori malakali ishchi kuchini ta’minlab, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimi, sifatli ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlari Yevropa aholisining farovonligini oshiradi. Madaniy integratsiya va migratsiya siyosati hududdagi ijtimoiy muvozanatni saqlashga yordam beradi.

Ekologik rivojlanish istiqbollari

Yevropa hududi ekologik barqarorlikni ta’minlash va yashil iqtisodiyotga o‘tishga katta e’tibor qaratmoqda. Yevropa Ittifoqi 2050 yilga kelib karbon neytral hududga aylanish maqsadida qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirmoqda.

Barqaror transport, ekologik shaharsozlik va atrof-muhitni muhofaza qilish strategiyalari hududni iqlim o‘zgarishiga moslashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ekologik innovatsiyalar iqtisodiyot va ish o‘rinlarini rivojlantirishga ham yordam beradi.

2035-yilgacha ichki yonilg‘ili avtomobillarni taqiqdan yumshatish taklifi: Yevropa Ittifoqi avtomobilsozlik sanoatining bosimi ostida, 2035-yilgacha yangi benzin va dizel avtomobillarini to‘liq taqiqlashni 10% gacha yumshatishni taklif qilmoqda. Bu qaror iqlim siyosati bo‘yicha bahs-munozaralarni yuzaga keltirdi — ayrim ekologik guruhlar qarorni tanqid qilmoqda.

Davr	Muammolar	Chora-tadbirlar	Natijalar
O‘tmish	Havoning ifloslanishi, chiqindilar	Ekologiya muammosiga e’tibor sust	Sanoat zararli chiqindilarni ko‘paytirdi
Hozirgi zamon	Iqlim o‘zgarishi, CO_2 chiqindilari	Parij bitimi, “Yashil Yevropa” dasturi	Qayta tiklanuvchi energiyaga o‘tish
Kelajak	Uglerod neytral iqtisodiyot	100% qayta tiklanuvchi energiya, elektromobillar	Sof ekologik muhit, yashil texnologiyalar yetakchiligi

So‘nggi o‘n yilliklarda ekologiya Yevropa siyosatining ajralmas qismiga aylandi. Iqlim o‘zgarishi, atmosfera ifloslanishi va chiqindilar muammosi qit’a uchun jiddiy xavf tug‘dirgan. Shu sababli Yevropa “Yashil kelajak” konsepsiyasini ishlab chiqdi.

“Yevropa Yashil Kelishuvi” (European Green Deal) doirasida 2050 yilgacha

uglerod neytrallikka erishish**,** toza energiya tizimini yaratish va atmosfera chiqindilarini kamaytirish maqsad qilib qo‘yilgan. Yevropa davlatlari shamol, quyosh, bioyoqilg‘i kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tib, ekologik muvozanatni tiklashga intilmoqda. Bu siyosat nafaqat tabiatni himoya qiladi, balki iqtisodiyot uchun ham yangi ish o‘rinlari va imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Yevropa hududining rivojlanish istiqbollari ijobiy va barqaror bo‘lib, yuqori texnologiyalar, iqtisodiy integratsiya va yashil iqtisodiyot asosida shakllanadi. Shu bilan birga, demografik o‘zgarishlar, xavfsizlik tahdidlari va ekologik muammolar rivojlanishga to‘sqinlik qiluvchi omillar sifatida qolmoqda.

Hududning kelajakdagi rivojlanishi innovatsiyalarni rivojlantirish, siyosiy va iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish hamda ekologik barqarorlikni ta’minlashga bog‘liq. Yevropa davlatlari barqaror rivojlanish strategiyalarini amalga oshirgan taqdirda, hudud global raqobatbardoshlik va ijtimoiy farovonlikni saqlab qolishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
3. Qodirov A.Q., Jo‘rayev B.B. Buxgalteriya hisobi**:** darslik. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 420 b.
4. Karimov N.G. Mehnatga haq to‘lash va u bilan bog‘liq hisob-kitoblar hisobi**.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 256 b.
5. Ismoilov S.Sh. Korxonalarda ish haqi va xodimlar bilan hisob-kitoblar hisobi // *Moliyaviy hisob va audit*. – 2022. – №3. – B. 45–52.
7. Abdullayev M.R. Xodimlar bilan hisob-kitoblar auditining nazariy va amaliy jihatlari // *Iqtisodiyot va ta’lim*. – 2021. – №4. – B. 88–94.
8. Khasanov U.K. Korxonalarda ichki nazorat tizimini rivojlantirish masalalari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 310 b.

Meliyev Azimjon Murodullo o'g'li
SamISI assistenti.
Tursunov Bekzod Qahramonovich
SamISI talabasi
tursunovbekzod444@gmail.com

DAVLAT KREDITI MOHIYATI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: Davlat krediti — bu davlatning moliyaviy resurslarini shakllantirish va iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda ishlatiladigan muhim vositadir. U davlatning ichki va tashqi manbalardan mablag‘ jalb qilishi, byudjetning muvozanatini saqlash va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Davlat krediti shuningdek, investitsion loyihalarni moliyalashtirish, inflyatsiyani boshqarish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish kabi funksiyalarni ham bajaradi.

Kalit so‘zlar: davlat krediti, moliyaviy resurslar, ichki va tashqi qarz, iqtisodiy barqarorlik, investitsiya

Abstract: State credit is a crucial tool for forming the government’s financial resources and implementing economic policy. It involves attracting funds from domestic and foreign sources, maintaining budget balance, and ensuring macroeconomic stability. State credit also plays a significant role in financing investment projects, controlling inflation, and promoting economic growth.

Keywords: state credit, financial resources, domestic and external debt, economic stability, investment

Kirish. Davlat krediti iqtisodiyotning muhim elementlaridan biri bo‘lib, uning asosiy vazifasi — davlatning moliyaviy barqarorligini ta’minlash va makroiqtisodiy siyosatni amalga oshirishdir. Bugungi kunda davlat krediti iqtisodiyotning turli sohalarini qo‘llab-quvvatlash, byudjet defitsitini kamaytirish, inflyatsiyani nazorat qilish va investitsion loyihalarni moliyalashtirishda ishlatiladi. Shuningdek, u xususiy sektor uchun rag‘batlantiruvchi vosita sifatida ham ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Davlat krediti mohiyati

Davlat krediti — bu davlatning ichki va tashqi moliyaviy resurslardan mablag‘ jalb qilishi orqali iqtisodiy siyosatini amalga oshirish vositasi. Uning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat:

Ichki manbalar orqali mablag‘ jalb qilish: Davlat ichki kredit bozorida obligatsiyalar chiqarish, bank krediti yoki boshqa moliyaviy vositalar orqali mablag‘ oladi.

Davlat krediti: turlar, mohiyat va ahamiyatning solishtirma jadvali

Turi	Mohiyati	Asosiy vazifalari	Ahamiyati	Misol
Ichki davlat krediti	Davlatning ichki moliya bozoridan mablag‘ jalb qilishi	Byudjet defitsitini qoplash, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash	Ichki moliya bozorini rivojlantiradi, tezkor moliyaviy resurs beradi	Davlat obligatsiyalari chiqarish, ichki bank kreditlari
Tashqi davlat krediti	Xorijiy davlatlar yoki moliya institutlaridan mablag‘ olish	Katta infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish, valyuta resursini jalb qilish	Xorijiy investitsiyalarni jalb qiladi, xalqaro ishonchni oshiradi	Xalqaro banklardan kredit olish, IMF yoki Jahon banki qarzlari
Qisqa muddatli kredit	Davlatning tezkor moliyaviy ehtiyojini qoplash	Byudjet defitsitini vaqtincha qoplash, pul muvozanatini saqlash	Tezkor moliyaviy barqarorlikni ta’minlaydi	Bir yildan kam muddatli davlat obligatsiyalari yoki bank kreditlari
Uzoq muddatli kredit	Davlatning uzoq muddatli investitsion loyihalarni moliyalashtirishi	Infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish	Barqaror rivojlanish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi	5–10 yillik obligatsiyalar, uzoq muddatli xorijiy qarzlar
Ijtimoiy yoki rag‘batlantiruvchi kreditlar	Davlat tomonidan ijtimoiy loyihalar yoki xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash uchun mablag‘ ajratish	Bandlikni oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash	Xodimlarni rag‘batlantirish va iqtisodiy faollikni oshirish	Grantlar, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar

Ichki va tashqi krediti taqqoslash orqali ko‘rinadiki, ichki kredit tezkor moliyaviy resurslarni beradi, tashqi kredit esa katta infratuzilma loyihalari va valyuta mablag‘larini jalb qilishga xizmat qiladi.

Qisqa va uzoq muddatli kreditlar bir-birini to‘ldiradi: qisqa muddatli byudjet balansini tezkor saqlash, uzoq muddatli barqaror investitsiyalarni moliyalashtirish.

Ijtimoiy va rag‘batlantiruvchi kreditlar iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va xodimlar, ijtimoiy loyihalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Shu jadval orqali davlat krediti turlarini mohiyati, vazifasi va amaliy ahamiyati bo‘yicha bir qarashda taqqoslash mumkin, bu esa maqola yoki ilmiy ishga yanada tushunarli ko‘rinish beradi.

Tashqi manbalar orqali mablag‘ jalb qilish: Xalqaro moliya institutlari yoki boshqa davlatlardan qarz olish orqali davlat investitsiyalarini moliyalashtiradi.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash: Davlat krediti orqali pul-kredit siyosati boshqariladi, inflyatsiya nazorat qilinadi va iqtisodiy o‘sish rag‘batlantiriladi.

2. Davlat kreditining ahamiyati

Byudjet balansini ta’minlash: Davlat qarz mablag‘lari byudjet defitsitini qoplashga xizmat qiladi.

Investitsiyalarni rag‘batlantirish: Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat krediti orqali infratuzilma va ijtimoiy loyihalar moliyalashtiriladi.

Inflyatsiya va iqtisodiy o‘sish nazorati: Pul-kredit siyosati orqali moliya barqarorligi ta’minlanadi.

Rag‘batlantiruvchi vosita: Xususiy sektor uchun davlat kreditlari investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi.

Davlat krediti turlari

Turi	**Mohiyati**	**Misol**
Ichki davlat krediti	Ichki moliya bozoridan mablag‘ jalb qilish	Davlat obligatsiyalari chiqarish
Tashqi davlat krediti	Xorijiy moliya institutlari va davlatlardan mablag‘ olish	Xalqaro banklardan kredit olish
Qisqa muddatli kredit	Moliyaviy muvozanatni tezkor ta’minlash	Byudjet defitsitini qoplash uchun qisqa muddatli qarz
Uzoq muddatli kredit	Investitsion loyihalarni moliyalashtirish	Infratuzilma loyihalariga ajratiladigan mablag‘

Xulosa**.** Davlat krediti — bu davlat moliyasining strategik vositasi bo‘lib, uning mohiyati va ahamiyati quyidagi jihatlarda ifodalanadi:

Davlatning ichki va tashqi moliyaviy resurslarni jalb qilishi orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash.

Byudjet defitsitini qoplash, inflyatsiyani nazorat qilish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish imkoniyati.

Investitsion loyihalarni moliyalashtirish va xususiy sektorni rag‘batlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish.

Shu bois, davlat krediti nafaqat moliyaviy vosita, balki iqtisodiy siyosatni amalga oshirish va barqaror o‘sishni ta’minlashning strategik instrumenti hisoblanadi.

Davlat qarzini boshqarishning hozirgi ahamiyati

Bugungi global iqtisodiy sharoitda ko‘pgina davlatlar pandemiya davrida moliyaviy choralar tufayli qarzlarini sezilarli darajada oshirdi. Shu sababli davlat qarzini samarali boshqarish uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik uchun juda muhim hisoblanadi.

OECD Public Debt Management strategiyasida ta’kidlanishicha, samarali qarz boshqaruvi:

qarzning past xarajat bilan bo‘lishini ta’minlaydi,
investor ishonchini oshiradi,
hukumatning likvidlik ehtiyojlarini qondiradi va
moliya bozorining barqarorligini mustahkamlaydi.

Bu — davlat kreditining iqtisodiyotdagi funksiyalarini kengaytirib, u nafaqat qarz olish vositasi, balki barqaror makroiqtisodiy siyosat instrumenti ekanini ko‘rsatadi.

Samarali boshqarish yo‘nalishlari

Davlat qarzini boshqarish nafaqat qarz olishni nazorat qilish, balki raqamli monitoring, strategik rejalashtirish va diversifikatsiyani o‘z ichiga oladi. Quyidagi metodlar ko‘pincha tavsiya etiladi:

Byudjet intizomini mustahkamlash xarajatlarni optimallashtirish va defitsitni kamaytirish;

Soliq siyosatini takomillashtirish soliqlarni samarali yig‘ish orqali qarzni kamaytirish;

Investitsiyalarni jalb qilish ichki va tashqi bozorlarni jalb qilgan holda uzoq muddatli qarzlarni diversifikatsiya qilish;

Ochlik va shaffoflikni ta’minlash qarz bo‘yicha ma’lumotlarni ochiq e’lon qilish.

Mazkur yondashuvlar davlat kreditining iqtisodiyotga ijobiy ta’sirini maksimal darajada oshiradi hamda risklarni kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Davlat qarzini boshqarish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Qarori. – Toshkent, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat qarzi va davlat krediti bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar. – Toshkent, 2022.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 350 b.
5. Vahobov A.V., Teshabayev A.M. Moliya: darslik. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 540 b.
6. G‘ozibekov D.G‘. Davlat moliyasi va davlat krediti: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 280 b.
7. Abdullayev A.M. Davlat krediti va uning makroiqtisodiy ahamiyati // *Moliya va bank ishi*. – 2021. – №2. – B. 34–41.
8. Ismoilov S.Sh. Davlat qarzini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari // *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*. – 2022. – №5. – B. 67–75.

Xodjimamedov Akmal Ashurovich
SamISI *dotsenti*
Hokimjonov Xushnud Latifjonovich
SamISI inv-123 guruh talabasi
xokimjonov.xushnud@icloud.com

RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA INFRATUZILMA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA XTTBNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining (XTTB) tashkil topish tarixi, asosiy vazifalari, faoliyat yo‘nalishlari hamda global iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, bankning rivojlanayotgan mamlakatlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashdagi mexanizmlari, kredit siyosati va institutsional ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada XTTBning barqaror rivojlanish, infratuzilmani rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirishdagi hissasi ilmiy asosda bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: XTTB, Jahon banki guruhi, xalqaro moliya, rivojlanish, investitsiya, kredit siyosati.

Abstract: this article examines the history, key functions, and operational areas of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). It analyzes the Bank’s role in financing developing countries, its lending policies, and its contribution to sustainable economic development. The article highlights the importance of IBRD in infrastructure development and poverty reduction.

Keywords: IBRD, World Bank Group, international finance, development, investment, lending policy.

Kirish

Hozirgi globallashuv sharoitida barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash, infratuzilmani modernizatsiya qilish va ijtimoiy sohalarni qo‘llab-quvvatlash masalalarida xalqaro moliyaviy institutlarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan va o‘tish davridagi mamlakatlar uchun uzoq muddatli va nisbatan imtiyozli moliyaviy resurslarni taqdim etuvchi Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) muhim institutsional tuzilma hisoblanadi.

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot moliyalashtirishining institutsional mexanizmlari davlatlararo moliyaviy hamkorlikni rivojlantirish, iqtisodiy islohotlarni moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mexanizmlar kreditlash, grantlar, texnik yordam, kafolatlar va maslahat xizmatlari orqali milliy iqtisodiyotlarning institutsional salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda xalqaro moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi ularning institutsional tuzilmasi, boshqaruv tizimi va moliyaviy instrumentlarining moslashuvchanligi bilan belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tiklanish va taraqqiyot moliyalashtirishining institutsional mexanizmlarini chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda milliy iqtisodiyot sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini o‘rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi xalqaro tiklanish va taraqqiyot moliyalashtirishining institutsional mexanizmlarini tahlil qilish, ularning iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini baholash hamda ushbu mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) 1944-yilda AQShning Bretton-Vuds shahrida o‘tkazilgan xalqaro moliyaviy konferensiya natijasida tashkil etilgan bo‘lib, uning dastlabki faoliyati Ikkinchi jahon urushidan keyin vayron bo‘lgan Yevropa mamlakatlarini qayta tiklashga qaratilgan edi. 1946-yildan boshlab bank o‘z faoliyatini rasman boshladi va dastlabki kreditlar Fransiya, Niderlandiya hamda Daniya kabi davlatlarga infratuzilmani tiklash maqsadida ajratildi. Shu davrda XTTB xalqaro moliyaviy hamkorlikning muhim instituti sifatida shakllandi va davlatlararo iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynadi.

1950–1960-yillardan boshlab XTTB faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari sezilarli darajada kengaydi. Bank rivojlanayotgan mamlakatlarni qo‘llab-quvvatlashga e’tibor qaratib, sanoat, energetika, transport va qishloq xo‘jaligi loyihalarini moliyalashtira boshladi. Aynan shu davrda XTTB kredit siyosati uzoq muddatli, past foizli va davlat kafolatlari asosida beriladigan moliyaviy resurslar tizimiga aylandi. Bu yondashuv rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy infratuzilmaning shakllanishiga zamin yaratdi.

1970–1980-yillarda XTTB faoliyatida ijtimoiy rivojlanish masalalari ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi. Bank ta’lim, sog‘liqni saqlash, ichimlik suvi ta’minoti va kambag‘allikni qisqartirishga qaratilgan dasturlarni moliyalashtirdi. Ushbu davrda XTTB iqtisodiy rivojlanishni faqat sanoat va ishlab chiqarish bilan emas, balki inson kapitalini rivojlantirish orqali ta’minlash zarurligini ilgari surdi. Bu yondashuv bankning strategik konsepsiyasida muhim burilish bo‘ldi.

1990-yillarda global iqtisodiy tizimda yuz bergan o‘zgarishlar XTTB faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Sobiq sotsialistik mamlakatlarning bozor iqtisodiyotiga o‘tishi jarayonida bank ularga moliyaviy va institutsional yordam ko‘rsatdi. Xususan, davlat boshqaruvi islohotlari, moliya bozorlarini rivojlantirish va xususiy sektorni qo‘llab-

quvvatlash yo‘nalishlarida keng ko‘lamli loyihalar amalga oshirildi. Ushbu davrda XTTB nafaqat moliyaviy institut, balki maslahat va ekspertiza markaziga ham aylandi.

2000–2010-yillarda XTTB global barqaror rivojlanish maqsadlariga muvofiq ravishda ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror energetika loyihalariga katta e’tibor qaratdi. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va yashil iqtisodiyot konsepsiyasi bank strategiyasining ajralmas qismiga aylandi. Bank moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiya qilib, innovatsion moliyaviy vositalarni joriy eta boshladi.

2010–2020-yillarda XTTB faoliyatida raqamli texnologiyalar va institutsional rivojlanish masalalari yetakchi o‘rinni egalladi. Elektron hukumat, raqamli moliya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalar moliyalashtirildi. Ayniqsa, pandemiya davrida bank sog‘liqni saqlash tizimini qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va ijtimoiy himoya dasturlarini kengaytirishda muhim rol o‘ynadi.

2020-yildan keyingi davrda XTTB faoliyati barqaror rivojlanish, iqlimga moslashuv va inklyuziv iqtisodiy o‘sishga yo‘naltirilmoqda. Bank kreditlari va grantlari kambag‘allikni qisqartirish, gender tengligini ta’minlash va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan. Rivojlanayotgan davlatlar uchun makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda XTTB muhim moliyaviy tayanch bo‘lib qolmoqda.

Bugungi kunda XTTB jahon moliyaviy tizimining yetakchi institutlaridan biri sifatida faoliyat yuritib, 180 dan ortiq davlatni o‘z ichiga olgan a’zolik tizimiga ega. Bankning uzoq yillik tajribasi, moliyaviy salohiyati va strategik yondashuvi uni global iqtisodiy rivojlanishning muhim drayveriga aylantirmoqda. XTTB faoliyati xalqaro moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, davlatlar o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash va barqaror taraqqiyotga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, institutsional mexanizmlarning samaradorligi moliyaviy resurslarni shakllantirish va taqsimlashning shaffofligi, loyihalarning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi hamda institutsional muhitning rivojlanganlik darajasi bilan bevosita bog‘liqdir. Xalqaro moliyalashtirish mexanizmlarining diversifikatsiyasi, texnik yordam va maslahat xizmatlari bilan uyg‘unlashuvi rivojlanish jarayonlarining barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, xalqaro tiklanish va taraqqiyot moliyalashtirishida milliy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish, institutsional salohiyatni mustahkamlash hamda moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish muhim yo‘nalishlar sifatida belgilandi. Ushbu mexanizmlarni milliy iqtisodiyot sharoitlariga moslashtirish,

jumladan, O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida, investitsiya muhitini yaxshilash va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, xalqaro tiklanish va taraqqiyot moliyalashtirishining institutsional mexanizmlarini takomillashtirish global va milliy darajada barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov A. Xalqaro moliya institutlari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. Ismoilov B. Jahon banki guruhi va uning faoliyati. — Toshkent: Fan, 2022.
3. Rahimov D. Global moliya tizimi asoslari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
4. Qodirov S. Xalqaro iqtisodiy tashkilotlar. — Toshkent: Universitet, 2023.
5. Mirzayev A. Rivojlanish iqtisodiyoti. — Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2023.
6. Abdukarimov O. Xalqaro kredit va investitsiyalar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2024.
7. Usmonov M. Jahon banki va moliyaviy siyosat. — Toshkent: Ilm ziyo, 2024.
8. Xolmatov J. Barqaror rivojlanish moliyasi. — Toshkent: Akademnashr, 2024.
9. Sobirov E. Xalqaro banklar faoliyati. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2025.
10. Tursunov N. Global moliyaviy institutlar. — Toshkent: Yangi nashr, 2025.